مۇھەممەت شاھنىياز

كەلگۈسىنىڭ تائىرى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

مۇھەممەت شاھنىياز

گۈلگۈسنات شائىرى

(رومان)

مىللەتلەر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم

ئاجايىپ سوۋغا 2
ئالتۇن ئاچقۇچ 10
مەنمۇ پىرچەڭگى بولىمەن 24
تىرىشقان تاپار، تاشقا مىخ قاقار 40
خاسىيەتلىك بىر كۇن 48
مىياۋلىغان مۇشۇك 55
ئىككى تامچە ياش 70
ئابدۇخالىقنىڭ ئىككىنچى مەكتىپى 87
سۇننەت توي 101
ئىككى مۆجىزە 116
بەگزادىنىڭ مىنىشكە ئېتى يوقمۇ 126
لىگالار بىلەن ئامىرلار پاجىئەسى 135
تام ئۇستىدە يېزىلغان شېئىر 142
ئاجايىپ بالا 153
يېڭى دوستلار 165
سىرلىق تېلېگرامما 177

ئىككىنچى قىسىم

خۇش خەۋەر 187
ئابدۇخالىقنىڭ كېسىلى 194

غەلىتە كۆلكە 205
ئۆگزىدە سايرىغان پاختەك 223
قوش شەھىرى 234
مېنى قوتۇلدۇرۇۋالسىلا جان ئاتا... 253
بۇ — مېنىڭ ئانا يۇرتۇم 263
دەقىيانۇس رىۋايىتى 270
چاقىرىلمىغان مېھمان..... 284
ئەپچىل يول 296
بالىلارنىڭ دوستى 309
زۇلمەتلىك بىر كۈن 319
مەشئەل 328
باتۇرنىڭ بېشى 337
تۇنجى سودا 346
ئەڭ چوڭ شائىر 355
تۇنجى سۆز — ئوچىن خاراشۇۋ① 367

① ئوچىن خاراشۇۋ — ناھايىتى ياخشى (رۇسچە).

بىرىنچى قسىم

ئاجايىپ سوۋغا

1906 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى تاڭ سەھەر.

ئىدىقۇت تېغى كەينىدىن كۈلۈپ چىققان قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرىدا كۆككە بوي سوزغان تۇرپان مۇنارى يىراقتىن ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. تۇرپان يېڭىشەھەرنىڭ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان بازىرىدا ئەتىگەن بولغاچقىمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى. شەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىدىن كوچا بويلاپ غەربكە قاراپ ئىككى چاقىرىمدەك ماڭغاندا، ئاندىن كىچىكرەك بىر مەيدانغا چىققىلى بولاتتى. مەيداننىڭ جەنۇبىي تۇرپاندىكى داڭلىق قازىخانا مەسچىتىگە تۇتىشاتتى. شىمالىي تەرەپتە پاكار ـ پاكار كىچىك دۇكانلار غېرىبسىنىپ قالغان مۇساپىلاردەك چوقچىيىپ تۇراتتى. مەيدانىنىڭ غەربىدە راھىبسىز قالغان شىڭ سۇڭمياۋ بۇتخانىسى توپا ـ چاڭغا غەرق بولۇپ مىسكىن كۆرۈنەتتى. بۇ بۇتخانىنىڭ شىمالىي تەرىپى شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان سودىگەر كوچىسى بىلەن تۇتىشاتتى. سودىگەر كوچىسىغا كىرىپ غەربكە قاراپ بىر چاقىرىمدەك يول يۈرگەندە كوچىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان سودىگەر مەسچىتىنىڭ ئالدىغا چىققىلى بولاتتى.

بۇگۈن ئەتىگەندە سودىگەر مەسچىتىنىڭ ئالدىدا نامازدىن يانغان بىر توپ ئادەم چوڭ سودىگەر مىجىت ھاجىنى ئورىۋالغانىدى. مىجىت ھاجى بۇ يىل ئەتىيازدا روسىيىگە سودىغا كېتىپ تېخى تۇنۇگۈنلا نۇرغۇن مال ئېلىپ قايتىپ كەلگەنىدى. كىشىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بېشىغا يوغان سەللە ئورىغان، كۆزلىرى چوڭ، قاڭشارلىق، ئىككى مەڭزى گىردىدەك قىزىل پارقىراپ تۇرىدىغان، ئەپچىل ياسىنىۋالغان، قاپقارا ساقال ـ بۇرۇتتىن

45 ياشلاردا ئىكەنلىكىنى جەزم قىلىشقا بولىدىغان مىجىت هاجى هەممە كىشىنى ئۆز ئاغزىغا قارىتىۋالغانىدى.

مىجىت هاجى خۇشخۇي، قىزغىن ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆز ئاغزىغا قاراپ تۇرغان قوشنا ـ قولۇم، دوست ـ بۇرادەرلىرىگە تۇرپاندىن ئېلىپ بارغان ماللىرىنى ئالدىنقى يىللاردىكىدەك شەـ مەي شەھىرىدىلا سېتىۋەتمەي، بەلكى ئۇ ماللارنى ئۆزۈن يوللارنى بېسىپ قازان شەھىرىگە ئېلىپ بېرىپ ئۇ يەردىن 6 ـ ئايدا يەرمەنكە بولىدىغان نوۋگورد شەھىرىگە ئېلىپ بېرىپ رۇس سوـ دىگەرلىرىگە سېتىپ كۆپ پايدا ئالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان كىچىك سودىگەر، دۇكاندار، تىجارەتچىلەر هەيـ ران قېلىشتى.

مىجىت هاجىنىڭ هەمراهى ئەبەيدۇللا شەمەيچى قازان شەـ هىرىنىڭ چوڭلۇقى، ۋولگا دەرياسىنىڭ شەھەرنىڭ قېشىدىلا ئېـ قىپ تۇرىدىغانلىقى، دەريادا ئونلىغان كېمە، پاراخوتلارنىڭ ئۇـ زۇپ قاتنايدىغانلىقى، ئۆزلىرىنىڭ قازان شەھىرىدىن نوۋگوردقا بارغىچە ئوت هارۋىسى (پويىز) غا ئولتۇرغانلىقىنى سۆزلەپ بەر ـ گىنىدە تېخىچە ئاپتوموبىل ماشىنىسىمۇ كۆرۈپ باقمىغان بۇ تۇر ـ پانلىقلار هەيران بولۇپ ئاغزىلىرىنى يوغان ئاچقىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى.

مىجىت هاجى بىلەن ئەبەيدۇللا شەمەيچى ئەتراپىدىكى ئادەمـ لەرنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشىپ خېلى ئۇزاق هايال بولدى. ئۇلار قۇياش ئۆرلەپ يەر ـ جاهاننى قىزدۇرۇشقا باشلىغان چاغدىـ لا تارقاشتى.

مىجىت هاجى زۇپەر هاجى كوچىسىغا جايلاشقان قورۇسـ ىنىڭ ئالدىدا ئەبەيدۇللا شەمەيچى، زۇپەر هاجىلار بىلەن خوشلاشـ تى. ئۇ قورۇ ئىچىگە كىرىپ تاشقىرقى هويلىدا بەش ياشلاردىكى نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى بىر توپ بالىلارنىڭ ئورتۇغانلىقىنى كۆردى. كىچىك بالىغا ئامراق مىجىت هاجى بالىلارغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

بۇ 8 — 10 بالىنىڭ يېشى چوڭراقلىرىنىڭ مۇرىسىگە ئېسىۋالغان جىلتىلىرىنىڭ ئىچىدىن ھەپتىيەك (قۇرئاننىڭ كىچىك سۈزلىرىدىن تۈزۈلگەن ئوقۇشلۇق) كۆرۈنۈپ تۇراتتى. يېشى كىچىكرەك بالىلار بولسا موللىسى ئۆگەتكەن كۇندىلىك ساۋۇقى (دەرسى) بولغان ئېلىپ ا (ئا)، بە (ب)، تە (ت)، سە (س) يېزىلغان قوينىڭ گۈرجەك سۆڭىكىنى، بەزەن بالىلار بولسا ئالما قاندىن چوڭراق تاختىنىڭ تۈنقۇچىنى تېشىپ بوغقۇچ ئۆتكۈزۈپ بوينىغا ئېسىۋېلىشقانىدى. بۇ ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئوقۇشلۇقى ئىدى. جاھالەت بۇلۇتى قاپلىغان كونا تۈركىستان دۇنيانىڭ ئىلغار تەرەققىياتىدىن نەچچە يۈز يىللار كەينىدە قېلىپ بىرەر پەننىي مەكتەپ ئېچىشقىمۇ قادىر بولالمىغان ئىدى. شۇڭا نۈرغۇنلىغان بالىلار ئوقۇشسىز قالغان ئىدى. پەقەت ئاز ساندىكى بالىلارلا دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇيتتى.

ئابدۇخالىقنى ئورنۇېلىشقان بالىلار مىجىت ھاجى روسىيە-نىڭ قازان شەھىرىدىن ئالغاچ كەلگەن دەپتەر، قېرىنداش قە-لەم، قەلەم قۇتىسى، ئېلىپبە ۋە سومكىنى كۆرۈپ قاتتىق ھەيران قېلىشتى. ئۇلار ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغان بۇ نەرسىلەرنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ بېقىشنى ئارزۇ قىلىشاتتى. ئادەتتىكى بۇ ئوقۇش قوراللىرى تۈركىستان بالىلىرى ئۈچۈن چوڭ بىر يېڭىلىق ئىدى.

— ھوي ئوبدان ئاداشلىرىم، كۆرسەڭ كۆزگە پايدا، ئاغزىڭ-نى يۇمساڭ سۆزگە پايدا. مۇنداق تۈرساڭلىرا، مەنمۇ كۆرۈپ باقايلىلا، — دېدى بالىلارنىڭ قېشىدا تۇرغان ئورۇق، ئېگىزرەك كەلگەن كىيىملىرى كونا بىر بالا، ئۇ توپنىڭ كەينىدە ئىدى. ئۇ بالىلارنى نوقۇپ يۈرۈپ قىستىلىپ، ئوتتۇرىدىكى ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئابدۇخالىق ئۆزىدىن 5 — 6 ياش چوڭ، ناتونۇش بۇ بالىغا قاراپ يېتىرقاپ قالدى. ئۇ ھەييار بالا بۇنى سېزىۋالدى ـ دە:

— مېنى ئۇنتۇپ قالدىڭىزمۇ ئابدۇخالىق ئۇكەم. ئەزان ئېيتىپ قويغان ئېتىم نۇرۇللا، سىلەر بىلەن تونۇشقۇ بىز بۇرۇن-

لا! — دېدى بىر كۆزىنى قىسىپ، بىر كۆزىنى يوغان ئېچىپ ئاغزىنى پۈرۈشتۈرۈپ. بالىلار:

— نۇرۇللا، بۇرۇنلا — دېيىشىپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى. ئابدۇخالىققا نۇرۇللانىڭ گەپ ـ سۆزلىرى بىلەن ھەربىكەتلىرى قىزىق تۇيۇلۇپ ئۆزىنى يېنىك ھېس قىلدى. ئۇ نۇرۇللاغا:

— مانا كۆرۈڭ، — دەپ قەلەم قۇتىسىنى سۇندى. نۇرۇللا قەلەم قۇتىسىنى قولىغا ئېلىپ:

— ۋۇي ـ يۇ، نېمانداق چىرايلىق قىۇتا بۇ، — دەپ ئۆرۈپ ـ چۆرۈپ قاراپ ئابدۇخالىققا قايتۇرۇپ بەردى. ئاندىن ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىكى ئېلىپبەنى ئالدى، ئالدىغا چۈشۈۋالغان جىلتىسىنى كەينىگە قىلىپ قويۇپ:

— بۇ ھەپتىيەككە ئوخشمايدىغۇ، — دېدى كۆزىنى چەكچەيتىپ.

— بۇ دېگەن ئېلىپبە، — دېدى ئابدۇخالىق.

— بۇ "ئېلىپ ـ بە" بولسا مانا سىزگە بەردىم مە، — دەپ نۇرۇللا ئېلىپبەنى ئابدۇخالىققا قايتۇرۇپ بەردى.

نۇرۇللانىڭ ئۇرغۇلۇق گەپلىرى بالىلارنى يەنە بىر پەس كۈلدۈردى. نۇرۇللا ھېچ ئىش بولمىغاندەك بالىلارنىڭ قولىدىن دەپتەر، قېرىنداش قەلەمنى ئېلىپ كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇ بىر دەمدىن كېيىن قولىدىكى نەرسىلەرنى ئابدۇخالىققا قايتۇرۇپ بېرىۋېتىپ سورىدى:

— بۇلارنى نېمە قىلىسىز؟

ئابدۇخالىق ئېلىپبەنى كۆرسىتىپ:

— بۇنى ئوقۇيمەن. ئۇ ماڭا بىلىم ئۆگىتىدۇ. ئاخشام ھاجىم دادام شۇنداق دېگەن، — دېدى.

ئاندىن ئۇ دەپتەر بىلەن قەلەمنى كۆرسىتىپ:

— ئۆگەنگەن خېتىمنى قەلەم بىلەن دەپتەرگە يازىمەن، — دېدى ئەستايىدىللىق بىلەن.

— بۇ چىرايلىق قۇتىنى نېمە قىلىسىز؟ — سورىدى نۇرۇللا.

— بۇ قەلەم سالىدىغان قۇتا، — دېدى ئابدۇخالىق.
ئاندىن ئۇ ئەترەڭ سىرلانغان، گۈللىرى چاقناپ تۇرغان سومكىنى كۆرسىتىپ:
— بۇ سومكا، — دېدى.
بالىلار:
— سومكا - سومكا، — دېيىشسە، نۇرۇللا:
— سومكا - پومكا، مومكا، — دېگىلى تۇردى.
— پومكا، مومكا ئەمەس، سومكا! دۇرۇس دەڭ، خاتا دېمەڭ، — دېدى ئابدۇخالىق قىزىرىپ.
ئابدۇخالىقنىڭ ئاچچىقى كەلگىنىنى سەزگەن نۇرۇللا:
— بولىدۇ سومكا، — دېدى - دە، ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىن يان تەرىپىدە كىچىك تۇنتۇچى بار سومكىنى ئېلىپ ئاچتى. نۇرۇللا بىر قولى بىلەن سومكىنىڭ ئىچىنى تۇتۇپ كۆرۈپ دېدى:
— ئورۇس دېگەن ئەجەپ يامان خەق ئىكەن. بۇنىمۇ قەلەم دىن ياساپتۇ. ئاتام: «خوجىنىڭ خوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئورىسى» دېگەن. بۇ قەلەم بىلەن ئۇنى ئۇچلايدىغان بەكىنى بۇ قۇتىنىڭ ئىچىگە سالغۇدەك، بۇ قۇتا بولسا دەپتەر، ئېلىپبە بىلەن قوشۇلۇپ بۇ سومكىنىڭ ئىچىگە چۈشكىدەك.
نۇرۇللا سومكىنى ئابدۇخالىققا بېرىۋېتىپ قېلىن بىر دەپتەرنى قولىغا ئېلىپ دېدى:
— ئابدۇخالىق ئۇكەم، قالغان نەرسىلەرنى ھاجىم دادىڭىز قازان شەھىرىدىن سېتىۋالغان بولسىمۇ، بۇنى بىلسەم - بىلمەسەم تۇۋاق شەھىرىدىن سېتىۋالغان. يالغان دېسەڭلار مانا قاراڭلار، بۇ ھەممىسىدىن چوڭ تۇرمامدۇ؟
— ھا - ھا - ھا!
— پىخ - پىخ!
بالىلار كۈلۈشۈپ كەتتى. بىر چەتتە تۇرغان مىجىت ھاجىمۇ قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى. بالىلار شۇ چاغدىلا كەينىگە قاراپ مىجىت

هاجىنى كۆردى. مىجىت هاجى كۈلكىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ دېدى:

— ئۇنىمۇ قازان شەھىرىدىن سېتىۋالغان. سەن بىكار سۆزلىمە. تۇۋاق شەھىرى دەپ شەھەر يوق.

— قازان شەھىرى بولغان يەردە، تۇۋاق شەھىرىمۇ باردۇ دەپتىمەن هاجىم دادا، — دېدى نۇرۇللا ھىجىيىپ. بالىلار پاراڭلىشىپ كۈلۈشۈپ كەتتى. مىجىت هاجى ئۇنچىقارمىدى. نۇرۇللا مىجىت هاجىنىڭ تىكىلىپ قارىشىدىن خىجالەت بولۇپ، ماتا ئىشتىنىنىڭ يىرتىق تىزىنى سىلاپ، توپا ـ چاڭ بېسىپ يېرىلىپ كەتكەن يالاڭ ئاياغ پۇتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ لېۋىنى چىشلىدى.

— ئەجەپ تۇرگۇن[1] بالىغۇ بۇ، ئاتاڭ كىم؟ — سورىدى مىجىت هاجى نۇرۇللادىن.

نۇرۇللا يەردىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— مەن جاي مەھەللىسىدىكى هاپىز داپنىڭ بالىسى. چوڭ مەسچىتتىكى خېلىل موللامدا ئوقۇۋاتىمەن، — دېدى كەينىگە كەتكەن جىلتىسىنى ئالدىغا تارتىپ قويۇپ.

— موللىغا بارماي بۇ يەرگە كەپسەنغۇ، بىرەر ئىشىڭ بارمىدى؟

— ئاتام ئەبەيدۇللا بايغا بىر گەپنى دەپ قويغىن دېگەن. ئۇلارنىڭ ئىشىكىگە كەلسەم، جىق بالىلار مۇشۇ كۈرە[2] گە يۇگۈرۈشۈپ كېتىۋاتىدۇ. «نېمە بولغاندۇ» دەپ مەنمۇ بالىلارنىڭ كەينىدىن كەلگەن، — دېدى نۇرۇللا.

مىجىت هاجى بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ مېهمانخانا ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

بالىلاردىن بىرى ئابدۇخالىقنىڭ يېنىدا تۇرغان 7 — 8

---

① تۇرگۇن — جۇرئەتلىك، ئەقىللىق (تۇرپان شىۋىسى).

② كۈرە — هويلا، قورۇ.

ياشلارغا كىرىپ قالغان ھېسامىدىندىن سورىدى:
— ئاتاڭ ساڭا شەمەيدىن نېمە ئەكەپتۇ؟
— مۇنىنى ئەكەپتۇ، مېنىڭ نوچى مانا كۆردىڭمۇ، — ھېسامىدىن قولىدىكى ئويۇنچۇق تاپانچىنى بات قىلىپ كۆرسەتتى.
— بۇ نېمە؟ — بالىلار قىزىقىپ كۆردى.
— پاڭ - پاڭ قىلىپ دۈشمەننى ئاتىدىغان تاپانچا، — دېدى ھېسامىدىن.
بالىلار «تاپانچا - تاپانچا!» دېيىشىپ بىر - بىرىدىن تالىشىپ سەكرىشىپ كەتتى.
— توختاڭلار ئاداشلىرىم، — دېدى نۇرۇللا بالىلارغا. بالىلار چىپچىدە توختاشتى.
— بۇ تاپانچا دېگەن مىلتىقنىڭ بالىسى ئىكەن - دە، — دېدى نۇرۇللا تاپانچىنى قولىغا ئېلىپ كۆرۈۋېتىپ.
بالىلار: «مىلتىقنىڭ بالىسى!» دېيىشىپ چۈرقىراشتى.
بالىلار ھېسامىدىندىن سوراشقا باشلىدى:
— ساڭا يەنە نېمە ئەكەپتۇ؟
— شاكىلات ئەكەپتۇ.
— شاكىلات دېگەن قانداق نېمە ئۇ، نېمە قىلىدۇ ئۇنى؟
— ھەي ساراڭ، ئۇچۇ ئەجەپ تاتلىق ئۇنى يەيمىز، — ھېسامىدىن يانچۇقىدىن بىرنەچچە تال شاكىلات ئېلىپ بالىلارغا بەردى.
ئۇچ بالىغا يەتمىگەندى، ئابدۇخالىق يانچۇقىدىن ئۇچ تال شاكىلات ئېلىپ ئۇلارغا ئۈلەشتۈرۈپ بەردى. پەيزۇللا دېگەن سىرتىق بالا:
— بۇ شاكىلات دېگەن بىر نېمە قەغەزدەكلا ئىكەنغۇ بۇنى قانداق يېگىلى بولىدۇ؟ — دېدى ئېسىنگىرەپ.
— ھەي سىرتىق ئالتۇنۇم، ھاماقەت ئالتۇنۇم، بۇ قەغەز

شاكىلاتنىڭ چامچىسى[1] ئورۇس دېگەن مىڭ بىر ھىيلىسى بار يامان خەق ئۇ، بىزنىڭدەك قولى توپا بالىلار تۇتسا يەيدىغان نېمە مەينەت بولىدۇ دەپ قەغەزگە يۆگەپ قويغان گەپ. قەغەزنى مۇنداق سويۇۋېتىپ، مۇنداق يېمەمسەن — نۇرۇللا ئابدۇخالىقنى دوراپ شاكىلاتنىڭ قەغىزىنى سويۇۋېتىپ مەززە قىلىپ يېيىشكە باشلىدى. بالىلار شاكىلات يەۋېتىپ ئابدۇخالىقنىڭ يېنىدا تۇرغان ئورۇق، ئېگىزرەك كەلگەن ھەببۇللادىن سوراشتى:

— ساڭا ئاتاڭ نېمە ئەكەپتۇ؟

— ئاتام ماڭا مۇنىنى ئەكەپتۇ، ھەجەپ جىق، — دېدى ھەببۇللا يانچۇقىدىن بىر كاللەك قەنتنى چىقىرىپ.

نۇرۇللا ئاۋۇال ئابدۇخالىققا، ئاندىن ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇللاغا قاراپ دېدى:

— ئۇچىكلارغا ئاتاڭلارنىڭ شەھەردىن ئېلىپ كەلگەن سوۋغىسى ئېچىدە مۇشۇ ئابدۇخالىققا ھاجىم دادىسى ئېلىپ كەلگەن سوۋغا بىز تۇرپاندا كۆرۈپ باقمىغان ئاجايىپ سوۋغا ئىكەن، دېگەن بىلەن سىلەرگە ئەكەلگەن سوۋغىلارمۇ نوچىكەن.

نۇرۇللا ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇللاغا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى.

— خوش ئاداشلار، مەكتىپىمگە كېچىكىپ موللامدىن ئەدەپسىزلىك يېمەي يەنە، — دەپ بالىلار بىلەن خوشلىشىپ ھويلىدىن ئىتتىنىڭ چىقىپ كەتتى نۇرۇللا. «ئابدۇخالىققا ھاجىم دادىسى شەھەردىن ئاجايىپ سوۋغا ئەكەپتۇ» دېگەن بۇ خەۋەر ھايت - ھۇيت دېگۈچە تۇرپانغا پۇر كەتتى. بۇ ئاجايىپ سوۋغىنى كۆرۈشكە كەلگەن بالىلارنىڭ بىرنەچچە كۈنگىچە ئايىغى ئۈزۈلمىدى.

---

① چامچا — كۆينەك.

ئالتۇن ئاچقۇچ

ئورنى تۆت مو كېلىدىغان مىجىت ھاجى قورۇسى تاشقى ھويلا ۋە ئىچكى ھويلا دەپ ئىككىگە ئايرىلاتتى. بۇ چوڭ قورۇنىڭ زۇپەر ھاجى كوچىسىغا قارايدىغان دەرۋازىسىدىن كىرگەندە دەرۋازا يېنىدىكى كىچىك ئۆيدە ئىككى خىزمەتكار تۇراتتى. جەنۇب تەرەپتىكى شەرقتىن غەربكە قاتار سېلىنغان بىرىنچى ئۆي مېھمانخانا، ئىككىنچى، ئۈچىنچى ئۆيلەر دۇكان ئىدى. بۇ دۇكاندا مىجىت ھاجى روسىيىدىن ئېلىپ كەلگەن ماللارنى ئۇنىڭ كۈيغۇلى ئابدۇراخمان مەخسۇم توپ ساتاتتى. دۇكانغا يانداش چوڭ ئاتخانا سېلىنغان ئىدى. ئاتخانا قورۇنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىدىكى سىركىچى كوچىسىغا تۇتىشاتتى. بۇ قورۇنىڭ سىركىچى كوچىسىغا قارىغان چوڭ دەرۋازىسىنىڭ يېنىدىكى ئۆيدە ھارۋىكەش ئايۇپ بىلەن ئات باقار ئايىتلار يېتىپ قوپاتتى. ئادەتتە يۈك ـ تاق، مال ئېلىپ كەلگەن كارۋان، ھارۋىلار مۇشۇ دەرۋازىدىن كىرەتتى. ھويلىنىڭ ئىچىگە شەرقتىن غەربكە قاتارىسىغا ئالتە تال چوڭ تۇۋرۈك قويۇلۇپ ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىدىن بىر مېتىر-دەك ئېگىز كۆتۈرۈپ لەمپە قىلىنىپ سېلىنغان ئىدى. بۇ لەمپىنىڭ ئاستى ئامبار قىلىنغان ئىدى. تاشقى ھويلا بىلەن ئىچكى ھويلىنى بىر تام ئايرىپ تۇراتتى. ئىچكى ھويلىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىگە جايلاشقان جەنۇبقا قارىغان ئىشىكىدىن كىرگەندە، ئىشىك تۇۋىدە بىر ئېغىز چوڭ ئۆي بولۇپ بۇ ئاشخانا ئىدى. بۇ ھويلىنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىدىكى كەينى سىركىچى كوچىسىغا تۇتىشىدىغان ئىككى ئېغىز ئۆي رۇسلارنىڭ پار مۇنچىسىغا تەقلىد قىلىپ ياسالغان ھاممام ئىدى. ھويلىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى

شەرقتىن غەربكە قاتارىسىغا سېلىنىپ ئالدىغا ئايۇانچە چىقىرىلغان ئىككى قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ كۈن چىقىش تەرەپتىكى تۆت ئېغىزىدا مىجىت ھاجى قۇشناچى ئەرەمسىما خېنىم بىلەن نەۋرىسى ئابدۇ-خالىق تۇراتتى. كۈن پېتىش تەرەپتىكى ئالتە ئېغىز ئۆيدە مىجىت ھاجىنىڭ قىزى نىيازخان ئېرى ئابدۇراخمان مەخسۇم بالا - چاقىلىرى بىلەن بىرگە تۇراتتى.

مىجىت ھاجى 1897 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى ئەتىيازدا تۇرپاننىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىدىن پاختا، قۇرۇق ئۈزۈم، يۇڭ - تېرە دېگەندەكلەرنى روسىيىنىڭ شەمەي شەھىرىگە ئېلىپ بېرىپ سېتىپ ئۇ يەردىن پولات - تۆمۈر، تۇنىكە جابدۇقلار، كۇندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى، قەنت - گېزەك، گەزمال ئېلىپ كېلەتتى. ئۇنىڭ كۆيئوغلى ئابدۇراخمان مەخسۇم بۇ مالىلارنى ئۇرۇمچى ۋە تۇرپاندا توپ ساتاتتى.

مىجىت ھاجى ياشلىقىدا لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىنى پۈتكۈز-گەن بولۇپ ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغان، خەت-زۇچە، رۇسچە تىللاردىن خەۋىرى بار، سودىدا ئېپى بار، بىرقانچە دۆلەتلەرگە بارغان، كۆرگەن، بىلىدىغىنى كۆپ، كىتابخۇمار، يېڭىلىقنى ئۆزىگە تېز قوبۇل قىلىدىغان ئادەم ئىدى.

مىجىت ھاجى نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۇرۇپ ئىچكى ھويلىغا كىرىشىگە ئالدىغا ئەرەمسىما خېنىم چىقىپ كەلدى.

ئەرەمسىما خېنىم يېشى قىرىقتىن ھالقىغىنىغا قارىماي ياشلىقىدىكى گۈزەللىكنى يوقاتمىغان، ئاق يۈزلۈك، ئاھۇ كۆزلۈك قاش - كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، بىلەكتەك تۇم قارا ئىككى ئۆرۈم چېچى ساغرىسىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان، قەددى - قامىتى كېلىشكەن ئايال ئىدى. ئۇ بېشىغا سېلىۋالغان لېچىكىنى تۇزەپ قويۇپ مىجىت ھاجىغا دېدى:

— نامازدىن كېچىكىپ چۈشتىلەمۇ؟ ئەتىگەنلىك ناشتا تەييار بولغىلى نىكەم. ئابدۇخالىقمۇ ئۆيدىن چىقىپ يېتىپلا كەتتى.

ئۆزۈم بىر قاراپ باقايچۇ دەپ مېڭىشىم ئىدى.

مىجىت ھاجى كۈلۈمسىرەپ:

— بامداتتىن كېيىن ئەل - ئاغىنە، بۇرادەرلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، پاراڭدىشىپ تۇرۇپ قالدۇق، — دېدى.

— يۇرسىلە قېنى ئۆيگە، قورساقلىرى ئېچىپ كەتكەندۇ، كۈن چىققىلى نەگاخ[1]، — ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دەپ ئايدۇ- خالىقىنىڭ قولىدىن يېتىلەپ ئۆيگە ئېلىپ ماڭدى.

ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن مىجىت ھاجى خاس خانىسىدا دەم ئېلىۋاتاتتى. خىزمەتكار كىرىپ مېھمان كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. مىجىت ھاجى بۇنى ئاڭلاپ ئىتتىك تاشقىرىقى ھويلىغا چىقتى. مېھمانخانا ئۆينىڭ ئالدىدا لۈكچۈن بەگ جەمەتىدىن بولغان 28 ياشلىق تاھىر بەگ بىلەن ئاستانىلىق 21 ياشلىق ياش سودىگەر مەخسۇت مۇھىتى تۇراتتى.

مىجىت ھاجى قىزغىن سالام بەرگىنىچە ئىككى مېھمان بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرغىنىدا دەرۋازىدىن يەنە ئىككى مېھمان كىردى. ئۇلارنىڭ بىرى ئەنجان شەھىرىدىن سودا - سېتىق ئىشلىرى بىلەن تۇرپانغا كېلىپ يەرلىشىپ تۇرۇپ قالغىنىغا 20 يىل بولغان يېشى 50 تىن ئېشىپ چاچ - ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن بولسىمۇ تېتىك كەلگەن ئۆزبېك سودىگەر ئەھرارخان تۆرە ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى ھەمراھى بولسا بېشىغا بادام دوپپا، ئۇچىسىغا ناۋاتىرەڭ شىرىستىن تىكىلگەن كۆينەك ۋە شىم كىيگەن 30 ياشلاردىكى ساقال - بۇرۇتلۇق سۆلەتلىك كىشى تۇرپانغا سودا قىلىپ كېلىپ تۇرۇپ قالغىنىغا بىر يىلدىن ئاشقان تاشكەنتلىك سودىگەر پولاتباي بەدەلبايۇ ئىدى. تاھىربەگ بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ساھىبخان مىجىت ھاجى بىلەن بىللە ئىككى مېھمانىنىڭ

---

① نەگاخ — نەۋاق - نىڭ تۇرپان شىۋىسى.

ئالدىغا بېرىپ سالاملاشتى. مەجىت ھاجى مېھمانلارنى مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلدى. ئالدىدا ياشقا چوڭ ئەھرارخان تۆرە، ئۇنىڭدىن كېيىن پولاتباي، تاھىر بەگ، مەخسۇت مۇھىتىلار بىر - بىرلەپ مېھمانخانا ئۆيگە كىرىشتى.

مېھمانخانا چوڭ، ئازادە بولۇپ ئاستى - ئۈستى تاختايلىق، يوغان ئىككى دېرىزىلىك ئىدى. دېرىزىلەرگە يېشىل دۇخاۋا پەردىلەر ئېسىلغان ئىدى. تۆر تامغا خوتەننىڭ لوڭقا گۈللۈك گىلەمى تارتىلغان. سول تەرەپ تامغا چىقىرىلغان چۆرىسى نەقىشلەنگەن ئىككى چوڭ ئويۇققا چاقناپ تۇرغان ئانارگۈلى كەشتىلەنگەن ياستۇق، دۇخاۋا كۆرپىلەر تىزىلغان. چوڭ ئويۇقنىڭ ئۈستىدىكى كىچىك ئويۇقلارغا ئاجايىپ نەپىس ئىشلەنگەن گۈل لوڭقىسى، لېگەن، ھەر خىل تۇردىكى ئېسىل تاۋاقلار تىزىلغانىدى.

مېھمانلار گىلەم ئۈستىگە سېلىنغان مېغىزلاپ تىكىلگەن كۆرپىلەردە ئولتۇرۇشتى. خىزمەتكار ئاپتوۋا - چىلاپچا ئەكىرىپ مېھمانلارنىڭ قولىغا بىر - بىرلەپ سۇ ئالدى. داستىخان سېلىنىپ مېھمانلارغا سوغۇق چاي تۇتۇلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن خىزمەتكار لېگەنلەردە ئىسسىق نان، تەخسىلەردە قەنت - گېزەك، پېچىنە - پىرەنىك مېغىز، ئۆرۈك قېقى ئېلىپ كىرىپ داستىخانغا تىزدى. مېھمانلارغا قىزىق چاي تۇتتى. مېھمانلار چاي ئىچكەچ مەزىلەرگە ئېغىز تېگىپ بولۇشىغا ئوخشىغان گۆش نان، سامسا كەلتۇرۇلدى. مېھمانلار يەپ ئىچكەچ روسىيەدىكى يېڭىلىقلار، سودا - سېتىق ئىشلىرى ئۈستىدە قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشتى.

ئارىدىن يېرىم سائەت ئۆتكەندە مېھمانخانىغا ئىككى ئادەم كىرىپ كەلدى. ئىككى مېھماننىڭ ئالدىدىكىسى ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، ئات يۈزلۈك، ئەپچىل ساقال - بۇرۇت قويۇۋالغان، بېشىدىكى ئاق شاپاق بۆكى بىلەن ئۇچىسىدىكى ئاق يەكتەك

كى بويىغا ياراشقان 19 — 20 ياشلاردىكى بىر تالىپ[1] ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدىكى مېھمانىنى باشلاپ كىرگەن ئادەم ئارا بوي، ئاق سېرىق، ساقاللىق كەلگەن ئۇچىسىغا ناۋاترەڭ گىرىپتىشىندىن كۆينەك، شىم كىيگەن 25 ياشلاردىكى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — ياش تالىپ ئىشىكتىن كىرىپلا ئۆي ئىچىگە ئېڭىشىپ سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! ۋۇي بۇ نەمەت خەلپىتىمغۇ، — مىجىت ھاجى ئورنىدىن تۇرۇپ مېھماننىڭ ئالدىغا بېرىپ قىزغىن كۆرۈشتى.

— نەمەت خەلپىتىم بىر ئىش بىلەن ھەمدۇللا دامولالمنىڭ ھۇزۇرىغا كەپتىكەن، تېخى باياتىن ئاتامنىڭ شەمەيدىن قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ سالامغا كەپتۇ، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— كۆپ رەھمەت خەلپەت ئىنىم، ھەر نېمە بولسا لەۋزىمنى يەردە قويماپسىز، قېنى مەخسۇت باينىڭ يېنىغا ھە، — دېدى مىجىت ھاجى تەكەللۇپ بىلەن.

نەمەت خەلپەت مېھمانلار بىلەن بىر - بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ مەخسۇت مۇھتىنىڭ قېشىغا ئولتۇردى. مىجىت ھاجى مېھمانلارغا قاراپ دېدى:

— بىز نەمەت خەلپەت ئىنىمىز بىلەن بۇ يىل ئەتىيازدا شەمەيگە مېڭىشتىن بۇرۇن لۇكچۇندە تاھىر بېگىمنىڭ كىچىك ئوغلىنىڭ خەتمە توي مەرىكىسىدە تونۇشۇپ قالغان. ئۇ چاغدا سورۇن ناھايىتى ھەشەمەتلىك تۈزۈلگەن ئىدى. مۇقامچى ھاسان بالا ساتارىنى تەڭشەشنىڭ ئارىلىقىدا كىمدۇ بىرى «شائىرىمىز

---

[1] تالىپ — مەدرىسىنىڭ ئوقۇغۇچىسى.

نەمەت خەلپەت ئۇستاز ئەخمەت ئاخۇنلۇقنىڭ[1] «تەنبىھ» دېگەن نەزمىسىنى ئوقۇپ بېرىدۇ» دەپ جاكا قىلدى. خەلپەت ئىنىمىز نەزمىنى شۇنداق خۇشئاۋا، ئاھاڭلىق ئوقۇدىكى، مەن بۇ ئىقلىمدا مۇنداق نەزمە ئوقۇغان شائىرنى ئۇچراتمىغان.

بۇغداي ئۆڭلۈك سوزۇنچاق يۈزى شەلپەردەك قىزىرىپ كەتكەن نەمەت خەلپەت ئورنىدىن تۇرۇپ:

— رەھمەت ھاجى ئاكا، مەن خىجىل بولۇپ ئولتۇرالماي قالدىم. بەك ئاشۇرۇۋەتتىلە، — دېدى.

— ئەسلا ئاشۇرۇۋەتكىنىم يوق. مەن راست گەپنى قىلمۇاتىمەن. قېنى ئولتۇرۇڭ، چايغا ئىلتىپات قىلىڭ، — دېدى مەجىت ھاجى ئاندىن مېھمانلارغا قاراپ، — شۇ قېتىم نەمەت خەلپەت ئىنىمىزنى «تۇرپانغا بىزنىڭ ئۆيگە بېرىڭ» دېگەن ئىدىم. مانا بۈگۈن ئىنىمىز لەۋزىمنى يەردە قويماپتۇ ئەمەسمۇ.

تاھىربەگ چىرايلىق گۈللۈك يەلپۈگۈچتە ئۆزىنى يەلپۈپ ئولتۇرۇپ پەخىرلەنگەن ھالدا دېدى:

— مىجىت ھاجىمنىڭ ئېيتقانلىرى بەرھەق. ئىنىمىز نەمەت خەلپەت زېھنىي ئوچۇق، ئۆتكۈر، تىرىشچان بولغاچقا دىن ئىلمىدە بىزنىڭ لۈكچۈن مەدرىستىكى تالىپلارنى ھېسىپ چۈشتى. شۇڭا ئۆتكەن يىل ئۇ مەدرىسكە باش خەلپەت بولۇپ تەينىلەندى. ئۇ نەزمىنى بەك كېلىشتۇرۇپ ئوقۇپلا قالماي ئۆزىمۇ نەزمە يازىدۇ، — نەمەت خەلپەت شائىر دېسىلە بىگىم، — دېدى ئەھرارخان تۆرە قىزىققان ھالدا تاھىربەگكە.

— شۇنداق تۆرەم، ئۇ دىيارىمىزنىڭ ياش شائىرلىرىدىن بولىدۇ، — دېدى تاھىربەگ ھېشىنى لىڭشىتىپ.

— قېنى شائىر ھەر غەزەل ئوقۇۋەتمەمسىز، — دېدى پولات ھاجاي نەمەت خەلپەتكە.

---

[1] ئەخمەت ئاخۇنلۇق — شائىر ئەخمەت باقى خۇجامنىياز قىسۇرى (1717 — 1827)

— شۇنداق قىلىڭ! — دېيىشتى ھەممەيلەن تەڭلا. دەل شۇ پەيتتە مېھمانخانا ئىشىكى ئالدىدا بېشىغا تۇرپاننىڭ گۈللۈك دوپپىسىنى، ئۇچىسىغا ئاق پاڭچۇدىن تىكىلگەن ياقىسى ۋە يەڭلىرىگە كانۋا گۈل كەشتىلەنگەن كۆينەك كىيگەن ئوماق ئابدۇخالىق پەيدا بولدى. ئۇ ئېلىپبە كىتابىنى مەيدىسىگە باسقىنىچە چىڭ تۇتۇۋالغان ئىدى.

پەگادا خىزمەتكارغا پىچىرلاپ ئىش تاپشۇرۇۋاتقان ئابدۇراخمان مەخسۇم ئىشىكتە تۇرغان ئوغلىنى كۆرۈپ «بۇ يەرگە كىرىڭ» دېدى ئاستاغىنە. ئابدۇخالىق ئۆيگە كىردى. مىجىت ھاجى نەۋرە ئوغلىنى كۆرۈپ ئۇنى يېنىغا چاقىردى. ئابدۇخالىق كېلىپ چوڭ دادىسىنىڭ يېنىغا ئولتۇردى.

نەمەت خەلپەت چايدىن بىر ئوتلاپ قولىدىكى چىنىنى ئالدىغا قويدى. ئۇ ئۇلۇغ كىچىك تىنىۋېلىپ شېئىر ئوقۇشقا تەييارلاندى. ھەممەيلەننىڭ كۆزى نەمەت خەلپەتتە ئىدى. نەمەت خەلپەت خىجالەت بولغان ھالدا دېدى:

— دەمالىلىققا ھەرقايسى چوڭلىرىمدىن ئەيمىنىپ ئېسىمگە ئالالمايۋاتىمەن.

— ئۇستازىمىز ئەخمەت ئاخۇنلۇق غەزەللىرى ئېسىڭىزدە باردۇر، — دېدى تاھىربەگ.

نەمەت خەلپەت «ھىم» دەپ تاھىربەگكە قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى. ئۇ رۇس ئولتۇرۇپ بېشىنى كۆتۈردى ـ دە، 18 ـ ئەسىردە لۇكچۇندە ئۆتكەن قىسسۇرى تەخەللۇسلۇق ئاتاقلىق شائىر ئەخمەت باقى خوجامنىيازنىڭ بىلىم تېمىسىدىكى بىر غەزىلىنى ناھايىتى تەسىرلىك ئاھاڭدا ئوقۇشقا باشلىدى:

— ئەي دىل سەركەشتە تاۋاپ ئەتكىل جانابى ئىلىمنى،
ئىستەگىل غەمكىن سەن ئەز ـ ئىشرەت شارابى ئىلىمنى.
... ...
خابى خوركەم، سۆزلىمەك كەم، سۆھبىتى ناجىنسى ھەم،

بۇ شارائىتلار بىلەن بەرگىلىك جاۋابى ئىلىمنى.

... ...

... ...

... ...

ساپى قىل كۆڭلۈڭ ھاۋايى، ئابى ناندىن ئۈرما دەم،
ئىستىسەڭ ئائىنە يەڭلىغ ئاپتابى ئىلىمنى.

يۈز ئىشكىلەر باغى جەننەتتىن يۈزىڭگە ئاچىلۇر،
كۆلبەھئى مېھنەت ئارا يايساڭ كىتابى ئىلىمنى.

... ...

ئەپتەرا ئادەمفە يەتكەي مالى دۇنيا نىسبىتى،
سەرۋەرى ئادەمگە قىلغۇڭ ئىنتىسابى ئىلىمنى.

... ...

نەمەت خەلپەت غەزەلنى ئوقۇپ بولۇپ چوڭقۇر نەپەس ئالغىنىدا مېھمانلار غەزەلنىڭ مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى، نەمەت خەلپەتنىڭ ئۇنى تولىمۇ كېلىشتۇرۇپ بەك تەسىرلىك ئوقۇغانلىقىنى بىر پەس ماختاشتى.

— ئۇستازىمىزنىڭ بۇ نەزمىسى يوغان تاختايغا چىرايلىق يېزىلىپ بىزنىڭ لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىنىڭ ئىشىك بېشىغا ئېسىلغان، — دېدى تاھىربەگ مېھمانلارغا قاراپ، — مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرگەن ھەربىر تالىپنى بۇ نەزمىنى پىششىق يادلىۋېلىش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىنىڭ قائىدىسى ئىدى.

— بۇ غەزەل ناھايىتى گۈزەل، پاساھەتلىك تىلدا يېزىلغان ئىكەن. قىسسۇرى تۇرپان دىيارىنىڭ كاتتا شائىرى ئىكەن. بىزلەر غەزەلنى چۈشەندۇق، بىراق بالىجان چۈشەنمىدى بولغاي— دېدى. پولاتباي تاھىربەگكە قاراپ.

ھەممەيلەن خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا تۆرده ئولتۇر-

غان تاهىربەگكە قارىدى.

تاهىربەگ «ھىم» دەپ بېشىنى لىكشتىپ قويۇپ نەمەت خەلپەتكە شېئىرنى قايتا ئوقۇتۇپ مەنىسىنى مۇنداق يېشىپ بەردى:

— ئەي بېشى ئايلانغان دىلىم، ئۇلۇغ ئىلىمنى تېپىپ تاۋاپ قىل، ئىلىمنىڭ ئىشرەت شارابىنى غەملەر ئىچىدە ئىستە.

... ...

كەم ئۇخلىساڭ، ئاز يېسەڭ، بىكارچىلار بىلەن كەم سۆھبەتتە بولساڭ، بۇ شەرتلەر ئاستىدا ئىلىمنىڭ جاۋابىنى تاپالايسەن.

... ...

... ...

... ...

كۆڭلۈڭنى ھاۋايى ھەۋەستىن ساپ قىلساڭ،
ئىستىسەڭ ئاپتاپقا ئوخشاش ئىلىمنى تاپالايسەن.

جەننەتنىڭ يۈزلەپ ئىشكىلىرى ساڭا ئېچىلىدۇ،
ئەگەر سەن كۆلبەڭدە مېھنەت ئەجرىڭ بىلەن كىتاب ئىلمىنى ئاچساڭ.

... ...

دۇنيانىڭ كەينىگە كىرسەڭ ساڭا بەتتەرلىك كەلتۈرىدۇ،
لېكىن ئىلىم ئۆگەنسەڭ، ئالەمدە يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە قىلىدۇ.

... ...

تاهىربەگ غەزەلنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بولۇپ پېشانىسىدىكى تەرلەرنى قولياغلىقى بىلەن سۈرتىۋاتقاندا خىزمەتكار قۇش قانىتىدىن ياسالغان تازىمۇ يوغان يەلپۈگۈچ بىلەن مېھمانلارنى كۈچەپ يەلپۈشكە باشلىدى.

چوڭ دادىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئابدۇخالىق ئورنىدىن

تۇردى. ئۇ ئاۋۇال مىجىت ھاجىغا، ئاندىن كېيىن ئاتىسى ئابدۇ-راخمان مەخسۇمغا قاراپ ئاغزىنى ئېچىپ گەپ قىلماقچى بولدى - يۇ، بىردىنلا يۈزى ۋىللىدە قىزىرىپ ئېلىپبە كىتابىنى مەيدىسىگە باسقىنىچە لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ قالدى.

تاھىرجان ئابدۇخالىقنىڭ بىر نېمە دېمەكچى بولغىنىنى، لېكىن خىجىل بولۇپ دېيەلمەيۋاتقىنىنى سېزىپ:

— ئابدۇخالىق بىزگە قولىڭىزدىكى كىتابىڭىزنى ئوقۇپ بېرەمسىز؟ — دېدى مۇلايىمغىنا.

«چىك!» ئابدۇخالىق تامىغىنى چىكىلدىتىپ بېشىنى چايقىدى. مىجىت ھاجى:

— تارتىنماڭ بالام، بۇ ئولتۇرغانلىرىڭ ھەممىسى ئۆزىڭىزنىڭ داداش، ئاكاشلىرىڭىز بولىدۇ، سىز دېگەن باتۇر بالا تۇرسىڭىز، مەيلى ئېلىپبەنى ئوقۇپ بېرىڭ — دېدى.

ئابدۇخالىق، نەمەت خەلپەتكە بىر قاراپ قويۇپ:

— مەنمۇ شېئىر ئوقۇيالايمەن، — دېدى.

بەش ياشلىق نەۋرىسىنىڭ بۇ گېپىگە مىجىت ھاجىنى سۆيۈندۇردى. — ئانداق بولسا ياخشى، قېنى ئوقۇڭ، — دېدى مىجىت ھاجى.

ئابدۇخالىق مېھمانلارغا بىر قارىۋېتىپ قوڭغۇراقتەك زىل ئاۋازى بىلەن قەدىمكى ئىدىقۇت زامانىسىدىكى بىر شېئىرنى ياد ئوقۇشقا باشلىدى:

— بىلىك بىلىگىن يا بىگىم،
بىلىك ساڭا ئەش بولۇر.
بىلىك بىلگەن ئول ئەرگە،
بىر كۈن دۆلەت تۇش بولۇر.

ئابدۇخالىق شۇ يەرگە كېلىپ توختاپ قالدى. ئۇ خىيال قىلىپ بىر پەس توختاپ شېئىرنىڭ داۋامىنى يادلىدى:

— بىلىكلىك ئەر بەلگە،

تاش قورشانسا قاش بولۇر.
بىلىكسىزلىك يانىڭا،
ئالتۇن قويسا تاش بولۇر.

— نېمىدېگەن پاساھەتلىك مىسرالار بۇ، — دېدى ئەھرار-خان تۆرە شېئىرنى ماختاپ، ئاندىن ئابدۇخالىققا قاراپ:

— خۇدايىم بەختىكىزنى بەرگەي بالىجانىم، بېرى كېلىڭ، مەن بۇ بالىنىڭ شېئىرنى شۇنداق زوق، شوخ بىلەن ئوقۇشىدىن كەلگۈسىنىڭ بۇيۇك، يېگانە شائىرىنى كۆرگەندەك بولۇۋاتىمەن، مەڭ سۆيۈنچە! — دەپ ئۆزىنىڭ ئالدىغا كەلگەن ئابدۇخالىققا 10 سەرلىك[1] پۇلنى تۇنۇقۇپ قويدى.

ئابدۇخالىق ئەھرارخان تۆرىگە رەھمەت ئېيتىپ پۇلنى ئالدى. مېھمانلارنىڭ ھەممىسىلا ئابدۇخالىقنى 5 — 10 سەر پۇل بىلەن مۇكاپاتلىدى. پولاتباي ئابدۇخالىقنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ سورىدى:

— بۇ شېئىرنى سىزگە كىم ئۆگىتىپ قويدى؟

— چوڭ ئانام.

— نېمىدېگەن ئەقىللىق بالا بۇ. كۆز تەگمىسۇن بۇ كەلگۈسى ئۇلۇغ زاتقا، — دېدى پولاتباي سۆيۈنۈپ.

— «قازىنىڭنىڭ قاينىشىغا باق، بالاڭنىڭ ئوينىشىغا» دېگەن گەپ بارغۇ، دېدى تاھىربەگ — ئابدۇخالىق چوڭ بولسا چوقۇم بىر بىلىملىك ئادەم بولۇپ چىقىدۇ، كىم بىلىدۇ، چوڭ ئەمەلدار بولۇپ كېتەمدۇ تېخى.

— چوڭ سودىگەر بولۇپ دادا ئىزىدىن ماڭار ئەتمالىم، — دېدى پولاتباي.

— خۇدا خالىسا، — دېدى مىجىت ھاجى مەمنۇن بولۇپ.

— مەيلى قانداق ئادەم بولسۇن، — دېدى تەكىتلەپ تاھىر-

---

① سەر — شىنجاڭنىڭ پۇل بىرلىكى. شۇ زاماندا 100 جىڭ پاختا 40 سەر ئىدى.

بەگ، — بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقانكەن تەربيىگە، بىلىم ئالماقتا موھتاجدۇر.

— شۇنداق تاھىر بېگىمنىڭ گېپى بەرھەق، — دېيىشتى ھەممەيلەن بىردەك.

تاھىربەگ چىننىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن ئوتلاپ بولغاندىن كېيىن مېھمانلارغا تەكشى قاراپ چىقىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— مېنىڭ ئاتىلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا ئىكەن. بۇندىن تۆت يىل ئىلگىرى مۇقەددەم روسىيىگە سودىغا بېرىپ موسكۋادا بىرەر يىلدەك تۇرۇپ قالغان ئىدىم. بىر تەرەپتىن رۇسچە ئوقۇپ بىر تەرەپتىن سودىنىمۇ قولدىن بەرمىدىم. بىلىمىمۇ ئالدىم، پۇلنىمۇ تاپتىم. رۇسلارنىڭ نوۋگورد دەمدۇ، پېتربورگ دەمدۇ نۇرغۇن شەھەرلىرىگە باردىم. مىجىت ھاجىمۇ سۆزلەپ بەردىغۇ، ئۇ يەرلەردىكى تەرەققىيات، ئىلىم يېڭىلىقلىرىنى ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز سۆزلەپمۇ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. مەن ئۆتكەن يىلى جانابى چىڭگاڭ خوجامغا[1] تەرجىمان بولۇپ بېيجىنغا[2] بېرىپ، كەلگىچە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى نۇرغۇن چوڭ شەھەرلەرنى كۆردۇم. ئۇ يەرلەرنىڭ تەرەققىياتى روسىيىنىڭكىگە يەتمىسىمۇ، لېكىن بىزنىڭ تۇرپاندىن كۆپ تەرەققي قىلغان ئىكەن. بىزنىڭ تۇرپان يات ئەللەردىن نەچچە يۈز يىللاپ كېيىن قاپتىمىز. قەدىمكى ئىدىقۇت زامانىسىدا دۇنيادا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئانا يۇرتىمىز بۇگۈنكى كۈندە پويىز تۇرماق، ماشىنىنىمۇ كۆرۈپ باقمىسا، تېخى يېڭى نىزامچە پەننىي مەكتەپ، كىتابخانا دېگەنلەر بىزدە بولمىسا، سان ـ ساناقسىز پۇقرالار ئىچىدە خەت ساۋاتلىق ئادەملەر بارماق بىلەن سانىۋالغۇدەكلا تۇرسا، ئاھ دەردىما، بۇ يۇرتنىڭ ھالى نە بولغاي؟!

دادىسى مىجىت ھاجىنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان ئابدۇخالىققا

---

① چىڭگاڭ خوجام — لۇكچۇن ۋاڭى.

② بېيجىن — بېيجىڭ.

تاهىربەگ ئاكاشىنىڭ گەپلىرى قىزىق تۇيۇلدى. ئۇ دادىسى ئۇچۇ-مىغا ئېلىپ بەرگەن مېغىزنى يەپ ئولتۇرۇپ تاهىربەگنىڭ گېپىگە قۇلاق سالدى. تاهىربەگ سۆزلەيتتى:

— بىزگە هازىر ئىلىم ئۆگىنىش ئانا سۈتىدەك هالال، ئاش - نانەك زۆرۈر بولۇپ قالدى. ئىلىم - مەرىپەت خۇددى بىر ئالتۇن ئاچقۇچكى ئۇنى ئىگىلىگەن ئادەم ئاسمان، زېمىندىكى بايلىق خەزىنىسىنىڭ ئىشىكىنى ئاچالايدۇ. بىلىمسىز نادان مىل-لەت خارلىق، زەبۇنلۇقتا قېلىپ نامۇ - نىشانسىز يوقىلىدۇ. بىزگە هازىردىن ئىلىملا ئەمەس، يېڭىچە پەننىي ئىلىممۇ ناهايىتى زۆرۈر.

ئابدۇخالىق هاياجان بىلەن گەپ قىلىۋاتقان تاهىربەگنىڭ گېپىنى تولۇق چۈشىنىپ كەتمىسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ «ئىلىم مەرىپەت خۇددى بىر ئالتۇن ئاچقۇچ» دېگەن سۆزى قۇلاق تۆۋىدىن كەتمىدى. ئۇنىڭ ئېسىدە تۇرۇپتىكى ئۇچ كۈن بۇرۇن چوڭ ئانىسى ئەرەمسىما خېنىم ساندۇقىنىڭ ئاچقۇچىنى يىتتۈرۈپ قو-يۇپ، ئۇنىڭ قۇلۇپىنى ئاچالمايى بەكمۇ تىت - تىت بولغانىدى. ئابدۇخالىق شۇ چاغدا چوڭ ئانىسىغا:

— چوڭ ئانا سىز چوڭ، هەممىدىن يامان بولغاندىكىن ئاچقۇچنى ئىزدىمەيلا، ساندۇقنى ئاچمامسىز؟ — دېدى. ئاچچىقى كېلىپ تۇرغان ئەرەمسىما خېنىم كۈلۈۋەتتى. ئۇ:

— جېنىم بالام ئاچقۇچ بولمىسا هەممىدىن يامان[1] ئادەممۇ قۇلۇپنى ئاچالمايدۇ، — دېدى ئۆزىنى بېسىۋېلىپ.

— ئاچقۇچ هەممىدىن يامانمۇ؟ — ئابدۇخالىق كۆزىنى پار-قىرىتىپ چوڭ ئانىسىدىن سورىدى.

ئەرەمسىما خېنىم نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى دەمالالمىقا ئېسىگە ئالالمايى بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

---

① يامان — بۇ يەردە كۆچلۈك، ئىقتىدارلىق مەنىسىدە كەلگەن.

ئابدۇخالىق بايانىن تاھىربەگنىڭ «ئىلىم - مەرىپەت خۇددى بىر ئالتۇن ئاچقۇچ» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ كۆڭلى يورۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇ «مېنىڭمۇ شۇنداق ئالتۇن ئاچقۇچۇم بولغان بولسا چوڭ ئانام ئاچالمىغان قۇلۇپنى ئېچىپ بەرسەم ...» دەپ ئويلىدى. ئابدۇخالىقنىڭ خىيالىنى تاھىربەگنىڭ گېپى بۆلۈۋەتتى: — بەيگىگە ياراملىق ئاتنى تاي چېغىدىلا بىلگىلى بولغىنىدەك قولىدىن چوڭ ئىشلار كېلىدىغان كەلگۈسى ئۇلۇغ زاتلارنىڭ مەلۇم خىسلەتلىرى كىچىك چېغىدىلا نامايان بولىدۇ، — دېدى تاھىربەگ گېپىنى داۋام ئېتىپ، — ئابدۇخالىقتا بىر خىسلەت بار جۇمۇ ھاجىم بۇ بالىنى مەكتەپتە ئوقۇتسىلا، كامالەتكە يەتكىچە ئوقۇتسىلا.

— رەھمەت تاھىر بېگىم، نىيەت ئىقبالىمىز بىر يەردىن چىقتى، — دېدى مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، — بۇ بالا ھازىر بەش ياشتا، خۇدايىم بۇيرۇسا ئالتە ياشقا كىرگەندە ئوقۇشقا بېرىمىز.

— ناھايىتى ياخشى نىيەت قىپتىلا، — دېيىشتى مېھمانلار.

چوڭ دادىسىنىڭ ئۆزىنى مەكتەپكە ئوقۇشقا بەرمەكچى بولۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ ئابدۇخالىق قەۋەتلا خۇشال بولدى. ئۇ خۇشاللىقىنى باسالماي بېشىنى سىڭايان قىلىپ چوڭ دادىسىغا قارىدى. چوڭ دادىسى ئۇنىڭغا قارىماي سودا - سېتىق توغرىسىدىكى پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. ئابدۇخالىق ئەرەمسىما خېنىمنىڭ: «بالام چوڭ ئادەملەر گەپ قىلىۋاتقاندا، كىچىك بالا ئۇن چىقارماي تىنچ تۇرۇشى كېرەك.» دېگىنىنى يادىغا ئالدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ پەگادىكى ئايىغىنى كىيىپ ئاستاغىنە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

مەنمۇ پىرچەكچى بولمەن

ئاردىدىن ئىككى ئاي ئۆتتى.

يەتتىنچى ئاينىڭ بەشىدىكى خەيرلىك بىر كۈننى تاللاپ مىجىت ھاجى نۇرغۇن مال بىلەن تۇرپاندىن كارۋان تارتىپ شە- مەيگە سەپەر قىلدى. بۇ يىل كۈزدىكى بۇ سودا سەپىرىگە يېڭى ھەمراھلاردىن تاھىربەگ، سەنخۇچىڭ نىياز[1] مەخسۇت مۇھىتى قوشۇلغانىدى.

مىجىت ھاجى يولغا چىقىدىغان چاغدا كىچىككىنە ئابدۇخالىق «مېنىمۇ شەمەيگە ئېلىپ بېرىڭ» دەپ جېدەل قىلىپ تۇرۇۋالـ دى. ئۇ چوڭ دادىسىنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىغا يېپىشۇۋېلىپ ئاج- رىمايتتى. مىجىت ھاجى ئۇنىڭغا پۇل بېرىپ باقتى، شاكىلات بەردى. ياخشى گەپلەرنى قىلدى. بىراق ھېچقايسىسى كار قىلمـ دى. كارۋان مېڭىپ كەتكەنىدى. ئايىمت ئات باقار دەرۋازا ئالدىدا ئارغىماق نەسىللىك ئاتنى تۇتۇپ خوجايىننى كۈتۈپ تۇراتتى.

ئەرەمسىما خېنىم ئۆيدىن بىر تۇگۈنچەكنى كۆتۈرۈپ چىق- تى. ئۇ:

— بۇنى ئۇنتۇپ قاپتىلا، — دەپ مىجىت ھاجىنىڭ يانچۇقـ غا سېلىپ قويدى.

مىجىت ھاجى ئەرەمسىما خېنىمغا ئابدۇخالىقنى ئېلىپ كې- تىشنى شەرەت قىلدى. ئەرەمسىما خېنىم:

— ئابدۇخالىق ماڭا قاراڭچۇ بالام، سىزگە دەيدىغان مۇھىم

---

① سەنخۇچىڭ نىياز — لۇكچۇنلۇك باي سودىگەر. ئۇ تاھىربەگ بىلەن بىرلىكتە ئۇچ كىشى قوشۇلۇپ بىر شىركەت قۇرغاچقا «سەنخۇچىڭ» دەپ ئاتالغان.

بىر گەپنىم بار، — دېدى سىرلىق قىلىپ.

ئابدۇخالىق چوڭ دادىسىنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى قويۇۋېتىپ ئاغزىنى ئۆمچەيتكىنىچە چوڭ ئانىسىنىڭ قېشىغا كەلدى.

— مەن سىزگە كۈندە ساۋاق بېرىدىغان تۇرسام، مەخسۇم ئاتىڭىز سىزگە خەت ئۆگىتىدىغان تۇرسا، چوڭ داداشقا ئەگىشىپ شەمەيگە كەتسىڭىز دەرستىن قالمامسىز؟ — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ.

— چوڭ دادام ئۆزى ماڭا خەت ئۆگىتىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئاغزىنى ئۆمچەيتىپ تۇرۇپ.

— ھەي بالام، چوڭ دادىڭىزنىڭ ئىشى جىق، سودا قىلىمەن دەپ چولىسى تەگمەيدۇ. سىز مېنىڭ بىلەن قالسىڭىز كۈندۈزى سىزگە ساۋاق بېرىمەن، خەت ئۆگىتىمەن، ئاخشىمى قىزىق چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بېرىمەن. چوڭ دادىڭىز پاتلا قايتىپ كېلىدۇ ئەمەسمۇ، چوڭ داداش ھايال بولۇپ قالدى. ھەمراھلىرى مېڭىپ كەتكىلى نەۋاق، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

ئابدۇخالىقنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى. ئۇ مىجىت ھاجىغا قاراپ:

— چوڭ دادا ئۆزلە ماڭسىلا، ئاناش ماڭا چۆچەك ئېيتىپ بەرگىدەك. مەن قالاي، — دېدى.

شۇ ئەسنادا ئابدۇراخمان مەخسۇم ئۇچ ياشقا كىرگەن ئوغلى، ئابدۇخالىقنىڭ ئۈكىسى ئابدۇقەييۇمنى ئەگەشتۇرۇپ، ئابدۇخالىقنىڭ ئاپىسى نىيازخان ئەمدىلا ئالتە ئايلىق بولغان قىزى ھەلىمخاننى كۆتۈرۈپ ئىچكى ھويلىدىن چىقتى.

مىجىت ھاجى پىلتىڭلاپ يۈگۈرۈپ ئالدىغا كەلگەن ئابدۇقەييۇمنى يەردىن ئېلىپ كۆتۈرۈۋېلىپ پېشانىسىغا سۆيۈپ قويدى. ئۇ قىزى نىيازخاننىڭ قۇچىقىدىكى بارمىقىنى شوراۋاتقان ھەلىمخاننىڭ بېشىنى سىلاپ، مەڭزىگە يېنىك ئۇرۇپ قويۇپ:

— خەير - خوش بالىلىرىم، ھەممىڭلارنى خۇداغا تاپشۇر-

دۇم، خۇدايىمغا ئامانەت، — دەپ تېتىك قەدەم بىلەن ئاتنىڭ قېشىغا بېرىپ ئاتنىڭ چۈلۈرىنى قولىغا ئالدى.

— خوش، خۇدايىمغا ئامانەت، ئاق يول بولسۇن! — دېيىشتى ئەرەمسىما خېنىم باشلىق ئۇزاتقۇچىلار ئايرىلىشقا قىيمىغان ھالدا.

مىجىت ھاجى چاققانلىق بىلەن ئاتقا مىندى ـ دە، ئىتتىك يۈرۈپ كەتتى.

مىجىت ھاجى شەمەيگە كېتىپ ئىككى ھەپتە بولمايلا ئابدۇخالىق «چوڭ دادام شەمەيدىن نېمىشقا كەلمەيدۇ؟» دەپ جېدەل قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن «بۈگۈن چوڭ دادام كېلىدۇ» دەپ كوچا بېشىغا چىقىۋالاتتى. ئەرەمسىما خېنىم ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ ئايۇپ ھارۇنكەشنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە چەقىپ، ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىشنى بۇيرۇدى، كېيىنچە بۇ ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن تەكرارلىنىدىغان بىر ئادەتكە ئايلىنىپ قالدى.

ئايۇپ ھارۇنكەش ئابدۇخالىققا ناھايىتى قىزىق چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. شۇڭا ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىنىڭ توسقىنىغا قارىماي غېپىدىلا تاشقىرىقى ھويلىغا چىقىپ كەينى دەرۋازا تۆۋەدىكى ئۆيگە كىرىپ ئايۇپنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇپ، ئۇ ئېيتقان ئاجايىپ ـ غارايىپ چۆچەكلەرنى ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا بېرىلىپ تىڭشايتتى.

ئايۇپ ھارۇنكەش ئابدۇراخمان مەخسۇمنى ئېلىپ پات ـ پات يېزىلارغا باراتتى. شۇڭا ئۇ ئۆيدە تۇرالمايتتى. بۇنداق ۋاقىتلاردا بولسا ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسى ئەرەمسىما خېنىمغا «چۆچەك ئېيتىپ بېرىڭ» دەپ تۇرۇۋالاتتى. ئۇ ھەر ئاخشىمى بىر چۆچەك ئاڭلىمىغىچە ئۇخلىمايتتى.

ئەرەمسىما خېنىم نۇرغۇن چۆچەك، رىۋايەت، لەتىپە، خەلق قوشاقلىرى ۋە داستانلارنى بىلەتتى. ئۇ چاتقال يېزىسىنىڭ ئاخۇنى موللا سادىق ئاخۇنۇمنىڭ قىزى بولۇپ بالىلىق چاغلىرىدىن

باشلاپلا ئاتىسىنىڭ تەربىيىسىدە ساۋاتلىق بولغان ۋە كېيىن مول-لىدا ئوقۇپ قۇرئان تاماملىغان ئىدى. بويىغا يەتكەندىن كېيىن ئەرەمسىما خېنىم شۇ زاماندىكى ھۆكۈمەتنىڭ چاقىرىسىدا تۇرۇشلۇق ئەمەلدارى ئابلىمىت كۇندى بەگنىڭ چوڭ ئوغلى مد-جىت ئاخۇنغا ياتلىق قىلىنغان ئىدى. مىجىت بىلەن ئەرەمسىما خېنىم توي قىلىپ بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئەر - خوتۇن ئىككىسى مىجىتتىنىڭ كىچىك خوتۇنى زۆھرەخاندىن تۇغۇلغان 14 ياشقا كىرگەن ئوغلى ھەسەننىمۇ بىرگە ئېلىپ ھەج تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن تۇرپاندىن روسىيىنىڭ شەمەي شەھىرىگە سودىغا بارىدىغان كارۋانلار بىلەن 1902 - يىلى 3 - ئاينىڭ بېشىدا يولغا چىقتى. مىجىت تۇرپانىدىن نۇرغۇن پاختا، قوي يۇڭى، تېرە، قۇرۇق مېۋە - چېۋە ئېلىۋالغان ئىدى. ئۇ بۇ مالىلىرىنى شەمەيدە تېزلا سېتىپ خېلى كۆپ پايدىغا ئېرىشتى. ئۇ سودا قىلىۋېتىپ قازان شەھىرىدىن كەلگەن بىر تاتار سودىگەر بىلەن تونۇشۇپ قالدى. مىجىت بۇ تاتار سودىگەرگە بۇ يىل ھەج تاۋاپ قىلىشقا مەككىگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى. تاتار سودىگەر بۇنى ئاڭلاپ قازان شەھەر-رىدە بىرنەچچە دوست - بۇرادەرلىرىنىڭمۇ ئۇلۇغ ھەج سەپىرىگە تەييارلىق قىلىپ قالغانلىقىنى ئۆزىنىڭ ئەتە قازانغا قايتىدىغانلى-قىنى، خالىسا ئەتە بىرگە قازان شەھىرىگە ئېلىپ بېرىپ مەككە-گە يولغا سېلىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

مىجىت بۇنى ئاڭلاپ بەك خۇش بولدى. ئۇ تۇرپاندىن بىللە كەلگەن ھەمراھلىرى بىلەن خوشلاشتى. ئەتىسى ئەرەمسىما خې-نىمنى ئېلىپ تاتار سودىگەر بىلەن قازان شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار 10 كۇندىن ئوشۇق يول مېڭىپ ئاخىرى قازان شەھىرىگە يېتىپ باردى.

تاتار سودىگەر گېپىدە تۇرۇپ مىجىت بىلەن ئەرەمسىما خې-نىم ۋە ھەسەننى قازان شەھىرىدىن ھەج قىلىشقا بارىدىغانلارغا قوشۇپ يولغا سېلىپ قويدى.

تاتار هاجىلار: «قۇرۇقلۇق يولى جاپالىق. يىراق بولسىمۇ دېگىزدا پاراخوت بىلەن ماڭايلى» دېيىشىپ قازان شەھىرىدىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ ژولگا دەريا‌سى ئارقىلىق روسىيىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاستىراخان شەھىرىگە باردى. ئۇ يەردىن هارۋا كىرا قىلىپ ئۇدۇل غەربكە مېڭىپ قارا دېگىز بويىغا يەتتى. ئۇ يەردىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ بىرقانچە كۈن يول يۈرۈپ تۈركىيىنىڭ ئىستامبول شەھىرىگە باردى. مىجىت بىلەن ئەرەمسىما خېنىم بۇ گۈزەل شەھەردە هەمراهلىرى بىلەن بىر هەپتە دەم ئالدى. مىجىت كىتابخۇمار ئادەم بولغاچقا ئىستامبولدىكى چوڭ كىتابخانىدىن بىرقانچە پارچە داڭلىق كىتابلارنى سېتىۋېلىپ بەك سۆيۈنۈپ كەتتى. ئۇلار بىر هەپتىدىن ئوشۇق پاراخوتقا ئولتۇرۇپ ئۇدۇل شەرققە يول ئېلىپ مىسىرنىڭ ئىسكەندىرىيە شەھىرىگە يېتىپ باردى. ئۇ يەردىن سوۋېيىت قانىلى ئارقىلىق قىزىل دېگىزغا كىردى. ئۇلار قىزىل دېگىز ئارقىلىق كۆزلىگەن مۇددەتتە هىجاز[1]نىڭ جىددە شەھىرىگە چۈشتى. ئۇلار جىددەدىن ناهايىتى تېزلا مۇقەددەس شەھەر مەككىگە يېتىپ باردى.

مىجىت بىلەن ئەرەمسىما خېنىم ۋە هەسەن مۇقەددەس مەككە شەھىرىدە ئۇلۇغ هەج تاۋاپ قىلىش پەرزىنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇ يەردىن شىمالدىكى يەنە بىر مۇقەددەس شەھەر مەدىنىگە باردى، ئۇلار مەدىنە شەھىرىدە بىر يىلدەك تۇرۇپ قالدى. بۇ مەزگىلدە مىجىت هاجى مەدىنە مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇدى. بوش ۋاقىتلىرىدا سودا تىجارەت بىلەن شۇغۇللاندى، هەسەن بىر دىنىي مەكتەپتە ئوقۇدى. ئەرەمسىما خېنىم ئېرىگە كۈندە تاماق قىلىپ بېرىشتىن باشقا ئىش بولمىغاچقا ئۆزلىرى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرۇشقان ئۆينىڭ خوجايىنى موللا ئايالدىن كۈندە دەرس ئېلىپ ئوقۇدى.

---

① هىجاز — هازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانى.

كېيىنكى يىلى ئۇلار قۇربان ھېيتتىن بىر ھەپتە بۇرۇن مۇقەددەس شەھەر مەككىگە يېتىپ باردى. ئۇ يەردە ئۇلۇغ ھەج تاۋاپ قىلىش پەرزىنى تولۇق ئادا قىلدى. ھەج تاۋاپ قىلىشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۇلار شىمال تەرەپكە يول ئېلىپ پەلەستىنگە كەلدى، پەلەستىندىكى مۇقەددەس شەھەر قۇددۇس شېرىپ (ئېرۇسالېم) قا بېرىپ بەيتۇل مۇقەددەس ئاقسا مەسچىتىنى تاۋاپ قىلدى. ئۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن تۆگىلىك، شىمالدىكى لىۋاننىڭ بېيرۇت شەھىرىگە باردى. بېيرۇتتا بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن يەنە تۆگىلىك شام (سۇرىيە) غا سەپەر قىلدى. ئۇلار شامدا مەشھۇر دەمەشىق شەھىرىدىكى مۇقەددەس جايلارنى زىيارەت قىلىپ بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن مەجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىما خېنىم يەنە تۆگىگە مىنىپ شەرققە — ئىراققا مېڭىپ كەتتى. ئۇلار تالاي يوللارنى بېسىپ ئون نەچچە كۈندە مەشھۇر قەدىمىي شەھەر باغدادقا يېتىپ باردى. ئۇلار باغدادقا بارغان ۋاقىت 6 - ئاي مەزگىلى بولغاچقا ئىسسىققا چىدىيالماي قالدى. شۇڭا بۇ شەھەردە ئۇزۇن تۇرمايلا جەنۇبقا يول ئېلىپ بەسرە شەھىرىگە يېتىپ باردى. ئۇلار بەسرەدىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ جەنۇبقا مېڭىپ پارس قولتۇقىدىن ئۆتۈپ ئەرەب دېڭىزىغا يەتتى. ئۇلار داۋاملىق شەرققە مېڭىپ ھىندى ئوكيانىنى كېسىپ ئۆتۈپ ھىندىستانىڭ غەربىدىكى چوڭ شەھەر بومبايغا يېتىپ باردى. ئۇلار بومبايىنىڭ ئىسسىقىغا چىدىيالمىدى. شۇڭا بومبايدا ئۇزۇن تۇرماي ھىندىستانىڭ شىمالىدىكى كەشمىرنى كۆزلەپ يولغا چىقتى. ئۇلار كەشمىرنىڭ سرىناگار شەھىرىگە 7 - ئاينىڭ ئاخىرى يېتىپ كەلدى. ئۇلار كەشمىرده دەم ئېلىپ ئىككى ھەپتە تۇرۇپ قالدى. 8 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئۇلارنىڭ تەلىيىگە قەشقەرگە بارىدىغان بىر چوڭ كارۋانىنىڭ ئوچ كۈندىن كېيىن يولغا چىقىدىغانلىقى مەلۇم بولدى. مەجىت ھاجى سۇرۇشتۇرۇپ يۈرۈپ قەشقەرگە بارىدىغان كارۋان-

ئىگە خوجايىنى مەمتىمىن ھاجىنى ئىزدەپ تاپتى. مەمتىمىن ھاجى مىجىت ھاجى، ئەرەمسىما خېنىم، ھەسەن ھاجىغا بەش ئات ئاجرىتىپ بەردى. مىجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىما خېنىم، ھەسەن ھاجى ئۈچ ئاتنى مىنىپ، ئىككىسىگە يۈك - تاقىلىرىنى ئارتىپ كارۋان بىلەن بىرگە قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار ئىككى ئايغا يېقىن يول يۈرۈپ قەشقەرگە يېتىپ باردى. مىجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىما خېنىم ھەسەن ھاجىلار قەشقەردە بىر ھەپتە دەم ئالغاندىن كېيىن مەمتىمىن ھاجى بىلەن خوشلىشىپ تۇرپاننى كۆزلەپ يۈرۈپ كەتتى. بۇ ئۈچ ھاجى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا تۇرپانغا يېتىپ باردى. ئەرەمسىما خېنىمنىڭ تۇنجى بالىسى نىيازخان ئىدى.

نىيازخان چوڭ بولۇپ بويىغا يەتكەندە تۇرپاندىكى مەشھۇر دىنىي زات ھىزبۇللا مۇپتىنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا ياتلىق قىلىندى. مىجىت ھاجىنىڭ نىيازخاندىن باشقا بالىسى بولمىغاچقا قۇدىسى ھىزبۇللا مۇپتىغا تەلەپ قويۇپ نىيازخان بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمنى باغرى يېزىسىدىن تۇرپان يېڭىشەرگە، ئۆزىنىڭ ھويلىسىغا ئەكىلىۋىلىپ بەش ئېغىز ئۆيىنى ئاجرىتىپ، ئۆي تۇتۇپ بەردى.

نىيازخان ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن توي قىلىپ بىرنەچچە يىلدىن كېيىن تۇنجى بالىسى ئابدۇقادىر كۆز يورۇدى. بەختكە قارشى ئابدۇقادىر يېشىغا توشمايلا كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى. ئارىدىن بىرنەچچە يىل ئۆتۈپ ئابدۇخالىق دۇنياغا كەلدى. بۇ 1901 - يىل 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئىدى. ئابدۇخالىق ئىككى ياشتىن ئاشقاندا نىيازخان ئۇچىنچى بالىسى ئابدۇقەييۇمنى كۆز يورۇدى. ئابدۇقەييۇم بىر ياشقا كىرگەندە مىجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىما خېنىم يالغۇزلۇق ھېس قىلغانمۇ، نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى ئۆز تەربىيىسىگە ئالدى. مانا ھەش - پەش دېگۈچە ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتتى. ئابدۇخالىقنىڭمۇ بويى ئۆسۈپ ئالتە ياشقا

قاراپ ماڭدى.

مىجىت ھاجى شەمەيگە كېتىپ تۆت ئاي بولغاندا يەنى 1906 - يىل 12 - ئاينىڭ ئاخىرىدا چۆچەكتىن كەلگەن بىر ئادەم بۇ يىل قىش شەمەي تەرەپتە قار بەك قېلىن يېغىپ يوللار توسۇلۇپ كەتكەچكە مىجىت ھاجى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى «قىش كېتىپ، باھار كېلىپ يوللار ئېچىلغاندا تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقىمىز» دەپ شەمەيدە تۇرۇپ قالغانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. ئەرەمسىما خېنىم بۇ خەۋەرنى ھەر كۈنى ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىغا قارىماي «دادام كېلىدۇ» دەپ كوچا دوقمۇشىغا چىقىۋالىدىغان ئابدۇخالىققا چۈشەندۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇخالىق «دادام شەمەيدىن ئەتىياز بولغاندا كېلىدۇ» دەپ كوچا دوقمۇشىغا چىقىۋالىدىغان ئادىتىنى تاشلىدى. بىراق ئۇ ھەر ئاخشىمى ئەرەمسىما خېنىم چۆچەك ئېيتىپ بەرمىگۈچە ئۇخلىمايتتى.

ئۇزۇن قىش كېچىلىرى ئەرەمسىما خېنىم چۆچەك ئاڭلاشقا ھېرىسمەن نەۋرىسى ئابدۇخالىققا ئاجايىپ قىزىق چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. بەزىدە ئۇ ئابدۇخالىقنى ھەيران قالدۇرۇپ بېيىت، قوشاقلارنى ئېيتاتتى. بۇ بېيىت - قوشاقلارنىڭ بەزى كۇپلېتلىرىنى ئابدۇخالىق يادلاپمۇ ئالاتتى. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كۆپنى كۆرگەن، كۆپنى بىلىدىغان چوڭ ئانا ئۆز نەۋرىسىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مول، رەڭگارەڭ، گۈزەل خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خەزىنىسىنىڭ سەلتەنەتلىك سارىيىغا باشلاپ كىرىپ ئۇنىڭ سەبىي قەلبىدە ئاجايىپ جۇشقۇن ھېس - تۇيغۇلارنى ئويغاتتى.

1907 - يىل 1 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئاخشىمى ئەرەمسىما خېنىم نامازشامنى ئوقۇپ بولۇپ جايىنامازنى يىغىشتۇرىدى. ئۇ ئىسسىق كاڭغا ئورۇن سېلىپ ئابدۇخالىقنى «يېتىپ ئۇخلاڭ بالام» دېۋىدى، ئۇ «ياق» دەپ بېشىنى چايقاپ تۇرۇۋالدى.

— نېمىشقا ئەمدى؟

— تېخى چۆچەك ئاڭلىمىغان تۇرسام قانداق ئۇخلايمەن؟ ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىققا قارىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ ئۇماق چىرايىدىن كۆچلۈك تەقەززالىق ۋە ئىنتىلىش تۇيغۇسىنى ھېس قىلدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ ئابدۇخالىق «قىلمەن» دېگىنىنى قىلمىغۇچە زادى ئۇنۇمايتتى.

ئەرەمسىما خېنىم ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ بېشىدىكى لېچەكىنى كېيىم ئاسقۇچقا ئېلىپ قويدى. ئۇ ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ئولتۇرۇپ خىيال دېڭىزىغا كېمە سالدى. «دىر ـ دىر قوزام»، «يېرىلمىڭ تاش»، «ئۇر توقماق»، «چىن تۆمۈر باتۇر»، «يەتتە يىگىت ۋە يەتتە قىز»، «يالغۇز ئوغۇل ئېرىقى رېۋايىتى» ... بۇ چۆچەك، رېۋايەتلەرنى ئابدۇخالىق بۇرۇنلا ئاڭلاپ بولغان. ئەستا: ئەمدى ئابدۇخالىققا نېمىنى سۆزلەپ بەرگۈلۈك؟

بىر ھازادىن كېيىن خۇددى پايانسىز دېڭىزدا نىشاننى تاپالماي كېتىۋاتقان يالغۇز كېمە بىردىنلا قىرغاقنى كۆرۈپ قالغاندەك ئەرەمسىما خېنىمنىڭ تۇرۇلگەن قاپىقى ئېچىلىپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى. شۇ پەيتتە ئۆزىمۇ خۇددى مۇشۇ ئابدۇخالىقتەك كىچىك بالا چېغىدا 60 ياشلىق چوڭ ئانىسىدىن ئاڭلىغان ناخشا پىرى — پىرچەڭگى[1] ھەققىدىكى رېۋايەت ئۇنىڭ ئېسىگە كەلدى. ئۇ كاڭنىڭ لېۋىدە دومسىيىپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىققا قاراپ دېدى:

— يادىمغا ئاجايىپ بىر رېۋايەت ـ ئەپسانە كېلىۋاتىدۇ. شۇنى ئېيتىپ بېرەي.

ئابدۇخالىق ئورنىدىن دىككىتە تۇرۇپ چوڭ ئانىسىنىڭ قېشىغا كەلدى.

ئەرەمسىما خېنىم چۆچەك ئېيتىشقا ئۇستا ئىدى. ئۇ چۆ-

---

① پىرچەڭگى — قەدىمكى ئۇيغۇر خەلق ئەپسانە، رېۋايەتلىرىدىكى ناخشا پىرى.

چەكنى شۇنداق تەسىرلىك قىلىپ ئېيتاتتىكى ئاڭلىغۇچى شۇ ۋەقەنى كۆرۈپ تۇرغاندەك ياكى شۇ ئىشنىڭ ئۇستىدە ئۆزىمۇ باردەك ھېسسىياتقا كېلىپ قالاتتى. ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپ شۇك ئولتۇردى. چوڭ ئانا پىرچەڭگى ھەققىدىكى ئەپسانىنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— دۇنيادا ھەرقانداق بىر ئىشنىڭ پىر ـ ئۇستازى بولغىنى- دەك قەدىمكى زامانىدا ناخشىچىلارنىڭمۇ پىرى بولغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئىسمى پىرچەڭگى ئىكەن. پىرچەڭگى ئاجايىپ مۇڭلۇق، خۇشناۋا ناخشىلارنى ئېيتىپ ئىنسانلارغا خۇشاللىق، بەخت ـ سائادەت ئېلىپ كېلىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئازار يېگەن خەستە دىللا- رىغا تەسەللىي، ناتىنچ كۆڭۇللىرىگە ئارام بېغىشلايدىكەن. ئۇ- نىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى شۇنداق مۇڭلۇق، شۇنداق تەسىرلىككەن- كى، بۆشۈكتە يېتىپ يىغلاۋاتقان بوۋاقلار پىرچەڭگىنىڭ ناخشە- سىنى ئاڭلىسا دەرھال يىغىدىن توختايدىكەن. بالىسىدىن ئايرىلىپ زار ـ زار ناله قىلىۋاتقان ئانىلار پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىسا ئۆز پەرزەنتى بىلەن دىدار كۆرۈشكەندەك ناله زارى چې- چىتە توختايدىكەن. يوقسۇزلۇق، نامراتلىقتىن بالىلىرىغا يەتىد- يغان ئاش، ئۇچىسىغا كىيىدىغان كىيىم تاپالماي زارلىنىۋاتقان ئاتىلار پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىسا ئۈمىد، ئىشەنچكە تو- لۇپ زارلىنىشتىن توختايدىكەن. ئەرلىرىدىن بىر مەزگىل ئاي- رىلىپ ئۇنىڭ دەرد ـ ئەلىمىگە چىدىماي ھەسرەت چېكىۋاتقان خوتۇنلار پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىسا، ھەممىنى ئۇنتۇپ شادلىققا چۆمىدىكەن. ئۇرۇشۇۋاتقان، جەڭگى ـ جېدەل قىلىش- ۋاتقان ئادەملەر پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىسا جېدەللىشىش- تىن توختاپ قالىدىكەن. كۆڭۇللىرى دەرد ـ ئەلەمگە تولغان بوۋاي، مومايلار پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىسا، ياشلىق، قىرانلىق چاغلىرى ئەسلىرىگە كېلىپ، ئۆزلىرىنى ياشىرىپ قال- غاندەك سېزىپ، شادلىققا چۆمۈلىدىكەن.

پىرچەڭگىنىڭ ناخشىلىرى شۇنداق خۇشئاۋا، يېقىملىق ئەكەنكى، ئۇنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىغان بۇلبۇللار خەندان ئۇرۇپ سايراشتىن توختاپ پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىغا قۇلاق سالىدىكەن. ئانىسىنى ئىمئاتقان قوزىلارمۇ پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىسا، ئىمىشتىن توختاپ قۇلاق سالىدىكەن. يايلاقتا چېپىپ كېتىۋاتقان تايچاقلار پىرچەڭگىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىسا، ھەيران قېلىپ جايىدا تۇرۇپ قالىدىكەن. پىرچەڭگى ئەنە شۇنداق ماھىر ناخشىچىكەن. ئۇ تاغ ـ داۋانلار ئېشىپ، چۆل ـ باياۋانلارنى بېسىپ، يۇرت كېزىپ ئىنسانلارغا ناخشا ئېيتىپ بېرىپ، ئۇلارنى خۇش قىلىدىكەن. ئۇ كۆنلىرىنى ئاشۇنداق مەنىلىك ئۆتكۈزىدىكەن. شۇڭا ھەممە ئادەم ئۇنىڭدىن رازى ئىكەن. ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى ئىنسانلارغا ناخشا ئېيتىپ بېرىپ ئۆتكۈزگەچكە، ئىنسانلار ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپتۇ. خۇدامۇ ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلىپتۇ. شۇڭا پىرچەڭگى مەڭ يىل ياشاپتۇ.

پىرچەڭگى ئۆمرىدە ناھايىتى نۇرغۇن ناخشىچىلارنى تەربىيەلەپتۇ. ئۇنىڭ شاگىرتلىرى تەڭرى تېغىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىغا، تۇرپان ۋە تارىم ۋادىسىغا تارقىلىپتۇ. شۇڭا بىز ئۇيغۇرلارنىڭ بالىلىرى تۇغۇلۇپ تىلى چىقىش بىلەن تەڭ ناخشا ئېيتالايدىكەن. ئايىغى چىقىش بىلەنلا ئۇسسۇل ئويناليدىكەن.

پىرچەڭگى بىر كۈنى بىر يۇرتتىكى ئادەملەرگە ناخشا ئېيتىپ بېرىپ كەچقۇرۇن ئۆيىگە قايتماقچى بوپتۇ. ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ قاراڭغۇدا يولدىن ئېزىپ بىر قەبرىستانلىققا بېرىپ قاپتۇ. ئۇ بۇ يەرنىڭ قەبرىستانلىق ئىكەنلىكىنى تەستە پەرق ئېتىپ، بىر يولنى ئىلغا قىلىپ ئەمدى ماڭاي دەپ تۇرغان ئىكەن، بىردىنلا بەكمۇ ئېچىنىشلىق يىغا ـ زارە، داد ـ پەريات ئاڭلىنىپ قالدى. پىرچەڭگى: «بۇ نېمە ئالامەت؟» دەپ بىردەم جىم تۇرۇپ قۇلاق سالسا، بۇ يىغا ـ زارە ساداسى يەر ئاستىدىن ئاڭلىنىۋاتقاندەك. يىغا ـ زارە ساداسى بارغانسېرى كۈچىيىپ، پىرچەڭگىنىڭ

يۈرەك ـ باغرىنى ئېزىپتۇ. ئۇ قەددىنى رۇسلاپ ئۆزىنىڭ ئاجا-يىپ مۇڭلۇق ناخشىسىدىن بىرنى ئېيتىشقا باشلاپتىكەن، يەر تېگىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ناله ـ پەريادغا سادالىق بىرىدىنلا چىپ توختاپ قاپتۇ. پىرچەڭگى تېخىمۇ روهلىنىپ ناخشىسىنى تولۇق ئېيتىپ بوپتۇ. ئۇ ئەمدىلا بەش قەدەم مېڭىشىغا يەر تېگىدىن يەنە ناله ـ پەريادغا سادالىق كۆتۈرۈلۈپتۇ. پىرچەڭگى بۇنىڭغا چىدىماي يەنە ناخشا باشلاپتىكەن. ناخشىنىڭ مۇڭلۇق سادالىق قەبرىستانلىق ئارا ياڭراش بىلەنلا يەر تېگىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ناله ـ پەريادغا شۇ زامات توختاپ قاپتۇ. بۇنى كۆرگەن پىرچەڭگى ھەيران قاپتۇ. ئۇ:

— بۇ زادى نېمە گەپ؟ مەن ناخشا ئېيتسام ناله ـ پەريادغا توختايدۇ. مەن ناخشا ئېيتىشتىن توختسام ناله ـ پەريادغا قايتا يەنە كۈچىيىپ كېتىدۇ. بۇ قانداق گەپ؟ ناله ـ پەريادغا قىلىۋاتقانلار كىم؟ — دەپتۇ.

قەبرىستانلىقتىكى گۆرلەرنىڭ ئىچىدىن بىر سادا ئاڭلىنىپتۇ:

— ئەي دۇنيادىكى ئەڭ ئاق كۆڭۈل، ئەڭ ساپ دىل، سەممىي، ئالىيجاناپ ئۇستاز پىرچەڭگى، بىز ئۆلۈپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ گۆرلىرىدىكى روهلار بولىمىز. بىز ئۆلۈپ گۆرگە كۆمۈلگەندىن كېيىن ھەر كېچىسى پەرىشتىلەر بىزنى ئازابلايدۇ. بىز شۇنىڭغا يىغلاپ ناله قىلىمىز. بۇگۈن كېچە سەن كېلىپ ناخشا ئېيتىۋېدىڭ، پەرىشتىلەر ناخشا ئاڭلانغان يەردە تۇرمىغاچقا ئۇلار كېتىپ قالدى. بىز ئەمدىلا ئازابتىن قۇتۇلدۇق دەپ تۇرغاندا، سەن ناخشا ئېيتىشنى توختىتىۋېدىڭ، پەرىشتىلەر يەنە قايتىپ كېلىپ بىزنى ئازابلاۋاتىدۇ. بىزلەر شۇنىڭغا چىدىماي يىغلاۋاتىمىز.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ پىرچەڭگىنىڭ ئازاب چېكىۋاتقان روهلارغا ئىچى ئاغرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاجايىپ مۇڭلۇق ناخشىدىن

بىرنى باشلاپتۇ. ناخشا ساداسى قەبرىستانلىق ئارا ياڭراش بىلەنلا پەرىشتىلەر كېتىپ قاپتۇ - دە، روھلار قىينىلىش ئازابىدىن قۇتۇلۇپ خۇشاللىققا چۆمۈپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن پىرچەڭگى ئۆز شاگىرتلىرىنى يۇرت كېزىپ ھايات ياشاۋاتقان ئادەملەرگە ناخشا ئېيتىپ بېرىشكە بۇيرۇپتۇ. ئۆزى بولسا ھەر كېچىسى قەبرىستانلىققا بېرىپ ناخشا ئېيتىپ ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ روھلىرىنى ئازابتىن قۇتقۇزۇپتۇ. پىرچەڭگىنىڭ بۇ ئىشىغا قاتتىق خاپا بولغان پەرىشتىلەر خۇداغا ئەرز قىلىپ دەپتۇ:

— ئەي خۇدا بىز سېنىڭ ئەمرىڭنى بەجا كەلتۈرۈپ قەبرىستانلىققا بېرىپ ھەر كېچىسى روھلارنى ئازابلاپ كەلگەن ئىدۇق. بىراق، بىرنەچچە كېچە بولدى. پىرچەڭگى ئىسىملىك بىر بەندەڭ قەبرىستانلىققا كېلىپ ناخشا ئېيتىپ بىزگە توسقۇنلۇق قىلىۋاتىدۇ. سەن پىرچەڭگىنى جازالاپ ئۇنى ناخشا ئېيتقۇزما ئاندىن بىز سېنىڭ پەرمانىڭنى بەجا كەلتۈرىمىز.

خۇدا پەرىشتىلەرنىڭ ئەرزىنى ئاڭلاپ، پىرچەڭگىنى جازالاشقا پەرىشتە ئەۋەتىپتۇ. پەرىشتە ئاسماندىن چۈشۈپ خۇدانىڭ ئەمرى بويىچە پىرچەڭگىنىڭ ئىككى پۇتىنى كېسىپ تاشلاپتۇ. پەرىشتىلەر:

— ئەمدى پۇتى يوق پىرچەڭگى قەبرىستانلىققا بارالمايدۇ. ئۇ ئەمدى ئىككىنچى ناخشا ئېيتماس، — دېيىشىپتۇ.

پەرىشتىلەر شۇندىن كېيىن ھەر كېچىسى قەبرىستانلىققا بېرىپ گۆرلەردىكى ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ روھلىرىنى ئازابلاشنى داۋام قىلىپتۇ. قەبرىستانلىقتىكى گۆرلەردىن كۆتۈرۈلگەن روھلارنىڭ ناله - پەريادى پىرچەڭگىنىڭ قۇلىقىغا يەنە ئاڭلىنىشقا باشلاپتۇ، ئۇ خۇددى ئۆزى ئازاب چېكىۋاتقاندەك بولۇپتۇ. ئۇ ئۆز - ئۆزىگە:

— مەن بۇ ئالەمگە زادى نېمە ئۈچۈن تۆرەلگەن؟ مېنىڭ

ئىنسانلارغا قىلىپ بېرىشكە تېگىشلىك بۇرچۇم نېمە ئىدى؟ — دەپتۇ.

پىرچەڭگى چىشىنى چىڭ چىشلەپ ناھايىتى زور غەيرەت قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. ئۇ قەبرىستانلىققا بېرىپ روھلارنى ئازابتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ناخشا ئېيتماقچى بوپتۇ. شاگىرتلىرىنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ:

— بۇ ئىشنى بىز قىلايلى، — دېيىشىپتۇ.

بىراق، پىرچەڭگى پەقەت ئۇنۇماپتۇ. ئۇ شاگىرتلىرىنى كۈندۈزى ھايات ياشاۋاتقان ئادەملەرگە ناخشا ئېيتىپ بېرىشكە بۇيرۇپتۇ. ئۇ شاگىرتلىرىغا دەپتۇ:

— مەن بۇ دۇنيادىكى ئىنسانلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبەت، قايغۇ - ئەلەم، ھەسرەت - نادامەت چېكىشىنى خالىمايمەن. مەن ئۇلارنىڭ ئازابىنى يېنىكلىتىپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئارام، روھىغا ئەركىنلىك، تۇرمۇشىغا بەخت - سائادەت بېغىشلاشنى ئويلايمەن. مەن ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش - تالاشلارنىڭ مەڭگۈ تۈگىشىنى، مەڭگۈلۈك تىنچلىقنى ئۈمىد قىلىمەن. چوڭ - كىچىك ئەللەرنىڭ، چوڭ - كىچىك مىللەتلەر، قەۋملەرنىڭ ئىناق، ئىجىل، تەڭ باراۋەر ياشىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئۇلارنىڭ ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. مەن ئىنسانلار ئارا ئادالەت، كۆيۈمچانلىق، سەمىمىيلىك، مۇرۇۋەتنىڭ نۇر چېچىشىنى تىلەيمەن. مەن مۇشۇ يولغا ھاياتىمنى ئاتىۋەتكەن، شۇڭا ئىرادەمدىن قەتئىي يانمايمەن.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان پىرچەڭگىنىڭ شاگىرتلىرى يىغلىشىپ كېتىپتۇ.

پىرچەڭگى ناھايىتى زور غەيرەت قىلىپ ئۆمىلەپ يۇرۇپ قەبرىستانلىققا مىڭ تەسلىكتە بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ قەبرىستانلىقتا يەنە قايتىدىن پىرچەڭگىنىڭ ناخشا ساداسى جاراڭلىق ياڭراپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن پەرىشتىلەر ئۇ يەردىن كېتىپتۇ.

روهلار شادلىققا چۆمۈپتۇ.

بۇ ئىشقا قاتتىق غەزەپلەنگەن پەرىشتىلەر خۇداغا يەنە ئەرز قىلىپتۇ. خۇدا پەرىشتىلەرنىڭ ئەرزىنى قوبۇل قىلىپ پىرچەكگە-نىڭ جېنىنى ئېلىشقا ئەزرائىلنى ئەۋەتىپتۇ. ئەرەمسىما خېنىم رىۋايەتنى سۆزلەپ بولۇپ ئابدۇخالىققا كۆزى چۈشۈپ چۆچۈپ كېتىپتۇ.

ئابدۇخالىق ئۆكسۈپ يىغلاۋاتاتتى!

— نېمە بولدىڭىز بالام؟ — ئەرەمسىما خېنىم ئېڭىشىپ ياغلىقى بىلەن ئۇنىڭ يېشىنى سۈرتىۋېتىپ سورىدى.

— پىرچەكگە ئىچىم ئاغرىدى. نېمىشقا خۇدا ئەسكىلەر-نىڭ جېنىنى ئالماي، ياخشى ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالدۇ؟ — ئابدۇخالىق ئۆكسۈپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى. ئەرەمسىما خېنىم ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ:

— بۇ دېگەن بىر چۆچەك بالام، ئۇنىڭغىمۇ يىغلامسىز، بولدى يېتىۋېلىڭ، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئۆزىنى تۇتىۋېلىپ كىيىملىرىنى سېلىپ ئورنىغا كىرىپ يېتىۋالدى. ئۇ بىر ھازاغىچە ئۇخلىيالمىدى. ئەرەمسىما خېنىم تەسۋى سىيرىپ دۇرۇت ئوقۇپ ئۇنىڭغا دەم سېلىپ سۈپە-كۈچ قىلاتتى.

ئەرەمسىما خېنىم تەسۋىنى قويۇپ ئورنىدىن تۇرۇشىغا ئۇخ-لاپ قالغان ئابدۇخالىق جۆيلۇپ كەتتى:

— مېنى توسۇۋالماڭلار، مەن پىرچەكگى بولىمەن! ئەرەم-سىما خېنىم دەرھال ئابدۇخالىقنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ چاقىردى:

— ئابدۇخالىق، ھەي ئابدۇخالىق!

ئابدۇخالىق ئويغىنىپ كۆزىنى پاللىدا ئاچتى. ئۇ ئاۋۋال چوڭ ئانىسىغا ئاندىن ئىككى ياقتا، ئۆينىڭ بۇلۇڭلىرىغا قاراپ بىر كىمنى ئىزدەۋاتقاندەك قىلاتتى.

— نېمە بولدى بالام؟

— مەنمۇ چوڭ بولسام پىرچەڭگىگە شاگىرت بولىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئاستا لېكىن ۋەزمىن ئاھاڭدا.

— سىزنى قارا بېسىپتۇ، بىسمىللا دەپ ئوڭ يېنىڭىزنى بېسىپ يېتىڭ بالام، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

ئابدۇخالىق ئوڭ يېنىغا ئۆرۈلدى ـ دە، بىسمىللانى پىچىرلاپ ئوقۇپ ئاستا ـ ئاستا ئۇخلاپ قالدى.

تىرىشقان تاپار، تاشقا مىخ قاقار

ئەتىسى ئەتىگەنلىكى ئابدۇخالىق بالدۇرلا ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ چوڭ ئانىسىنىڭ:

— ھازىر سىزگە ئەتىگەن، يەنە بىزە ئۇخلاڭ، — دېگىنىگە ئۇنماي كىيىملىرىنى ئۆزى كىيىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

چىرايلىق كۆمۈش شامداندىكى پىلىلداپ كۆيۈۋاتقان شام ئۆي ئىچىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. يوغان كانىيى كاڭغا كىرگۈزۈۋېتىلگەن چويۇن مەشتە ئوت گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتاتتى. مەش ئوتنىڭ تەپتىدىن قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ئۆينىڭ ئىچى خۇددى ياز كۈنىدەكلا ئىسسىق ئىدى. كاڭنىڭ بىر تەرىپىگە سېلىنغان جايىنىمازدا تەسۋى تارتىپ دۇرۇت ئوقۇپ ئولتۇرغان ئەرەمسىما خېنىم تەسۋىنى بىر يانغا قويۇپ بىر ئايەتنى ئوقۇپ دۇئا قىلدى. ئۇ پىيىمسىنى كىيىۋاتقان ئابدۇخالىقتىن سورىدى:

— سىزگە نېمە بولدى؟

ئابدۇخالىق ئانىسىغا قاراپ چۈشۈرلاپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئاخشامچۇ ئانا، ئۆزلە ئېيتىپ بەرگەن پىرچەڭگىنىڭ چۆچىكىنى ئاڭلاپچۇ، ئۇخلاپ ـ ئۇخلاپ ئەجەپ قىزىق چۈش كۆرۈپتىمەن.

— ھە! قانداق چۈش كۆرۈپسىز، قېنى سۆزلەڭ، — دېدى چوڭ ئانىسى ئابدۇخالىقنىڭ بېشىنى سىلاپ.

ئابدۇخالىق كېچە كۆرگەن چۈشىنى ھاياجان بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەن چۈشۈمدە باغدىكى ئۆيگە بارماقچى بوپتۇمەن. يېڭىشەھەردىن كوناشەھەرگە بېرىپتىمەن. ئۇ يەردىن چىقىپ چوڭ

يول بويلاپ كېتىپ بارسام، يول ياقىسىدىكى قەبرىگاھلىقنىڭ يېنىدا پىرچەڭگى تۇرغىنىدەك. مەن ئۇنى كۆرۈپ:

— ھەي ناخشا پىرى، مېنى شاگىرتلىققا ئالساڭچۇ، — دەپتىمەن. پىرچەڭگى ئاپئاق ساقىلىنى سىلاپ:

— سەن ھازىر بىزە كىچىك، ئاگال مەكتەپتە ئوقۇغىن، بىلىم ئال، چوڭ بولغىنىڭدا سېنى چوقۇم شاگىرتلىققا ئالىمەن، — دەپتۇدەك. مەن پىرچەڭگى بىلەن خوشلىشىپ باغدىكى ئۆيگە بېرىپتىمەن. ئۇ يەردە ئاپئاق ئايلام[1] ماڭا بىر ھاي ـ ھاي جىلتە تىكىپ قويۇپتىدەك. مەن ئۇ ھاي ـ ھاي جىلتىنى ئېسىپ مەكتەپكە ئوقۇشقا مېڭىپتىمەن. يولدا ماڭا ئاپئاق ساقاللىق بىر داداش ئۇچراپتۇ. مەن ئۇ چوڭ داداشقا سالام بېرىپتىمەن. ئۇ ماڭا:

— ئەي ئەدەپلىك ياخشى بالا، مەن بىر تال تۇمارىمنى يوقىتىپ قويدۇم. ئۇ بەك خىسلەتلىك تال تۇمار ئىدى. سەن ئۇنى ئىزدىشىپ بەرگىن — دەپتۇ.

مەن: «بۇ قېرى ئادەمكەن. چوڭ ئانام ماڭا ‹چوڭلارنى ھۆرمەت قىل› دېگەنغۇ. مەن ئۇنىڭغا ياردەم بېرەي» دەپ خىيال قىپتىمەن.

ئۇ چوڭ داداش:

— بەك ياخشى بالا ئىكەنسىز، ئاق يول بولسۇن، — دەپ ماڭا دۇئا قىپتۇ.

مەن ئىككى قولۇمنى كۆتۈرۈشۈمگە، قولۇم قانات بولۇپ ئاسمانغا چىقىپ ئۇچۇپ كېتىپ بارغۇدەكمەن. ئۇچۇپتىمەن ـ ئۇچۇپتىمەن. نۇرغۇن مەھەللە، يۇرتلاردىن، چۆللەردىن، تاغلاردىن، باغلاردىن ئۆتۈپتىمەن. تال تۇمار كۆرۈنمەپتۇ. مەن يەنە ئۇچۇپتۇدەكمەن. بىر چاغدا قورسىقىم ئېچىپ، ھېرىپ ئۇسساپ كېتىپتىمەن. مەن: «كەينىمگە قايتىپ كېتەيمۇ يە» دەپ خىيال

---

① ئاپئاق ئايلام — ئابدۇخالىق ئاپىسى نىيازخاننى شۇنداق دەيدىكەن.

قىلىپتىمەن. تۇرۇپلا يەنە: «ياق بولمايدۇ، مەن تىل تۇمارنى تاپمەن دەپ چوڭ داداشقا ۋەدە بەرگەن تۇرسام، ياخشى بالا ۋەدىسىدە تۇرىدۇ» دەپتۇدەكمەن. مەن چىشىمنى چىشلەپ غەيرەت قىلىپ يەنە ئۇچۇپتۇدەكمەن، ئۇچۇپ - ئۇچۇپ ئالەمنىڭ نېرىقى چېتىگچە بېرىپتىمەن. ئۇ يەرگە قارىسامۇ تىل تۇمار يوق. مەن تىل تۇمارنى ئىزدە - ئىزدە ئاسمانغا چىقىپ بۇلۇتلاردىنمۇ ئېگىز ئۆرلەپ يەرگە قارىسام تۇرپان مۇناري تۇرغىدەك. مەن مۇنارنى كۆزلەپ ئاسماندىن يەر يۈزىگە چۈشۈپ قارىسام كۇن چىقىش تەرەپتىكى يىراق بىر يەردە بىر نەرسە پارقىراپ تۇرغىدەك. مەن ئاشۇ پارقىراپ تۇرغان نەرسىنى كۆزلەپ يەنە قانات چىقىرىپ ئۇچۇپتىمەن - ئۇچۇپتىمەن. بىر چاغدا پارقىرغان نەرسىنىڭ ئۇستىگە يېتىپ بېرىپ يەرگە چۈشۈپتىمەن. پارقىراپ كۆرۈنگەن نەرسە مەندىن يىراقلاپ كېتىپ بارغۇدەك. مەن ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ مېڭىپتىمەن - مېڭىپتىمەن. پۇتۇمدىكى كېپىچمىنىڭ چەمى تېشىلىپ كېتىپتۇدەك. مەن چوڭ داداشقا بەرگەن ۋەدەمنى ئويلاپ چىشىمنى چىشلەپ پۇتۇم قانداق، قانلار ئاقسىمۇ، ئاغرىقتا چىداپ مېڭىپتىمەن - مېڭىپتىمەن. ئاخىرى پارقىراپ تۇرغان نەرسىگە يېقىنلاپ بېرىپتىمەن. ئەتراپىقا قارىسام ئۇ يەر ئەششا[1] ئىكەن. ئەششانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئۆينىڭ ئىچىدىن ھېلىقى نەرسە پارقىراپ كۆرۈنۈۋاتقۇدەك. مەن ئۇ ئۆينىڭ ئىچىگە كىرىپ قارىسام بىر ساندۇق تۇرغۇدەك. چوڭ داداشنىڭ تىل تۇمارى ساندۇق ئىچىدە تۇرغۇدەك. مەن ساندۇقنى ئاچىمەن دەپ ئاچالماپتىمەن. مەن ھېرىپ قېلىپ ئولتۇرسام ھېلىقى چوڭ داداش كەپتۇدەك. ئۇ ساندۇققا قاراپ:

— ئەي ساندۇقۇم مېنىڭدىن،
خاپىلىقنى كەتكۈزۈڭ.

---

① ئەششا— ئىدىقۇت قەدىمكى شەھىرىنى يەرلىك ئاھالىلەر شۇنداق ئاتايدۇ.

ئالدىمدا چوڭ ئېچىلىپ،
مۇرادىمغا يەتكۈزۈڭ.
دەپ قوشاق ئوقۇپتۇدەك.
شۇنىڭدىن كېيىن ساندۇق جاراقلىغان ئېچىلىپتۇدەك. چوڭ داداش ساندۇقتىن تىل تۇمارنى ئېلىپ ماڭا بېرىپتەك. ئۇ چوڭ داداش:
— بۇ تىل تۇمار بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان تەۋەررۈك. مەن ساڭا بۇنى بېرەي، سەن ئۇنى بوينىڭغا ئېسىۋال. بۇنى ئېسىۋېلىپ بۇنىڭدىكى ھېكمەتكە ئەمەل قىل، ئىلىمگە ئىخلاس قىل، تىرىشىپ ئوقۇ. بىلىملىك ئادەم بول. پىرچەڭگىگە ئوخشاش ئىنسانلارنى ئازابتىن قۇتقۇزۇپ ئۇلارغا شادلىق ئاتا قىل، — دەپتۇدەك.
مەن:
— چوڭ دادا گەپلىرىنى ئېسىمدە چىڭ ساقلاپ ئۇنى ئورۇنداىمەن، — دەپ ۋەدە بېرىپتۇدەكمەن.
چوڭ داداش:
— كۆزۈڭنى يۇم — دەپتۇدەك.
مەن كۆزۈمنى يۇمۇپتىمەن. چوڭ داداش بۇ تىل تۇمارنى بوينۇمغا ئېسىپ قويۇپتەك.
ئۇ ماڭا:
— كۆزۈڭنى ئاچ — دەپتۇدەك.
مەن كۆزۈمنى شۇنداق ئاچسام قېشىمدا ھېچكىم يوق، ئۆزۈم يالغۇز تۇرغۇدەكمەن.
.....
ئابدۇخالىق سۆزلەشتىن توختىدى. ئۇ چۈشىدە بوۋاي ئېسىپ قويغان تىل تۇمارنى تۇتۇپ كۆرمەكچى بولغاندەك بوينىنى ۋە مەيدىسىنى سىلاپ قويدى. ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىق سۆزلىگەن چۈشنى ئاڭلاپ:

— توۋا ئاللاھ ئىگەم، مۇشۇ بالامنىڭ كېچە كۆرگەن چۈشى-نى يۈسۈپ ئەلايھىسسالامغا تاپشۇردۇم، — دەپ تۆۋبە ئىستىغپار ئېيتىپ، پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇدى، ئۇنىڭغا ئۇلاپلا بىر ئايەتنى بىرنەچچە قېتىم ئوقۇپ ئابدۇخالىقنىڭ بەخت ـ تەلىيىنى تىلەپ دۇئا قىلدى. ئۇ دۇئا ياندۇرۇپ بولۇپ ئابدۇخالىققا قاراپ:

— كېچە ياخشى چۈش كۆرۈپسىز بالام. ئاللاھ ئىگەم مۇرا-دىڭىزغا يەتكۈزگەي، — دېدى ئۇمىد بىلەن.

ئابدۇخالىق شىرىت قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ قويدى. ئۇ پاختىلىق چاپىنى بىلەن تۇمىقىنى كىيدى. كاڭدىن پەسكە چۈ-شۈپ تاشقىرىغا چىقماقچى بولدى. ئۇ ئىشىككە قاراپ ماڭدى.

— نەگە بارىسىز بالام؟

— ئاپئاق ئايلام ماڭا تىكىپ قويغان ھېلىقى ھاي ـ ھاي جىلتىنى ئەكېلىۋالمىسام، ئابدۇقەييۇم تۇتۇپ مەينەت قىلىۋەتمە-گەي يەنە.

ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ كېچە كۆرگەن چۈشىنى ئەس-لەپ قىلىۋاتقان ئىشىغا كۈلگىسى كەلدى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

— ھازىر تېخى كۈن چىقمىدى، ئەتىگەن. ھازىر خالەگە بېرىپ تەرەت سۇندۇرۇپ كېلىڭ، ئاندىن يۈزىڭىزنى يۇيۇۋېلىڭ. ئەتىگەنلىك چاي تەييار بولغۇچە تۇنۇگۈن مەن ئۆگىتىپ، يېزىپ بەرگەن خەتنى ئوقۇپ تەكرار قىلىپ، يېڭى بەتكە كۆچۈرۈڭ، — دېدى ۋە «ھازىر ئاق ئايلىڭىز ناماز ئوقۇۋاتقاندۇ ھەقاچان، چاي ئىچىپ بولۇپ كىرىڭ» دەپ قوشۇپ قويدى.

ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ:

— بولىدۇ، ھازىر ئۇ يەرگە كىرمەيمەن، — دەپ تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق بىر پەستىن كېيىن تالادىن كىردى. ئۇ چوڭ ئانىسى ئىشىكنىڭ كەينىگە قويۇپ قويغان ئاپتوۋىدىكى ئىسسىق سۇ بىلەن يۈزىنى يۇيدى. ئۇ يۈزىنى يۇيۇپ بولۇپ چوڭ ئانىسى

كاڭغا قويۇپ بەرگەن شىرەگە سومكىسىنى قويدى. سومكىدىن دەپتەر قەلەمنى ئالدى ـ دە، ئۆگىنىشنى باشلىۋەتتى. ئابدۇخالىق تۇنۇگۈن چوڭ ئانىسى ئوقۇشنى ئۆگىتىپ چىرايلىق يېزىپ بەرگەن بىر قۇر خەتنى ھەجەلەپ ئوقۇشقا باشلىدى. بىرقانچە ئون قېتىم تەكرارلاپ ئوقۇغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ساۋنقىنى خېلىلا راۋان ئوقۇيالايدىغان بولدى. ئۇ شۇ چاغدىلا يېنىك نەپەس ئېلىپ قەلەمنى قولىغا ئېلىپ خەتنى ئۆز ئەينى پېتى كۆچۈرۈشكە باشلىدى. بىر ھازادىن كېيىن ئەرەمسىما خېنىم ئىش ـ كۈشىنى تۈگىتىپ نەۋرىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىنىڭ ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغانلىقىنى سېزىپ يېزىشتىن توختىدى، دەپتەردىن بېشىنى كۆتۈرۈپ چوڭ ئانىسىغا قارىدى ـ دە، بۇرنىنىڭ ئۇستىدىكى گۈل بەرگىگە قونغان تاڭ شەبنەمدەك پارقىراپ تۇرغان تەرنى قولىنىڭ ئالقىنى بىلەن ئېرتىۋېتىپ كۈلۈمسىرىدى. چوڭ ئانا نەۋرىسىنىڭ دەپتىرىنى قولىغا ئېلىپ يېڭى بەتتىكى قىڭغىر ـ قىيسىق يېزىلغان ئىككى قۇر خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ دېدى:

— ھەي بالامەي، خەتنى باشلىغان قۇردىن چىقىپ كەتمەي شۇ قۇرنىڭ ئاخىرىغا چىقىرىپ يېزىپ بولۇپ يېڭى قۇردىن باشلىماي، ئۇچىنچى، تۆتىنچى قۇرلارغا چۈشۈرۈپ يېزىپسىزغۇ، يازغانلىرىڭىز ساپلا قىڭغىر ـ مايماق. مانا قاراڭچۇ، يېزىپ بەرگىنىم قانداق ئىكەن؟

ئابدۇخالىق بىر ئۆزىنىڭ يازغىنىغا، بىر چوڭ ئانىسى ئۇلگە كۆرسىتىپ يېزىپ بەرگەن خەتكە قاراپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئاستىنقى كالپۇكىنى چىشلىدى. ئەرەمسىما خېنىم كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن ئۆزىنىڭ يېزىپ بەرگەن خېتى بىلەن ئابدۇخالىق يازغان خەتنى بىر ـ بىرلەپ سېلىشتۇرۇپ ئابدۇخالىقنىڭ خاتا يەرلىرىنى كۆرسىتىپ بەردى.

بۇ ئىش ئابدۇخالىققا ئېغىر كەلدى. ئۇ پاڭىدە يىغلىۋېتىش-

كه تاسلا قالدى. ئۇنىڭ يۈزى شەلپەردەك قىزارغان ئىدى. ئۇ يازغان ئىككى قۇر خەت بىر بەتنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلىگەن ئىدى. ئۇنىڭغا تېخى بايىلا ئۆزى يازغان بۇ خەتلەر خېلى تۇز ۋە چىرايلىقتەك كۆرۈنگەن ئەمەسمىدى؟ مانا ئەمدى چوڭ ئانىسى خاتاسىنى كۆرسىتىپ بېرىۋېدى، راستتىنلا ئۇ شۇنچە تىرىشىپ، كۆڭۈل قويۇپ كۆچۈرگەن بۇ خەتلەر ئەمدىلىكتە سەت ۋە قىڭغىر ـ سىڭغىر كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئاشۇ يېرىمى ئۈسـتۈنكى قۇردا قېلىپ يېرىمى ئاستىنقى قۇرغا چۈشۈپ كەتكەن خەتلەرگە گويا جان كىرىپ ئۇنى زاڭلىق قىلىپ كۈلۈۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئابدۇخالىق ئاستىنقى قۇرغا يېزىپ قويغان ھەرپلەر: «بىزنى نېمىشقا ئاستىنقى قۇرغا چۈشۈرۈۋەتتىڭ؟ نېمىشقا ئۆز جايىغا يازمىدىڭ؟ شۇ ھالىڭغا خەت يازمەن دېدىڭمۇ تېخى» دەۋاتقاندەكلا تۇيۇلدى. ئۇ ئاستىنـقى كالپۇكـنى قاتتىق چىشـلىدى ـ دە، دەپتىرىنى قولىغا ئېلىپ خەت يازغان بەتنى يىرتىپ تاشلىماقچى بولدى.

نەۋرىسىنىڭ كۆڭلىدىكى ئوي ـ خىيالىنى بىلىۋالغان چوڭ ئانا ئۇنىڭ قولىدىن دەپتەرنى ئېلىۋالدى. چوڭ ئانىسى ئابدۇخالىقنىڭ ئەستايىدىللىق بىلەن نەسىھەت قىلدى:

— بىزدە ئاتا ـ بوۋىلاردىن قالغان «تىرىشقان تاپار، تاشقا مىخ قاقار» دېگەن ھېكمەتلىك گەپ بار بالام. بۇنى ئېسىڭىزدە چىڭ تۇتۇڭ. تىرىشچان بالا چوقۇم مەقسىتىگە يېتىدۇ. بايا يازغانلىرىڭىزنى ئىبرەت قىلىپ، ئۇنىڭ ئاستىدىكى قۇرلارغا يېزىڭ.

ئابدۇخالىق چوڭقۇر نەپەس ئالدى. ئۇ قەتئىي ئىرادىگە كەلـگەن ئىدى. ئۇ چوڭ ئانىسىنىڭ قولىدىن دەپتىرىنى ئاستا ئېـلىپ، ھەربىر ھەرپنى پىچىرلاپ ئوقۇغىنىچە كۆچۈرۈشكە باشلـدى. چوڭ ئانا تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى.

كۈن نەيزە بويى ئۆرلەپ ئۆي ئىچى يورۇپ كەتكەن ئىدى. ئەرەمسىما خېنىم تالادىن كىرىپ:

— چاي تەييار بولدى ئابدۇخالىق. ئەمدى ناشتا قىلىمىز بالام. خېتىڭىزنى كېيىن يېزىڭ، — ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دېدى ـ دە، شىرەگە يېقىنلىشىپ كېلىپ ئابدۇخالىقنىڭ دەپتىرىگە قاراپ ھەيران قالدى. چۈنكى بىر سائەتكە يەتمىگەن ۋاقىتتا بايانىن ئۆزى قىڭغىر ۋە سەت يېزىپ قويغان ئىككى قۇر خەتنىڭ ئاستىغا تۆت قۇر خەتنى قۇرغا چۈشۈرۈپ يازغان ئىدى. ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ ئۇنچىدەك تەر تامچىلىرى پارقىراپ تۇرغان كەڭ پېشانىسىگە بىرنى سۆيدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىن سۆيۈنۈپ:

— مانا ئەمدى خېلى توغرا يېزىپسىز. تىرىشچان، ياخشى بالا مۇشۇنداق يازىدۇ. قالغان خېتىڭىزنى چاي ئىچىپ بولۇپ ئاندىن يېزىڭ، — دېدى.

ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسى بىلەن ھويلىغا چىقتى. ئۇ ئاشخانا ئۆيگە كېتىۋېتىپ چوڭ ئانىسىدىن سورىدى:

— مەن قاچان مەكتەپكە بارىمەن؟

— چوڭ دادىڭىز شەمەيدىن كەلگەندە بالام.

— چوڭ داداش شەمەيدىن كەلگىچە مەن مەكتەپكە بارايچۇ! — دەپ ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىنىڭ كۆينىكىدىن تارتىپ تۇرۇۋالدى. — ئەمتەي نېمە قىلىۋاتىدۇ بۇ بالا؟ — ئەرەمسىما خېنىم نەۋرىسىنىڭ تۇرقىغا قاراپ ئۇنىڭ مەكتەپكە بېرىشقا بولغان ئوتتەك قىزغىن كۆڭلىنى سۇۋۇتۇشقا رايى بارمىدى. ئۇ ئۆزىگە ناھايىتى زور ئۈمىد، ئىشەنچ بىلەن تىكىلىپ قاراپ جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان نەۋرىسىگە دېدى.

— مەخسۇم ئاتىڭىز تېخى تۇنۇگۈن ئۈرۈمچىگە كەتتى. ئۇ يەنە ئىككى ھەپتىدە كېلەرمىكىن. ئۇ كەلسە سىزنى مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىنى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق خۇشاللىقتىن شوخ ئوغلاقلارچە دىك ـ دىك سەكرەپ يۈگۈرەپ ـ يۈگۈرەپ چوڭ ئانىسىنىڭ ئالدىدا ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى.

خاسىيەتلىك بىر كۈن

ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن ئابدۇخالىق ئاق ئايلىسىنى ئىزدەپ ئىچكى ھويلىدىن تاپالمىدى. ئۇ تىت ـ تىت بولۇپ تاشقىرىقى ھويلىغا چىقتى. ئابدۇخالىق تاشقىرىقى ھويلىدا ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان نىيازخاننى كۆرۈپ يۈگۈرەپ ئالدىغا باردى.

— ئاپئاق ئايـلا ھېلىـقى ھاي ـ ھاي جىلـتەم قېنى؟ — ئابدۇخالىق ھاسىرىغىنىچە سورىدى.

ئابدۇخالىقنىڭ تۇيۇقسىزلا سورىغان بۇ سوئالىدىن نىيازخان مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئابدۇخالىقتىن سورىدى:

— قايسى ھاي ـ ھاي جىلتىڭىز بالام؟

— كېچە ئۇخلاپ چۈشۈمدە كۆرگەن ھېلىقى ئۆزلە مۇرەمگە ئېسىپ قويغان ھاي ـ ھاي جىلتىچۇ؟ — شۇ زامان ئابدۇخالىقنىڭ قاپىقى تۇرۇلدى.

نىيازخان كۈلۈپ كەتتى. ئۇ ئوغلىدىن سورىدى:

— جىلتىنى نېمە قىلىسىز؟ چوڭ دادىڭىز شەمەيدىن ئەكەلگەن بىر چىرايلىق سومكىڭىز بارغۇ؟

ئابدۇخالىق دومسىيىپ:

— مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بالىلار سومكا كۆتۈرمەيدىكەن. مەن سومكامنى ئۆيدە تۇتىمەن. مەنمۇ مەكتەپتە ئوقۇيمەن. مەكـتەپ بالىلىرى «جىلتە ئاسىمىز، سومكا تۇتمايمىز» دەيدۇ، — دېدى.

نىيازخان ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى. ئۇ:

— ئابدۇخالىق سىز تېخى كىچىك، — دېۋىدى، ئابدۇخالىق دەرھاللا:

— مەنچۇ، ئەمدى چوڭ بولدۇم. ئالتە ياش بولدۇم. چوڭ ئانام: «مەخسۇم ئاتىڭنز ئۇرۇمچىدىن كەلسىلا سىزنى مەكتەپكە بېرىمىز» دېگەن، — دېدى.

نىيازخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ دېدى:

— ئۇنداق بولسا مەن سىزگە ئەتىگىچە شۇنداق چىرايلىق جىلىتىدىن بىرنى تىكىپ بېرەي.

ئابدۇخالىقنىڭ چىرايى گۈلدەك ئېچىلدى. ئۇ:

— رەھمەت ئاق ئايلا! — دېدى خۇشال بولۇپ.

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە ئابدۇخالىق ئاپىسى نىيازخان تىكىپ بەرگەن چىرايلىق جىلىتىنىڭ ئىچىگە يېڭى بىر ھەپتىيەك، دەپتەر، قەلەمنى سېلىپ مۇرىسىگە ئاستى. ئۇ ئۆزىنى بويى ئۆسۈپ چوپ - چوڭلا بولۇپ قالغاندەك سېزەتتى. ئۇ دىك - دىك مېڭىپ مەغرۇر ھالدا دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ يېنىغا قوشنا ھويلىدىكى ھېسامدىن كەلدى. ھېسامدىن:

— ۋۇي - يۇ، كىمنىڭ جىلىتىسى؟ — سورىدى ئابدۇخالىقتىن.

— ئۆزۈمنىڭ بولمامدۇ؟

— ھەجەپ ھاي - ھايغۇ؟

— ئاق ئايلام تىكىپ بەرگەن تۇرسا.

— قاچان تىكىپ بەردى.

— تۇنۇگۈن.

ھېسامدىن جىلىتىنى تۇتۇپ كۆردى.

— مانا ئىچىدە ھەپتىيىكىم بار، — ئابدۇخالىق جىلىتىنى مۇرىسىدىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ياپقۇچىنى ئاچتى.

— ئىچىدە يانچۇقى بار ئىكەن ھە، — دېدى ھېسامدىن جىلىتىنىڭ ئىچىدىكى يانچۇققا قاراپ.

— ئاق ئايلام مەكتەپكە بارغاندا يەيدىغان ناننى ھەپتىيەك بىلەن بىللە سېلىۋالسىڭىز، ھەپتىيەككە ئوڭايلا نان يۇقۇپ كو-نىراپ كېتىدۇ، ناننى جىلتىنىڭ يانچۇقىغا سالسىڭىز ھەپتىيەك-مۇ، نانمۇ پاكىزە تۇرىدۇ دېگەن، — دېدى ئابدۇخالىق.

ھېسامىدىن سورىدى:

— سەن ئەمدى مەكتەپتە ئوقۇغىلى قاچان بارىسەن؟

— مەخسۇم ئاتام ئۇرۇمچىدىن كەلگەندە، — دېدى ئابدۇخالىق.

— ئۇنداق بولسا ياخشى. مەكتەپكە بارغۇچە مەن سېنى چاقىرىمەن جۇمۇ.

— بولىدۇ.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئىككىنچى ئايىنىڭ ئاخىرى ئۇرۇمچى-دىن قايتىپ كەلدى. ئاتىسىنىڭ يولىغا قاراپ كۆزى تېشىلگىدەك بولغان ئابدۇخالىق ئابدۇراخمان مەخسۇم ھويلىغا كىرىشىگە ئۇ-نىڭغا چىڭ يېپىشىۋېلىپ «مېنى مەكتەپكە ئوقۇشقا ئاپىرىپ قوي-سىلا» دەپ تۇرۇۋالدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم:

— بولىدۇ، سىزمۇ ھازىر ئالتىگە كىرىپ مەكتەپ يېشىغا توشتىڭىز. ئەتە ـ ئۆگۈن خاسىيەتلىك بىر كۈننى تاللاپ سىزنى مەكتەپكە بېرىمىز، — دېدى.

بۇ گەپ بىلەن ئابدۇخالىقنىڭ كۆڭلى تىندى.

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى.

ئۇچىنچى ئايىنىڭ دەسلەپكى ھەپتىسىنىڭ دۈشەنبە كۈنى ئاب-دۇخالىقنى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئۆزى يېڭىشەھەر قازىخانا مەس-چىتى ئىچىگە جايلاشقان خېلىل موللامنىڭ مەكتىپىگە ئېلىپ باردى.

ئايۇپ ھاجىكەش مەپىنى مەسچىتنىڭ ئالدىدا توختاتتى. ئابدۇراخمان مەخسۇم مەپىدىن يەرگە چۈشتى. ئۇ ئابدۇخالىقنى

مەپە ئىچىدىن كۆتۈرۈپ يەرگە ئالدى.

— خېلىل موللامنىڭ مەكتىپى مۇشۇ چوڭ مەسچىتنىڭ ئىچىدە ئەمدى مۇشۇ يەردە ئوقۇيسىز، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئوغلىغا.

ئايۇپ هارۋىكەش مەپىنىڭ ئىچىدىن بىر پۇت گۆش، نان، پوشكال، قەنت ـ گېزەك چىگىلگەن چوڭ داستىخاننى ۋە سەرپاي تون ئورالغان ياغلىقنى ئالدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ چوڭ مەسچىتىنىڭ ئوچۇق تۇرغان ئىشىكىدىن كىردى. ئايۇپ هارۋىكەش كەينىدىن ماڭدى.

چوڭ مەسچىتنىڭ هويلىسى كەڭ تاشا ئىدى. مىڭدىن ئوشۇق نامازخان سىغىدىغان، هويلىنىڭ غەربىنى ئىگىلىگەن ئىككى قەۋەت بىنانىڭ ئېگىزلىكىگە تەڭ كېلىدىغان نامازخانا يەردىن ئىككى مېتىردەك ئېگىز كۆتەرمە قىلىنىپ سېلىنغان ئىدى. نامازخانىنىڭ ئالدىغا بىر قاتار تۈۋرۈك قويۇلغان لەمپە ياسالغان ئىدى. پەستىن چىقىش ئۈچۈن ئىككى يەرگە پەلەمپەي ياسالغان ئىدى. مەكتەپ ئۆيلىرى مەسچىتنىڭ شىمالىي ئىشىكىنىڭ غەربىگە ئىككى قەۋەت قىلىپ سېلىنغان ئىدى. بىرىنچى قەۋەتتە قىزلار ئىككىنچى قەۋەتتە ئوغۇللار ئوقۇيتتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ مەسچىت هويلىسىغا كىرىشىگە ئىككىنچى قەۋەتتىكى دەرسخانىدىن ئوتتۇرا بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، قارا ساقاللىق، بېشىغا ئاق شاپاق بۆرك، ئۈچىسىغا ئاق يەكتەك كىيگەن 35 ياشلاردىكى بىر موللا سۆپەت ئادەم چىقىپ پەلەمپەي بىلەن پەسكە چۈشتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم:

— ئابدۇخالىق ئاشۇ كېلىۋاتقان ئادەم ئۇستازىڭىز خېلىل موللام بولىدۇ. دەرهال ئالدىغا بېرىپ سالام بېرىڭ— دېدى.

ئابدۇخالىق جۇرئەتلىك بالا بولسىمۇ ھاياتىدىكى بۇ خاسىيەتلىك مىنۇتلاردا قاتتىق ھاياجان ئىلكىدە يۈرىكى ئويناپ كەتكەچكە تەمتىرەپ قالدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم:

— تېز بولۇڭ سالام بېرىڭ، تارتىنماڭ، مەن بار، — دەپ مەدەت بەرگەندىن كېيىنلا خېلىل موللامنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئوڭ قولىنى سول مەيدىسىگە قويۇپ ئەدەپ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

— ئەسسالام!

ئابدۇخالىقنىڭ يېقىملىق سالىمى خېلىل موللامنى سۆيۈندۈرۇۋەتتى. ئۇ دەرھاللا:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مەرھابا! — دېدى. خېلىل موللام پاكىزە، رەتلىك كىيىنگەن، ئىككى مەڭزى ئاناردەك قىزارغان، ئوماق ئابدۇخالىققا مەسلىكى كېلىپ ئۇنىڭ مۇرىسىگە يەڭگىلگىنە ئۇرۇپ قويدى. ئاڭغىچە ئابدۇراخمان مەخسۇم ۋە ئايۇپ ھاجىمۇ كەش خېلىل موللامغا سالام بېرىشىپ قىزغىن كۆرۈشتى.

— خوش كېلىشىپتىلا، مەرھابا، قېنى ئۆيگە، — دېدى، خېلىل موللام قىزغىن ھالدا.

خېلىل موللامنىڭ ئۆيى مەسچىت ھويلىسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان ئىدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيگە كىردى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئايۇپ ھاجىكەش كىرىپ قولىدىكى داستىخان ۋە ياغلىقنى دېرىزە تەكچىسىگە ئاستا قويدى.

ئۆي ئاددىي ئەمما پاكىزە، رەتلىك سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم تۆرگە چىقىپ پاتمە قىلدى. دۇئادىن كېيىن يېنىدا ئولتۇرغان ئابدۇخالىقنى كۆرسىتىپ ئۇنى مەكتەپكە ئوقۇشقا ئېلىپ كەلگىنىنى بايان قىلدى.

— ناھايىتى ساۋابلىق ئىش قىپتىلا، تولىمۇ ئوبدان بوپتۇ. ئۆز پەرزەنتىنى مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇتۇپ، تەربىيىگە ئىگە قى-

لىش ئاتا ـ ئانىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىدۇر، — خېلىل موللام شۇنداق دەپ ئابدۇخالىققا قاراپ قويۇپ سورىدى، — بالىنىڭ ئىسىم شەرىپى كىم ئىدى؟

— ئابدۇخالىق.

— بەك ياخشى. ئابدۇخالىق ناھايىتى ئۇلۇغ ئاتتۇر، — دېدى خېلىل موللام سىنچى كۆزلىرى بىلەن بالىغا قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋام ئەتتى، — «چىراي كۆرۈپ ھال سورا» دېگەن گېپىمىز بارغۇ، بۇ بالىنىڭ نۇرلۇق، مەسۇم چېھرىدىنلا مەلۇم-كى، ئۇنىڭ ئەقىللىق، زېھنىي ئوچۇق، ئىلىمگە ئىخلاسمەنلىكى چىقىپ تۇرۇپتۇ. پەقىر ئىلمۇ ـ ھېكمەت بابىدا دىيارىمىزدىكى نامى مەشھۇر دامۇللا، ئۆلىمالاردەك كامىل بولمىساممۇ، ئۆز قابىلىيىتىمنى جارى قىلىپ ئابدۇخالىقنى ئەھلى ئىلىملەردىن قىلىپ تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشكە زېھنىي كۈچۈمنى ھېچ ئايە-ماسمەن. چۈنكى ئابدۇخالىق ئۆز بالامغا ئوخشاش ئەمەسمۇ.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئورنىدىن تۇرۇپ خېلىل موللامغا تە-زىم قىلىپ رەھمەت ئوقۇدى. ئۇ ئايۇپ ھارۋىكەشكە شەرەت قىلىۋېدى. ئايۇپ دىككىتە ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزە تەكچىسىدىن داستىخان بىلەن تون چىگىلگەن چوڭ ياغلىقنى ئېلىپ كەلدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم ياغلىقنى يەشتى. ئۇ قارا تېرىكىدىن تىكىل-گەن تونىنى خېلىل موللامنىڭ ئالدىغا قويدى.

— لايىقلىرى ئەمەس موللام، شۇنداق بولسىمۇ قوبۇل قىل-غايلا، — دېدى ئۆزىرخالىق ئېيتىپ.

— كۆپ رەھمەت، بەك جۇڭاپ كېتىپلا، — خېلىل موللام شۇنداق دېدى ـ دە، دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر!

دۇئادىن كېيىن ئابدۇراخمان مەخسۇم خېلىل موللامغا ئىل-تىجا قىلىپ دېدى:

— ئوغلىمىز ئابدۇخالىقنى ئالدى بىلەن ئاللاغا، ئاندىن

كېيىن ئۆزلىرىنىڭ تەربىيىلىرىگە تاپشۇردۇق. موللام «بالىنىڭ گۆشى ئۆزلىرىنىڭ، ئۇستىخىنى بىزنىڭ». خېلىل موللام مۇلايىم كۈلۈمسىرەش بىلەن ئابدۇخالىققا قاراپ قويۇپ:

— خۇدايىم بۇيرۇسا، ھەرقايسىلىرى خاتىرجەم بولۇشسىلا، ئىشىنىمەنكى ئابدۇخالىق تىرىشىپ ئوقۇيدۇ، — دېدى ئىشەنچ بىلەن. ئابدۇراخمان مەخسۇم خېلىل موللام بىلەن خوشلىشىپ ئۆيىگە قايتتى. ئابدۇخالىق ئۇستازى خېلىل موللام بىلەن دەرسخانىغا كىرىپ كەتتى.

مىياۋلىغان مۇشۇك

ئابدۇخالىق خېلىل موللامنىڭ كەينىدىن دەرسخانىغا كىر-
دى. دەرسخانىدا 40 تەك بالا بار ئىدى. بالىلارنىڭ ئۆز ساۋاقلە-
رىنى بىر خىل رېتىمغا چۈشۈرۈپ ئۇنلۇك يادلىشى ئابدۇخالىققا
قىزىق تۇيۇلدى. ئۇ ئۆزىنى خۇددى گۈزەل باھار كۈنلىرىدىكى
ئۆرۈكلۈك باغچىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. ئۇنىڭغا
دەرسخانىدىكى بالىلارنىڭ بىر خىل رېتىمدا ئۇنلۇك ھالدا ئۆز
ساۋىقىنى يادلىشى باغدىكى ھۇپپىدە ئېچىلغان ئۆرۈك چېچەكلە-
رىگە قونۇپ توختىماي گۈڭۈلداۋاتقان ھەرىلەرنى ئەسلىتەتتى.

بالىلار خېلىل موللامنىڭ بىر كىچىك بالىنى ئەگەشتۈرۈپ
كىرگىنىنى كۆرۈپ ساۋىقىنى يادلاشتىن توختىدى.

خېلىل موللام:

— بۇ يېڭى كەلگەن ساۋاقدىشىڭلار ئابدۇخالىق بولىدۇ.
قېنى بالىلىرىم سىلەر ساۋىقىڭلارنى تەكرارلاۋېرىڭلار، — دېدى.
بۇ گەپ بىلەن بالىلار ئۇنلۇك ۋارقىرىشىپ ساۋىقىنى يادلاشنى
باشلىۋەتتى.

خېلىل موللام ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۈرۈپ دەرسخانىنىڭ تۆ-
رىگە قويۇلغان كۆرسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ كۆرسىغا ئولتۇرۇ-
ۋالغاندىن كېيىن ئالدىدىكى رەتتە ئولتۇرغان 17 — 18 ياشلارد-
كى بىر تالىپنى چاقىردى:

— تۇرسۇن خەلىپەت بۇ يەرگە كېلىڭ!

تۇرسۇن خەلىپەت موللامنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە:

— خوش موللام، — دېدى قولىنى قوۋۇشتۇرۇپ.

— ساۋاق تاختىسىدىن بىرنى ئەكېلىڭ، — دېدى خېلىل

موللام. تۇرسۇن چەتتەرەك ئولتۇرغان بىر بالىنىڭ تاختىسىنى ئېلىپ كېلىپ ئىككى قولى بىلەن خېلىل موللامغا سۇندى.

خېلىل موللام ساۋاق تاختىسىنى قولىغا ئېلىپ ئابدۇخالىققا «ھەرپلەرنى ئوقۇڭ» دېدى. ئابدۇخالىق تاختىغا يېزىلغان ھەرپ-لەرنى قىينالمايلا خاتاسىز ھالدا ئوقۇپ چىقتى. خېلىل موللام بۇنىڭدىن مەمنۇن بولۇپ تۇرسۇن خەلپەتكە ساۋاق تاختىسىنى قايتۇرۇپ بەردى. ئۇ ئابدۇخالىقتىن ھەپتىيەكى بار - يوقلۇقىنى سورىۋېدى، ئابدۇخالىق مۇرىسىگە ئېسىۋالغان جىلتىسىدىن ھەپ-تىيەكىنى چىقاردى. خېلىل موللام سورىدى:

— ئەلھەمدۇ[1]نى بىلەمسىز؟

— بىلىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئىشەنچ بىلەن.

— خوش، قېنى ئوقۇڭ ئەمىسە.

ئابدۇخالىق بىسمىللا دەپ بولۇپ ئەلھەمدۇنى ئىككى ئېغىز ئوقۇپ قويۇپلا ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان خېلىل موللامغا كۆزى چۈشتى - دە، ھودۇقىۇپ ئاۋازى تىترەپ چىقىپ دۇدۇقلاپ قالدى.

— ياخشى ئوقۇۋاتىسىزغۇ، ھە ئاخىرىنى ئوقۇڭ — دېدى خېلىل موللام ئابدۇخالىقنى ئىلھاملاندۇرۇپ.

ئابدۇخالىق بېشىنى كۆتۈرۈپ چوڭ نەپەس ئېلىپ ئاستىنقى كالپۇكىنى چىشلىدى. ئۇ ئۆزىگە مۇلايىملىق بىلەن قاراپ ئول-تۇرغان ئۇستازىدىن كۆزىنى ئەپقېچىپ دېرىزىگە قاراپ تۇرۇپ ئوقۇشنى داۋام قىلدى. خېلىل موللام «ھە - ھە، دۇرۇس» دەپ ئولتۇردى. ئابدۇخالىق «ئەلھەمدۇ»نى ئوقۇپ تۈگىتىپ، كەينىدىنلا يەنە ئۈچ قىسقا سۈرىنى ئوقۇپ بولۇپ توختىدى.

خېلىل موللام رازىمەنلىك بىلەن دېدى:

— ئۆيىڭىزدە ئاتىڭىزدىن ساۋاق ئېلىپ ئوقۇپتىكەنسىزدە.

---

① ئەلھەمدۇ — قۇرئاندىكى بىرىنچى سۈرە - پاتىھە.

— هەئە مەخسۇم ئاتام بىرەبىر ساۋاق بېرىدىغان. ئۇ بىر يەرگە كەتكەندە چوڭ ئانام مېنى ئوقۇتقان.

خېلىل موللام ئابدۇخالىقنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ:

— باشقا بالىلار يېرىم يىلدا ئوقۇپ ئاران بىلەلەيدىغان دەرسنى ئابدۇخالىق مەكتەپكە كېلىشتىن بۇرۇنلا بىلىپ بولۇپ-تۇ، — دېدى سۆيۈنۈپ.

خېلىل موللام قاپقارا ساقىلىنى سىلاپ قويۇپ سورىدى:

— يەنە نېمىلەرنى بىلىسىز؟

— مەن خەت يازالايمەن.

ئابدۇخالىق جىلتىسىدىن دەپتىرى بىلەن قەلىمىنى چىقارىدى. خېلىل موللام ئابدۇخالىقنىڭ دەپتىرىنى قولىغا ئېلىپ ئۇ يازغان خەتلەرنى كۆرۈپ:

— ياخشى، بىزنىڭ ئابدۇخالىق بەك تىرىشچان بالىكەن ئەمەسمۇ، — دېدى مەمنۇن بولۇپ.

خېلىل موللام ئابدۇخالىققا دەپتىرىنى قايتۇرۇپ بەردى. ئۇ بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇپ ئاندىن ئابدۇخالىققا قاراپ:

— بۈگۈن مەن سىزگە «تەببەت» سۈرىسىنى ئۆگىتىمەن، — دېدى.

خېلىل موللام ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىن ھەپتىيەكنى ئالدى. ئۇ «تەببەت» سۈرىسى بار بەتنى ئېچىپ بىسمىللا دەپ ئابدۇخالىققا ئۆگىتىشنى باشلىدى. ئابدۇخالىق زېھنىي ئۆتكۈر بالا ئىدى. ئۇ خېلىل موللام ساۋاقنى 5 — 6 قېتىم تەكرار ئۆگەتكەندىن كېيىنلا ئېسىگە ئېلىۋالغان ئىدى. ئابدۇخالىق ھەپتىيەككە قاراپ «تەببەت» سۈرىسىنى خاتاسىز ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن خېلىل موللام ئۆگىتىشنى توختاتتى.

— ئەمدى سىز ساۋۇقىڭىزنى ھەپتىيەككە قارىماي پىششىق يادلاڭ. مەن ئەتە سىزنى ياد ئوقۇتىمەن، — دېدى خېلىل موللام تەلەپچانلىق بىلەن.

خېلىل موللام ئابدۇخالىققا ساۋاق بېرىپ بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئابدۇخالىقنى 7 — 8 ياشلىق بالىلار ئارىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. ئاندىن تۇرسۇن خەلپەتنى قېشىغا چاقىرىپ بىر نېمىلەرنى دەپ قويۇپ سىرتقا چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇستازى كۆرسەتكەن ئورنى بويرا ئۇستىدە ئولتۇرۇپ باشقا بالىلارغا ئوخشاش ساۋاقنىنى يادلاشقا باشلىدى.

باش ئەتىياز بولغاچقا دەرسخانىنىڭ ئىچى سوغۇقراق ئىدى. بىر پەس ئۆتكەندىن كېيىن بالىلار «توڭلاپ كەتتۇق» دەپ جېدەل قىلىشقا باشلىدى. تۇرسۇن خەلپەت ئورنىدىن تۇرۇپ بالىلارغا ۋاقىراپ ھەيۋە قىلىپ ئۇلارنى جىمقتۇردى. بىراق بىردەمدىن كېيىنلا بالىلارنىڭ بەزىلىرى يىغلاشقا، بەزىلىرى ۋاقىراپ جېدەل قىلىشقا باشلىدى. تۇرسۇن خەلپەتنىڭ ۋاقىراپ قورقۇتۇشلىرى بالىلارغا كار قىلمىدى. ئاخىرى تۇرسۇن خەلپەت بۇ كىچىك بالىلارنى ئىككىگە بۆلۈپ مورا ئالدىغا بېرىپ ئوت سۇنغاچ دەرس تەكرارلىشىغا يول قويدى. ئابدۇخالىق ساۋاقداشلىرىغا قوشۇلۇپ كۇن چىقىش تامغا قويۇرۇلغان مورا ئالدىغا بېرىپ بالىلارنىڭ كەينىدە ئۆره تۇردى. موربىدىكى ئوتقا يېقىن ئولتۇرغان بىر بالا ئۇنى چاقىردى:

— ئابدۇخالىق ئۇكەم مۇيەگە كەل!

ئابدۇخالىق ئۆزىگە قاراپ ئوڭ كۆزىنى قىسىپ قېشىنى ئېگىز - پەس قىلىپ بالىلارنى كۈلدۈرۈۋاتقان نۇرۇللانى تونۇۋالىدى. نۇرۇللانىڭ يېنىدا ئولتۇرغان بالىلار ئىككى يانغا سۇرۇلۇپ ئابدۇخالىققا ئورۇن بوشتىپ بېرىشتى. بالىلار ئابدۇخالىققا قىزىققان ھالدا قارىشىپ ئۇنىڭدىن ئۇنى - بۇنى سوراشقا باشلىدى.

دەل شۇ چاغدا تۇرسۇن خەلپەتنىڭ ۋاقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— سىلەرنى جۇمۇ ھە، چۇرقىراشماي ساۋىقىڭلارنى تەكرارلاڭلار!

بالىلار ئۆز ساۋاقلىرىنى يادلاشقا باشلىدى. ئابدۇخالىق بالىلار قاتارىدا ئۆز ساۋىقىنى ئىخلاس بىلەن يادلاشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ بايات سوغۇقتا توڭلىغان قوللىرى موريدىكى ئۇلۇغ ئوتنىڭ تەپتىدىن ئىسسىپ قالدى. ئۇ كەينىگە سۇرۇلۇپ دەرسخانا ئىچىگە زەڭ سېلىپ قاراشقا باشلىدى.

كىچىكرەك زالدەك كېلىدىغان دەرسخانىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە ئوتقا قاقلىنىپ دەرس تەكرارلايتتى. بۇ بالىلارنىڭ ئابدۇخالىقنى ئىچقا ئوخشاش كىچىكرەكلىرى ساۋاق تاختىسىغا قاراپ ھەرپلەرنى «ئېلىپ، بە، تە، سە ...» دەپ ئۇنلۇك ئوقۇيتتى. سەل چوڭراق بالىلار ھەپتىيەكتىن قىسقا سۆزلەرنى يادلىشاتتى. ئون نەچچە ياشلىق چوڭ بالىلار تام ياقلىتىپ يەرگە قوزغالماس قىلىپ ئورنىتىۋېتىلگەن ئۇزۇن ئورۇندۇقلاردا رەتلىك ئولتۇرۇشقان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزەن بالىلار قۇرئانغا قاراپ قايسىبىر سۆزنى تەسىرلىك ئاھاڭدا ئىلمىي تەجۋىد[1] قائىدىسى بويىچە قىرائەتكە سېلىپ ئوقۇيتتى. بەزەن بالىلار بولسا قۇرئانغا قارىماي ياد ئوقۇشاتتى. بالىلارنىڭ سۆزەن ـ شاۋقۇنىدىن كىمنىڭ نېمىنى ئوقۇۋاتقىنىنى پەرق ئەتمەك تەس ئىدى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆزى ئورنىدىن تۇرۇپ دەرسخانا ئىچىگە ئالاڭغىراپ قاراۋاتقان تۇرسۇن خەلپەتكە چۈشتى. ئۇ شۇئان ھەپتىيەكنى ئېچىپ دەرسىنى تەكرارلاشقا كىرىشتى.

بىر پەس ئۆتتى. بىردىنلا دەرسخانىنىڭ كۇن چىقىش تەرىپىدىكى مورا ئالدىغا ئولىشىپ دەرس تەكرارلاۋاتقان بالىلار قاقاھلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزەن بالىلار كۈلۈپ يەردە دومىلاپ يۇرەتتى، بەزەن بالىلار ئورنىدىن تۇرۇپ سەكرەپ كېتىشتى. ئابدۇخالىقمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن ئىدى. نۇرۇللانىڭ ئەتراپىدىكى

---

① ئىلمىي تەجۋىد— قۇرئاننى قىرائەت قىلىپ ئوقۇش ئىلمى.

بالىلارنىڭ كۆلكە - سۆرەنلىرى دەرسخانىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى. كۈن پېتىش تەرەپتىكى مورا ئالدىدا دەرس تەكرارلاۋاتقان چوڭراق بالىلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. بۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭ- لارنىڭ دەستىدىن تام ياقىسىدىكى ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ قۇر- ئان يادلاۋاتقان چوڭ بالىلارنىڭمۇ دىققىتى بۇزۇلدى. ئۇلار دەرس- نى تەكرارلىماي ئۆزئارا پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. بۇ ھالغا چىدا- مىغان تۇرسۇن خەلپەت دەرغەزەپكە كېلىپ ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى. ئۇ دېرىزە ئالدىغا كېلىپ تەكچىدىن ئۈزۈن بىر ئۇزمە چۈبۇقنى قولىغا ئالدى. ئۇ دەرسخانىنى بېشىغا كىيىپ كۆلۈ- شۈپ ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىشۋاتقان بالىلارغا قاراپ قولىدىكى چۈبۇقنى پۈلاڭلىتىپ ۋارقىرىدى:

— نېمە بولۇشتۇڭلار، ۋۇ شەيتانلار!

تۇرسۇن خەلپەتنىڭ بىرلا ۋارقىرىشى بىلەن ئەزۈەيلەپ دەرسخانىنى بېشىغا كىيگەن بالىلار خۇددى قۇرغۇينى كۆرگەن قۇچاچلاردەك بىردىنلا جىمىپ كەتتى.

— سىلەر «پۈت - قولىمىز ئۇشۇپ كەتتى» دەپ زارلىنى- ۋېدىڭلار، «بوپتۇ، ئوت سۇنغاچ تەكرار قىلىڭلار» دەپ رۇخسەت قىلسام مۇشۇنداق تەرتىپنى بۇزامسىلەر؟ تۇرسۇن خەلپەتنىڭ ئاق سېرىق چىرايى شەلپەردەك قىزىرىپ گۈرەن تومۇرى قىر بولۇپ چىققانىدى. ئۇ ۋارقىرىغان پېتى ئۇدۇل كەلگەن بالىنى تارس - تۇرۇس ئۇرۇشقا باشلىدى. باش - يۈزىگە، پۈت - قوللىرىغا چۈبۇق تەككەن بالىلار قىيا - چىيا يىغلاپ مۇشۇكتىن قاچقان چاشقاندەك ھەر تەرەپكە ئۆزىنى ئاتاتتى. بەزىلەر يىقىلىپ بىر- نىڭ ئۈستىگە بىرى چۈشەتتى. دەرسخانىنىڭ ئىچى بىردەمدىلا پاتپاراق بولۇپ كەتتى. بىر چەتتە قورققان ھالدا بۇ ئالامەتكە قاراپ تۇرغان ئابدۇخالىق دەرھال بورنىڭ بىر چېتىگە كېلىپ ئولتۇرۇۋالدى. تۇرسۇن خەلپەت قورقۇپ تەمتىرەپ كېتىپ جا- يىنى تاپالماي دەرسخانا ئىچىدە قېچىپ يۈرگەن بىر بالىنىڭ

كەينىدىن قوغلاپ بېرىپ چۈنۇق بىلەن ساۋاشقا باشلىدى:

— شوخلۇق قىلغانغا توي ئەمدى. شوخلۇق قىلغانلىقىڭ جازىسى، تەرتىپنى بۇزغانلىقىڭ جازىسى!

تۇرسۇن خەلپەت شۇنداق دەپ ۋارقىرايتتى. تاياق يەۋاتقان بالا يەردە ئۆمىلەپ يۇرۇپ ئاخىرى ئورنىنى تاپتى.

تۇرسۇن خەلپەت قاتتىق ھاسىراپ تۇراتتى. ئۇ چوڭ - چوڭ نەپەس ئېلىپ بوش قولى بىلەن پېشانىسىدىكى تەرلەرنى سۈرتۈشكە باشلىدى. بىردەملىك پاتپاراقچىلىقتىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزاندىن دەرسخانىلىق ئىچى غۇۋا كۆرۈنەتتى. ئاچچىق توپا بالىلارنىڭ دىماقلىرىنى ئېچىشتۇرغاچقا بەزەن بالىلار ھەدەپ يۆتەلسە، بەزىلىرى چۈشكۈرۈشكە باشلىدى.

بىردەمدىن كېيىن سەل ھاردۇقىنى چىقىرىۋالغان تۇرسۇن خەلپەت ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ يەنە چۈنۇقنى پۈلاڭلىتىپ بوردا ئولتۇرۇپ دەرس تەكرارلاۋاتقان بالىلاردىن سورىدى:

— قېنى دەڭلارچۇ، بۇ مالىمانچىلىقنى كىم چىقاردى؟ كىچىك بالىلارنىڭ ھەممىسى تەڭلا بېشىغا مېزى چىقىپ قالغان كونا تۇماقنى چۆكۈرۈپ كىيىپ، كونا چەكمەن چاپانغا ئورۇلۇپ يۇكۇنگەن پېتى ساۋنقىنى تەكرارلاۋاتقان نۇرۇللاغا قاراشتى.

— مۇشۇ نۇرۇللا بولمامدۇ، تۇرسۇناخۇن خەلپىتىم ئوسۇرۇپ، — دېدى چەتتە ئولتۇرغان بويى پاكار سادىق ئىسىملىك بىر بالا.

بالىلار بۇ گەپ بىلەن پىخىلدىشىپ كۈلۈشۈپ كەتتى. نۇرۇللا بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— ھەي سادىق نېمە دېگىنىڭ ئۇ. «تۇرسۇناخۇن خەلپىتىم ئوسۇرۇپ» دەيسەنغۇ، خەلپىتىمىز ئۇنداق سەت ئىشنى قىلامدۇ، — دېدى.

سادىق قىزىرىپ:

— مەن نۇرۇللا بولمامدۇ ئوسۇرۇپ دېمەكچىدىم، — دېدى

ئۆزىنى ئاقلاپ.

ئەستاغپۇرۇللا يەنە سەنمۇ نۇرۇللا، — دېدى تۇرسۇن خەلـ
پەت نۇرۇللاغا ئالىيىپ، — نېمىشقا تىنچ ئولتۇرۇپ ساۋنقىڭنى
تەكرار قىلمايسەن؟ ساڭا ساۋاق يېنىك كېلىپ قالدىمۇ ـ جە؟

نۇرۇللا سول كۆزىنى قىسىپ، ئوڭ كۆزىنى يوغان ئېچىپ
سادىققا بىر قارىۋېلىپ ئورنىدىن قوپتى. ئۇ بىر پەس سۈكۈتتىن
كېيىن:

— مەن ئوت سۈنۈپ ساۋنقىمنى ئوقۇپ ئولتۇرغان، —
نۇرۇللا سادىققا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويۇپ گېپىنى داۋام
قىلدى، — بېشىم تاز بولۇپ قالغانەكلا قىچىشىپ كەتتى. چە-
دىغۇلى بولمايدۇ.

بالىلار پاراقلىشىپ كۈلۈشۈپ سادىققا قاراشتى. سادىقنىڭ
بېشى تاز بولغاچقا دەرھاللا تۆمىقىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالدى.
سادىقنىڭ بۇ ھەرىكىتى بالىلارغا يەنە بىر قېتىم كۈلكە بولۇپ
بەردى.

بىر پەستىن كېيىن تۇرسۇن خەلپەت نۇرۇللادىن سورىدى:

— ھە نۇرۇللا بابا بېشىم قىچىشىپ كەتتى دېۋىدىڭ، كېيىن
نېمە بولدى؟

نۇرۇللا قاشلىرىنى ئېگىز ـ پەس قىلىپ ئۇنىنى ئىنچىكە
غەلىتە چىقىرىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بېشىمنىڭ ئىچىگە قۇرۇتتەك بىر نېمە كىرىۋالغانمـ
كىن، مىدىرلاپ قىچىشىپ كەتتى. مەن يە تاز بولمىسام، مەن
بېشىمنى تاتىلايمەن دەپ قورسىقىمنى تاتىلاپتىمەن.

— ھا ـ ھا ـ ھا!

— پىخ ـ پىخ!

دەرسخانىنىڭ ئىچىدە يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. نۇرۇللا بولسا
ھېچ ئىش بولمىغاندەك پەرۋاسىز ھالدا گېپىنى داۋام قىلدى:

— مەن قورسىقىمنى ئىككىلا تاتىلاپ قويسام مۇشۇك مىياڭـ

لاپ كەتتى.

— نەدىكى مۇشۇك ئۇ؟ — سورىدى تۇرسۇن خەلپەت. نۇرۇللا بورنىنڭ بىر چېتىدە ئولتۇرغان ئابدۇخالىققا كۆزىنى قىسىپ قويۇپ سۆزلەپ كەتتى:

— ۋاي تۇرسۇناخۇن خەلپىتىم نەدىكى مۇشۇك بولماقچى. قورسىقىمنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن بىزنىڭ ئۆيدىكى سېرىق مۇشۇك بولمامدۇ؟

بۇ گەپنى ئاڭلىغان كىچىك بالىلار ھەيران قالدى. دەرسخانىدا كۇلكە توختاپ بىردىنلا تىمتاس بولۇپ كەتتى. تۇرسۇن خەلپەت ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قولىدىكى چۆنىقنى ئوينىتىپ تۇرۇپ دېدى:

— ھاي بەدىرەك، راست گەپ قىل جۇمۇ، ھېلى بىكار تاياق يەيسەن.

نۇرۇللا پەرۋاسىزلىق بىلەن گېپىنى داۋام قىلدى:

— راست خەلپىتىم، خۇدا ھەققى، مەن كېچە سول يېنىمنى بېسىپ ئۇخلاپ قاپتىمەن. شۇ ئەسنادا مېنى قارا بېسىپ چۈش كۆرۈپتىمەن. چۈشۈمدە قوي باققىلى قىرغا بېرىپتىمەن. قويلارنى ئوتلاشقا ھەيدەپتىپ بىر دۆڭنىڭ كەينىدە ئۇخلاپ قاپتىمەن. شۇنداق تاتلىق ئۇخلاۋاتسام كالپۇكۇمنى بىر كىم تاتىلاپتۇدەك، مەن: «ھاي سادىق ئۇخلاۋاتقان ئادەمگە چاقچاق قىلما جۇمۇ دەپتۇدەكمەن. چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىپ كۆزۈمنى ئاچسام بىر چاشقان ئېڭىكىمدە ئولتۇرۇپلىپ ئاستىنقى كالپۇكۇمنى چىشلەۋېتىپتۇ. مەن ئەجەپ ئوماق چاشقانكەنە بۇ، تۇتۇۋالايچۇ، دەپ قولۇمنى ئۇزىتىشىمغا چاشقان پارتلا قىلىپ ئوچۇق تۇرغان ئاغزىمنى كاما ئوخشايدۇ دەپ ئاغزىمغا كىرىپ كەتمەمدۇ.»

— ھا ـ ھا ـ ھا!

— يالغان ـ يالغان ...

— ئۆزى دەۋاتمامدۇ، چاشقان قاچسا تۇشۇككە كىرىدىغان

تۇرسا.

بالىلار كۈلۈشۈپ ئەنە شۇنداق دېيىشىپ دەتالاشقا چۈشكەندە نۇرۇللا كۆزىنى مىت قىلماي پەرۋاسىز تۇراتتى.

نۇرۇللانىڭ قىزىقارلىق گەپ ـ سۆزلىرى ۋە ھەركەتلىرىدىن تولا كۈلۈپ ئابدۇخالىقنىڭ كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— ۋۇ شەيتان سەنزە يامان نېمە جۇمۇ، ھە كېيىن قانداق بولدى؟ — سورىدى تۇرسۇن خەلپەت.

— كېيىن قانداق بولماقچى، مېنىڭ ئىچىم ئېلىشىپ كۆڭلۈم ئاينىپ كەتتى. قورسىقىمغا تىرىك بىر چاشقان كىرىپ كەتكەن تۇرسا. قۇسقۇم كەلسىمۇ يە قۇسالمىسام، جەھسادىق ئادىشىم قېشىمغا كەلمىسە، — نۇرۇللا سادىققا بىر كۆزىنى قىسىپ قاراپ قويدى.

— راست گەپ قىل نۇرۇللا!

— راست خەلپىتىم. كېيىن ئىچىم بەك ئېلىشىپ كېتىپ ئويغىنىپ كېتىپتىمەن. ئاتام مېنى كۆرۈپ: «بالام نېمە بولدۇڭ، چىرايىڭ بىر قىسىملا تۇرىدىغۇ؟» دېدى. مەن ئاتامغا كۆرگەن چۈشۈمنى دەپ بەردىم. ئاتام گېپىمنى ئاڭلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ ماڭا: «قورقما ئوغلۇم، چۈشۈكدە قورسىقىڭغا چاشقان كىرىپ كېتىپ ئوڭۇڭدىمۇ كۆڭلۈڭ ئاينىپ تۇرغان بولسا راستىنلا قورسىقىڭغا چاشقان كىرىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭمۇ چارىسى بار. ئاغزىڭنى يوغان ئاچ. قورسىقىڭدا يۈرۈپ قاراڭغۇدا زېرىكىپ كەتكەن چاشقان ئاغزىڭدىن چۈشكەن يورۇقنى كۆرۈپ قايتىپ چىقىدۇ» دېدى. مەن ئاغزىمنى يوغان ئېچىپ ياتتىم. بىزنىڭ سېرىق مۇشۇك ئاغزىمدىن چىقىۋاتقان چاشقانىنى تۇتۇمەن دەپ ئۆزىنى چاشقانغا ئاتماسمۇ، چاشقان قېچىپ كېتىپ مۇشۇك قاراپلا قالدى. بولغان ئىش شۇ ...

---

① جە — تۇرپاندا «يا، يە»نى «جە» دەپ تەلەپپۇز قىلىدىغان ئادەت بار.

— ها ـ ها ـ ها!

بالىلارنىڭ كۈلكىسى دەرسخانىنى بىر ئالدى.

— ۋاي قورسىقىم! — تۇرسۇن خەلپەت قاتتىق كۈلۈپ كەتكەچكە قورسىقى سانجىپ ئاغرىپ كەتكەن ئىدى. نۇرۇللا خۇددى ھېچبىر ئىش بولمىغاندەك قاپىقىنى تۈرۈپ ھەپتىيەكنى ئېچىپ ساۋۇقىنى ئوقۇشقا باشلىدى. تۇرسۇن خەلپەت بالىلارنى رەتلىك ئولتۇرۇپ ئۆز ساۋاقلىرىنى ئوقۇشقا بۇيرۇدى.

ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۈلكە ئاۋازلىرى بېسىقىپ دەرسخانا تەرتىپى ئەسلىگە كەلدى. بالىلار رەتلىك ئولتۇرۇپ يەنە ئۇنلۇك ھالدا دەرس تەكرارلاشقا كىرىشتى. بالىلار بىر پەس تىنچ ئولتۇرۇپ دەرس تەكرارلىغاندىن كېيىن بەزەن بالىلار بىر ـ بىرى بىلەن پاراڭ سېلىشىشقا باشلىدى. تۇرسۇن خەلپەت:

— تەنەپپۇس قىلىڭلار، قورسىقى ئاچقانلار نان يەۋىلىڭلار، تەرەت سۇندۇرۇپ كېلىۋىلىڭلار، ئىشىكتىن ئىتتىرىشمەي ئاستا چىقىڭلار، — دېدى.

ئابدۇخالىق بالىلارنىڭ كەينىدىن تالاغا چىقتى. ئۇ يېڭى تونۇشقان ئۆزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئىممىنىڭ پەستە تامغا يۆلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ قېشىغا باردى. ئىممىن يانچۇقىدىن بىر پارچە زاغرا ناننى چىقىرىپ ئابدۇخالىققا «يەمسەن؟» دېدى. ئابدۇخالىق: «مېنىڭمۇ بار» دەپ جىلتىسىدىن بىر توقاچنى چىقاردى. ئىممىن ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىكى مايلىق توقاچقا قاراپ «شىرت» قىلىپ بۇرنىنى يېنىك تارتىپ قويدى. ئابدۇخالىق قولىدىكى توقاچنى سۇندۇرۇپ ئىككى پارچە قىلىپ بىر پارچىسىنى ئىممىنگە بەردى. نەدىندۇر ئۇ ئىككىسىنىڭ قېشىغا نۇرۇللا كەلدى. ئۇ كۆزىنى پارقىرىتىپ:

— ۋۇي ـ يۇ ئاق نان يەۋاتسىلەرغۇ، مەن ئاق نان يەپ باقمىغىلى خېلى ئۇزاق بولغان، ئەكېلە ماڭا بىرە بېرە ئادىشىم، — دەپ ئابدۇخالىققا قولىنى سۇندى.

ئابدۇخالىق جىلتىسىدىن يەنە بىر توقاچنى چىقىرىپ نۇرۇل-
لاغا بەردى. نۇرۇللا توقاچنى سۇندۇرۇپ ئىككى پارچە قىلىپ
بىر پارچىسىنى ئابدۇخالىققا بەردى، يەنە بىر پارچىسىنى ئۆزى
يېدى. دەل شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ قېشىغا سادىق كەلدى. سادىق
ئابدۇخالىقنىڭ يەۋاتقان نېنىنى كۆرۈپ:
— ئەكىلە ماڭا بىزە، — دەپ كىر، قارا قولىنى سۇندى.
ئابدۇخالىقنىڭ كۆزى سادىقنىڭ كىر، قاسماق قولىغا چۈشتى.
ئۇ:
— ھەي سادىق مېنىڭ قولۇمغا قارا ئاق، سېنىڭ قولۇڭ
نېمىدېگەن مەينەت، — دېدى.
سادىق قىزىرىپ قولىنى بۆز كۆڭلىكىنىڭ پېشىغا سۈركەپ
ئېرتىۋەتتى. ئابدۇخالىق ئۇنىڭ كىرلىشىپ كەتكەن كىيىملىرىگە
قاراپ ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئۇ جىلتىسىدىن بايا نۇرۇللاغا يېرە-
مىنى بېرىۋەتكەن توقاچنىڭ پارچىسىنى چىقىرىپ سادىققا بەردى.
— تەنەپپۇس ۋاقتى توشتى. تېز كىرىپ ساۋىقىڭلارنى تەكـ
رارلاڭلار! — تۇرسۇن خەلپەتنىڭ ئاۋازى مەسچىت ھويلىسىغا
بىر كەلدى.
بالىلار يۈگۈرۈشۈپ دەرسخانىغا كىردى. ھەر كىم ئۆز ئور-
نىغا ئولتۇرۇپ ساۋىقىنى تەكرارلاشقا باشلىدى. شۇ ئارىدا تاشقـ
ىردىن خېلىل موللام كىردى. خېلىل موللامنىڭ كىرگىنىنى
كۆرگەن بالىلار ساۋاقلىرىنى ۋارقىراپ ئوقۇشقا باشلىدى. خې-
لىل موللام ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ:
— ھاي بالىلار ئاستىراق، ھە ئاستىراق ئوقۇڭلار! —
دېدى. بالىلارنىڭ ئاۋازى ئادەتتىكى رېتىمغا چۈشتى.
خېلىل موللام كۆرسىغا ئولتۇرۇپ ئابدۇخالىقنى ئۆز ئالدىغا
چاقىردى. ئابدۇخالىق ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇستازىنىڭ ئال-
دىغا كەلدى.
— ساۋىقىڭنى ئوقۇدىڭمۇ؟

— ئوقۇدۇم.
— ماڭا ئوقۇپ بېرەلەمسىز؟
— ھىم، — ئابدۇخالىق بېشىنى لىڭشىتتى.
— قېنى ئوقۇڭ!

ئابدۇخالىق ھەپتىيەكنى ئېچىپ «تەببەت» سۈرىسىنى ئوقۇشقا باشلىدى. ئابدۇخالىق ئۈچ قېتىم دۇدۇقلاپ تۇرۇپ قېلىپ ساۋۇقىنى ئوقۇپ بولدى.

— بۇگۈن كېلىپلا بەرگەن ساۋاقنى مۇشۇنچىلىك ئوقۇپسىز، ھەرھالدا ياخشى. مېنىڭ ئۆگەتكىنىمگە تازا دىققەت قىلىڭ، ماڭا ئوخشاش ئوقۇڭ، بولمىسا بايىقىدەك بەزى سۆزلەرنى توغرا ئوقۇيالماي قالىسىز، — دەپ خېلىل موللام ئابدۇخالىق دۇدۇقلاپ توغرا تەلەپپۇز قىلالمىغان ئۈچ سۆزنى قايتا ـ قايتا ئۆگەتتى. ئابدۇخالىقنى قايتا ئوقۇتۇپ كۆرگەن خېلىل موللام ئاخىرى قانائەت قىلىپ:

— ئۆيىڭىزگە قايتقاندا بۇگۈنكى ساۋاقنى يادقا ئوقۇشنى مەشىق قىلىڭ. ئەتە سىزگە بۇگۈنكى ساۋىقىڭىزنى قايتا ئوقۇتۇپ كۆرۈپ ئاندىن يېڭى دەرس بېرىمەن، — دېدى خېلىل موللام، ئابدۇخالىق جايىغا ئولتۇرۇپ ساۋىقىنى ئوقۇشنى داۋام قىلدى. خېلىل موللام قۇرئان ئوقۇۋاتقان بالىلارنى بىر ـ بىرلەپ ئالدىغا چاقىرىپ ساۋاقلىرىنى ئوقۇتۇپ ئاڭلىدى.

تۇرسۇن خەلپەتمۇ ھەپتىيەك ئوقۇۋاتقان بالىلارغا ساۋىقىنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ بەزىلىرىگە قايتا ئۆگىتىپ قايتا ئوقۇتتى. چۇش بولغاندا تۇرسۇن خەلپەت «ئازاد!» دەپ بۇگۈنكى دەرسىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى جاكارلىدى. بالىلار دەرسخانىدىن بىر ـ بىرلەپ ھويلىغا چىقتى. ئۇلار «ئازاد ـ ئازاد!» دەپ ۋارقىرىشىپ ئۆيلىرىگە قاراپ كېتىشتى.

ئابدۇخالىق دەرسخانىدىن ھويلىغا چىققاندا ئايۇپ ھاجىنىڭ ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئايۇپ ھاجىنىڭ ئىتتىك ئابدۇخالىقنىڭ

ئالدىغا كېلىپ سورىدى:

— مەكتەپ قانداق ئىكەن؟

— ۋاي مەكتەپ ھەجەپ ياخشىكەن. ھەجەپ قىزىقكەن.

— موللىگىز ساۋاق بەردىمۇ؟

— تەببەتنى ئۆگىتىپ قويدى. ئوقۇيدىغاننى بىلىۋالدىم. ئەمدى ئۆيگە بارغاندا تەكرارلاپ يادلايمەن. ئايۇپ ھارۋىكەش ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۈرۈپ مەسچىتنىڭ ئالدىغا توختىتىپ قويغان پەيتۇننىڭ قېشىغا ئەكەلدى. ئۇ ئابدۇخالىقنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ پەيتۇنغا ئولىتۇرغۇزدى ـ دە، ئويناقلاپ تۇرغان ئاتقا قامچا سوقتى.

ئابدۇخالىق مەكتەپتىن كېلىپ تامىقىنى يېدى. ئۇ تاماقنى يەپ بولۇپلا ھەپتىيەكنى قولىغا ئېلىپ ساۋىقىنى تەكرارلاشقا كىرىشتى. ئۇ چوڭ ئاپىسى: «ئەمدى بىر دەم ئوينىۋېلىپ ئو-قۇڭ» دېسىمۇ بېشىنى چايقاپ «تەببەت»نى يادلاشنى داۋام قىلدى.

ئاخشىمى كەچتە ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىغا:

— مېنى ئەتە ئەتىگەنرەك ئويغىتىپ قويسىلا، مەكتەپكە كېچىكىپ قالماي يەنە، — دەپ نامازشامدىن كېيىنلا يېتىپ ئۇخلاپ قالدى.

ئەتىسى ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنى ئادەتتىكىدىن ئەتە-گەنرەك ئويغاتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپلا «چېيىمنى ئىچىپ مەك-تەپكە ماڭمەن» دەپ ئالدىرىغىنى تۇردى.

ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىرىتىشى بىلەن بۇ ئۆيدە تۇنجى قېتىم ئەتىگەنلىك تاماق ئادەتتىكىدىن بالدۇر يېيىلدى.

ئابدۇخالىقنى بىر ھەپتىگىچە ئايۇپ ھارۋىكەش پەيتۇن بىلەن مەكتەپكە ئاپىرىپ، ئەكېلىپ يۈردى.

بىر كۈنى ئايۇپ ھارۋىكەش ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىنلا ئاتنى ئېغىلدىن ئېلىپ چىقىپ پەيتۇنغا قوشقىلى تۇرغاندا ھويلىغا

هېسامىدىن، ھەببۇللا، ئابدۇراخمان، ئىمىنلەر چۇرۇقلىشىپ كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئايۇپ ھارۇنكەشتىن ئابدۇخالىقنى سوراپ تۇرۇشىغا، ئابدۇخالىق ئىچكىرىكى ھويلىدىن چىقتى.

— ۋاي ياخشى، ئاداشلىرىم كەپتۇ، — دەپ ئابدۇخالىق يۇگۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى.

ھېسامىدىن ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىن تارتىپ:

— جۇرۇڭ ئاداش، مەكتەپكە ماڭمايلىمۇ، — دېدى.

— جۇرۇڭلار! — دېيىشتى باللار تەڭلا.

ئابدۇخالىق بىر باللارغا، بىر ئايۇپ ھارۇنكەشكە قاراپ تۇرۇپ قالدى.

ھەببۇللا كېلىپ ئۇنىڭ يەنە بىر قولىنى تارتتى:

— جۇرۇڭ ئادىشىم!

ئابدۇخالىق ئايۇپ ھارۇنكەشكە:

— مەن ئەمدى ئاداشلىرىم بىلەن مەكتەپكە بارىمەن، — دېدى.

— بوپتۇ ئەمىسە، — دېدى ئايۇپ ھارۇنكەش ئاتىنى ئېغىلغا ئەكىرىۋېتىپ.

ئابدۇخالىق باللار بىلەن يۇگۇرۇشۇپ دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىشتى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ مەكتەپكە ساۋاقداشلىرى بىلەن بىرىپ، ساۋاقداشلىرى بىلەن كېلىدىغان بولدى.

ئىككى تامچە ياش

ئاردىن ئىككى ئاي ئۆتتى.

تۆتىنچى ئاينىڭ بېشىدا مىجىت ھاجى شەمەيدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ خېلىل موللامنىڭ مەكتىپىگە بېرىپ ئوقۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ تولىمۇ خۇشال بولدى.

مىجىت ھاجى ئۆيىدە ئۇچ كۈن ھاردۇق ئالدى. ئۇ تۆتىنچى كۈنى ئابدۇخالىق بىلەن بىرگە نۇرغۇن سوۋغا ـ سالام ئېلىپ مەكتەپكە خېلىل مولامنى يوقلاپ باردى. خېلىل موللام مىجىت ھاجىنى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ ياخشى ئوقۇۋاتقىنىنى سۆزلەپ بېرىۋىدى، مىجىت ھاجى خېلىل موللامغا قايتا ـ قايتا رەھمەت ئېيتتى.

مىجىت ھاجى خېلىل موللام بىلەن خوشلىشىپ مەكتەپتىن ئاش ۋاقتىدا قايتىپ كەلدى. مېھمانخانىدا ئۇنى بىرنەچچە سودىگەر كۈتۈپ ئولتۇراتتى. مىجىت ھاجى مېھمانلار بىلەن سالامـلىشىپ قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. خىزمەتكار داستىخان سېلىپ مېھمانلارغا چاي تۇتتى. مېھمانلار بىلەن ساھىبخان چاي ئىچكەچ رەسمىي گەپكە — سودىغا چۈشتى. كەلگەنلەردىن بەش سودىگەر مىجىت ھاجىدىن بىرمۇنچە مال ئېلىشقا پۈتۈشتى. چۈشتىن كېيىنمۇ يەنە تۆت سودىگەر كەلدى. مىجىت ھاجى ئۇلار بىلەنمۇ سودىدا ئاسانلا پۈتۈشتى. بىر ھەپتىگىچە مىجىت ھاجىـنىڭ مېھمانخانىسىدا ئادەم ئۆكسىمىدى. ئىككى ھەپتىگە قالماي مىجىت ھاجى روسىيىدىن ئېلىپ كەلگەن 50 تۆگىلىك مېلىنى سېتىپ بولدى.

بۇ قېتىمقى سودىدا مىجىت ھاجى نۇرغۇن پايدىغا ئېرىشتى.

ئۇنىڭ مەبلىغى بىر ھەسسە كۆپەيدى. مىجىت ھاجى كۆيئوغلىغا قاراپ:

— خەقلەر مېنى تەلەيلىك دەيدۇ. بۇمۇ راستتۇر. ئاللاھ ئىگەم تەلىيمنى بەرگەندۇ. بۇمۇ بەلكىم سىزدەك قابىل يارەمەس چىمنىڭ بولغانلىقىدىندۇر. بۇ قېتىملىق سودا سەپىرىمدە شەمەيدە قىشلاپ يېتىپ قالغان بولساممۇ سودا ياخشى بولدى. سىز بىلىسىز، مەن قولۇمدا پۇل تۇرۇپ قالسا ئىچىم پۇشۇپ قالىدىغان ئادەم. پۇل پۇلنى تاپىدۇ. مەبلەغ قانچە تېز ئايلانسا كېلىدىغان پايدىمۇ شۇنچە كۆپ بولىدۇ. قولىمىزدا پۇلنىڭ تۇرۇپ قېلىشى ياخشى ئىش ئەمەس، — دېدى مىجىت ھاجى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم قېينىاتىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى. ئۆزلە قولىمىزدىكى ئېشىنچا پۇلنى جېم ياتمىسۇن دەۋاتىدىغانلىغۇ، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم كۈلۈمسىرەپ.

— ھەببەللى ئەقلىگىزگە باركاللا، — دېدى مىجىت ھاجى گەپنىنى داۋام قىلىپ، — ھازىر شەمەيگە يازلىق ئېلىپ بارىدىغان مالنى سېتىۋېلىپ تەقلەپ قويدۇق. يەنە مال سېتىۋېلىشنىڭ ھاجىتى يوق. ھازىر ئەتىياز سېرىق تال مەزگىلى. دېھقانلارغا پۇل كېرەك. كۈزدە پاختىنى نەق پۇلغا سېتىۋالغاندىن كۆرە ھازىر دېھقانلارغا كۈزدە پاختا سېتىپ بېرىدىغانغا زاكالەت پۇل تارقاتساق، بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقمىمىز.

— شۇنداق، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم، — بىرىنچىدىن كۈزدە پاختا ئالىمىز دەپ سودىلاشمايمىز. تەييار پاختىنى ئالىمىز ـ دە، ۋاقتىتتىن ئۇتمىمىز. ئىككىنچىدىن بىرگە بىر پايدا قوشۇلىدۇ دېگەن گەپ.

شۇ مەسلىھەت بويىچە ئىككىنچى كۈنى تاڭ سەھەردىلا ئابدۇراخمان مەخسۇم غوجىدار نەسرۇللا بىلەن تۇرپاننىڭ شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلارغا يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئىككىسى بىر ھەپتە ئىچىدىلا چاتقال، پاقا بۇلاق، يەمشىدىكى دېھقانلارغا 10 مىڭ

سەردىن ئوشۇق زاكالەت پۇلى تارقاتتى. بۇ ئەتىيازدىكى سېرىق تال مەزگىلى بولغاچقا دېھقانلار بۇ زاكالەت پۇلىنى خۇددى بىكارغا بەرگەندەك خۇش بولۇپ تالىشىپ ئېلىپ كېتىشتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن نەسرۇللا خوجىدار يېزىدىن قايتىپ كېلىپ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن، 5 ـ ئاينىڭ باشلىرى. نىڭ بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن ھاۋا تۈتۈلۈپ غەربىي شىمال تەرەپتىن شامال چىقىشقا باشلىدى. كەچقۇرۇنغا يېقىن شامال كۈچىيىپ قارا بورانغا ئايلىنىپ كەتتى. قورقۇنچلۇق قارا بوران بەزىدە بەدھەيۋەت مەخلۇق ھۆركىرىگەندەك ھۇۋۇلدىسا، بەزىدە شىددەتلىك گۈرۈلدەپ ئادەمنىڭ تېنىنى شۇركەندۈرۈپ قورقۇتۇپ ئالاقزادە قىلىۋېتەتتى. توختىماي چىققان قارا بوران ئىككىنچى كۈنى كەچقۇرۇن توختىدى. مەھەللە كوچىلىرى قۇم توپىغا كۆمۈلۈپلا كەتتى. ئىشىك ـ دېرىزىلىرى ھەم ئېتىۋېتىلگەن ئۆيلەر. گىمۇ بىر ئىلىك توپا تىنىپ كەتكەن ئىدى. «تۈرپاندا بوران چىقسا ئاغزى ئېچىلمىغان قاپاقنىڭ ئىچى قۇمغا تولىدۇ» دېگەن تەمسىل تولىمۇ جايىدا ئېيتىلغان ئىكەن. تېرىلغۇ يەر، زىرائەتلەرگە كەلگەن ئاپەت ناھايىتى ئېغىر ئىدى. بوران توختىغاندىن كېيىن دېھقانلار ئېتىز باشلىرىغا چىقىپ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمەي قېلىشتى. چۈنكى يەر كۆكىنى ئېلىپ تۆت يوپۇرماق چىقىرىپ ئەركىن ئايلىنىۋاتقان كېۋەز مايسىلىرىنى بوران ئۇچىنى ئۇزۇپ قۇرۇتىۋەتكەن ئىدى. ياپيېشىل بۇغداي مايسىلىرىنى قۇم بېسىپ كەتكەن ئىدى. بەزى چەت ـ ياقا يەرلەردىكى ئېتىزلارنىڭ زىرائەتلىرى تۇرماق توپىسىنمۇ قوشۇپ بوران ئۇچۇرۇپ كېتىپ ئېتىزلار ھېچقانداق زىرائەت تېرىلمىغان، ئوت ـ چۆپمۇ ئۇنمىگەن غىلتاڭ تاقىر يەرلەرگە ئوخشاپ قالغان ئىدى. بۇ پاجىئەنى كۆرگەن ھەربىر دېھقاننىڭ يۈرىكى مۇجۇلۇپ يىغلاپ كېتىشتى.

بوراندا نۇرغۇن كارىزلارنىڭ تىلما ـ ئېرىقلىرىنى قۇم بېسىپ كەتكەن بولۇپ سۇيى توختاپ كەتتى. سۇيى سىرتقا ئېقىپ

چىقالمىغان كارىزلارنىڭ سۇيى كەينىگە يېنىپ كارىز قۇدۇق تەشمىلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشۈشكە باشلىدى. بوراننىڭ زىيىنىغا يېنىك ئۇچرىغان زىرائەتلەرنى سۇغىرىشقا سۇ يېتىشمەيتتى. بەزەن يېزىلاردا كارىزلار تىقىلىپ كەتكەچكە ئادەم، چارۋا ماللار ئىچىدىغان سۇنى نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىن ئەكىلىشكە توغرا كەلگەن ئىدى. بۇ تۇرپاندا ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان پاجىئە ئىدى.

بوران توختاپ ئۈچىنچى كۈنى مىجىت ھاجى، زۇپەر ھاجى، ئەبەيدۇللا شەمەيچى، كىچىك ئاخۇن تۆگىچى، پولاتباي، مىرزاباي قاتارلىق ئون نەچچە سودىگەر مەسلىھەتلىشىپ ئاپەتكە ئۇچرىغان يەمشى، پاقا بۇلاق، قوشدوك، چانقال، بۇلاق قاتارلىق يېزا مەھەللىلەردىكى دېھقان ئائىلىلىرىگە ئون، مايى، تېرىلغۇغا ئىشلىتىدىغان ئۇرۇقلۇق قوناق، چىگىت (پاختا ئۇرۇقى) يارەم بەردى. ئېغىر كۈنگە قالغان دېھقانلار بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇش بولۇشتى.

چانقال چوڭ كارىز مەھەللىسىدىكى ھېيتاخۇنباي تېخى بىر ھەپتە بۇرۇن ئابدۇراخمان مەخسۇمدىن پاختىغا بىر مۇنچە زاكالەت پۇلى ئالغان ئىدى. قارا بوراندا ئۇنىڭ كارىزىنىڭ تىلمىسىنى قۇم بېسىپ كېتىپ كارىزنىڭ سۇيى سىرتىغا ئېقىپ چىقالماي بىرنەچچە قۇدۇق ئارىلىقىدىكى تەشمە ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ كارىز ۋەيران بولدى. ئۇ 100 مو يەرگە كېۋەز، 30 مو يەرگە بۇغداي تېرىغان ئىدى. بوران ھەممە زىرائەتنى قۇرۇتۇپ ۋەيران قىلىۋەتتى. قوناق تېرىشقا 20 مو يەرنى تەييارلاپ قويغان بولسىمۇ سۇ بولمىغاچقا قاغجىراپ ياتاتتى. سۇ دېمەك ھاياتلىق. شۇڭا تۇرپان دېھقانلىرى «بىر تېمىم سۇ، بىر تېمىم قان» دەيىشىدۇ. كارىزدىن سۇ چىقماي ھاياتلىق يولى ئېتىلىدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟

قارا بوراننىڭ زەربىسىدە ئۆي ـ ماكانلىرى ئۆرۈلۈپ ئېتىز-

لىرى قاقاسلىققا ئايلانغان بىر قىسىم نامرات، يوقسۇل دېھقانلار سەرسان بولۇپ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتىنى تاشلاپ بالا ـ چاقىسىنى ئېلىپ ئۇرۇمچى، مورى، گۇچۇڭ، ماناسلارغا كەتتى. قولىدا ھۈنىرى بار ئادەملەر يېزىنى تاشلاپ شەھەرگە كىرىپ جان بېقىشنىڭ يولىنى ئىزدەپ كوچا ـ كويلاردا مۇساپىر بولۇپ يۈردى.

كەتكەنلەر كەتتى. لېكىن بۇ ئانا ماكاننى نەچچە مىڭ يىللار دىن بۇيان گۈللەندۈرۈپ كەلگەن ئەجدادلارنىڭ جىگەرلىك ئەۋلادلىرى ھېچ ياققا كەتمىدى. ھەرقايسى يېزىلاردىكى دېھقانلار ئاخۇنۇم، ئىمام، مەزىنلەرنىڭ دەۋىتى بىلەن ئۇدا بىرنەچچە كۈن قوي، كالىلارنى سويۇپ قان قىلدى. داش قازانلاردا پولو ئېتىپ نەزىر ـ چىراغ ئۆتكۈزدى. ئاللاغا سېغىنىپ دۇئايى تەلەپ قىلىشتى، يامغۇر تىلىدى. بىراق ئاسماندىن بىر تېمىمۇ يامغۇر ياغمىدى. تەڭرى تېغىدىن ھەر يىلى مۇشۇ مەزگىلدە كېلىدىغان تاغ سۇيىمۇ كەلمىدى.

چانقال يېزىسىنىڭ چوڭ كارىز مەھەللىسىدىكى بىرنەچچە پېشقەدەم دېھقان ھېيتاخۇنبايىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇلار بۇ مەھەللىدىكى 150 جاننىڭ جان تومۇرى بولغان چوڭ كارىزنىڭ سۇيىنى تېزلىكتە چىقىرىشنى تەلەپ قىلىشتى. ھېيتاخۇنبايمۇ ئۆيىدە دەل شۇ ئىش ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ ئولتۇرغان ئىدى.

مەھەللىدە قالغان 20 — 30 ئەمگەك كۈچى بىلەن ئۆرۈلۈپ چۈشكەن كارىزنىڭ لېيىنى تارتىپ تېزلىكتە سۇنى چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا سىرتتىن يەنە 20 — 30 ئىشلەمچى ئېلىپ كەلمىسە بولمايتتى. سىرتتىن ئىشلەمچى ئەكېلەي دېسە ئامباردا ئېشىنچا ئاشلىقى يوق ئىدى. ھېيتاخۇنباي سېخىي ئادەم ئىدى. ئۇ 3 ـ ئايدا ئاشلىق قەرز سوراپ كەلگەن دېھقانلارغا ئامباردىكى ئاشلىقنى ئولەشتۇرۇپ بېرىۋېتىپ ئۆزلىرىگە يەتكۈدەكلا ئاشلىقنى ئېلىپ قالغان ئىدى. قوشنا مەھەللىلەردىكى

بايلاردىن ئاشلىق ئالاي دېسە قولىدا پۇل يوق ئىدى. 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ئابدۇراخمان مەخسۇمدىن ئالغان پاختا زاكالەت پۇلىنى ئۇنىڭ دىققەتسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ ئوغلى ئارۇپ بايۇەچچە موككىدە سوقۇپ ئىككى ئاغىنىسى بىلەن ئۇرۇمچىگە ئويىنغىلى كەتكەن ئىدى. ئەستاغ، قانداق قىلىش كېرەك؟ ئويلىنىپ تۇرۇ-ۋېرىشكە ۋاقىت يار بەرمەيتتى. تېزدىن ھەربىكەتكە كەلمىگەندە كارىز تېخىمۇ قاتتىق ۋەيران بولۇپ زىيان بەك چوڭ بولاتتى.

ھېيتاخۇن پېشقەدەم دېھقانلارنى ئۆزىتىپ قويۇپ چاكىرىغا قارا گىر ئېتىنى توقۇتتى. ئۇ ھايال قالمايلا ئانقا مىنىپ تۇرپان يېڭىشەھەرگە يۇرۇپ كەتتى.

ھېيتاخۇنباي يېڭىشەھەرگە بېرىپ ئۇدۇللا مىجىت ھاجىنىڭ ھويلىسىغا كىردى. ئۇنى خىزمەتكار ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كىردى. ھېيتاخۇنباي بىر چىنە چاينى ئىچىپلا كېلىش مەقسىتىنى ئېيتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ قايتىشقا ئالدىرايدىغان-لىقىنى ئەسكەرتتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ھېيتاخۇنبايىنىڭ گەپ ـ سۆزىنى ئاڭ-لاپ ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتكە قاتتىق ئېچىندى. ئۇمىد بىلەن ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان بۇ زېمىندارغا:

— ئاتام مىجىت ھاجىم بولغان بولسىدى، سورىغانلىرىدىنمۇ جىقراق پۇل قەرز بېرىشكە بولاتتى. بىز ئۆزلە بىلەن كونا ھەمشېرىكلەردىن تۇرساق. ھازىرچە مىڭ سەر ئېلىپ تۇرسىلا.

ھېيتاخۇنباي ئابدۇراخمان مەخسۇمدىن مىڭ سەر پۇلنى ئې-لىپ ئۆيگە قايتتى. ئۇ ئەتىسىلا قاراخوجا كارىز، ياڭخى[1]دىن 40 ئىشلەمچى دېھقانىنى ئېلىپ كەلدى. ئۆز مەھەللىسىدىن 40 ئەر تەييار بولغان ئىدى. شۇ كۈنى تاڭ سەھەردىن تارتىپلا 80 ئادەم ھېيتاخۇنبايىنىڭ باشلامچىلىقىدا چوڭ كارىزنىڭ ئۆرۈلۈپ

---

① قاراخوجا كارىز، ياڭخى— تۇرپاننىڭ يېزىلىرى.

كەتكەن تەشمىلىرىنىڭ لېيىنى ئېلىپ، تىقىلىپ كەتكەن تىلما ـ ئېرىقنى ئېچىپ راۋانلاشتۇرۇشنى باشلىۋەتتى. ھېيتاخۇنباي ئىشنى ئىدىتلىق قىلاتتى. ئۇ ئىشلەمچى دېھقانلارنى بىرقانچە گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ تەڭ تۇتۇش قىلدى. ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز تىنىمسىز ئىشلەش بىلەن دېھقانلار كارىزنىڭ سۈيىنى يەر يۈزىگە چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن مەھەللە ئىچى شادلىققا چۆمدى. لېكىن، بىر خۇشاللىقنىڭ بىر قايغۇسى بار دېگەندەك ئىشلەمچىلەر كارىزـ نىڭ تىلمىغا يېقىن ئاخىرقى تەشمىنىڭ يېڭىدىن ئۆرۈلۈپ چۈشـ كەن بىر ھارۇدەك لېيىنى ئېلىۋالغاندا تەشمىسىنىڭ ئۈستىدىن تۆيۈقسىزلا 4 — 5 ھارۇدەك توپا ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ ئىككى دېھقاننى بېسىۋالدى. دېھقانىنىڭ بىرى قازا قىلدى. يەنە بىرىنىڭ پۈتى ناكا بولدى.

يېڭىدىن ئۆرۈلگەن تەشمىنىڭ لېيىنى ئىشلەمچىلەر تېزلا ئېلىپ تۈگەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن كارىزنىڭ سۈيى راۋان ئېـ قىشقا باشلىدى.

ھېيتاخۇنباي قازا قىلغان ئىشلەمچى دېھقاننى دەپنە قىلىش، نەزىر ـ چىراغ، تۆلەم بېرىش، پۈتى ناكا بولغان ئىشلەمچىنى داۋالىتىش ئۈچۈن ئىككىنچى قېتىم يەنە يېڭىشەھەرگە بېرىپ ئابدۇراخمان مەخسۇمدىن يەنە 500 سەر پۇل قەرز ئالدى. ئۇ مەھەللىسىدىكى ھېمىت ياغاچچىغا جۈجەم (ئۈزمە) ياغىچىدىن نۇرغۇن تاختاي (پەن) تىلدۇردى. كارىزنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئىككى تەشمىسىنىڭ 500 مېتىر قىسمىغا ئۈزمە ياغىچىدىن تەيـ يارلانغان تاختايلاردىن جا[1] ياساپ ئورناتقۇزدى: بۇنىڭ بىلەن كارىز تەشمىسىنىڭ قايتا ئۆرۈلۈپ چۈشۈشىنىڭ ئالدىنى ئالدى.

كارىزنىڭ سۈيى چىققاندىن كېيىن قاغجىراپ كەتكەن يەرلەر سۇغىرىلىپ ئوسا قىلىندى. ھېيتاخۇنباي ئەتىياز كېۋەز تېرىغان

---

① جا— كارىزنىڭ تەشمە (بىر قۇدۇق بىلەن يەنە بىر قۇدۇقنى تۇتاشتۇرغۇچى يەر ئاستى ئېرىقى) لىرىنىڭ ئۆرۈلۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ئورنىتىلغان جازا.

يېرىگە يەنە كېڭەز تېرىدى. بۇغداي تېرىغان يېرىگە قوناق تېرىدى. 7 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا كېڭەزلەر ئېگىز ئۆسۈپ، چېچەكلەپ ئۇچ — تۆتتىن غوزا بولغاندا توساتتىن كېڭەزلەرگە ھال چۈشۈپ كۆك پىت پەيدا بولدى. دېھقانلار بەزى يەرلىك ئۇسۇللارنى قوللىنىپ باققان بولسىمۇ ھال ئازايماي بەلكى تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتتى. نەتىجىدە كېڭەزلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى سولىشىپ چېچەكلىرى چۈشۈپ كەتتى. 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە تۈيۇقسىز ھاۋا تۇتۇلۇپ بىر كۈن كەچكىچە قاتتىق يامغۇر ياغدى. كەينىدىنلا يېرىم كۈن شامال چىقتى. ئەتىسى شامال توختاپ ھاۋا ئېچىلدى. كېڭەزلىكلەردە ئالتۈنرەڭ قاناتلىرىنى پارقىرىتىپ ئۇچۇپ سان ـ ساناقسىز خانقىزلار پەيدا بولدى. بۇغداي دانىچىلىك كېلىدىغان بۇ خانقىزلار كېڭەزگە چۈشكەن ھال، كۆك پىتلارنى يەپ قىرىپ تاشلىدى. بۇنىڭ بىلەن كېڭەزلەر ئاپەتتىن قۇتۇلۇپ قالدى.

جاھاندا ھەرقانداق بىر ئىشنىڭ مۇھىم پەيتى ـ پۇرسىتى بولىدۇ. پۇرسەت ـ پەيت قولدىن بېرىپ قويۇلسا كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتكىلى بولمايدۇ. پۇرسەت ـ پەيت ئۆتۈپ كەتكەچكە كۆزلۈكى تۇرپان دېھقانلىرى پاختىدىن كۆزلىگەن ھوسۇلنى ئالالىمىدى. ھېيتاخۇنباي مىجىت ھاجىدىن ئەتىيازدا ئالغان زاكالەت پۇل ئۈچۈن تاپشۇرىدىغان پاختىنىڭ يېرىمىنىمۇ تاپشۇرالمىدى. «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك ھۆكۈمەت دېھقانلارنىڭ ھالى بىلەن كارى بولماي ئەسلىدە ئېلىپ كېلىۋاتقان يەر ـ سۇ، ئوت ـ چۆپ، قان بېجى قاتارلىق 10 خىل باجغا تۇتۇن بېجى دەپ بىر تۇرلۈك باجنى قوشۇپ ئېلىش پەرمانىنى چۈشۈردى.

تۇرپان مەھكىمىسىنىڭ ھەربىي مەمۇرىي باش ئەمەلدارى يېزا ـ قىشلاقلارنىڭ شاڭيۇلىرى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇۋېلىپ «ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانىنى ئىجرا قىلىمىز» دېگەننى باھانە قىلىپ

پۇقرالاردىن ئېلىنىۋاتقان باج سېلىقلارنى كۆپەيتىپ ئېلىشقا يېـ
زىلارغا ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرىنى ئەۋەتتى. بۇ ئىش بوران ۋە
ھال ئاپتىدىن ۋەيران بولۇپ كەتكەن دېھقانلارغا ناھايىتى قاتتىق
زەربە بولدى.

※ ※ ※

مىجىت ھاجى 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا 50 تۆگىگە پاختا،
تېرە، يۇڭ، ئۇچەي ئېلىپ مەخسۇت مۇھىتى، ئەبەيدۇللا شەمەيـ
چى قاتارلىق 20 نەچچە سودىگەر بىلەن روسىيىگە قاراپ يولغا
چىققان ئىدى. ئۇلار كۆزلىگەن مۇددەتتە شەمەي شەھىرىگە يېتىپ
باردى. مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى مەسلىھەتلىشىپ
مالالىرىنى چۈشۈرۈپ ئېرتىش دەريياسىدىكى پاراخوتقا بېسىپ شەـ
مەيدىن شىمالدىكى ئومىسكى شەھىرىگە باردى. ئۇلار ئومىسكىدا
مالالىرىنى پويىزغا بېسىپ، غەربكە قاراپ يول ئېلىپ تېزلا قازان
شەھىرىگە باردى. ئۇلار قازاندا قوشنا شەھەر نوۋگوردتا يەرمەنكە
بولۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ مالالىرىنى نوۋگوردقا ئېلىپ باردى. مـ
جىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى يەرمەنكىدە مالالىرىنى ناھايـ
تى ياخشى باھادا تېزلا سېتىپ بولۇپ خېلى كۆپ پايدا ئالدى.
ئۇلار يەرمەنكىدىن ئەرزان باھـادا نۇرغـۇن گەزمال، پولات ـ
تۆمۇر، قەنت ـ گىزەك قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىپ قازان شەھىرىـ
گە قايتتى. ئۇلار قازان شەھىرىدىن يەنە بىرمۇنچە مال سېتىۋې
لىپ تېزلىكتە شەمەيگە قايتىپ كەلدى. مىجىت ھاجى بىلەن
مەخسۇت مۇھىتنىڭ ھەمرالىرى ئۇلارنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ يول
غا چىقىشقا تەق بولۇپ تۇرغان ئىدى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى كېلىپ ئۇچىنچى
كۈنى تۇرپاندىن كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ چوڭ كارۋىنى شەمەي
بىلەن خوشلىشىپ ۋەتەنگە قاراپ يول ئالدى. مىجىت ھاجى 50
تۆگىگە مالالىرىنى ئارتىۋىدى، يەنە بىرمۇنچە مال ئېشىپ قالدى.

ئۇ ئۆزلىرىنى ھەر يىلى كارۋان سارىيىغا چۈشكۈن قىلىپ ئاغىنە بولۇپ قالغان ئىسھاقتىن 10 تۆگە ئېلىپ ئېشىپ قالغان مالىلىرى- نى ئارتىپ يولغا چىققان ئىدى. تۇرپاننىڭ بۇ چوڭ سودا كارۋىنى 9 - ئاينىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى.

مىجىت ھاجى ئۇرۇمچىدە تۇرپاندىن يېڭىلا كەلگەن بىرنەچچە تونۇش بۇرادەرلىرى بىلەن ئۆچرىشىپ قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. پاراڭ ئارىلىقىدا مىجىت ھاجى بۇ يىل تۇرپانىدا كەينى - كەينىدىن ئېغىر ئاپەتلەر يۈز بېرىپ دېھقانلار خانۇۋەيران بولۇپ كەتكەنلىكتىن سودا ئاقمايۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئۇ ناھايىتى تېز تۆتۈش قىلىپ روسىيىدىن ئېلىپ كەلگەن مالىلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۇرۇمچىدە توپ سېتىپ قولىدىن چىقاردى. ئۆچ كۈن- دىن كېيىن قالغان ئازغىنە مېلىنى ئېلىپ تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتى.

※ ※ ※

چاتقال يېزىسىنىڭ شاڭيوسى قاسىمنىڭ دېھقانلاردىن باج سېلىق يىغقۇچى دورغا، يايلىرى 10 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى ھېيتاخۇنبايىنى باج سېلىق تاپشۇرۇشقا سۈيلەپ كەلدى. ھېيتا- خۇن ئۇلارغا بەش كۈنگە قالدۇرماي باج سېلىقنى تاپشۇرىدىغانلە- قىنى ئېيتتى. بىراق تۇردى دورغا «بۈگۈن ئالمىساق بولمايدۇ» دەپ تۇرۇۋالدى. ھېيتاخۇن سىلىق - سىپايە سۆزلەر بىلەن يېلىنىپ يالۋۇرغان بولسىمۇ، تۇردى دورغا پەقەت گەپ يېمىدى. ئاخىرى ھېيتاخۇن بىلەن تۇردى دورغا گەپ تەگىشىپ قالدى. پوچى، ئاغزى يامان تۇردى دورغا ھېيتاخۇننى ھاقارەتلەپ ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى. جىگەرلىك، غۇرۇرى كۈچلۈك ھېيتاخۇن چە- داپ تۇرالمىدى - دە، تۇردى دورغىغا قاراپ ئېتىلدى. غەزىپىگە پايلىمىغان ھېيتاخۇن تۇردى دورغىنىڭ كاچىتىغا ئىككى شاپىلاق سېلىۋەتتى. چىرايى سېرىق، سىم ساقال، ئورۇق كەلگەن تۇردى

دورغىنىڭ يۈزىدە بەستلىك كەلگەن ھېيتاخۇنىڭ بەش قولىنىڭ ئىزى قالدى. تۈردى دورغا دەلدەڭشىگىنىچە ھويلىنىڭ ئوتتۇرىدىكى تۈۋرۈككە يۆلىنىپ قالدى. ئۇ غال - غال تىترىگىنىچە كېكەچلىنىپ ۋارقىرىدى:

— تۇ - تۇ - تۇتۇڭلار، بۇ - بۇ قېرى ئوغرىنى!

ئىككى يايى ئېتىلىپ كېلىپ ھېيتاخۇنبايغا يېپىشتى. ھېيتاخۇنباي قولىغا يېپىشىپ كەينىگە قايرىپ ئارغامچا بىلەن باغلاشقا ئۇرۇنۇۋاتقان يايىنىڭ قولىدىن بىر سىلكىنىپلا قولىنى بوشىتىۋېلىپ غەزەپ بىلەن:

— بارە نېرى، — دەپ يايىغا بىر مۇشت ئاتتى.

يايى ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ چۈشتى. ئۇ يەردە يېتىپ:

— ۋايجان، ۋاي كۆزۈم! — دەپ داد - پەريات كۆتۈردى.

ئىككىنچى يايى قورقۇپ كېتىپ ھېيتاخۇنبايىنى قويۇۋېتىپ يەردە ياتقان ھەمراھىنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. مۇشت يېگەن يايىنىڭ سول كۆزى قۇيۇلۇپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. شۇنىڭ بىلەن تۇردى دورغا قورققان ئىت غىڭشىپ قاچقىنىدەك بىرمۇنچە ۋاقىراپ - جارقىراپ يايلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.

ئەسلىدە قاسىم شاڭيۇ بىلەن ھېيتاخۇنبايىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تارىخىي زىددىيەت، جېدەل - ماجىرا بار ئىدى. بۇندىن ئىككى يىل بۇرۇن شاڭيۇ بولغان قاسىم ھېيتاخۇنبايدىن ئۆچ ئېلىشنىڭ پەيتىنى كۆزلەپ يۈرەتتى. تۈردى دورغىمۇ بۇنى بىلگەچكە ھېيىقمايلا ھېيتاخۇنبايىنى ھاقارەتلەپ چىشىغا تېگىشكە جۈرئەت قىلغان ئىدى.

ئىككىنچى كۈنى تۈرپان يامۇلىنىڭ بەش يايىسى چىقىپ ھېيتاخۇنبايىنى تۇتقۇن قىلىپ كوناشەھەرگە يالاپ ئېلىپ بېرىپ زىندانغا سولۇۋەتتى.

بۇ ئىش ئۆتۈپ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن ھېيتاخۇنبايىنىڭ چوڭ ئوغلى ئارۇپ بايۇەچچە چاتقالدىن يېڭىشەھەردىكى مەجىت

هاجىنىڭ هۇزۇرىغا كەلدى. ئۇ قاماقتىكى ئاتىسىنى قۇتقۇزۇپ قاماقتىن چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن مەجبۇت هاجىدىن بەش مىڭ سەر پۇل قەرز بېرىشنى ئۆتۈندى. بۇ سورۇندا بىرگە ئولتۇرغان ئابدۇراخمان مەخسۇم ئاۋۇال ئېغىز ئېچىپ:

— سىزلەر بۇ يىل ئەتىيازدا پاختىغا بەرگەن زاكالەت پۇلىنىڭ ئاران يېرىمىگە توغرا كەلگىدەكلا پاختا ئۆتكۈزدىڭىزلەر. يەنە ئىككى مىڭ سەر پۇل گەدىنىڭىزلەردە قەرز بولۇپ تۇرۇپتۇ. بىزغۇ ئەھلى مۇسۇلمان ئادەملەر پۇلىنىڭ ئۆسۈمىنى ئالمايمىز، — دېدى ئارۇپ بايۇەچىگە تىكىلىپ قاراپ.

— دۇنيادا بالا ئۈچۈن ئەۋلى خۇدا، ئاندىن قالسا ئاتا ـ ئانا ئۇلۇغدۇر. بالا ئاتا ـ ئانا ئۈچۈن جان پىدا قىلسا، ئۇنى تۇغۇپ چوڭ قىلغۇچە تارتقان جەبىر ـ جاپاسىنىڭ ئوندىن بىرىنى تۆلەپ بولالامدۇ تېخى. ئارۇپ بايۇەچچە، سىز ناھايىتى توغرا ئويلاپسىز، ئاتىڭىزنى زىندانىدىن قۇتقۇزۇۋېلىش ھەممىدىن زۆر. مەيلى قانچىلىك پۇل كەتسە بىز بار. بىراق ئوغلىمىز ئابدۇراخمان مەخسۇم بايا دېگەن ھېسابىنىمۇ ئويلاشماي بولمايدۇ، — دېدى مەجبۇت هاجى.

ئارۇپ بايۇەچچە ئورنىدىن قوزغىلىپ:

— ھەممەتلىرىگە كۆپ رەھمەت هاجىكا، — دەپ مەجبۇت هاجىغا تەزىم قىلدى.

بۇ چۈشكە يېقىن بىر چاغ ئىدى. ئارۇپ بايۇەچچە ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مەن زىندانغا بېرىپ ئاتام بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي، — دەپ خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

چۈش قىيىلغاندا مەجبۇت هاجى پېشىن نامىزىدىن قايتىپ ئۆيگە كىردى. ئۇ سەللىسى بىلەن تونىنى قوزۇقتا ئىلىپ قويۇپ

شىرەدە ئولتۇرۇپ دەرس تەكرارلاۋاتقان ئابدۇخالىقنىڭ قېشىغا كەلدى. ئابدۇخالىق چوڭ دادىسىنى كۆرۈپ:

— دەرسىمنى ئوقۇپ بەرسەم ئاڭلاپ باقامىلا؟ — دېدى.

— بولىدۇ، ئاڭلاپ باقاي، قېنى ئوقۇڭ، — دېدى مىجىت ھاجى. ئابدۇخالىق بۇگۈنلا موللىسىدىن ئالغان دەرسىنى ئوقۇشقا باشلىۋىدى، خىزمەتكار كىرىپ مىجىت ھاجىنى مېھمانخانىدا ئارۇپ بايۇەچچىنىڭ كۆتۈپ ئولتۇرغىنىنى خەۋەر قىلدى.

— بايۇەچچە سەل تەخىر قىلىپ تۇرغاي، ھايال قالماي چىقۇرمەن، — دېدى مىجىت ھاجى خىزمەتكارغا قاراپ.

خىزمەتكار ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق بۇگۈنكى ئوقۇغان دەرسىنى قايتا تەكرارلاپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئاھاڭى ناھايىتى يېقىملىق بولۇپ، ئوقۇشى توغرا ئىدى. ئالتە يېرىم ياشتىن ئەمدىلا ئاشقان نەۋرىسىنىڭ مەكتەپكە بېرىپ 8 — 10 ئاي ئىچىدىلا باشقا بالىلار 2 — 3 يىلدا ئوقۇپ بىلەلەيدىغان دەرسلەرنى پۈختا بىلىۋالغانلىقىدىن سۆيۈنگەن مىجىت ھاجى خۇشاللىقىدىن ئارۇپ بايۇەچچىنىڭ ئۆزىنى مېھمانخانىدا كۆتۈپ ئولتۇرغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالدى. ئابدۇخالىق خىلىل موللامنىڭ ھازىر ئۆزىگە باشقا بالىلاردىن ئايرىم ھالدا دەرس بېرىۋاتقىنىنى سۆزلەپ جىلىتىسىدىن دەپتىرىنى چىقاردى. مىجىت ھاجى نەۋرىسى ئېچىپ كۆرسەتكەن دەپتەرنىڭ بېتىگە قاراپ ھەيران قالغان ھالدا سورىدى:

— بۇ بەتتىكى ھۆسنىخەتلەرنى ئۆزىڭىز يازدىڭىزمۇ؟

— ھەئە، مانا قارىسىلا، مۇشۇ دەپتەردىكى خەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزۈم يازغان، — ئابدۇخالىق دەپتەرنى ۋاراقلاپ چوڭ دادىسىغا بىر - بىرلەپ كۆرسەتتى.

— باركاللا ئوغلۇم. موللىڭىز قاچاندىن تارتىپ سىزگە ھۆسنىخەت يېزىشنى ئۆگىتىۋاتىدۇ؟

— بىر ئاي بولدى.

ئۆينىڭ ئىشكى ئېچىلىپ ئابدۇراخمان مەخسۇم كىردى. ئۇ پەگادا تۇرۇپلا:

— ئاتا ئۆزلىرىنى ئارۇپ بايۇەچچە كۈتۈپ قالدى — دېدى. مىجىت هاجى بۇ گەپ بىلەن خىزمەتكارنىڭ بايات‌ىن كىرىپ ئۇنى چاقىرغانلىقىنى ئېيتقاندا ئالدى. ئۇ ئابدۇخالىققا قاراپ:

— بۇ خەتلەرنى ياخشى يېزىپسىز، مەن ئىشىمنى تۈگىتىپ كىرىپ قالغان بەتلەرگە يازغان خەتلىرىڭىزنى كۆرىمەن، — دەپ ئورنىدىن تۇردى.

ئابدۇخالىق دەرسنى تەكرارلاشنى داۋام قىلدى. مىجىت هاجى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن مېهمانخانىغا كىردى. مىجىت هاجى روهسىز ئولتۇرغان ئارۇپ بايۇەچچىدىن سورىدى:

— ئاتىڭىز بىلەن كۆرۈشەلىدىڭىزمۇ؟ ئاتىڭىز نېمە دېدى؟

ئارۇپ بايۇەچچە بېشىنى ساڭگىلاتقان هالدا دۇدۇقلاپ جاۋاب بەردى:

— كۆ - كۆ - كۆرۈشتۇم. ئا - ئا - ئاتام «چوڭ كارىزنى هاجى ئاكاڭغا سات. باشقا ئادەمگە كەتمەسۇن» دېدى.

— يەر - يەر بىلەن قوشۇپ؟! — دەۋەتتى مىجىت هاجى كۆزىنى چەكچەيتىپ.

ئابدۇراخمان مەخسۇمغۇ بۇ گەپتىن چۆچۈپ قېينىتىسىغا قارىدى.

— شۇنداق قىلىدىغان بولدۇق، — دېدى ئارۇپ بايۇەچچە ئۇنىنى تىترىتىپ، — يەرنىمۇ قوشۇپ ساتىمىز. مىجىت هاجى ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سورىدى:

— قانچە پۇلغا ساتماقچى؟

— ئۇچ تۇمەن ئىككى مىڭ سەرگە.

— سىزلەرنىڭ قانچىلىك يېرىڭىزلەر بار؟

— 150 مو يېرىمىز بار ئىدى. كارىزىمىز كۈنىگە 20 مو يەرنى سۇغىراتتى، — دېدى ئارۇپ بايۇەچچە ئۇلۇغ كىچىك

تىنىپ.

— سىزلەردىن باشقا كارىزىڭىزلەرنىڭ سۇيىنى ئىچىدىغان دېھقانلارنىڭ قانچىلىك يېرى بار؟ — سورىدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— 250 مو كېلەمدىكىن، — دېدى ئارۇپ بايۇەچچە گەجگەسىنى قاشلاپ.

— ھىم، — دېدى مىجىت ھاجى چوڭقۇر تىنىپ، ئۇ كۆزدىنىڭ قۇيرۇقىدا ئابدۇراخمان مەخسۇمغا قارىدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم «باھاسى مۇڭاپىق سېتىپ ئالايلى» دېگەن تەرىقىدە بېشىنى لىڭشىتتى. مىجىت ھاجى ھەرقانداق سودىنى قىلىشتا ئالدىرىمايتتى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇڭىلىپ بىر ھازاغىچە ئويلاندى. ئۇ دېھقانلاردىن پاختا سېتىۋالغاندىن كۆرە ئەرزان ئەمگەك كۈچىنى ئىشلىتىپ، ئۆز يېرىگە پاختا تېرىپ ئۆزىنىڭ پاختىسىنى پىشىقلاپ چەت ئەلگە ئاپىرىپ ساتىدىغان بولسا پايدىنىڭ تېخىمۇ چوڭ بولىدىغانلىقىنى، ئەگەر ئالمادىس سودىدا زىيان تارتىپ قالسا، ئۆز يېرىدىن چىققان مەھسۇلات بىلەن زىيانىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇپ كېتەلەيدىغانلىقىنى مۆلچەرلىدى. ئۇ بۇ سودىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى دەڭسەپ كۆرۇپ دېدى.

— ئارۇپ بايۇەچچە، سىز مېنىڭ ئوغلۇمغا ئوخشاش. ھازىر سىلەر ناھايىتى تەس كۈنگە قالدىڭلار. قاراپ تۇرۇپ بىز يارەم قولىمىزنى سۇنمىساق بولماس. كارىزنى يېرى بىلەن قوشۇپ مەن ئالسام ئالاي. ھېيتاخۇن بۇرادىرىمىزمۇ زىنداندىن قۇتۇلۇپ چىقسۇن. بىراق بۇ كىچىك سودا ئەمەس. ئۇچ كۈنگىچە ئىككىلا تەرەپ ياخشىراق مەسلىھەتلىشەيلى. باھانى بەش كۈندىن كېيىن پۇتۇشۇپ ئىككى تەرەپ شاھىت ـ گۇۋاھچىلارنى دەرقەمدە ھازىر قىلىپ بۇ سودىنى قىلغايمىز.

— بولىدۇ ھاجىكا. بۇ ئىش ئۆزلىرى دېگەندەك بولسۇن. ئاتامنىڭ لەۋزىمۇ شۇ. بىز بۇگۈن ئاخشام يۇجى دارىنىنى يوقلاپ

ئۆيگە كىرمەكچى. بۇنىڭغا بەش مىڭ سەر پۇل لازىم بولۇۋاتىدۇ. بەش مىڭ سەرنى ئاۋۇال بېرىپ تۇرغان بولسىلا، — دېدى ئارۇپ بايۇەچچە قىزىرىپ ياش ئەگىپ تۇرغان كۆزىنى مىجىت هاجىدىن ئەپقېچىپ.

— بولىدۇ، — دېدى مىجىت هاجى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم خوجىدار نەسرۇللانى چاقىرىپ كىردى.

— بەش مىڭ سەر پۇل لازىم بولۇپ قالدى، — دېدى مىجىت هاجى نەسرۇللاغا.

نەسرۇللا مېهمانخانىدىن چىقىپ كېتىپ هايال بولمايلا بىر چەندازا[1] پۇلنى كۆتۈرۈپ كىرىپ مىجىت هاجىنىڭ ئالدىغا قويدى.

مىجىت هاجى چەندازىنىڭ ئاغزىنى يېشىپ ئىچىدىكى كۈمۈش يامبۇلارنى شىرەگە تۆكۈپ ساناپ چىقىپ قايتا چەندازىغا سالدى. ئۇ ئارۇپ بايۇەچچىگە چەندازىنى سۈنۈپ:

— مانا بەش مىڭ سەر ئېلىڭ! — دېدى.

ئارۇپ بايۇەچچە چەندازىدىكى يامبۇلارنى قايتا ساناپ چىقتى. ئۇ چەندازىنى قوينىغا سالدى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى. ئۇ:

— رەهمەت هەرقايسىلىرىغا، — دەپ ساهىبخان بىلەن خوشلىشىپ مېهمانخانىدىن چىقىپ كەتتى.

ئارىدىن بەش كۈن ئۆتتى. گۈزاهچىلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن مىجىت هاجى هېيتاخۇنباينىڭ چاتقالدىكى چوڭ كارىزىنى 150 مو يېرى بىلەن قوشۇپ ئىككى تۈمەن سەككىز مىڭ سەرگە سېتىۋالدى.

ئارۇپ بايۇەچچە توختامغا تامغىسىنى باسقىچە زىنداندا قاماقلىق ئاتىسىنىڭ يىغلاپ تۇرۇپ: «بالام يەر ـ سۇ بىز دېھقان خەقنىڭ جان تومۇرىمىز. يەر دېگەن ئالتۇن قوزۇق. بىز ئېغىر

---

(1) چەندازا — شۇ زاماندىكى پۇل قاپچۇقى ئورنىدا ئىشلىتىدىغان كىچىك خالتا.

كۈنگە قىلىپ بۇ سودىنى ئامالسىز قىلىۋاتىمىز» دېگەن سۆزى قۇلاق تۈۋىدە ئاڭلانغاندەك بولدى. شۇ ھامان ئۇنىڭ يۈرىكىنى بىر كىم بېغىشىدىن تارتىپ سۈغۇرۇۋېلىۋاتقاندەك قاتتىق ئازابلاندى. ئۇ كۆز چانىقىدىن سىرغىپ چىقىۋاتقان ئىككى تامچە ياشنى قولىنىڭ كەينى بىلەن ئېرتىۋېتىپ «شىرت» قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ قويدى.

ئارۇپ بايۇەچچە تۇرپان مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدارىغا سەككىز مىڭ سەردىن ئوشۇق پارا بېرىپ ئاتىسىنى زىندانىدىن قۇتقۇزۇپ چىقتى. ھېيتاخۇنباي سۇلاقتىن چىقىپ ئۆي - جايىنى مىجىت ھاجىغا ئەرزانغىلا سېتىۋېتىپ بالا - چاقىسىنى ئېلىپ يۇرتىنى تاشلاپ ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن چاتقالدىكى چوڭ كارىز «مىجىت ھاجىنىڭ كارىزى» دەپ ئاتالدى.

ئابدۇخالىقنىڭ ئىككىنچى مەكتىپى

12 ـ ئاينىڭ باشلىرى ئىدى. بىر كۈنى ئابدۇخالىق چۈشتە مەكتەپتىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئۆيگە كىرىپ جىلتىسىنى تامدىكى قوزۇقتا ئېسىپ قويۇپ تامىقىنى يەپ بولۇپلا ئالدىراپ تالاغا ماڭدى.

— نەگە ماڭدىڭىز بالام؟ — سورىدى ئەرەمسىما خېنىم.

— دەرۋازا ئالدىغا ئاداشلىرىم كەلمەكچى. بىز سېپىل سىرتىغا چىقىپ مۇز تېپىلغىلى بارىمىز، — دېدى ئابدۇخالىق ئىشىك تۈۋىگە بارغاندا.

— دەرسىڭىزنى تەكرار قىلمامسىز؟

— ئويناپ كېلىپ تەكرار قىلىمەن.

ئابدۇخالىق ئادىتى بويىچە مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ تامىقىنى يەۋېلىپلا دەرسىنى تەكرارلاشقا باشلايتتى. بۈگۈنكى بۇ ئىش ئەرەمسىما خېنىمغا بىرئاز غەلىتە تۇيۇلدى. ئۇ: «بۈگۈن بۇ بالا ئەجەپ ئويىنغىلى بارىمەن دەيدىغۇ؟» بوپتۇ، كونىلاردىن قالغان «بالا بولسا شوخ بولسۇن، بولمىسا يوق بولسۇن» دېگەن گەپمۇ بارغۇ. «ئوغۇل بالا بولغاندىكىن، ئويناپ كەلسىمۇ كەلسۇن» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى.

ئابدۇخالىق:

— خوش چوڭ ئانا! — دەپ ئۆيدىن چىقتى.

— خوش، پات قايتىپ كېلىڭ! — دېدى چوڭ ئانا.

ئابدۇخالىق ئۆيدىن چىقىپ ھويلىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى كىچىككىنە ئۆيۈقتىن تۇنۇگۈن ئاخشام ئايىت ئات باقار ياساپ بەرگەن قامچا بىلەن پىرقىرىغۇچنى (نۇرنى) ئالدى ـ دە،

تالاغا قاراپ يۈگۈردى. ئۇ دەرۋازىنىڭ ئالدىغا چىقتى. كوچىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى دەرۋازىدىن قولىدا كىچىككىنە قامچىسىنى ئوينىتىپ ھېسامىدىن چىقىپ كەلدى.

— پىرقىرىغۇچىڭ قېنى؟ — سورىدى ھېسامىدىن.

— مانا، — ئابدۇخالىق يانچۇقىدىن پىرقىرىغۇچىنى چىقىرىپ كۆرسەتتى.

— ۋۇي - يۇ، ئاپئاق، يۇپ - يۇمىلاق ئىكەن، ئۇستىدىكى گۈلى ھەجەپ چىرايلىققۇ؟ — دېدى ھېسامىدىن ھەيران قېلىپ.

— ئاخشام ئايىت ئاكام ياساپ بەردى. ئۇستىدىكى گۈللىرىنى قىزىلتاش بىلەن ئۆزى سىزىپ بەرگەن. سېنىڭچۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق. ھېسامىدىن چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن سۆگەت ياغىچىدىن ياسالغان سۇس سېرىق كەلگەن يوغان پىرقىرىغۇچىنى چىقاردى.

— سېنىڭ نوچىكەنغۇ.

ئىككى بالا شۇنداق دېيىشىپ تۇرغىنىدا كوچىنىڭ شىمال تەرىپىدىن قارا مۇتۇق، پاكارراق كەلگەن ئابدۇراخمان كىچىككىنە قامچىسىنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈپ يېتىپ كەلدى.

— پىرقىرىغۇچىڭ بارمۇ؟ — سورىدى ھېسامىدىن ئابدۇراخماندىن.

— بولمايچۇ مانا، — ئابدۇراخمان يانچۇقىدىن ئۈزمە ياغىچىدىن ياسالغان سېرىق گۈلدەك چىرايلىق پىرقىرىغۇچىنى چىقىرىپ بات قىلدى.

— ۋۇي - يۇ، سېنىڭ تېخىمۇ نوچىكەنغۇ، — دېيىشتى ھېسامىدىن بىلەن ئابدۇخالىق تەڭلا.

— جۇرۇڭلار ئاداشلار، ھەببۇل بىزگە ئىشىك ئالدىدا قاراپ تۇرماقچىغۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.

— جۇرۇڭلار، — بالىلار چۇرقىرىشىپ يۈگۈرۈپ كېتىشتى. ئۇلارنى كوچىنىڭ جەنۇبىدىكى چوڭ دەرۋازا ئالدىدا ھەبە-

بۇل كۆتۈپ تۇراتتى.

تۆت بالا بىر توپ بولۇپ شەھەر سېپىلىنىڭ تۆۋىگە يېتىپ كەلدى. سېپىلىنىڭ ئىككى سوقما تېمى تۆتاشقان يەردە ئادەم پاتقۇدەك قىسىلچاق تۆشۈك بار ئىدى. تۆت بالا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى شۇ قىسىلچاق تۆشۈكتىن شەھەرنىڭ جەنۇبىغا چىقىشتى.

بىر چېتى شەھەر سېپىلىنىڭ تۆۋىگىچە كەلگەن، يەنە بىر چېتى ئىككى - ئۈچ چاقىرىم يىراقلىقتىكى جاي مەھەللىسىگە تۇتىشىدىغان، قۇياش نۇرىدا ئاپئاق پارقىراپ كۆزنى چېقىپ تۇرغان كەڭ مۇزلۇق باللارنى چەكسىز خۇشال قىلىۋەتتى. بىرىنچى بولۇپ تۆشۈكتىن سىرتقا چىققان ئابدۇخالىق ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ سەكرىگەن پېتى توۋلاپ كەتتى:

— ۋۇي - يۇ قاراڭلارچۇ، ئەجەپ چىرايلىق ئىكەن. كۆمۈشتەك پارقىرايدىكەن!

— ئوھوي!

— بەللى - بەللى تازا ئويناپمىز ئەمدى.

شەھەردە ھويلىسىغا قامىلىپ زېرىكىپ كەتكەن باللار سەكرىشىپ چۈرقىرىشىپ كېتىشتى. بۇندىن ئىككى ھەپتە بۇرۇن بۇ ئېتىزلارنىڭ ئىگىلىرى بولغان دېھقانلار قىشتا بىكار ئېقىۋاتقان بوش سۇلاردىن پايدىلىنىپ يەرلىرىگە سۇ باشلاپ توڭ يانقۇزغان ئىدى. توساتتىن جۇدۇن بولۇپ سوغۇق كۈچەيىپ سۇغىرىلىپ توڭ سېلىنغان ئېتىزلاردىكى سۇلار توڭلاپ بۇ ئېتىزلارنى تۇتاش مۇز بېسىپ كەتكەن ئىدى.

كېلىڭلار پىرقىرىغۇچلىرىمىزنى ئۇندۇرىمىز، كىمنىڭ ھەممىدىن ئۇزاق ئۇنۇپ تۇرالىسا، شۇنىڭ نوچى، — دېدى ھېسامىدىن.

— كېلىڭلار قېنى.

— ھەممەڭنىڭكىدىن مېنىڭ نوچى جۇمۇ.

بالىلار شۇنداق دېيىشىپ پىرقىرىغۇچلىرىنى مۇز ئۈستىدە ئۇندۇرۇپ بەسلىشىشكە باشلىدى. ئۇلار شۇ ئويۇنغا قىزىقىپ كېتىپ ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى تۇيماي، ئويۇنغا كىرىشىپ كەتتى.

بىر چاغدا پىرقىرىغۇچلىرىنى ئۇندۇرۇپ بەسلىشىشتىن زېرىككەن بالىلار پىرقىرىغۇچ، قامچىلىرىنى قىر بېشىغا تاشلاپ قويۇپ مۇزنىڭ سىلىق، غىلتاڭ يېرىگە بېرىپ يىراقتىن يۈگۈرۈپ كېلىپ مۇز ئۈستىدە تېيىلىپ ئويناشقا باشلىدى.

يىراقتىن يۈگۈرۈپ كېلىپ ئىتتىك تېيىلىپ كېتىۋاتقان ئابدۇخالىق ئۆزىنى چەتكە ئېلىۋالالماي ھەببۇلغا سوقۇلدى. نەتىجىدە ئاۋۇال ھەببۇل، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇخالىق يىقىلىپ چۈشتى. بۇنى كۆرگەن ئابدۇراخمان:

— بەللى ـ بەللى قىزىق تاماشا، خام بۈسۈرماق ئويناپمىز، كېلىڭلار ئاداشلار، — دەپ توۋلىغان پېتى يۈگۈرۈپ كېلىپ ئابدۇخالىقنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى ئاتتى. ئۇنى كۆرگەن ھېسامەدىنمۇ يۈگۈرۈپ كېلىپ ئابدۇراخمانىنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالدى. بۇ تۆت بالىنىڭ ئىچىدە ئابدۇخالىق ھەممىدىن مىختا ۋە ساغلام ئىدى. ئۇ ھەببۇلنىڭ ئۈستىدە يېتىپ ھاسىراپ تۇرۇپ:

— ئاداشلار بولدى، قوپۇڭلار، ھەببۇل چىدىماي يىغلىغىلى تۇرۇۋاتىدۇ جۇمۇ، — دېدى.

— ھا ـ ھۇ، ھا ـ ھۇ! — دەپ چۇقان سېلىپ ئەڭ ئۈستىدىكى ھېسامىدىن دۆلۈپ ئابدۇخالىقنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىدى. ھەببۇل بالىلارنىڭ ئاستىدا يېتىپ ئىنجىقلايتتى. ئابدۇخالىق چىشىنى بىر چىشلەپ بارلىق كۈچىنى يىغىپ قاتتىق يۇلقۇنۇۋېدى، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ھېسامىدىن بىلەن ئابدۇراخمان دۇمىلاپ مۇزغا يىقىلدى. ئابدۇخالىق ھەببۇلنىڭ ئۈستىدىن قوپۇپ ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ تۇرغۇزۇپ قويدى. ھەببۇل شىرت ـ شىرت قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ ئاغزىنى ئۆمچەيتكىلى تۇردى.

— نەرىڭ ئاغرىۋاتىدۇ، — سورىدى ھەببۇلدىن ئابدۇخالىق.
— بېشىم مۇزغا قاتتىق تېگىپ كەتتى. بېشىمدا تۇمىقىم يوقتى، — دېدى ھەببۇل ئۆكسۈپ.
— مە تۇمىقىڭىنى، سەن يوغان باشىنىڭ بېشى نېمە بولماقچى، چىدا ئەمدى. ئوغۇل بالا تۇرۇپ يىغلىغىلى تۇرغىنىنى، — دەپ ھەببۇلغا تۇمىقىنى تۇنقۇزۇپ قويدى ھېسامىدىن.
— بىز ئويناپ قىلغان تۇرساق ئاداش، — دېدى ئابدۇراخمان.
ئابدۇخالىق:
— مەيلى بولمىسا، ھەببۇل سەن ھەربىرىمىزنىڭ پېشانىسىغا ئىككى چېكىمدىن چېكىۋالغىن، — دېدى.
بۇ گەپ ھەببۇلغا ياقتى. ئۇ چاپىنىنىڭ يېڭىگە بۇرنىدىن چىقىپ قالغان پوتلىسىنى ئېرتىۋېتىپ ئالدىدا تۇرغان ھېسامىدىنىڭ پېشانىسىگە چەكمەكچى بولۇپ قولىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ قولى ئەكىلىشىپ قولاشمىدى. ھەببۇلنىڭ ھەربىتىگە قاراپ تۇرغان ئابدۇخالىق قارا چىبەرقۇتتىن تىكىلگەن يېڭى پاختىلىق چاپىنىنىڭ تۆگمىسىنى يېشىپ ئالدىنى ئاچتى. ئۇ ھەببۇلغا:
— مەيەرگە كەل ئاداش، قولۇڭنى قولتۇقىمغا تىقىپ ئىسسىتىۋېلىپ چەككىن، — دېدى.
ھەببۇل ئابدۇخالىقنىڭ قولتۇقىغا قولىنى تىقىپ بىردەم تۇردى. ئاندىن كېيىن ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ قولتۇقىدىن قولىنى چىقىرىۋېلىپ ھېسامىدىنىڭ پېشانىسىگە ئىككىنى چەكتى. ئارقىدىن ئابدۇراخمانىنىڭ پېشانىسىگىمۇ ئىككىنى چەكتى. نۆۋەت ئابدۇخالىققا كەلدى. ھەببۇل قولىنى بىر - بىرىگە سۈركەپ ئاغزىدا ھورداپ ئابدۇخالىقنىڭ پېشانىسىگە ئارقا - ئارقىدىن تۆتنى چېكىۋالدى. ئابدۇخالىقنىڭ ئاچچىقى كەلدى.
— ئادىشىم دەپ جىم تۇرۇپ بەرسەم تۆتنى چېكىسەنغۇ؟
— مېنى يېقىتقان سەن تۇرساق، — ھەببۇلمۇ ھۇرپەيدى.
— مەن سېنى قەستەنگە يېقىتمىسام.

ئۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ھېسابىدىن كىردى:

— بولدى - بولدى، سېنىڭ ئاپاڭ ئاق مۇشۇك، سېنىڭ ئاپاڭ قارا مۇشۇك. ئابدۇخالىق ئادىشىم سەن مېنى ئىككى چې-كىم چېكىۋالغىن ئەمىسە، — ھېسابىدىن شۇنداق دەپ ئابدۇخا-لىققا پېشانىسىنى تۇتۇپ بەردى.

— ياق چەكمەيمەن، — ئابدۇخالىق بېشىنى چايقىدى.

دەل شۇ چاغدا يېقىن ئەتراپتىكى مەسچىت مەزىنىنىڭ ناماز دىگەرگە ئېيتقان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. بالىلار ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلاپ كۇنگە قارىدى. كۇن بۇ چاغدا شەھەرنىڭ غەربىدىكى سەيدىخان داۋىنىنىڭ ئۇستىدىكى چەشتاغنىڭ ئۇستىگە بېرىپ قال-غان ئىدى.

— ھوي كەچ بولۇپ كېتىپتۇ ئاداشلار ئۆيگە كېتەيلى. مەن دەرسىمنى تەكرار قىلمىسام بولمايدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق. — جۇرۇڭلار كەتتۇق!

بالىلار شەھەرگە قاراپ يۇگۇرۇشۇپ كېتىشتى.

سوغۇقتا ئىككى مەكتەپ ئانارىدەك قىزىرىپ كەتكەن ئابدۇخا-لىق ھاسىرىغان پېتى ئۆيگە كىرگىنىدە ئەرەمسىما خېنىم ئۇنىڭ ئەتىگە قاراپ چۆچۈپ كەتتى:

— ئا - ئاتتام بالام، نېمە بولدىڭىز ئەمدى؟ ئەپپەي! ئابدۇخالىق بېشىدىكى تۇمىقىنى ئېلىپ ئۇنىڭ ئۇستىگە يېپىشىپ قالغان توپا - چاڭ، يوپۇرماقلارنى سىلكىۋەتمەكچى بولۇپ كۆتۇ-رۇشىگە ئەرەمسىما خېنىم ئۇنى توختىتىۋالدى.

— ئوش - تە بالام، ئۆي ئىچىدە كېيىم سىلكىسە توپا - چاڭ ئۆي ئىچىگە توزۇمامدۇ؟ جۇرۇڭ تالاغا، — ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دېگىنىچە ئابدۇخالىقنى ھويلىغا ئېلىپ چىقتى.

ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنىڭ ئۇستۇېشىدىكى توپا - چاڭلارنى قېقىشتۇرۇپ لۆڭگە بىلەن ئېرتىپ پاكىزلاپ ئۇنى ئۆيگە ئېلىپ كىردى. ئۇ نەۋرىسىنىڭ ئۇستۇېشىغا قارىغان ئىدى،

ئابدۇخالىقنىڭ چاپىنىنىڭ ئوڭ يېڭىگە چاپلىشىپ قالغان ماڭقىغا كۆزى چۈشتى. ھېچقاچان بۇنداق قىلمايدىغان ئابدۇخالىقنىڭ بۇ ئىشىنى كۆرۈپ ئەرەمسىما خېنىمنىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلدى:

— يېپىيېڭى چاپاننى مۇشۇنداق مەينەت قىلسىڭىز بولامدۇ؟ كىمگە ئوخشاپ قالدىڭىز ئەمدى؟ ئەمتەي بۇ بالىنىڭ قىلغان قىلىقىنى؟ — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىققا چاپىنىنىڭ يېڭىدىكى ماڭقىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

چوڭ ئانىسىدىن ھېچقاچان بۇنچىلىك ئاچچىق گەپنى ئاڭلىمىغان ئابدۇخالىق بىر پەس قىزىرىپ تۇرۇپ بىردىنلا پاڭگىتە يىغلىۋەتتى:

— ھى - ھى - ھى ... !

ئەرەمسىما خېنىم ئەزىز نەۋرىسىگە قاتتىق تەگكىنىگە پۇشايمان قىلمىدى. «بوپتۇ، كىچىكىدىنلا يامان ئادەتلەرنى تاشلاپ ياخشى ئادەتلەرنى ئۆگەنسۇن. يامان ئىللەتلەرنى يۇقتۇرۇپ ئالمىسۇن. ئەگىرى نوتىنى يۇمران چېغىدا تۈزىمەك ئاسان» ئەرەمسىما خېنىم شۇلارنى ئويلاپ قاپىقىنى تۇرۇپ جىم تۇردى. ئابدۇخالىق بىردەم يىغلاپ، ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغىدىن توختىدى. ئەرەمسىما خېنىم ئۇنىڭدىن سورىدى:

— يەنە مۇشۇنداق قىلامسىز؟

— ياق ئەمدى ھەرگىز بۇنداق ئەسكى ئىشنى قىلمايمەن. ھەببۇل بۇرۇنىنى يېڭىگە ئېرىتىۋېدى، مەنمۇ ئۇنىڭ دوراپ قىلغان، — دېدى ئابدۇخالىق ئېسەدەپ.

— جېنىم بالام ئېسىڭىزدە بولسۇن، ياخشى ئىش بولسا دوراڭ، يامان ئىش بولسا ھەرگىز دورىماڭ، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

ئابدۇخالىق «بولىدۇ» دەپ كاڭغا چىققىلى تۇرغىنىدا ئەرەمسىما خېنىم ئاپتوۇغا ئىسسىق سۇ قاچىلاپ چىلاپچىنى ئابدۇخالىققا ئالدىغا قويدى. ئابدۇخالىق يۈز - قوللىرىنى پاكىزە

يۇيۇپ لۆڭگە بىلەن ئېرتتى. ئەرەمسىما خېنىم:

— ھە مانا ئەمدى بىزنىڭ بالىمىزغا ئوخشىدىڭىز. ئەمدى دەرسىڭىزنى تەكرارلاڭ — دېدى.

دەل شۇ چاغدا مىجىت ھاجى نامازدىگەردىن يېنىپ ئۆيگە كىردى. خىزمەتكار كەچكى تاماق ئېلىپ كىردى. مىجىت ھاجى بىلەن ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ كەچكى تاماق يېيىشكە باشلىدى.

※ ※ ※

كەچكى تاماقتىن كېيىن ئابدۇخالىق شىرەگە قويۇلغان شامدانىدىكى شام يورۇقىدا دەرس تەكرارلاشقا كىرىشتى. ئارىدىن بىر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتتى. ئابدۇخالىق دەرس تەكرارلاشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ جىلتىسىنى قوزۇقتا ئېلىپ تۇرغىنىدا ئۆيگە ئابدۇراخمان مەخسۇم كىردى. ئۇ ئەرەمسىما خېنىمغا قاراپ:

— بىزنىڭ ئابدۇخالىقنىڭ كىچىكىدىنە ئىشى چىقىپ قالدى، — دېدى مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ.

ئەرەمسىما خېنىم سەل ئەجەپلىنىپ سورىدى:

— نېمە ئىش ئەمدى؟

— مەخسۇتباي بىلەن نەمەت خەلپەت كەلگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەھرارخان تۆرەم ئوغلى ئەكبەرخاننى ئەگەشتۈرۈپ كىردى. مېھمانخانىدا بۇگۈن ئاخشام كىتاب ئوقۇماقچى. ئابدۇخالىقنى ئاڭلىسۇن دەپ چاقىرغىلى كىرىشىم، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق خۇشاللىقىدىن كاڭدىن تاپسىغا سەكرەپ چۈشۈپ ئەرەمسىما خېنىمغا قارىدى.

— بېرىڭ بالام، ئەمازە چوڭلارنىڭ ئالدىدا ئەدەپلىك بولۇڭ. مېھمانلارنىڭ ئالدىدىكى نازۇ - نېمەتلەرگە قول سۇنماڭ، — دېدى جېكىلەپ.

— بولىدۇ چوڭ ئانا، — دېدى ئابدۇخالىق ۋە ئۆزۈمنىڭ ئالدىدىكى تەخسىگە قول ئۇزارتسامچۇ؟ — دەپ ئەرەمسىما خېنىم-غا قارىدى.

— ئۆزىڭىزنىڭ ئالدىدىكى قەن - گېزەك، مېۋىلەرنى ئاز-راق يېسىڭىز بولىدۇ. بىراق ئاچكۆزلۈك قىلماڭ، سەت بولىدۇ، — دېدى چۈشەندۈرۈپ چوڭ ئانا.

— بىلدىم، — دەپ ئابدۇخالىق ئاتىسىنى ئەگىشىپ ئۆيدىن چىقتى. ئۇ ھويلىدا ئاتىسىدىن سورىدى:

— بۈگۈن ئاخشام يەنە «قىسسەسۇل ئەنبىيا»نى ئوقامدۇ؟

— ياق، پىر ئۇستاز ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «پەرھاد - شېرىن» داستانىنى ئاڭلايمىز، — دېدى كېتىۋېتىپ ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— كىمنىڭ پىر ئۇستازى ئۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق قىزىقىپ.

— جىمى شائىرلارنىڭ پىر ئۇستازى.

— خېلىل موللامنى ئوقۇتقان موللامۇ؟

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنىڭ بۇ سوئالىدىن كۈلۈپ كەتتى. ئۇ مېھمانخانىغا كېتىۋېتىپ ئوغلىغا چۈشەندۈردى:

— پىر ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائى بۇندىن 400 يىل بۇرۇن ياشىغان شائىر. ئۇ نەچچە ئون مىڭ پارچە شېئىر - نەزمە يازغان «چاردىۋان» «خەمسە نەۋائى» قاتارلىق چوڭ كىتابلاردىن 30 — 40نى يازغان.

ئابدۇراخمان مەخسۇم مېھمانخانىغا ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۈ-رۈپ كىردى. مىجىت ھاجى كۈيئوغلىغا قاراپ:

— قېنى جايىڭىزغا كېلىۋېلىڭ، ھوي بىزنىڭ ئابدۇخالىقمۇ كىرىپتىغۇ، بېرى كېلىڭ بالام، — دېدى.

مەخسۇت مۇھتى ئابدۇخالىقنى ئۆز يېنىغا چاقىرىۋالدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ بەك خۇشال

بولغان ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىق قېشىغا كېلىۋىدى.

— مەكتەپتە كۆڭۈل قويۇپ ياخشى ئوقۇڭ، — دەپ بەش سەر پۇل تۇنقۇزۇپ قويدى.

ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام، دېگەن گەپ بار، قېنى مېھمانلار نازۇ - نېمەتلەردىن ئالغاچ ئولتۇرۇشسىلا، — دېدى مىجىت هاجى. مېھمانلار چاي ئىچكەچ ئۆزئارا پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. ئاتىسىنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان ئەكبەرخان ئابدۇخالىقنى يېنىغا چاقىردى. ئابدۇخالىق ئەكبەرخاننىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئەكبەرخان ئون ياشلاردىكى ئاق سېرىق كەلگەن بالا ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ ئوقۇۋاتقان ساۋاق، دەرسلىرىنى سورىدى.

— هەپتىيەكنى تۈگىتەي دېدىم، — دېدى ئابدۇخالىق.

— راستما، — ئەكبەرخان هەيران قالدى، — بىلسەم - بىلمىسەم سىز مەكتەپكە بارغىلى ئەمدى ئون ئايلا بولدىغۇ؟

— تېخى هەجىلەپ ئوقۇشتىن قوشۇپ ئوقۇشقا كۆچتۇم.

— پاھ، سىز هەجەپ قالتىسقۇ؟

بالىلار شۇنداق دېيىشۋاتقاندا خىزمەتكار لېگەنلەردە گۆش ئېلىپ كىردى.

— قېنى گۆشكە ئېغىز تېگىشسىلە، — دېدى مىجىت هاجى مېھمانلارغا تەكەللۇپ قىلىپ.

مېھمانلار مەززىلىك پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشىنى ئېلىپ ئىشتىها بىلەن يېيىشكە باشلىدى. بەزىلەر بىرەر چىنىدىن شورپا ئىچتى. گۆش يېيىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن خىزمەتكار لېگەنلەردە قوغۇن، تاۋۇز كەلتۈردى. مېھمانلار قوغۇن، تاۋۇزدىن بىر - ئىككى تىلىمدىن يېيىشتى. داستىخان بىرەقۇر يىغىشتۇرۇلۇپ خىزمەتكار مېھمانلارغا يېڭىدىن دەملەنگەن چاي تۇتتى.

مىجىت هاجى مېھمانلارغا:

— بۈگۈن ئاخشام ئىنىمىز نەمەت خەلپەت كېلىپ ناهايىتى غەنىمەت پۇرسەت بولدى. هازىر پىر ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ

«پەرھاد ـ شېرىن» داستانىنى ئاڭلىساق دېگەن ئۇمىدتىمەن، — دېدى.

— ھەببەللى ھەسەلدەك شېرىن گەپ بولدى بۇ، — دېدى ئەھرارخان تۆرە مەمنۇن بولۇپ.

— بۇ داستاننى خېلى ئۇزاقتىن بۇيان بىر ئاڭلىسام دېگەن ئارزۇيۇم بار ئىدى، — دېدى مەخسۇت مۇھتى، — بۇگۈن بۇ ئارزۇيۇمغا يېتىدىغان بولدۇم.

ئابدۇراخمان مەخسۇم كىتاب تەكچىسىدىن قىرىم تاشلىق يوغان بىر كىتابنى ئېلىپ نەمەت خەلپەتكە ئۇزاتتى. نەمەت خەلپەت ئورنىدىن ئىتتىك تۇرۇپ كىتابنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ مۇقاۋىسىغا چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە مۇھەببەت بىلەن سۆيدى. ئاندىن خىزمەتكار راسلاپ بەرگەن شىرەنىڭ ئۈستىگە قويۇپ كىتابنى ئاچتى. ئۆي ئىچى بىردەملىك سۈكۈتكە چۆمدى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆزى نەمەت خەلپەتنىڭ ئالدىدىكى كىتابقا تىكىلگەن ئىدى. نەمەت خەلپەت داستانىنى ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ مۇڭلۇق، تەسىرلىك ئاۋازى ئۆي ئىچىدە يېقىملىق سادا پەيدا قىلاتتى. پۈتۈن دىققىتى بىلەن داستانىنى ئاڭلاۋاتقان ئابدۇخالىققا شاھزادە پەرھادنىڭ ئاجايىپ قىزغىن ئىشتىياق ۋە ئىخلاسى بىلەن ئۈستازىدىن ئىلىم ئۆگىنىشكە بېرىلگەنلىكى ئىنتايىن كۈچلۈك تەسىر قىلدى. ئۇ ھاياجان ئىلكىدە نەمەت خەلپەتكە ئەگىشىپ تۆۋەنكى مىسرالارنى پىچىرلاپ ئوقۇدى:

— ئەگەر بىر قەتلە كۆردى ئول سەباقنى،
يەنە ئاچماق يوق ئېردى ئول ۋەراقنى.
نى سۆزنىكىم ئوقۇپ كۆڭلىگە يازىپ،
دېمە كۆڭلىكى جان لەۋھىگە قازىپ.
ئوقۇپ ئۆتمەك، ئوقۇپ ئۆتمەك شىئارى،
قالىپ يادىدا سەفھە ـ سەفھە بارى.

جەھاندا قالمادى ئول يەتمەگەن ئىلىم،
بىلىپ تەھقىقنى كەسىپ ئەتمەگەن ئىلىم.

داستاننى ئوقۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە تامىقى قۇرۇپ كەتكەن نەمەت خەلپەت ئالدىدىكى چىننىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر يۇتۇم ئىچتى. ئۇنىڭ كۆزى ئابدۇخالىققا چۈشتى - دە، چىننىنى قويۇپ يۇقىرىقى مىسرالارنى قايتا ئوقۇپ ئۇنى تۆۋەندىكىدەك يېشىپ بەردى:

— ئەگەر ئۇ ھەربىر ساۋاقنى بىر قېتىملا ئوقۇسا،
شۇ ۋاراقنى ئىككىنچى قېتىم ئېچىش يوق ئىدى.
قانداقلا سۆزنى ئوقۇمىسۇن كۆڭلىگە يېزىپ ئالاتتى،
كۆڭلىگىلا ئەمەس، جان لەۋھىسگە ئويۇپ ئالاتتى.
ئۇ قايتا - قايتا ئوقۇشنى ئۆزىگە شوئار قىلاتتى،
ئوقۇغانلىرى بەتمۇبەت يادىدا قالاتتى.
دۇنيادا ئۇ ئىگىلىمىگەن ئىلىم قالمىدى،
ئۇ ھەقىقىتىگە يەتمىگەن بىرمۇ بىلىم قالمىدى.

نەمەت خەلپەت داستاننى ئوقۇشنى داۋام قىلدى. ئابدۇخالىققا پەرھادنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشتىكى تىرىشچانلىقى، ھۇنەر - ماھارەت ئىگىلەشتىكى ئاجايىپ ئىقتىدارى، پاك دىل، سەمىمىيلىكى، ئۆزىنىڭ بىلىم ۋە قابىلىيىتىنى ئىنسانلار ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشقا بېغىشلىغانلىقى ئاجايىپ قاتتىق تەسىر قىلدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ۋاقىتنىڭ خېلى كەچ بولغانلىقىنى تۇيۇپ ئابدۇخالىققا:

— ئۇيقىڭىز كەلدىمۇ؟ ئۆيگە ئاچقىپ قويايمۇ، — دېدى.

ئابدۇخالىق بېشىنى چايقاپ:

— ياق - ياق، كىتاب تۇتقىچە ئاڭلايمەن، — دېدى.

يېرىم كېچىگە يېقىن نەمەت خەلپەت داستاننى ئوقۇشتىن توختىدى.

خىزمەتكار كىرىپ ئاپتوۋا بىلەن چىلاپچىنى تۇتۇپ ھەربىر مېھماننىڭ قولىغا سۇ بەردى. مېھمانلار قولىنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن داستىخان سېلىندى. خىزمەتكار مېھمانلارغا يوغان گەر-دىن چىنىلەردە پىننە پۇراپ تۇرغان مەززىلىك چۆچۈرە ئېلىپ كىردى. ساھىپخان مېھمانلارنى تاماقـقا تەكلىپ قىلدى. مېھمان-لار تاماق يېيىشكە كىرىشتى.

تاماقتىن كېيىن ئەھرارخان تۆرە ئوغلى ئەكبەرخاننى ئېلىپ خوشلىشىپ ئۆيىگە قايتتى. مەخسۇت مۇھتى بىلەن نەمەت خەل-يەت مېھمانخانىدا قونۇپ قالدى.

ھەر كۈنى كەچتە كىتاب ئوقۇپ ئاڭلاش مەجىت ھاجى ئائە-لىسىنىڭ ئادىتى ئىدى. بەزەن چاغلاردا مەجىت ھاجى «قىسسە-سۇل ئەنبيا» نىڭ بەزەن بابلىرىنى ئۆزى ئوقۇپ كېتەتتى. ئۇ تولاراق ئەھرارخان تۆرە، پولاتباي، ئەبەيدۇللا شەمەيچى، زۇپەر ھاجىنى كىتاب ئاڭلاشقا تەكلىپ قىلاتتى. بۈنداق چاغلاردا كىتاب-نى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئۆزى ئوقۇيتتى. بۈنداق سورۇندا ئاب-دۇخالىق مەجىت ھاجىنىڭ قېشىدا ئولتۇرۇۋېلىپ ئوقۇلۇۋاتقان كىتابنى ئاجايىپ ئىشتىياق بىلەن ئاڭلاپ كېتەتتى.

مەجىت ھاجى ئائىلىسى ئۈزۈن قىش كېچىلىرىنى ئەنە شۇن-داق ئۆتكۈزەتتى. مەجىت ھاجى بۇنى «ئۇزۇن تۈننى قىسقار-تىش» دەپ ئاتايتتى. شۇڭا ئەبەيدۇللا شەمەيچى بەزىدە مەجىت ھاجىغا چاقچاق قىلىپ: «ھاجىم ئۇزۇن تۈننى قىسقارتمايمىزمۇ» دەپ قويۇاتتى.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۈنداق «قىسقارتىلغان ئۇزۇن تۈن» لەر دائىم مۇشۇنداق تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، ئاب-دۇخالىقنىڭ ئىككىنچى مەكتىپى بولۇپ قالدى. بۇ مەكتەپتە ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ نامايەندىلىرىدىن بولغان ئەلىشىر نەۋائى، شا مەشرەپ، نەسىردىن رابغۇزى، قۇل خوجائەخمەت

يەسەۋى ۋە يېقىنقى زامانىدا ئۆتكەن ئابدۇرېھىم نىزارى، ئەخمەت خۇجامنىياز قىسسۇرى قاتارلىق مەشھۇر شائىرلارنىڭ ئالەمشۇمۇل ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇپلا قالماستىن شەرق ئەدەبىياتىنىڭ بۈيۈك نامايەندىلىرىدىن ئوبۇلقاسىم پىردەۋسى، فۇزۇلى، شەيخ سەئىدى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ ئاڭلاپ كۆزى تېخىمۇ روشەنلەشتى.

سۇننەت توي

ھەش - پەش دېگۈچە ئىككى ئاي ئۆتتى. قىشنىڭ ئاچچىق سوغۇقلىرى بوشاپ ھاۋا ئىللىشقا باشلىدى. 3 - ئاينىڭ كىرىشى بىلەن دەل - دەرەخلەر بىخ سۈرۈشكە باشلىدى. ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرى، ئېتىز قىرغاقلىرىدا ئوت - چۆپلەر باش كۆتۈرۈپ بۇغدايلار ئۈنۈپ چىقتى. يەر يۈزىنى يېشىللىق قاپلىدى. كوچا - كويلار، مەھەللىلەردە بالىلار قى - چوۋلىشىپ بالدۇرلا تال - چىۋىقلارنى ئات قىلىپ مىنىپ توپا - چاڭ توزۇتۇپ يۈگۈرۈشۈپ بەيگىگە چۈشۈشتى.

بۇگۈن جۈمە كۈنى بولغاچقا ئابدۇخالىق مەكتەپكە بارمىدى. ئۇ ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن شىرەگە جىلىتىسىنى قويۇپ موللا-سى تۇنۇگۈن بەرگەن يېڭى دەرسنى بىر پەس تەكرار قىلدى. ئاندىن كېيىن دەپتىرىنى ئېلىپ ھۆسنىخەتنى كۆچۈرۈپ يېزىشقا باشلىدى. ئۇ ھۆسنىخەتنى يېرىم بەت يېزىپ بولغاندا تالادا يىراق-تىن پاختەك سايرىدى.

— ئابدۇخالىق قەلەمنى قويۇپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ قۇلاق سالدى:

— گۇ - گۇ - گۇك، گۇ - گۇ - گۇك!

پاختەك يېقىنلا يەردە ھويلىنىڭ ئىچىدە سايراۋاتاتتى. ئابدۇ-خالىق مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇ: «مەيلى قالغان يېرىم بەت ھۆسنىخەتنى ئوينىاپ كىرىپ يازاي» ئۇ شۇنى ئويلاپ دەپتەر، قەلەمنى جىلىتىسىغا سالدى. جىلىتىسىنى تامدىكى ئىلغۇچقا ئى-لىپ قويدى. كاڭدىن پەسكە چۈشۈپ ئايىغىنى كىيدى. پاختەك يەنە سايرىدى:

— گۇ - گۇ - گۇك، گۇ - گۇ - گۇك!

ئابدۇخالىق ئۆيدىن ئالدىراپ چىقتى. ھويلىدا ئۇنى ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇللا كۈتۈپ تۇراتتى.

ھېسامىدىن ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ بىر قولى بىلەن ئاغزىنى تۇتۇپ پاختەكنى دوراپ سايراۋاتقان ھەببۇلنى نوقۇدى:

— توختاپ قال، ئۇ چىقتى.

ھەببۇل سايراشتىن توختىدى.

— جۇرۇڭلار!

ئۇچ بالا يۈگۈرۈشۈپ ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.

ئارىدىن ئىككى سائەت ئۆتتى. نىيازخان ئابدۇخالىقنى ئىزدەپ كىردى. ئۆيدە ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ جىلىتىسىنىڭ ئىلغۇچتا ئېسىقلىق تۇرغىنىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئويىنىغىلى سىرتقا چىقىپ كەتكىنىنى پەملىدى. ئىشىك ئېچىلدى.

— ئابدۇخالىق يوقمىكەن؟

گەپ قىلغان ئەرەمسىما خېنىم ئىدى. نىيازخان كەينىگە قاراپ:

— يوق ئىكەن، — دېدى نىيازخان.

— بىر دەملەرگىچە پەيدا بولىدۇ، — ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دەپ كاڭغا چىقتى.

— ئابدۇخالىققا ئاتاپ تىككەن يوتقان، كۆرپە، ياستۇقلار پۈتتى. ئاق پاڭچۇدىن تىكىلگەن ھېلىقى چامچىسىنىڭ ياقا، ئالدى يەڭلىرىگە گۈل كەشتىلەپ بېرىشكە ئەزىنخان كەشتىچىگە بەرگىلى بىر ھەپتە بولدى. ھېلىغىچە پۈتكۈزگەندۇ. ئەمدى ئابدۇخالىق كەلسە ھۇشۇر ئۇستامنىڭ دۇكىنىغا بىللە ئېلىپ بېرىپ بويىنى ئۆلچىتىپ چاپان، ئىشتان تىكتۇرسەكلا بولىدۇ، — دېدى نىيازخان ئاپىسىغا.

— ئاتىڭىز بىلەن مەخسۇم ئاخۇن جۇمەدىن يېنىپ كىرسە تويىنىڭ كۈنىنى توختىتىپ مېھمان كۈتۈشنىڭ تەييارلىقىغا كى-

ېرىشىمسەك بولمايدۇ، — دېدى.

ئىشىك ئېچىلىپ ئۆيگە ئابدۇخالىق كىردى.

نىيازخان بىلەن ئەرەمسىما خېنىم ئۇنى كۆرۈپ چۆچۈپ كېتىشتى، ئابدۇخالىقنىڭ يۈز - كۆزى توپىغا مىلىنىپ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ ئىككى كۆزىلا پارقىرايتتى، ئۇستۈېشى مەينەت بولۇپ كىيىملىرىدىن توپا - چاڭ توزۇپ تۇراتتى. ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئەرۋايى ئۇچۇپ ئاچچىقىدا گەپ قىلالماي قالدى.

— بۇ نېمە گەپ ئەمدى ئەمتەي، سىزگە نېمە بولدى؟ — دېدى نىيازخان ئۆزىنى بېسىۋېلىپ.

ئابدۇخالىق «شىرت» قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ قويۇپ چوڭ بىر نەپەس ئېلىپ ئەلەم بىلەن دېدى:

— ئاداشلىرىم بىلەن پولوچىنىڭ تاللىقىغا ئويىنغىلى بارغان. يولدا ئۆيگە قايتىپ كېلىۋاتساق، قازانچى مەھەللىسىلىك روزى دېگەن بىر سېرىق چوڭ بالا مېنى ئىتتىرىپ توپىغا يىقىتىۋەتتى.

— سىز ئۇنىڭغا چېقىلغانمۇ؟

— مەن ھېسامىدىن، ھەبىبۇل، ئابدۇراخمان، ئىمىنلەر بىلەن ئاتلىرىمىزنى (تال چۈنقىنى دېمەكچى) مىنىپ يۈگۈرەپ كېلىۋاتقان. يول ياقىسىدا تۇرغان روزى: «ماڭا توپا توزۇتتۇڭ» دەپ مېنى ئىتتىرىپ توپىغا دومىلىتىۋەتتى.

— ئەجەب يولسىز ئەسكى بالىكەنغۇ ئۇ، كىمنىڭ بالىسىدۇ؟ — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

— قازانچى مەھەللىسىدىكى سادىق مىراپنىڭ بالىسى. ئۆتكەندە ئابدۇخالىقنىڭ كىچىك ئاتىسى شۇكۇر ئاخۇننىڭ قىزى سارىخاننى بوزەك ئەتكەن شۇ بالا ئەمەسمۇ، — دېدى نىيازخان.

— ھازىر بىز تويىنىڭ تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتۇق، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم، — تويدىن كېيىن مەن

سادىق مىراپقا ئادەم ئەۋەتىمەن. سادىق مىراپ روزى دېگەن بۇ بالىسىغا ئىگە بولمىسا بولمايدۇ.

نىيازخان ئابدۇخالىققا قاراپ بېشىنى چايقاپ دېدى:

— مۇنداقمۇ مەينەت بولۇپ كېتەمسىز. يۇرۇڭ تالاغا، مەن كىيىملىرىڭىزنى قېقىشتۇرۇۋېتەي، گۈلسۇم كىيىملىرىڭىزنى سالدۇرۇپ يۇيۇۋەتكەي، سىزنى مۇنچىدا يۇيۇندۇرۇپ يېڭى كىيىملىرىڭىزنى كىيگۈزۈپ قويغاي، — دەپ نىيازخان ئابدۇخالىقىنى ھويلىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

مىجىت ھاجى ئائىلىسى بۇ يىل 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى يەتتە ياشقا كىرگەن ئابدۇخالىقنىڭ سۈننەت تويىنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشكەن ئىدى. جۈمە نامىزىدىن قايتىپ كىرگەن مىجىت ھاجىنى ئەرەمسىما خېنىم كۈتۈپ ئولتۇراتتى. مىجىت ھاجى تونىنى سېلىپ، بېشىدىكى سەللىسىنى ئېلىپ ئەرەمسىما خېنىمغا بېرىپ كاڭغا چىقتى. ئەرەمسىما خېنىم مىجىت ھاجىنىڭ تونى بىلەن سەللىسىنى كىيىم ئاسقۇچقا ئېسىپ قويۇپ گەپ تەشتى:

— ئابدۇخالىقنىڭ سۈننەت تويىنىڭ كۈننى توختىتىپ يېراق - يېقىنغا خەۋەر قىلساقمىكىن دەيمەن، — دېدى.

— مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇرغان. بۈگۈن جۈمە. كېلەر پەيشەنبە كۈنى خۇدا خالىسا مېھمان چاقىرىپ ئابدۇخالىقنىڭ سۈننەت تويىنى ئۆتكۈزۈۋالساق دەيمەن. سۈننەت تويىدىن كېيىنلا شەمەيگە قاراپ يولغا چىقمىساق بولمايدۇ، — دېدى مىجىت ھاجى ئويلىنىپ. ئەرەمسىما خېنىم خىزمەتكارغا ئابدۇراخمان مەخسۇمنى چاقىرغاچ بىر چەينەك چاي دەملەپ كىرىشنى بۇيرۇدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ھايال بولمايلا كىردى. مىجىت ھاجى ئەرەمسىما خېنىم بىلەن بولغان مەسلىھەتنى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا دېدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم بۇ مەسلىھەتكە قوشۇلۇپ

ئارتۇق گەپ قىلمىدى.

— ئۇنداق بولسا گەپ شۇ. سىز چىقىپ تويىنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى غوجىدار بىلەن خىزمەتكارلارغا ئورۇنلاشتۇرۇڭ. مەن شەمەينىڭ سەپەر تەييارلىقىنى قىلاي، — دېدى مىجىت ھاجى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم:

— بولىدۇ، ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى. ئابدۇخالىق خېلىل موللامنى سۈننەت تويىغا تەكلىپ قىلغاچ ئون كۈنلۈك رۇخسەت سوراپ كەلدى. ئابدۇخالىق ھويلىغا كىرىشىگە ئۇنىڭ يولىغا قاراپ تۇرغان خىزمەتكار ئۇنى ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىردى. ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— سىز ئەمدى يەتتە ياشقا كىرىڭىز. ئەقلىڭىزنى تاپتىڭىز. بىزنىڭ جەمەتىمىزنى، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىزنى بىلمىسىڭىز بولمايدۇ. ئۇلۇغ بوۋىمىز ئىمىنا-خۇن موللا ئادەم ئىكەن. چوڭ بوۋىمىز موسا ئاخۇن كېچىكىدىن باشلاپ موللىدا، كېيىن مەدرىسىتە ئوقۇپ چوڭ موللا بولۇپ يېتىشكەن. ئۇ تۇرپانغا ئاخۇن بولۇپ موسا ئاخۇنۇملۇق نامى بىلەن مەشھۇر بولغان. بوۋىمىز موسا ئاخۇنۇم ئالەمدىن ئۆتۈپ مېنىڭ ئاتام، سىزنىڭ بوۋىڭىز ھىزبۇللا ئاخۇن دەسلەپتە لامپا گۈڭشاڭغا[1] ئاخۇن بولغان، كېيىن تۇرپانغا مۇپتى بولۇپ ئۆتكەن. ئاتام ھىزبۇللا مۇپتى ئالەمدىن ئۆتۈپ ھازىر بىزنىڭ بىر جەمەت تۇغقانلىرىمىزدىن ئابلىتىپ ئاخۇن ئاكام تۇرپانغا قازى

---

① لامپا گۈڭشاڭ — تۇرپان يېزىسىنىڭ نامى.

بولدى. تۇرپاننىڭ ئىلىم مەرىپەت ئىشلىرىدا بىزنىڭ جەمەتىمىز 100 يىلدىن بۇيان ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. سىز بۇ تارىخنى بىلمىسىڭىز بولمايدۇ. مەن يىراق جايلاردىكى تۇغقانلار، دوست ـ يارەنلەرگە چوڭ ئادەملەرنى ئەۋەتتىم. سىز ئاغىنىلىرىڭىز بىلەن بۇگۈن باغرىدىكى تۇغقانلارنى تويغا ئېيتىپ كېلىڭ. سىزلەرنى ئابدۇشۇكۇر كىچىك ئاتىڭىزنىڭ ئوغلى تۇرسۇناخۇن باشلاپ بارىدۇ.

ئابدۇراخمان خىزمەتكاردىن سورىدى:

— تۇرسۇناخۇن كەلگەندەك قىلغانغۇ، قېنى ئۇ بالا؟ خىزمەتكار هويلىغا چىقىپ ئابدۇخالىقنىڭ نەۋرە ئاكىسى 12 ياشلىق تۇرسۇننى باشلاپ كىردى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم خىزمەتكارغا:

— مېنىڭ باشقا ئىشلىرىم بار. سەن بالىلارنى هايال قىلماي يولغا سالغىن، — دەپ تاپىلىدى.

خىزمەتكار ئابدۇخالىقنى چوڭ ئۆيگە ئېلىپ كىردى. ئۇنىڭ ئۈستىدىكى كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ تويلۇق ئۇچۇن تىككەن يېڭى كىيىملىرىنى كىيگۈزدى. بېشىغا ئاققا مايىل سۇس سېرىق دوخاۋدىن يۆگۈلۈپ تەييارلانغان دەستار[1] كىيگۈزدى.

نىيازخان ساندۇقىدا ئۇزۇندىن بېرى ئاتايىتەن ساقلاپ كەلگەن ئوتتۇرىسىغا جۇلالىنىپ تۇرغان قاقتەك قىزىل ياقۇت ئورنىتىلغان ئالتۇن پەيزىنى ئابدۇخالىقنىڭ پېشانىسىغا كەلتۇرۇپ دەستارىغا قاداپ قويدى. گۇلسۇمخان ئابدۇخالىقنىڭ بېلىگە قىزىل تاۋار پوتىنى باغلىدى، مەيدىسىگە بىر تال قىزىل گۇل قادىدى.

بۇنى كۆرگەن تۇرسۇن چاۋاك چالغان پېتى:

— ۋاھ ئۇكام ئابدۇخالىق ئەجەپ چىرايلىق بولۇپ كەتتىڭ

---

① دەستار — نىكاھ تويىدا يىگىتكە كىيگۈزىدىغان ئالاھىدە تەييارلانغان سەللىگە ئوخشايدىغان باش كىيىم. دەستار تولاراق قىزىل دوخاۋدىن قىلىنىدۇ.

كۆزغۇ ئەمدى، — دېدى خۇشال بولۇپ.
خىزمەتكار تالادىن كىرىپ:
— ئايىت ئاكام ئىككى ئېشەكنى توقۇپ تەييارلاپ تۇرۇپتۇ. ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇل دەرۋازا ئالدىدا تۇرغىلى نەۋاق، — دېدى.
نىيازخان تۇرسۇنغا:
— يولغا چىقىڭلار، سىز ئۇكىڭىزغا ياخشى قاراڭ، يوللاردا پەخەس بولۇپ مېڭىڭىزلەر، ئابدۇخالىق ئېشەكتىن يىقىلىپ چۈشمىگەي، — دېدى جېكىلەپ.
— بولىدۇ، — دېدى تۇرسۇن.
— خوش ئاق ئايلا!
— خوش خۇدايىمغا ئامانەت!
تۇرسۇن ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۈرۈپ ھويلىغا چىقتى. ئايىت ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالدى:
— مۇبارەك بولغاي! چۆچەكلەردىكى خان، پادىشاھلارنىڭ شاھزادىلىرىدەكلا بوپ كېتىپسىز ئەمەسمۇ، بېرى كېلىڭ، سىزنى ئېشەككە مىندۈرۈپ قويايلى.
ئايىت ئابدۇخالىقنى چىرايلىق جابدۇلغان ئېشەككە مىنگۈزۈپ قويدى. تۇرسۇن بولسا يەنە بىر ئېشەكنى ئۆزى مىنىۋالدى.
— ئەسلىدە ئادەت بويىچە ئابدۇخالىقنى ياۋداق ئېشەككە مىنگۈزسەك ياخشى بولۇر ئىدى. ھاجىكام ئېشەككە توقۇم توقۇشنى بۇيرىدى. بالا كىچىك، بارىدىغان يېرى يىراق، يىقىلىپ كەتمىسۇن دېگەن گەپتە، — دېدى ئايىت.
— پەيتۇن بىلەن ئاپارسلا بولمامدۇ؟ — دېدى گۈلسۇمخان.
— ۋاي گۈلسۇمخان سىز بىلمەيدىكەنسىز ـ دە، سۇننەت قىلىدىغان بالىنى ئادەتتە ئىككى— ئۈچ كۈن ياۋداق ئېشەككە مىنگۈزسە تۆۋەن تەرىپى ئېشەكنىڭ دۇمبىسىگە سۈركىلىپ سىڭىر، گۆشلەر يۇمشايدۇ، قان قاچىدۇ. بالىنى سۇننەت قىلغاندا

قان ئازراق چىقىدۇ، ئانچە ئاغرىمايدۇ، بۇ قەدىمدىن قالغان بىر ئۇدۇم، — دېدى ئايىت چۇشەندۈرۈپ.

— بۇ مۇنداق ئىشكەنده، — دېدى گۈلسۇم كۈلۈپ.

ئايىت بىلەن گۈلسۇم پاراڭلىشىپ تۇرغىنىدا تۇرسۇن ئابدۇخالىقنى باشلاپ هويلىدىن چىقىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ ئىككىسى دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان هېسامىدىن بىلەن هەببۇلغا قوشۇلۇپ تۆت بالا ئېشەكلىرىنى «چوڭ» دېيىشىپ باغرى تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى.

※ ※ ※

سەيشەنبە كۈنى كەچقۇرۇن ئابدۇخالىق دوستلىرى بىلەن شەھەرنىڭ غەربىدىكى ئۇرۇمچى كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق مىرزا باي ئائىلىسىنى سۈننەت تويىغا چىللاشقا بېرىپ قايتىپ كېلىۋاتقىنىدا روزىغا ئۈچراپ قالدى.

روزى ئابدۇخالىقنىڭ ئۈستۈېشىغا قاراپ ئاغزى ئېچىلىپ هاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ ئۈستىدىكى كىيىم، بېشىدىكى داستارنى كىيىش تۈگۈل هەتتا كۆرۈپمۇ باقمىغان ئىدى. ئۇنىڭ بىردىنلا ئابدۇخالىققا ئۆچلۈكى كەلدى. ئۇ ئابدۇخالىققا چېقىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. چۈنكى تۆت بالا بىلەن ئابدۇخالىقنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭتۇش نەۋرە ئاكىسى تۇرسۇندىن قورقتى. ئۇ شىرت ـ شىرت قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ غورا يېگەن تازەك چىرايىنى سەت پۈرۈشتۈرۈپ مۇغەمبەرلىك بىلەن سۆزلەپ كەتتى:

— هەي ئەمدى يامان بوپتۇ، ئابدۇخالىققا ئۇگال[1] بولغىدەك. هىلىم سۈننەتچى ئەجەپ ئەسكى قېرىكەن. مېنى سۈننەت قىلغۇچە ئۆتمەيدىغان گال، دات بېسىپ كەتكەن ئۇستۇرنى ئەكەپ-

---

① ئۇگال — ئۇۋالنىڭ تۇرپان شىۋىسى.

تۇ ئەمەسمۇ. ئۇستۇرىسى بىر نېمىمگە پەقەت ئۆتمىدى. ئۇ: «ئەمدى ئىش بولمىدى. پالتا ئەكېلىڭلار، روزىنىڭ خەتنىسىنى ئىشكىنىڭ بوسۇغىسىغا قويۇپ بىرلا چېپىپ تۇگىتىمەن» دېدى. كىمكىن بىرسى ھېلىم سۇننەتچىگە گۆش پارچىلايدىغان پالتىنى بەردى. ئۇ مېنى يەرگە يانقۇزدى. بىر نېمەمنى ئىشكىنىڭ بوسۇغىسىغا قويۇپ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ بىر چاپماسمۇ، «ۋاي-جان!» دېگەن ئاۋازمدىن ھېلىم سۇننەتچى قورقۇپ كېتىپ پالتىنى تاشلاپ قېچىپ كەتتى.

— ماڭا ۋاي يالغان، — دېدى ھېسامىدىن روزىغا نەپرەت بىلەن قاراپ، — مېنىمۇ ھېلىم سۇننەتچى سۇننەت قىلغان. ئىتتىك ئۇستۇرا بىلەن كەسكەنغۇ، ئانچە ئاغرىتمىغان.

— سەن تولا يالغان ئېيتىپ ئابدۇخالىق ئۇكەمنى قورقىتمەن دېمە جۇمۇ، نەدە ھېلىم سۇننەتچى پالتا بىلەن چېپىپ سۇننەت قىلىدۇ، — دېدى تۇرسۇن ھۇرپەيىپ، روزى تۇرسۇنىڭ ئەلپازىدىن سەل چۆچۈپ كەينىگە ئۇچ قەدەم چېكىنىپ يەنە بىلجىرلىدى:

— ئىشەنمىسەڭلار كۆرۈپ باقامسىلەر، ھازىرمۇ پالتا ئىزى بار، — دېدى روزى ھاياسىزلارچە ئىشتان بېغىنى يېشىپ ئىشتىنىنى سىيرىشقا باشلىدى:

يولدىن ئۆتكەن چوڭ بىر ئادەم:

— چوپچوڭلا بالا كۆپكۆندۈزدە نېمە قىلىۋاتىدۇ بۇ، ھوي ئەدەپسىز تارت ئىشتىنىڭنى! ۋۇ ھاياسىز، — دېدى غەزەپ بىلەن قولىنى شىلتىپ.

روزى ئىشتان بېغىنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرگەن پېتى قېچىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق روزىنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ كەتمىسمۇ بىراق يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇپ قورقۇپ قالدى.

يولدا كېلىۋېتىپ ھېسامىدىن:

— ئابدۇخالىق سەن روزىنىڭ گېپىگە چىن پۈتمە، ئۇ شۇنداق ئەسكى بىر نېمە، يالغانچى. سەن مېنى سۇننەت قىلغاندا كۆرگەنغۇ، قورقما، — دېدى. تۇرسۇنمۇ ئابدۇخالىققا قورقماسلىق توغرىسىدا خېلى گەپ قىلدى.

ئابدۇخالىق ئۆيگە قايتىپ كەلدى. ئۇ كەچكى تاماقنى يېگىلى ئۇنىمىدى. كاڭغا چىقىپ تۇگۈلۈپ ئولتۇرۇۋالدى. ئابدۇخالىقنىڭ بۇ ئۆزگىرىش ئەھمىيىتىنى دېققىتىنى قوزغىدى.

— نېمە بولدىڭىز؟ بىر يېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟ — سورىدى چوڭ ئانا.

— ھېچنەرسە ئاغرىمىدى.

— ئۇنداق بولسا نېمىشقا تاماق يېمەيسىز؟

ئابدۇخالىق ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ، تېز - تېز نەپەس ئېلىشقا باشلاپ بىردىنلا ئېسەدەپ يىغلىۋەتتى.

ئەھمىسما خېنىم جىددىيلىشىپ قالدى.

— ھەي جېنىم بالام ئادەمنى ئەنسىرەتمەي دەپ بېقىڭا، زادى نېمە بولدى؟

— مەن قورقۇۋاتىمەن چوڭ ئانا، — ئابدۇخالىق ئېسەدىگەن پېتى جاۋاب بەردى.

— نېمىدىن قورقۇۋاتىسىز؟

— ھېلىمۇ سۇننەتچىدىنچۇ، ئۇنى بەك ئەسكى قېرى دەيدۇ.

— كىم شۇنداق دەيدۇ؟

— ئۆتكەندە مېنى توپىغا يىقىتىۋەتكەن ھېلىقى روزى دېگەن ئەسكى بالىچۇ.

— يەنە شۇ روزىمۇ، ئۇ نېمە دەيدۇ؟

ئابدۇخالىق روزىنىڭ دېگەنلىرىنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى.

ئەھمەسما خېنىم چوڭقۇر تىنىپ قويۇپ دېدى:

— ۋاي جېنىم بالام شۇ يالغانچى، ئەسكى بىر نېمىنىڭ گېپىگە ئىشەنمىگىنىڭمۇ، تۇرپاندىكى ئوغۇل بالىلارنىڭ ھەممىسى ئىلا ھېلىم سۇننەتچى سۇننەت قىلىپ كېلىۋاتىدىغۇ، «پالتا بىلەن چاپىدۇ» دېگىنى قىپقىزىل يالغان. بىز بار بالام پەقەت قورقماڭ. ئەتە ھېلىم سۇننەتچىگە مەن يېپىپكى ئىتتىك ئۇستۇرنى بېرىپ «بالامنى بىزەمۇ ئاغرىتماي سۇننەت قىلسىلا» دەپ ئېيتىپ قويىمەن، قورقماڭ. ئابدۇخالىق چوڭ ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ يىغىدىن توختىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى تىنچىپ قورقۇنچى تۇگىدى. ئۇ چوڭ ئانىسىنىڭ دەۋېتى بىلەن يۇز - كۆزىنى يۇيۇپ كەچكى تامىقىنى يەپ ئۇخلاپ قالدى.

※ ※ ※

پەيشەنبە كۈنى تاڭ سەھەردە مىجىت ھاجى ھويلىسىنىڭ دەرۋازىسى ئۇستىدە تالىپ سۇنايچى سۇنايىنى مۇڭلۇق ناۋا مۇقامىغا چېلىشقا باشلىدى. ناغرىچىلار سۇنايغا تەڭكەش قىلىپ ناغرىلىرىنى چېلىشقا باشلىغاندا ياڭراق ناغرا ساداسى تۇرپان يېڭىشەھەرگە بىر كەلدى. مىجىت ھاجى ھويلىسى توي شادلىقىغا چۆمۈلدى.

مېھمانلار ئەتىگەندىلا كېلىشكە باشلىدى. ئەرلەرگە تاشقى ھويلىدىكى ئۆيلەر، ئاياللارغا ئىچكى ھويلىدىكى ئۆيلەر تەييارلانغان ئىدى. مەخسۇس قويۇلغان كۈتكۈچىلەر مېھمانلارنى ئۆيلەرگە باشلايتتى. ھويلىغا ئىككى داشقازان ئېسىلىپ پولو دۈملەنگەن، بىر كالا، ئۈچ قوينىڭ گۆشى پىشۇرۇلۇپ پولونىڭ ئۈستىگە بېسىشقا تەقلەپ قويۇلغان ئىدى.

مېھمانلار ئۆيگە كىرگىچە ھويلىدا دوستلىرى بىلەن تۇرغان ئابدۇخالىققا پۇل تۇنقۇزۇپ قويۇشاتتى.

ئاش ۋاقتى بولغان چاغدا لۇكچۇندىن تاھىربەگ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن نەمەت خەلپەت، ئاستانىدىن مەخسۇت مۇھەم

تى، ئۇنىڭ ئاكىسى مۇسۇلباي ۋە ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرى بولۇپ 20 گە يېقىن ئەزىز مېھمانلار كەلدى. دەل شۇ چاغدا ئۇلار بىلەن خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا پولاتباي، مىرزا باي، ئەكبەر-خاننى ئەگەشتۇرۇپ نەبىخان قاتارلىق بىرنەچچە مېھمانلار كېلىش-تى. مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن سالاملاشتى. مېھمانلار ھويلىغا كىرىپلا ئابدۇخالىقنى مۇبارەكلەپ ئۇنىڭغا پۇل تۇنقۇزۇشتى. ئابدۇراخ-مان مەخسۇم مېھمانلارنى مېھمانخانىغا باشلىدى.

چۇشكىچە مېھمانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. چۇشتىن كې-يىن ھېيىم سۇننەتچى شاگىرتىنى ئەگەشتۇرۇپ كەلدى. ئابدۇ-خالىقنىڭ كىچىك ئاتىسى ھەببۇللا ئاخۇن ھېيىم سۇننەتچى بىلەن شاگىرتىنى مېھمانلاردىن بوشىغان بىر ئۆيگە تەكلىپ قە-لىپ ئېلىپ كىردى. خىزمەتكارلار داستىخان سېلىپ چاي قۇ-يۇپ، ئاش تارتىپ ھېيىم سۇننەتچىنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. تا-ماقتىن كېيىن ھەببۇللا ئاخۇن ھېيىم سۇننەتچىنى ئىچكى ھوي-لىدىكى ئابدۇخالىققا مەخسۇس تەييارلانغان ئۆيگە ئېلىپ كىردى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئابدۇراخمان مەخسۇم، ئابدۇشۇكۇر ئاخۇن بىلەن مەخسۇت مۇھىتى، ئابدۇخالىق تۇرسۇن، ئەكبەر-خان، ھېسامىدىننى بىرگە ئېلىپ كىردى. ئابدۇراخمان مەخسۇم:

— ئابدۇخالىق سىز دېگەن باتۇر بالا، باتۇر بالا قورقمايدۇ. بىز ھېلىماخۇن داداشقا يېتكى، ئىتتىك ئۇستۇرىنى بەردۇق. بىزەمۇ ئاغرىتمايدۇ. مەن مېھمانخانىغا كىرىپ چىقىمەن، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئابدۇشۇكۇر ئاخۇن ئابدۇخالىقنىڭ بېشىدىكى دەستارىنى ئې-لىپ كىيىم ئاسقۇچقا ئىلىپ قويدى. تويلۇق چاپىنىنى سالدۇرۇ-ۋەتتى، ئاندىن كېيىن ئىشتىنىنى سالدۇردى. مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنى كۆتۈرۈپ ئىككى پۇتىنى كېرىپ يوتىسىدىن چىقىڭ

تۇتۇپ ئورۇندۇقتا ئولتۇردى.

ھېلىم سۇننەتچى ئاق ماتاغا يۆگىۋالغان قومۇشتىن ياسالغان بىگىز قولىنىڭ چوڭلۇقىدەك قىسماقنى قولىغا ئالدى. ئابدۇخالىقنىڭ زەكىرىنىڭ ئۈچىنىڭ تېرىسىنى سوزۇپ تۇرۇپ «چىك» قىلىپ قىسماققا قىسىۋالدى.

ئابدۇخالىق «ۋايجان!» دەپ چىقىرىۋەتتى.

ھېلىم سۇننەتچى:

— قورقماڭ باتۇر، كېسىپ بولدۇم مانا ھە ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر، — دەپ تەكبىر ئېيتىشقا باشلاپ زەكەرنىڭ قىسماقتىن چىقىپ تۇرغان قىسمىنى بوشاراق سوزۇپ شىپىلا قىلىپ كېسىۋەتتى. ئابدۇخالىق «ۋايجان!» دەپ ۋارقىراپ كەتتى. مەخسۇت مۇھتى ئۇنى پۇتۇن كۈچى بىلەن چىڭ قامالالاپ تۇتۇۋالغان ئىدى.

ھېلىم سۇننەتچى قىسماقنى ئېلىۋېتىپ زەكەرنىڭ ئۈچىنى قاپلاپ تۇرغان كېسىلگەن تېرىسىنى كەينىگە ئۆرۈپ قان چىقىۋاتقان يەرگە شاگىرتى ئۇزاتقان كۆيدۈرۈپ تەييارلىغان پاختىنى باستى. شۇنىڭ بىلەن قان توختىدى.

— ئاغرىۋاتامدۇ؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھتى.

— بىزە ئاغرىۋاتىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئىڭراپ.

— باتۇر بالا دېگەن ئۇنداق ئاغرىقلارغا چىدايدۇ، — دېدى ئابدۇشۇكۇر ئاخۇن.

ئاڭغىچە ھېلىم سۇننەتچى كۆيدۈرۈلۈپ بولۇنغان پاختىنى كەسكەن جايغا كەينى ـ كەينىدىن ئۈچ قېتىم بېسىپ قولى بىلەن سىلاپ چۇشۇپ كەتمىگۈدەك قىلىپ بولۇپ سۇننەت قىلىشنى ئاخىرلاشتۇردى.

— خەتنە قىلىش ئاخىرلاشتى. بالا يېتىۋالسۇن. بالىغا تۇخۇم بەرسەك ياخشى بولىدۇ، — دېدى. ئۇ ئابدۇخالىققا قاراپ:

— يىغلىماڭ جۇمۇ، يىغلىسىڭىز خەتنە قىلىنغان جاي زو-

رۇقۇپ قېلىپ قان چىقىدۇ، — دېدى.

ئابدۇشۇكۇر ئاخۇن پىشۇرۇلغان تۇخۇمىنى ئاقلاپ ئابدۇخالىقنىڭ ئاغزىغا سېلىپ قويىدى. ئابدۇخالىق ئىڭىراشتىن توختىدى.

گۇلسۇمخان يونتقان، كۆرپىلەرنى سېلىپ ئابدۇخالىقنىڭ بېلىنىڭ تۆۋەينىگىچە كېلىدىغان جايغا پاكىزە قۇم قۇيۇپ قويغان ئىدى. مەخسۇت مۇھتى، ئابدۇشۇكۇر ئاخۇنلارنىڭ ياردىمىدە ئابدۇخالىقنى ئاۋايلاپ ئورۇنغا يانتۇرۇپ قويدى. گۇلسۇمخان ئۇسۇتىدىكى يونتاننىڭ سۇنئىتە قىلىنغان جايغا تېگىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئابدۇخالىقنىڭ ئىككى بېقىنىغا يوغان ئىككى ياستۇقنى تىرەپ يونتاننى كۆتۈرۈپ قويدى.

چوڭلار بىر - بىرلەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئابدۇخالىقنىڭ قېشىدا تۇرسۇن، ئەكبەرخان، ھېسامىدىنلا قالدى.

بىردەمدىن كېيىن ئۆيگە ئابدۇخالىقنى كۆرگىلى چوڭ ئانىلىرىدىن ئەرەمسىما خېنىم، ئايخان قۇشناچىم (ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ ئاپىسى)، ئابدۇخالىقنىڭ ئاپىسى نىيازخان باشلىق ئۇرۇق - تۇغقانلار كەينى - كەينىدىن كىرىشكە باشلىدى. ئۇلار ئابدۇخالىققا پۇل تۇتقۇزۇپ مۇبارەكلەشتى.

※ ※ ※

كەچقۇرۇن مېھمانخانىدا چوڭ سورۇن تۈزۈلدى. لۇكچۈنلۈك ئاتاقلىق مۇقامچى ھاسان بالا ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى ئۇششاق مۇقامىنى باشلاپ سورۇننى قىزىتىۋەتتى. مۇقام ئېيتىش تاڭغا يېقىنغىچە داۋام قىلدى. ئەتىسىمۇ مېھمانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى.

ئارىدىن يەتتە كۈن ئۆتتى. ھېلىم سۇننەتچى قولى يېنىك، ماھارىتى ئۇستۇن، ئۇستا سۇننەتچى بولغاچقا ئابدۇخالىقنىڭ خەتنىلىكى تېزلا ساقىيىپ كەتتى. ئۇ سەككىزىنچى كۈنى ئەتە-

گەنلىكى «مەكتەپكە بارىمەن» دەپ جىلتىسىنى قولىغا ئالغاندا چوڭ ئانىسى ئۇنى توساپ قويدى.

— يەنە تۆت - بەش كۈن يېتىپ دەم ئېلىڭ. مەكتەپكە بېرىپ كەلگىچە زورۇقۇپ قالمىسۇن، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

چوڭ ئانىسىنىڭ بۇ گېپىگە بىلەن ئابدۇخالىق يەنە بەش كۈن دەم ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئايۇپ هارۋىكەش ئۇنى مەكتەپكە پەيتۈن بىلەن ئاپىرىپ، ئەكېلىپ يۈردى.

ئىككى مۆجىزە

ئابدۇخالىق بىر ھەپتىگىچە مەكتەپكە پەيىتۇن بىلەن كېلىپ - كېتىپ يۈردى. بىر ھەپتىدىن كېيىن ئۇنىڭ خەتنىلىكى سەللىمازا ساقىيىپ كەسكەن جايىنىڭ ئەتراپىدىكى قىزىللىقلار تامامەن يوقاپ كەتتى. كەسكەن جايى ئىشتانغا تەگمىسۇ ئاغرىماس بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ مەكتەپكە بارغىچە پەيتۇنغا ئولتۇرماي ساۋاقداشلىرى بىلەن پىيادە بېرىپ ئۆيىگە پىيادە قايتىدىغان بولدى.

3 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. خېلىل موللام ئابدۇخالىققا ئالدىنقى كۈنى ئۆگەنگەن دەرسىنى ئوقۇتۇپ تولۇق قانائەت قىلغان ھالدا ئۈنى ماختاپ قويۇپ يېڭى دەرس بەرمىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ چىرايىدىكى تەقەززالىقنى سېزىپ:

— بۈگۈن سىزگە يېڭى دەرس بەرمەيمەن. سىز ھەپتىيەكنى تولۇق تۇغىتىپلا قالماي، بەلكى ئوقۇش، يېزىشنىمۇ تەڭ ئۆگىنىپ تولۇق ساۋاتلىق بولۇپ قالدىڭىز. مەن ئەتىدىن باشلاپ سىزگە قۇرئان كەرىمدىن دەرس بېرىمەن. سىز ھازىر ئۆيىڭىزگە قايتىڭ. ئاتىڭىزغا دېسىڭىز سىزگە بىر قۇرئان ئېلىپ بەرسۇن. ئەتە ئۈنى ئېلىپ كەلسىڭىز يېڭى دەرس بېرۈرمەن، — دېدى.

ئابدۇخالىق خۇشال ھالدا ئۆيىگە قايتتى. ئۇ ھويلىدا ئاتىسى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇ ئاتىسىغا خېلىل موللامنىڭ گېپىنى دېۋىدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم بەك خۇش بولدى.

— ئۆيدە ئەپچىل، كىچىكرەك بىر قۇرئان بار. شۇنى سىز ئوقۇڭ، — ئابدۇراخمان مەخسۇم شۇنداق دېگىنىچە نېمىنىدۇ

ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى.

— سىز ئەمدى يەتتىگە كىردىڭىز، كىچىك تۇرۇپلا قۇرئان ئوقۇشقا كۆچۈپسىز، بۇ تېخى تۇرپاندا كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر ئىش. بۇگۈن ئاخشام خېلىل موللامنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالمىساق بولماس، سىز ھېچيەرگە بارماي ئۆيدە ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ - ھە، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

ئابدۇراخمان مەخسۇم نىيازخان بىلەن ئەرەمسىما خېنىمغا ئابدۇخالىقنىڭ ئەتە قۇرئان ئوقۇشقا كۆچىدىغانلىقىنى ئېيتقىنىدا ئىككى ئانا تولىمۇ سۆيۈندى.

— زىياپەت بېرىپ خېلىل موللامنى كۈتۈۋېلىشنى ياخشى ئويلاپسىز. ھەي ئالدىراپ قالۇرمىزمۇ بۇ ئىشقا، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم سەل ئەنسىرەپ.

— ۋاي ئاپا بىزدە مېۋە - چېۋە، قەن - گىزەك تەييار تۇرسا، بىر قوينى سويسىلا بولىدىغۇ، نارىن چۆپ قىلساق پولاتبايىنىڭ ھۇسنارىخان چۆەر دېگەن ھېلىقى تاماققا ئۇستا ئاشپىزىنى تەكلىپ قىلمايمىزمۇ، ئۆزبېك نارىنغا ئۇستا، — دېدى نىيازخان.

— مەن قاسساپ چاقىرىپ قوي سويۇشنى نەسىرۇللا ئاكىغا تاپشۇراي. ئۆزۈم بېرىپ پولاتباي بىلەن كۆرۈشۈپ ھۇسنارىخان چۆەرنى پېشىندىن كېيىن بىزنىڭ ئۆيگە ئەۋەتىشنى ئېيتاي. ئاندىن ھەمدۇل ناۋاي بىلەن كۆرۈشۈپ نامازدىگەردىن كېيىن 10 نان، بىر تەۋەڭ سامسا ئېلىپ كېلىشنى ئېيتاي. ئۇ كەچتە شاگىرتى بىلەن كېلىپ ھويلىدا كاۋاپ پىشۇرسۇن، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— كېلىدىغان باشقا مېھمانلارنى ئۆزىڭىز تەكلىپ قىلۇرسىز، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

— شۇنداق قىلىمەن. خېلىل موللامنى ئابدۇخالىق ئۆزى بېرىپ تەكلىپ قىلغاي، — دەپ ئابدۇراخمان مەخسۇم ئۆيدىن

چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

خېلىل موللام تۆيۇق[1] مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى نىياز ئاخۇ-نۇمنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ ياشلىقىدا تۆيۇق مەدرىسىنى تاماملاپ كېيىن لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان. لۇكچۇن خانلىق مەدرىسىنى پۈتكۈزۈپ قەشقەرگە بېرىپ قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان تەرەققىيپەرۋەر دىنىي زات ئىدى. ئۇ ئۈستا خەتتات بولۇپ، ھۆسنىخەتنى بەك چىرايلىق يازاتتى. گاھىدا ئىلھامى كېلىپ قالغان چاغلاردا غەزەل، رۇبائىيلارنى يېزىپ قويىاتتى. ئۇ قەشقەردىن قايتىپ كېلىپ ئۆزى بالىلىق دەۋرىدە ئوقۇغان تۆيۇق مەدرىسىدە مۇدەررىس[2] بولۇپ تالىپلارغا دەرس بېرىپ يۈر-دى. بۇندىن بەش يىل بۇرۇن خېلىل موللام تۇرپان يېڭىشەھەردە ئولتۇرۇشلۇق ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە پەتىگە كەلگىنىدە ئابلىتىپ قازى ئاخۇنۇم، مىجىت ھاجى، زۇپەر ھاجىلار بىلەن تونۇشۇپ قېلىپ ئۇلاردا ناھايىتى ياخشى تەسىرات قالدۇرغان ۋە ئۇلارغا يېقىپ قالغان ئىدى. ئاردىدىن يېرىم يىل ئۆتتى. يېڭىشە-ھەرنىڭ مەركىزىدىكى قازىخانا مەسچىتىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان مەكتەپنىڭ موللىسى تاھىر ئاخۇن كېسەل بولۇپ قازا قىلدى. بۇ مەكتەپكە بىر موللا تەينىلەش زۆرۈر بولۇپ تۇرغاندا تۆيۇقتىن خېلىل موللام كەلدى. ئابلىتىپ قازى ئاخۇنۇم خېلىل موللامنى كۆرۈپ سۆيۈنۈپ كەتتى. ئۇ قازىخانا مەسچىتى ئىچىدىكى مەكتەپ-كە خېلىل موللامنىڭ موللا بولۇپ بالا ئوقۇتۇپ بېرىشىنى تەك-لىپ قىلدى. خېلىل موللام بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى. قازىخانا مەسچىتى ئىچىدىكى بۇ مەكتەپكە خېلىل موللام موللا بولۇپ تەينىلىنىپ بالا ئوقۇتۇشقا باشلىغاندىن كېيىن تۇرپاندا بۇ مەكتەپ

---

① تۆيۇق — پىچان ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى. ئۇ يەردە مەشھۇر ئەسھابۇلكەف مازىرى بار.
② مۇدەررىس — مەدرىسىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى.

خېلىل موللامنىڭ مەكتىپى دەپ داڭقى چىقتى.

خېلىل موللام ئۆز شاگىرتلىرىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ھەربىر بالىغا ئايرىم - ئايرىم دەرس بېرەتتى. ئۇ بالىلارنى بەك چىڭ تۇتاتتى. ئۇلارنىڭ كىچىككىنە سەۋەنلىكلىرىگىمۇ قەتئىي يول قويمايتتى. ياخشى ئوقۇغان بالىلارنى تەقدىرلەپ، ئىلھام بېرىپ تۇراتتى. ئۆگەتكەن دەرسىنى بىلەلمىگەن، بەرگەن تاپشۇرۇقىنى يادلىمىغان بالىلارنى قاتتىق جازالايتتى. ئادەتتە دەرس تەرتىپىنى بۇزغان بالىلارنى ئىنچىكە ئۇزمە چۇۋقى بىلەن ئۇراتتى. مەكتەپ- كە كەلمەي دەرس قالدۇرغان، بالىلارنى بوزەك ئەتكەن، يامان ئىشلارنى قىلغان بالىلارنى ئالدىغا چىقارتىپ ئۆرە تۇرغۇزۇپ تۇرسۇن خەلپەتكە تۇنقۇزۇپ قولىنىڭ ئالقىنىغا پالاق① بىلەن ئۇ- راتتى. پالاق تەگكەن قول ئىششىپ كېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا خېلىل موللامنىڭ مۇلايىم خۇشخۇيلۇقىدىن ئەسەرمۇ قالمايتتى. چىرايى قورقۇنچلۇق تۈس ئېلىپ قوللىرىنى شىلتىپ ۋارقىراپ كېتەتتى. شۇڭا بالىلار ئۇنىڭدىن قورقۇپ، ئۇنى كۆرسە شۇڭ ئولتۇرۇپ دەرسىنى تەكرارلايتتى. خېلىل موللام ھەرقانداق با- لىنى كۈندىلىك ئوقۇغان دەرسىنى تولۇق بىلىپ بولغان چاغدىلا قويۇۋېتەتتى. دەرسىنى بىلەلمىگەن بالىلارنى كەچكىچە ئېلىپ قېلىپ تەكرارغا سالاتتى. شۇڭا خېلىل موللامدا ئوقۇغان بالىلار كۈندە ئوقۇغان دەرسىنى كۈندە پىششىق بىلىۋېلىشقا تىرىشاتتى. شۇڭا يېڭىشەھەردىكى ئاتا - ئانىلار: «ئۇستازى زالىم بولسا شاگىرتى ئالىم بولىدۇ» دەپىشىپ بالىلىرىنى خېلىل موللامنىڭ مەكتىپىگە ئوقۇشقا بېرىدىغان بولۇشتى.

خېلىل موللام ئابدۇخالىق مەكتەپكە كەلگەن بىرىنچى ھەپ- تىدىلا ئۇنىڭ ئادەتتىكى بالىلارغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ھېس قىل- غان ئىدى. شۇڭا خېلىل موللام ئابدۇخالىققا ناھايىتى ئىدىتلىق

---

① پالاق — كالا تېرىسىدىن ئىككى قات قىلىپ تىكىلىپ ئىچىگە قۇم قاچىلانغان ئادەم قولىنىڭ ئالقىنىدەك كەڭلىكتىكى يېرىم مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى جازا قورالى.

دەرس بەردى. دەرس تەكرارلىشىغا ئۆزى يېتەكچىلىك قىلدى. ھەتتا ھەر كۈنى دەرس ئاخىرلىشىپ بالىلارنى قويۇۋېتىدىغان چاغدىمۇ ئابدۇخالىققا شۇ كۈنى ئۆگەنگەن دەرسنى ئوقۇتۇپ، ئۆزى ئاڭلاپ قانائەت قىلغاندىلا ئاندىن قويۇپ بەردى. ئۈنى باشقا بالىلارغا ئوخشاش تۇرسۇن خەلپەتكە تاشلاپ قويمىدى.

ئادەتتە خېلىل موللامنىڭ ئابدۇخالىققا ئۆگەتكەن دەرسىنىڭ سالمىقى تەڭ دىمەتلىك ساۋاقداشلىرىنىڭكىدىن كۆپ ئېغىر بولۇپ، ئۈنىڭغا قاتتىق تەلەپ قويۇلاتتى. ئابدۇخالىق بولسا ناھايىتى تىرىشچان بالا ئىدى. ئۇ شۇنداق ئىشتىياق بىلەن دەرس تەكرارلايتتىكى، ئۇنداق چاغدا ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتەتتى. شۇڭا كۇندەلىك دەرسىنى ھەرقاچان تولۇق ئۆزلەشتۇرۇپ ماڭاتتى. ئۇ ئۇستازىنى خاپا قىلىدىغان ئىشنى پەقەت قىلمايتتى. «ياخشى ئانقا قامچا كەتمەيدۇ» دېگەندەك ئابدۇخالىققا «دەرسنى تەكرارلا، تەرتىپ ساقلا» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىش ھاجەتسىز ئىدى. ئۇ ئاڭلىق ئۆگىنەتتى. خېلىل موللام ئابدۇخالىققا دەرس بېرىشتە باشقا بالىلارغا ئۆگەتكەندەك كونا ئۇسۇلنى قوللانماي، يېڭى ئۇسۇل قوللاندى. ئۇ ئابدۇخالىققا ھەپتىيەكتىن دەرس بېرىپ سۇرىلەرنى يادلاشنى ئاساس قىلىۋالماي ئوقۇش، يېزىشنى چېڭ تۇتۇپ ئۆگەتتى. ئابدۇخالىق مەكتەپكە كىرىپ يېرىم يىلغا قالمايلا ھەپتىيەكنى ئۆزى قىينالمايلا شارىلداپ ئوقۇيدىغان بولدى. ئۇيغۇر تىلىدىنمۇ تولۇق ساۋاتى چىقتى. ئۇ چوڭ دادىسى مەجىت ھاجى روسىيىگە سودىغا بارغاندا قازان، موسكۋادىن ئالغاچ كەلگەن كىتابلارنى قىينالماي ئوقۇيالايدىغان بولدى. ئۇيغۇر تىلىدىنمۇ تولۇق ساۋاتى چىقتى. ئۇ چوڭ دادىسى مەجىت ھاجى روسىيىگە سودىغا بارغاندا قازان، موسكۋادىن ئالغاچ كەلگەن كىتابلارنى قىينالماي ئوقۇيالايدىغان بولدى.

ئابدۇخالىق چۈشتىن كېيىن خېلىل موللامنى بۇگۈن كەچتىكى زىيارەتكە تەكلىپ قىلغىلى بارغىنىدا، خېلىل موللام قۇرئان ئوقۇۋاتقان چوڭ بالىلارنى ئوقۇتۇۋاتقان ئىكەن. خېلىل موللام ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ قېشىغا چاقىردى. ئابدۇخالىق كېلىش مەقسىتىنى ئېيتتى. خېلىل موللام ئابدۇخالىقنىڭ گېپىنى ئاڭ-

لاپ بولۇپ:
— ئاتىڭىزلەر ئۇنچىۋالا جۇۋاپ كەتمىسمۇ بوپتىكەن. سىز ئۆزىڭىز ئاتايىتەن تەكلىپ قىلىپ كەلگەچكە بارمىسام بولامدۇ، باراي. نامازشامدىن كېيىن بارۇرمەن، — دېدى.

نامازشامدىن كېيىن مېھمانلار كەينى ـ كەينىدىن كېلىشكە باشلىدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم مېھمانلارنى مېھمانخانىغا باشلىدى. ئالدىدا زۇپەرھاجى، ئەبەيدۇللا شەمەيچى ئاندىن كېيىن دۇگامەت ئەئلەم ئاخۇن، ئەتىيۇللا ھاجى، مىرزابايلار كېلىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىنلا خېلىل موللام، ھەمدۇللا دامولا، پولاتباي-لار كەلدى.
خىزمەتكار مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بەردى. ئاندىن كېيىن داستىخان سالدى. داستىخان ناھايىتى مول ئىدى. ئاۋۋال مېۋە ـ چېۋە، قەن ـ گېزەك، نان بىلەن چاي قويۇلدى. ئۇندىن كېيىن لېگەنلەردە سامسا ئېلىپ كىرىلدى. مېھمانلار مېۋە ـ چېۋىلەرگە ئېغىز تېگىپ بىرەر تالدىن سامسا يېيىشتى. ھەمدۇللا ناۋايىنىڭ تۇرپاندا كاۋاپچىلىقتا داڭقى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىدا دورا ـ دەرمان سېپىپ مەيىنى سىڭدۈرۈپ پىشۇرغان كاۋاپلىرىنىڭ ھىدى ھويلىدىن مېھمانخانىغا كىرگەن ئىدى. شۇ ئەسنادا ھەمدۇللا ناۋايىنىڭ شاگىرتى چوڭ پەتنۇستا كاۋاپ ئېلىپ كىردى. خىزمەتكار پەتنۇسنى ئېلىپ ھەربىر مېھ-مانىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. ئابدۇراخمان مەخسۇم:
— قېنى مېھمانلار كاۋاپ سوۋۇپ قالمىغاي، ئىسسىقىدا ئېغىز تېگىنى، — دەيتتى تەۋەززۇ بىلەن.
مېھمانلار كاۋاپنى ماختىشىپ بىرەر ـ ئىككى زىختىن يې-يىشتى. ئارقىدىن لېگەنلەردە پۇرقىراپ ھورى چىقىپ تۇرغان گۆش قويۇلدى. كەينىدىنلا يوغان تاۋاقلاردا ئوخشىغان نارىن چۆپ كەلتۇرۇلدى.

مېھمانلار خالىغان تائامدىن يېيىشىپ ئازادە ئولتۇرۇپ پا-راڭغا چۈشۈشتى. ئۇلار گەپ ئارىلىقىدا خېلىل موللامنىڭ بالا ئوقۇتۇش، شاگىرت تەربىيىلەشتىكى ئەجىر - مېھنىتى، تۆھپە-سىنى تىلغا ئېلىشىپ بىر پەس ماختىشىپ ئاپىرىن ئوقۇشتى. ئابدۇخالىقنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشتىكى تىرىشچانلىقىدىن تولىمۇ سۆيۈنۈپ ئۇنىڭغا ياخشى تىلەكلەرنى تىلەشتى. زىياپەتنىڭ ئاخ-رىدا ئابدۇراخمان مەخسۇم رەھمەت ئېيتىپ خېلىل موللامغا بىر بەقەسەم تون، قوينىڭ يېرىم گۆشى، نان، قەن - گېزەك قويدى.

※ ※ ※

ئارىدىن بىر يىل ئۆتتى.

1909 - يىل 9 - ئايدا ئابدۇخالىقنىڭ خېلىل موللامدا ئىككى يىل ئوقۇپ سەككىز يېشىدا قۇرئان تاماملىغانلىقى تۇرپانغا پۇركەتتى.

ئابدۇخالىق قۇرئاننى ئوقۇپ بولغان كۈنى ئاخشىمى مەجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم ئۆيىدە يەنە بىر قېتىم چوڭ زىياپەت ئۆتكۈزۈپ خېلىل موللامنى كۈتۈۋالدى. خېلىل موللام زىياپەتتىن كېيىن مەجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمغا قاراپ دېدى.

— پەقىرنى ئەپۇ قىلىشقايلا. مەن ئابدۇخالىق قارىنى مۇشۇ يەرگىچە ئوقۇتاي. بۇ بالىدا بىر خىسلەت بار. ئاللاھ خالىسا ئۇنى ئەمدى مەدرىسىدە ئوقۇتسىلا. ئىنشائاللا، ئابدۇخالىق كاتتا ئالىم بولىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇچ كۈن ئۆتتى.

مەجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم مەسلىھەتلىشىپ ئابدۇخالىقنى تۇرپان يېڭىشەھەرىدىكى مەدرىسكە ئوقۇشقا بەردى.

بۇ مەدرىسىنىڭ باش مۇدەررىسى ھەمدۇللا دامۇللام ئىدى. شۇڭا بۇ مەدرىسە[1] تۇرپاندا «ھەمدۇللا دامۇللام مەدرىسى» نامى بىلەن مەشھۇر ئىدى. ھەمدۇللا دامۇللام تېخى يېقىندا دۇگامەت ئەئلەم ئاخۇنۇمدىن كېيىن تۇرپاننىڭ ئەئلەم ئاخۇنى بولغان زات ئىدى.

ھەمدۇللا دامۇللام — تۇرپاندىكى يار مەدرىسىدە ئوقۇغان. ئۇ يار مەدرىسىنى پۈتكۈزۈپ قەشقەرگە بېرىپ قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە تۆت يىل ئوقۇپ دامۇللا ئۇنۇاننى ئالغان. لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن توختاپ قالماستىن يەنە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوقەند خانلىق مەدرىسىدە ئىككى يىل ئوقۇغان. ئۇ قوقەند خانلىق مەدرىسىدىكى ئوقۇشىغا قانائەت قىلماي، بۇخاراغا بېرىپ ئىسلام دۇنياسىدا داڭلىق بۇخارا مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ بۇخارا مەدرىسىدە تۆت يىل ئوقۇپ، مەدرىسىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتكۈزگەن. ھەمدۇللا دامۇللام بۇخارا مەدرىسىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن تەكلىپ بويىچە روسىيىنىڭ ئوفا، قازان شەھەرلىرىگە بېرىپ ئۆلىما، ئالىملار بىلەن ھەمسۆھبەت ۋە بەس ـ مۇنازىرە لەردە بولۇپ داڭقى چىققان.

ھەمدۇللا دامۇللام 1905 ـ يىلى يازدا ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ زۇپەرھاجى، ئابلىتىپ قازى ئاخۇنۇم، مىجىت ھاجى قاتارلىق يۇرت كاتتىلىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن تۇرپان يېڭىشەھەردە تۇرۇپ قالغان ئىدى. ئۇ شۇ يىلى كۈزدە سودىگەر كوچىسىدىن قورۇ ـ جاي سېتىۋېلىپ ئۆز قورۇسىدا ھازىرقى مەدرىسىنى ئاچقان ئىدى.

كېچىككىنە ئابدۇخالىقنىڭ ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگەنلىكى ئۇنىڭ قۇرئانىنى ئوقۇپ تاماملىغانلىقىدىن كېيىنكى يەنە بىر چوڭ ۋەقە بولۇپ تۇرپاندا تىلدىن ـ تىلغا كۆچۈپ خېلى بىر چاغلارغىچىلا كىشىلەر ئاغزىدىكى پاراڭنىڭ

[1] مەدرىسە — ھازىرقى تولۇق ئوتتۇرا، ئوتتۇرا تېخنىكوم بىلەن تەڭ دىنىي مەكتەپ. ئۇ چاغدا قەشقەر خانلىق مەدرىسى ھازىرقى ئۇنىۋېرسىتېتلار بىلەن تەڭ دىنىي مەكتەپ ئىدى.

باش تېمىسى بولۇپ قالدى. ئادەملەر يىغىلىشقان جايلاردا پاراڭ-چىلار «بۇ يىل بىزنىڭ تۇرپاندا ئىككى مۆجىزە يۈز بەردى. بىرى سەككىز ياشلىق ئابدۇخالىق قۇرئاننى تاماملىدى. يەنە بىرى يەنە شۇ ئابدۇخالىق ھەمدۇللا دامۇللامىنىڭ مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىردى ...» دەپ گەپنى باشلايتتى.

ھەمدۇللا دامۇللام سەككىز ياشلىق ئابدۇخالىقنىڭ مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرگىنىدىن تولىمۇ سۆيۈندى، ئۇ ئابدۇخالىققا دەرس بېرىشنى پىشقەدەم مۇدەررىس نىياز موللامغا تاپشۇردى. نىياز موللام ئۆز شاگىرتلىرىغا قاتتىق تەلەپ قويىدىغان ئۇستاز ئىدى. شۇنداقتىمۇ ھەمدۇللا دامۇللام ھەپتىدە بىر قېتىم ئابدۇخالىقنىڭ ئۆگەنگەن دەرسلىرىدىن ئۆزى ئىمتىھان ئېلىپ تۇردى. ھەر قېتىملىق ئىمتىھاندا ئابدۇخالىق ھەمدۇللا دامۇللامنى قايىل قىلىپ ئۇنىڭ ماختىشىغا مۇيەسسەر بولاتتى.

ئابدۇخالىق مەدرىسكە كىرىپ بىر يىل ئۆتتى. بۇ بىر يىل جەريانىدا ئۇ ناھايىتى زور تىرىشچانلىق بىلەن ئوقۇدى. ھەمدۇللا دامۇللام نىياز موللام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئابدۇخالىقتىن يىلىلىق ئىمتىھان ئالدى. ئابدۇخالىق تىل - ئەدەبىيات، ئىلمىي تەجۋىد (قۇرئاننى قىرائەت بويىچە ئوقۇش) ئەبجەد ھېساب قاتارلىق دەرسلەردىن ئېلىنغان ئىمتىھاندىن ئەلا ئۆتۈپ ئۇستازلىرىنى تولىمۇ سۆيۈندۈردى.

ھەمدۇللا دامۇللام:

— ئىلىم ئۆگىنىشكە مۇشۇنداق ئىشتىياق باغلاپ، سەئى ئىجتىھات قىلغان تىرىشچان بالىنى تېخى ئۇچراتمىغان ئىدۇق. تىل ئۆگىنىش، تىلنى پۇختا ئىگىلەش— ئىلىم - مەرىپەتنىڭ مۇقەددەس ئىشىكىنى ئاچىدىغان ئالتۇن ئاچقۇچنى قولغا ئالغانلىقتۇر. بىز ئابدۇخالىققا بۇ ئالتۇن ئاچقۇچنى ئىگىلەش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىشىمىز كېرەك، — دېدى ۋەزمىن ئاھاڭدا.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئابدۇخالىققا مەدرىسىدە ئوقۇلىدىغان ئا-

دەتتىكى دەرسلەرگە قوشۇپ نىياز موللام پارس تىلىدىن، ھەمـ
دۇللا داموللام كېيىنچە ئەرەب تىلىدىن مەخسۇس دەرس ئۆتۈشكە
باشلىدى. ئىككى خىل يېڭى دەرس قوشۇلغاندىن كېيىن گەرچە
ئابدۇخالىقنىڭ يۈكى ئېغىرلاشقان بولسىمۇ، ئۇ قىلچە بوشاشماي
تېخىمۇ زور تىرىشچانلىق بىلەن ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى.

بەگزادىنىڭ مىنىشكە ئېتى يوقمۇ

ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ مەدرىسىدە بالىلار ھەپتىدە ئالتە كۈن ئوقۇپ ھەر جۈمە كۈنى دەم ئالاتتى. 1910 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ ئاخىرى جۈمە كۈنى ئىدى. ئابدۇخالىق ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچىپ لەگلەك ئۇچۇرۇپ ئويىنىماقچى بولۇپ لەگلىكىنى كۆتۈرۈپ دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. دەل شۇ چاغدا كوچىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىن ھەببۇللا قولىنى پۇلاڭلىتىپ يېتىپ كەلدى.

— لەگلەك ئۇچۇرۇپ ئويىنامسەن؟ — سورىدى ھەببۇل ھاسىرىغان پېتى.

— ھەئە، سەنمۇ لەگلىكىڭنى ئاچىق بىللە ئويىنايمىز، — دېدى ئابدۇخالىق.

— ئاتام ماڭا بىر ئىشنى تاپشۇرغان، — دېدى ھەببۇل «شىرت» قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ، — مەن سېنى بىللە بېرىشىپ بېرەمدىكىن دەپ چاقىرغىلى كەلگەن.

— نېمە ئىش ئىدى ئۇ؟ — دېدى ئابدۇخالىق.

— كۈن چىقىش قۇۋۇقتىكى[1] چوڭ ئاتاملارنىڭ ئۆيىگە بىر گەپنى ئېيتىپ قويغىلى بارماقچىدىم، — دېدى ھەببۇل.

— ئۆزۈڭ يالغۇز بارساڭ قورقامسەن؟

— قورقمايمەن. يالغۇز ماڭغاندىن دەپ شۇ. سەن بارمىساڭ ھېسابلىدىننى چاقىراي ئەمىسە.

— توختاپ تۇر ھە. مەن لەگلىكىمنى ئۆيگە قويۇپ قويايى، — ئابدۇخالىق شۇنداق دەپ ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى.

---

① كۈن چىقىش قۇۋۇق — شەرقىي دەرۋازا.

ئابدۇخالىق ھويلىسىدىن چىققاندا ئۇنى دەرۋازا ئالدىدا ھەبە-
بۇل بىلەن ھېسامىدىن كۈتۈپ تۇراتتى.
— مەن چىقتىم جۇرۇڭلار! — دېدى ئابدۇخالىق ئىككى
دوستىغا.
— جۇرۇڭلار! — ئۇچ بالا شۇنداق دېيىشىپ شەھەرنىڭ
شەرقىي دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشۈپ كەتتى. ئۇلار
سودىگەر كوچىسىدىن ئۆتۈپ قازىخانا مەسچىتى ئالدىدىكى كىچىك
مەيدانغا يېتىپ بېرىپ ئىختىيارسىز توختاپ قېلىشتى. مەيدا-
نىڭ ئوتتۇرىسىدا قىياپىتى غەلىتە ئىككى ئادەم تۇراتتى.
ئوڭ تەرەپتىكى ئادەم خۇددى ئالدىنقى ئىككى پۇتىنى يەردىن
كۆتۈرۈپ مېڭىشقا تەمشىلىۋاتقان قىرچاڭغۇ ئانقا ئوخشايتتى. ئۇ
ئادەم ئىككى قولىنى پەسكە ساڭگىلىتىپ يەرگە قاراپ دۇمچىيىپ
تۇراتتى. ئۇ بېشىنى ساڭگىلىتىپ يەرگە قاراپ تۇرغاچقا يۈزىنى
كۆرگىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ سول تەرىپىدە بوينىغا قۇۋۇق[1]
سېلىنغان بىر ئادەم ئولتۇراتتى. ئۇ ئادەم جۇدەپ بىر تېرە، بىر
سۆڭەك بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا بىر ماتا ياغلىق
يېيىپ قويۇلغان بولۇپ بۇ ئىككى ئادەم تىلەمچىلىك قىلىۋاتاتتى.
ئابدۇخالىق ۋە ئۇنىڭ ئىككى دوستى بۇ ئىككى ئادەمگە
قىزىقىپ قالدى. ئۇلار بۇ ئىككى ئادەمنى قورشاپ تۇرغان 10
نەچچە ئادەمنىڭ ئارىسىدىن قىسىلىشىپ ئالدىغا ئۆتتى. دۇمچەك
ئادەم يەردىكى داپنى قولىغا ئېلىپ ھەمراھىنىڭ يېنىغا جايلىشىپ
ئولتۇردى. ئۇ ئولتۇرغان چاغدىمۇ بېشىنى ئالدىغا ساڭگىلىتىپ،
مۇرىسىدىن ئېگىز كۆتۈرەلمەيتتى. ئۇ «ئىم» قىلىپ تامىقىنى
قىرىپ قويۇپ داپنى «دۇم - تاق - دۇم» گە كەلتۈرۈپ رېتىملىق
چېلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ داپ چېلىشتىكى ھەرىكىتى غەلىتىلا
بولۇپ داپنىڭ رېتىمىغا كەلتۈرۈپ ئىككى يانغا چايقىلىپ بېشىنى

---

① قۇۋۇق — گۇناھكارلارنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان ياغاچتىن ياسىلىدىغان تاقاق.

سىلكىپ قويياتتى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى كۆرگەن كىشى ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىماي تۇرالمايتتى. ئۇ داپنى بىر پەس چالغاندىن كېيىن چۆرىسىگە 30 — 40 تەك ئادەم يىغىلدى. دۇمچەك داپچى داپنى «دۇم - تاق - دۇم» چېلىپ تۇرۇپ بىردىنلا خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلغان قوزا ئېچىنىشلىق مەرەۋانقاندەك ئىنچىكە ئاۋازى بىلەن قوشاق ئوقۇشقا باشلىدى:

— ئۆزۈم شەھىرى لۇكچۇندىن،
ئاتىم مېنىڭ خوجا ئەخمەت.
مەن غېرىبنىڭ زارىنى،
بىر ئاڭلىسۇن جامائەت.
دۇمتاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم.

لۇكچۇن دېگەن يەرلەردە،
ئېگىز سوققان شەر بارمۇ؟
گاڭ[1] خوجامنى كۆرگەندە،
تىترىمىگەن ئەر بارمۇ؟
دۇمتاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم.

ئىشلىدىما، ئىشلىدىم،
گاڭ خوجامغا ئىشلىدىم.
ئون يىل ئىشلەپ ھاشارغا،
كۆيۈك نانىنى چىشلىدىم.
دۇمتاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم.

كىچىك خوجام - بەگزادەم،
مىندى مېنى ئات قىلىپ.

---

① گاڭ خوجام — لۇكچۇن ۋالىسى.

كۆنده تىنماي چاپتۇردى،
ئۆز كۆڭلىنى شاد قىلىپ.
دۇمتاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم.

ئاستا چاپسام سالىدۇ،
ئات قامچىسى قولىدا.
قانچە تاتۇق ئىزى بار،
يېغىر بولغان دولىدا.
دۇمتاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم.

ھايۋان ئەمەس ھېچقاچان،
بىزمۇ ئادەم بالىسى.
يەتسەكەن تېز خۇداغا،
يېتىم - يېسىر نالىسى.
دۇمتاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم.

تۆت يىل ئات بوپ بېلىمنى،
كۆتۈرەلمەس بولدۇم مەن.
بۇ دەردلەرنىڭ دەستىدىن،
شېرىن جاندىن تويدۇم مەن.
دۇمتاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم.

خوجا ئەخمەت داپنى يەرگە قويدى. ئۇ قوشاق ئوقۇشتىن توختىدى. ئۇ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، قاتتىق ئاھ ئۇردى - دە، تىلى بىلەن كالپۇكىنى يالاپ جىم ئولتۇرۇپ قالدى.

ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا تىكىلىپ قاراپ تۇرغان ئابدۇخالىقنىڭ كۆزىگە لۆممىتە ياش كەلدى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆز ئالدىغا لۇكچۇن ۋاڭنى سۇلتان مامۇتنىڭ ئوغلى ئىمىن بەگزادە كەلدى. ئابدۇخا-

لىق ئۆتكەن يىلى چوڭ دادىسى بىلەن لۇكچۇنگە بارغاندا ئۆزىدىن ئۇچ — تۆت ياش چوڭ ئىمىن بەگزادىنى كۆرگەن ئىدى. ئۇ چاغدا ئىمىن بەگزادە خېلىلا ئەدەپلىك، ياخشى بالىدەك كۆرۈنگەن ئىدى. مانا ئەمدى ئابدۇخالىق خوجا ئەخمەتنىڭ قوشقىنى ئاڭلاپ ئىمىن بەگزادىگە بىردىنلا ئۆچلۈكى كەلدى. ئۇ: «بەگزادىنىڭ مىنگىدەك ئېتى يوقمىكەن؟ ئادەمنى ئات قىلىپ مىنىپ؟» ئابدۇخالىق شۇلارنى ئويلاپ تۇرۇشىغا خوجا ئەخمەتنىڭ ئېچىنىشلىق ناله - زارى ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

— رەھمەتلىك ئاتام غازى ئاخۇن پۇتۇن ئۆمرىنى گاڭ خوجاملارنىڭ بالىلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئات بولۇپ دۇمبىسىگە مىندۈرۈپ، ئۇلارنى ئوينىتىپ ئالەمدىن ئۆتكەن. ئاتام رەھمەتلىكمۇ 40 ياشقا كىرگەندە ماڭا ئوخشاش دۇمچەك بولۇپ بېلىنى كۆتۈرەلمەس بولۇپ قالغان ئىدى. ئاتام قازا قىلىپ بەگزادىلەرگە ئات بولۇش قىسمىتى 17 يېشىمدا مېنىڭ بېشىمغا كەلدى. كىچىك بەگزادىلەر بىرسى مىنىپ ھېرىپ قالسا، يەنە بىرسى كېلىپ مىنىپ ماڭا پەقەت ئارام بەرمىگەچكە كۈندە تاڭ سەھەردىن كەچ كىچە ئاتقا ئوخشاش تۆت ئاياغلىنىپ يۈرۈپ ئۇچ يىلدىن كېيىن بېلىمنى كۆتۈرسەم، كۆتۈرەلمىدىم. بىلىم قېتىپ قېلىپ مانا مۇشۇنداق دۇمچەك ھالغا كېلىپ قالدىم. كىچىك بەگزادىلەر 12 — 13 ياشقا كىرگىچە مېنى ئات قىلىپ مىنىشىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلاردىن كىچىكلىرى مېنى ئات قىلىپ مىنىشىدۇ. ئاھ، كاج پەلەك، ئاھ تەڭشەلمىگەن جاھان. مەن 15 يىل گاڭ خوجامغا ئىشلەپ بەگزادىلەرگە ئات بولۇپ بەردىم. بەگزادىلەرنىڭ ئېچىدە ئىمىن بەگزادە ناھايىتى زالىم، ۋەھشىي ئىدى. ئۇ مېنى «تېز چاپمىدىڭ» دەپ ئات قامچىسى بىلەن تىنماي ساۋايتتى.

بىر كۈنى ئىتتىك كېتىۋاتسام ئىمىن بەگزادە:

— توختا! — دېدى.

مەن توختىدىم. ئۇ بېشىمغا شارقىرىتىپ سىيگىلى تۇردى.

مەن سېسىقچىلىققا چىدىماي:

— بەگزادەم ھاجەتخانىغا ئاپىراي، — دېدىم. ئۇ:

— سەن ماڭا تېخى گەپ ياندۇرغىدەك بولدۇڭمۇ؟ — دەپ قامچا بىلەن بېشىمغا ئۇردى. قۇلىقىمنىڭ كەينىگە تەگكەن قامچىنىڭ زەربىسىدە ھوشۇمدىن كېتىپتىمەن. ھوشۇمغا كەلسەم زىنداندا يېتىپتىمەن. گاڭ خوجام مېنى «بەگزادىگە گەپ ياندۇرۇپ ئوردا قائىدىسىنى بۇزغان گۇناھىڭ ئۈچۈن» دەپ ئىككى يىل زىندانغا سولىدى. ئىككى يىلدىن كېيىن لۇكچۇندىن لوپقا سۈرگۈن قىلدى. شۇنىڭدىن بۇيان مانا 15 يىل بولدى. ياقا-يۇرتلاردا مۇساپىر بولۇپ يۈرۈپتىمەن. ئامىن ئىلاھا ئامىن! ئاللانىڭ سېخىي بەندىلىرى، ئامىن! — خوجا ئەخمەت يەرگە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئىككى قولىنى ناھايىتى تەستە مۇرىسىدىن ئېگىز كۆتۈردى.

ئابدۇخالىق كۆزىدىن لۆممىتە ئاققان ياشنى ئالقىنى بىلەن سۈرتۈۋەتتى. ئۇ ئائىسى خەجلەڭ دەپ بەرگەن پۇل بىر تىزىق داچىننى يانچۇقىدىن چىقىرىپ خوجا ئەخمەتكە سەدىقە قىلدى. ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇلمۇ يانچۇقىدىن بىرنەچچىدىن ياماق (مىس تەڭگە) چىقىرىپ خوجا ئەخمەتكە بەردى. ئەتراپتا قاراپ تۇرغان كىشىلەر 100 دىن ئاشقان ئىدى. ئۇلار بەزىلىرى پۇل، بەزىلىرى نان، مېۋە - چېۋە سەدىقە قىلىشتى.

— جۇرۇڭ ئابدۇخالىق ماڭىنى، — دېدى ھەببۇل ئۇنىڭ يېڭىدىن تارتىپ.

ئابدۇخالىق بېشىنى چايقاپ مېڭىشقا ئۇنىمىدى. ئۇ قاتتىق ئېچىنىش ئىچىدە خوجا ئەخمەتكە قاراپ تۇراتتى. خوجا ئەخمەت ئابدۇخالىقتىن سورىدى:

— ھەي ياخشى بالا، ئېتىڭ نېمە؟

— ئېتىم ئابدۇخالىق.

— بەللى، ئاللا بەخت - تەلىيىڭنى بەرگەي، ئېتىڭ بەك

ئۇلۇغ ئىكەن. پىشانەڭ ئوچۇق، كۆزۈڭ نۇرلۇق بالا ئىكەنسەن. ئۆزۈڭ كىچىك بولساڭمۇ ناھايىتى سېخىي، مەرد بالا ئىكەنسەن. ئامىن ئىلاھا ئامىن، ئاللا ساڭا ئىلىم ـ ھېكمەت ئاتا قىلغاي، — خوجا ئەخمەت دۇئاغا قول كۆتۈردى.

ئابدۇخالىق بىر پەستىن خوجا ئەخمەتتىن ئۆزىنى قىينىۋاتقان بىر سوئالنى سورىدى:

— مىجىت ھاجىم چوڭ دادام گاڭىلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش، پۇلى بەك جىق. بايلىقى ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپ دېگەن. شۇنداق تۇرۇپمۇ بەگزادىلەر مىنىدىغان ئات يوقمىكەن؟

ئابدۇخالىقنىڭ بۇ سوئالى خوجا ئەخمەتنىڭ قەلب يارىسىنىڭ ئېغىزىنى ئېچىۋەتتى. خوجا ئەخمەت ئۆزىنى تۇتالماي ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇنىڭدىن سوئال سورىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. ئۇ بۇ يەردىن كېتەيچۇ دەپ تۇرغاندا خوجا ئەخمەت يىغىدىن ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھەي ئابدۇخالىق، گاڭ خوجاملارنىڭ يۈزى سۇتتەك ئاق بولغىنى بىلەن كۆڭلى كۆمۈردىنمۇ قارا. ئۇلارنىڭ تاغدا نەچچە مىڭ يىلقىسى بار. يۈرتتىمۇ نەچچە يۈز ئېتى بار. ئۇلار بىز يوقسۇللارنى ھايۋاندىنمۇ پەس كۆرىدۇ. ئۇلار بىزنى قۇل ئورنىدا ئىشلىتىدۇ. بىز گاڭىلارغا گەپ ياندۇرۇش يىراق تۇرسۇن، بەشىمىزنى كۆتۈرۈپ قارىساقمۇ چوڭ گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولۇپ ئېغىر جازاغا ئۇچرايمىز. خوجا ئەخمەت ئېسىدەپ گەپ قىلالماي قالدى.

خوجا ئەخمەتنىڭ يېنىدىكى ھەمراھى — بوينىغا قۇۋۇق سېلىنغان ئادەم شىكايەت قىلىپ دەرد تۆكۈشكە باشلىدى:

— مېنىڭ ئېتىم ستى ئەخمەت. بىز خوجا ئەخمەت بىلەن بىر مەھەللىلىك. مەن بىر ھېيت كۈنى كۆزۈمگە چىرايلىق كۆرۈنۈپ تۆت گەز سېرىق تۈگانى پۈتا قىلىپ باغلاپ لۈكچۈن بازىرىغا باردىم. مەن بازارغا كىرگەن چاغدا گاڭ ئېگىز ئوردىدىن

چىقىپ دالان كارىزغا بارماقچى بولۇپ بازارغا چىققان ئىكەن.
بىر كەمدە ئوردىنىڭ جاكارچىسى جاڭ سوقۇپ:
— گاڭ خوجام بازارغا قەدەم تەشرىپ قىلدى! — دەپ توۋلىدى.
بازاردىكى جىمى ئادەم بۇنى ئاڭلاپلا قول قوۋۇشتۇرۇپ بەشىنى پەس قىلىپ گاڭغا ھۆرمەت بىلدۇردى. مەنمۇ بىر دۇكانىنىڭ ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ بېشىمنى ئىگىپ تۇردۇم. شۇ ئەسنادا قېرىشقاندەك پاتتىكىم «زىك» قىلىپ قاتتىق - قاتتىق ئاغرىپ كەتتى. مەن پاتتىكىمنى بوغۇن چاققانلىقىنى سېزىپ چىشىمنى چىشلەپ چىداپ تۇردۇم. بىر چاغدا بوغۇن[1] كۆينىكىمىنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ يىرىك پۇتى بىلەن شىللامدىن دۇمبەمگە ماڭماسمۇ، ئاجايىپ غىدىقىم كېلىپ كەتتى. مەن چىداپ تۇرالماي بوغۇننى تۇتۇۋېلىشقا قولۇمنى دۇمبەمگە ئۇزاتتىم. بوغۇن يەنە ئىككى يەرنى چېقىۋالدى. مەن تاقەت قىلالماي پۇتۇمنى يېشىپ چامچامنى سېلىۋېتىپ بوغۇننى تۇتۇش ئۈچۈن بېشىمنى كۆتۇردۇم. شۇ زامات خۇددى يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەكلا ئوردا چېرىكلىرى يېنىمدا پەيدا بولدى. بىر چېرىك:
— ھوي بەدبەخ گاڭ خوجامغا بى ھۆرمەتلىك قىلىشقا قانداق پېتىنىدىڭ، بېشىڭنى پەس قىل! — دەپ كالتەك بىلەن بېشىمغا قاتتىق ئۇردى.
مېنىڭ كۆزۈم قاراڭغۇلىشىپ ھوشۇمدىن كەتتىم. ھوشۇمغا كەلسەم گاڭنىڭ زىندانىدا يېتىپتىمەن. زىندانىنىڭ كەڭلىكى 12 گەز (تۆت مېتىر) ئېگىزلىكى 16 گەز بولۇپ ئۈستىدە ئادەمنىڭ قوش مۇشتۇمى پاتقىدەك كىچىك تۆڭلۈكى بار ئىكەن. ئاللا ئىگەم بەندىسىنى زىندانغا چۈشۈپ قېلىشتىن ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي. زىندانىدا يېتىپ مەن يېمىگەن تاياق، مەن تارتمىغان ئازاب

---

① بوغۇن— ياۋا ھەرە.

قالمىدى. ئادەمنىڭ جېنىمۇ چىڭ يەردە ئىكەن. شۇنچە ئازابتىمۇ ئۆلمىدىم. مەن ئىككى يىل زەي زىندانىدا ياتتىم. ئىككى يىلدىن كېيىن سۇلتان مامۇت گاڭنىڭ پەرمانى بىلەن بوينۇمغا قۇۋۇق سېلىنىپ لوپقا سۈرگۈن قىلىندىم. مەن سۈرگۈندە يۈرۈپ «سۇلتان مامۇت گاڭنى ئانارخان ئىسمىلىك بىر باتۇر قىز ئۆلتۈرۈپتىتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن ئەزىز يۈرتۇم لۇكچۇنگە قاراپ يولغا چىقتىم. يولدا خوجا ئەخمەت بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇق. تۇرپانغا ئاخشام كەچنە يېتىپ كەلدۇق.

سىتى ئەخمەت سۆزلەشتىن توختاپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ جىمىپ قالدى.

ئابدۇخالىق خوجا ئەخمەت بىلەن سىتى ئەخمەتنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىسىنى ئاڭلاپ ۋاڭلارنىڭ ناھايىتى زالىملىقىنى بىلدى. ئۇنىڭ بىغۇبار قەلبىدە ۋاڭ ۋە بەگلەرگە قارشى نەپرەت تۇيغۇسى پەيدا بولدى.

ئابدۇخالىق چۈشكە يېقىن ھەببۇللانىڭ تاغىسىنىڭ ئۆيىدىن ئىككى دوستى بىلەن قايتىپ كەلدى. ئۇ ھويلىغا كىرىشىگە مېھمانخانىدىن ئابدۇراخمان مەخسۇم چىقتى. ئۇ ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ:

— دەل ۋاقتىدا كەلدىڭىز. مېھمانخانىدا مەخسۇتباي ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ تېخى يېڭىلا كەلدى. كىرىپ سالام بېرىڭ، — دېدى.

ئابدۇخالىق «ھىم» دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ مېھمانخانىغا كىردى.

لىگالار بىلەن ئامىرلار پاجىئەسى

ئابدۇخالىق مېھمانخانىغا كىرىپ مەخسۇت مۇھىتىغا سالام بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى. مەخسۇت مۇھىتى ئۇنى يېنىغا چاقىرىپ ئولتۇرغۇزۇۋالدى.

— سىزنى ھازىر «پارس، ئەرەب تىللىرىنى ئۆگىنىۋېتىپ-تۇ» دەپ ئاڭلايمىزغۇ؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھىتى قىزىقىپ.

— نىياز موللام پارس تىلىدىن دەرس بېرىۋاتىدۇ، ھەمدۇللا داموللام «پارس تىلىنى ئالدى بىلەن ئۆگەنسۇن، ئەرەب تىلىدىن كېيىنچە ئۆزۈم دەرس بېرىمەن» — دېگەن، — دېدى ئابدۇخالىق.

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، تىرىشىپ ئوقۇڭ، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ئىلھاملاندۇرۇپ.

مىجىت ھاجى:

— مەخسۇتباي شەمەيگە تېزرەك مېڭىپ كەتسەك ياخشى بولىدۇ. بۇ دورام كېچىكىپ قالدىڭىزغۇ؟ بىرەر كېلىشمەشلىك بولمىغاندۇ؟ — دېدى سوئال نەزىرى بىلەن.

— شەمەيگە ئېلىپ بارىدىغان مىللارنى تەييارلاپ قويغان. ياڭخىدىن بىر ئۇچۇر كېلىپ قېلىپ كېچىكىپ قالدىم، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى جاۋاب بېرىپ.

— ئامىرلارنىڭ يېغا قىلغان خەۋىرى بولمىسۇن يەنە؟ — دېدى مىجىت ھاجى قىزىقىپ.

— نەق ئۆزى شۇ. ئۆزلەمۇ ئاڭلاپتىلا ـ دە، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

مىجىت ھاجى بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. مىجىت ھاجى ئويلىنىپ قېلىپ سورىدى:

— سىزنىڭ ئامىرلار بىلەن ئالدى - بەردىڭىز بارمىدى؟
— يوقسۇ هاجىكا، مەن ئامىر بىلەن بۇرۇنلا تونۇش ئىدىم. ئۇ ناهايىتى جىگەرلىك، باتۇر ئادەم ئىدى، — دېدى مەخسۇت مۇهىتى ئىپتىخار بىلەن.
— ئامىر كىمنىڭ پۇشتىدىن ئىكەن؟ — ئىنچىكىلەپ سورىدى مىجىت هاجى.
ئابدۇخالىق دادىسى ئېلىپ بەرگەن تۇقاچنى يېمەستىن مەخسۇت مۇهىتىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى.
مەخسۇت مۇهىتى ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى:
— ئامىرلار لۇكچۇن چىلانباغدا ئولتۇرۇشلۇق هممە ئاكىنىڭ نەۋرىلىرى. هممە لىگا دېسە ئۇنى هەممە بىلىدۇ. ئاتامنىڭ دەپ بېرىشچە هممە ئاكىنىڭ بالىلىرى جىق، تېرىلغۇ يەرلىرى ئاز بولغاچقا يەيدىغان ئاشلىقى يېتىشمەيدىكەن. ئۇ هەر يىلى ئەتىيازدا موريىغا بېرىپ بايلارغا ئىشلەپ، بۇغداي ئورۇپ، كۆزگىچە سەككىز — ئون تاغار بۇغداي غەملەپ لۇكچۇنگە قايتىپ كېلىپ، كېلەر يىلى يازغىچە شۇ بۇغداي بىلەن جان باقىدىكەن.
بىر يىلى هممە ئاكا موريىدا بۇغداي ئورۇۋېتىپ ئۇسساپ كېتىپتۇ. بىر ئادەم لىگا (چىلگىنىڭ شاپىقى ئاق بىر خىلى) سېتىپ كەپتۇ. هممە — لىگانى سېتىۋېلىپ يەپتۇ. ئۇنىڭ ئۇرۇقىنى لۇكچۇنگە ئېلىپ بېرىپ بېغىغا تېرىپتۇ. لىگا بەك ئوخشاپتۇ. ئۇ لىگالارنى بالىلىرى بىلەن يەپ، ئاشقانلىرىنى لۇكچۇن بازىرىغا ئېلىپ بېرىپ سېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا لىگا دېگەن لەقەم سىڭىپ قاپتۇ.
هممە لىگانىڭ توققۇز قىز، بىر ئوغلى بار ئىكەن. ئۇنىڭ چوڭ قىزى گۆھەرخانىنىڭ مەستى، مەجلىل، مەتاقى، ئابدۇرېهىم، ئەخمەت بالدۇر ئىسىملىك بەش ئوغلى بولغان ئىكەن. ئۇلارغا چوڭ دادىسىنىڭ لەقىمى سىڭىپ قاپتۇ. مەستى لىگا چوڭ بولۇپ كارغا يارىغۇدەك بولغاندا ئاتىسى قازا قىلىپ ئالەمدىن

ئۆتۈپتۇ. لۇكچۈندە جان باقماق تەس بولغاچقا مەستى لىگا ئۆزى-نىڭ ئىنىلىرىنى باشلاپ ياڭخىغا كۆچۈپ كەپتۇ. ئاكا - ئۇكا لىگالار ياڭخىدا بايلارنىڭ كارىزىنى چېپىپ تىرىكچىلىك قىلىپ-تۇ. ئارىدىن بەش يىل ئۆتۈپتۇ. مەستى لىگا ئىنىلىرىغا:

— ئۆزىمىز بىر كارىز چېپىپ، سۇ چىقىرىپ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلساق بولمامدۇ؟ — دەپتۇ.

بۇ گەپكە مەستى لىگانىڭ ئىنىلىرى قوشۇلۇپتۇ. ئۇلار يەتتە يىل ئىشلەپ بىر كارىزنى چېپىپ پۈتكۈزۈپ كۇنىگە 15 مو يەر سۇغىرىلىدىغان سۇ چىقىرىپتۇ. ئۇلار بۇز يەر ئېچىپ بۇغداي، قوناق تېرىپتۇ. تۇنجى يىلىلا ئۇلارنىڭ زىرائەتلىرى ئوخشاپ مول هوسۇل كۆزگە كۆرۈنۈپ قاپتۇ. بىراق «يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگسە، بۇرنى تاشقا تېگىپتۇ» دېگەندەك ياڭخى پۇقرالىرىنىڭ هۆكۈمەتكە تاپشۇرىدىغان سېلىقىنى هۆددىگە ئېلىۋالغان ھىزمەت شاڭيۇ لىگالارغا ئۇچ يىللىق سۇ، يەر بېجى ئۈچۈن 10 دادەن[1] بۇغداي سېلىق ساپتۇ. لىگالار شاڭيۇغا يېلىنىپ، يالۇرغان بولسىمۇ، ئۇنۇمى بولماپتۇ. شۇ يىلى لىگالارنىڭ يېرىدىن توققۇز دادەن بۇغداي چىقىپتۇ. لىگالار ئىلاجسىز بايلاردىن بىر دادەن بۇغداي قەرز ئېلىپ هۆكۈمەتكە باج سېلىقنى تاپشۇرۇپتۇ. لىگالا-ر ئەمدى «ئۇھ» دەپ تۇرۇشىغا لۇكچۈن ۋاڭنىڭ بەگلىرى كې-لىپ ئۇلارنى ئالۋانغا تۇتۇپ كېتىپتۇ. ئاكا - ئۇكا لىگالار ئۆيلىرىدىن ئايرىلىپ ۋاڭنىڭ پېچان چوققا تامدىكى نەچچە يۈز مو يەرگە تېرىغان بۇغدايلىرىنى ئورۇپتۇ. ئورمىدىن كېيىن خاماندا ئىشلەپتۇ، كەچكۈزدە ئالۋاننى تۇگىتىپ ياڭخىغا قايتىپ كەپتۇ. ئۇلار مەھەللىگە كىرىشىگە ئۇلارنىڭ خوتۇن - بالىلىرى يىغا - زارە بىلەن ئالدىغا چىقىپتۇ.

مەستى لىگا خوتۇنى چولپانخاندىن بەزى ئىشلارنى ئاڭلاپ

---

① دادەن— بىر دادەن بۇغداي 10 كۇرە، بىر كۇرە بۇغداي 40 جىڭ كېلىدۇ.

زادى تاقەت قىلالماپتۇ. ئەرلىرى ئالۋانغا كەتكەندە ھىزمەت شائىيۇ ۋە ئۇنىڭ دورغىلىرى لىگالارنىڭ خوتۇنلىرىنى بوزەك قىلىپ زار - زار قاقشىتىپتۇ. ھىزمەت شائىيۇ مەجبۇرلىنىڭ خوتۇنى ئالماراخاننى ئاياغ - ئاستى قىلىشقا ئۇرۇنۇپ مەقسىتىگە يېتەلمەپتۇ. ھىزمەت شائىيۇ بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماپتۇ. ئۇ ۋاڭنىڭ بەگلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئابدۇرېھىم لىگانىڭ خوتۇنى ياش، چىرايلىق بولغاچقا ئۇنى سۇلتان مامۇت ۋاڭنىڭ ھەپتىدە بىر ئۆتكۈزىدىغان مەجلىس مەشرىپىگە مەجبۇرەن ئاپىرىپ بېرىپتۇ. ۋاڭ مەشرەپكە قاتناشقان قىز - چوكانلارنى خالىغانچە ئاياغ - ئاستى قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن مەستى لىگا بۇنى ئاڭلاپ كېچىچە ئۇخلىماي قانداق قىلىشنى ئويلاپتۇ. ئۇ ئەتىسى ئىنىلىرىنى ئۆيىگە چاقىرىپ ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى دەپتۇ. ئاكا - ئۇكا لىگالار مەسلىھەتلىشىپ لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىغا بېرىپ بەگلەر ۋە ھىزمەت شائىيۇ ئۇستىدىن ئەرز قىپتۇ. ئابدۇرېھىم لىگا غەزىپىنى باسالماي ۋاڭنىڭ ئالدىدا «پاك» قىلىپ مىلتىقىدىن ئوق چىقىرىپ تاشلاپتۇ. قورقۇپ كەتكەن ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرى ئابدۇرېھىم لىگانى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلاپتۇ. لىگالار ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ قورشاۋنى بۇزۇپ ئوردىدىن قېچىپ چىقىپ ھىزمەت شائىيۇنىڭ قورۇسىغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن نۇرغۇن نامرات، يوقسۇل دېھقانلار ئۇلارغا ئەگىشىپ بىر قوشۇن بولۇپ ھىزمەت شائىيۇ ۋە گۆرۈكەش جازانىخورلارنى قوغلاپ يۈرۈپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. سۇلتان مامۇت ۋاڭ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ بۇ ۋەقەنى تۇرپان يامۇلىغا خەۋەر قىپتۇ. تۇرپان يامۇلى لىگالارنىڭ قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن يۈزدىن ئوشۇق ئەسكەر ئەۋەتىپتۇ. قوزغىلاڭچىلار ياڭخىنىڭ سىڭىر دېگەن يېرىدە يامۇل ئەسكەرلىرى بىلەن ئىككى كۈن قاتتىق جەڭ قىپتۇ. ئۇچىنچى كۈنى يامۇل ئەسكەر كۆپەيتىپ لىگالارنى قورشۇۋلىپ ئۇلارنىڭ ئون

نەچچە ئادەمنى تىرىك تۇتۇۋاپتۇ. زالىم ھۆكۈمەت لىگالارنىڭ پۇتۇن ئۇرۇق - ئەۋلادىنى ھەتتا بۆشۈكتىكى بالىسىدىن تارتىپ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ.

مەخسۇت مۇھىتى سۆزلەشتىن توختاپ ئالدىدىكى چىنىنى قولىغا ئېلىپ چاي ئىچىشكە باشلىدى.

مىجىت ھاجى:

— مەخسۇتباي سىزدىن ئامىرلارنى سورىساق، لىگالارنى سۆزلەپ كەتتىڭىزغۇ؟ — دېدى.

— شۇنداق ئامىرلارنىڭ يىلتىزى لىگالارغا تۇتىشىدۇ ئە-مەسمۇ، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى چىنىنى داستىخانغا قويۇپ.

ئابدۇخالىق چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى. مەخسۇت مۇھىتى سۆزلەشنى داۋام قىلدى:

— ئامىر ھەمە لىگانىڭ كىچىك قىزى مەرەمخانىنىڭ چوڭ ئوغلى. ئۇلار ئامىر، كامىل، كازىم، نازىم، يۇنۇس، يۈسۈپ ئىسىملىك ئالتە ئاكا - ئۇكا ئىكەن. ئۇلارمۇ مەستى لىگالاردىن بىرنەچچە يىل كېيىن لۇكچۇندىن ياڭخىغا كېلىپ كارىز چېپىپ تېرىقچىلىق قىلىپ كۈن كەچۈرگەن. ئۇلار چاپقان كارىز «ئامىر كارىز» دەپ ئاتالغان.

ئامىر كارىزىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە سېمىزنىڭ كارىزى دەپ ئاتالغان بىر خەنزۇ گۆرۈكەش بايىنىڭ كارىزى بولغان. بۇ سېمىز باي بۇ مەھەللىدە بىر گۆرۈخانا ئېچىپ جازانخورلۇق قىلىپ ناھايىتى بېيىپ كەتكەن. ياڭخى پۇقرالىرى سېمىز بايىنىڭ گۆرۈ-خانىسىدىن ئۆزلىرىگە لازىملىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى كۈزدە يەر-دىن ھوسۇل ئالغاندا تاپشۇرۇش بەدىلىگە يۇقىرى ئۆسۈم بىلەن قەرز ئورنىدا ئېلىپ كۈن كەچۈرۈپ كەلگەن. سېمىز باي جازانە-خورلۇق قىلىپ ئۇچ يىلدىن بۇيان ئۆسۈمنى بەك ئۆستۈرۈۋەتە-كەچكە ياڭخىدىكى ھەر ئون ئادەمنىڭ بەش — ئالتىسى ئۇنىڭغا قەرزدار بولۇپ قالغان. سېمىز باي تۇرپان يامۇلىنىڭ ئامبال،

يۇجى (ھەربىي ئەمەلدار) قاتارلىق ئەمەلدارلىرىغا پات - پات پارە بېرىپ، سوغا - سالام يوللاپ تۇرغاچقا، يامۇل ئەمەلدارلىرىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن سېمىز باي يامۇلغا تايىنىپ پۇقرانى بوزەك قىلىپ ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن. پۇقرالارنى قەرزنى قايتۇرۇشقا قىستىغان. بۇ يىل 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى سېمىز باينىڭ تۇرپانغا كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئامىرنىڭ ئۆكسىسى نازىم بىلەن يۇنۇس مەھەللىسىدىكى ئون نەچچە ئادەمنى باشلاپ بېرىپ يېرىم كېچىدە سېمىز باينىڭ قورۇسىغا بارغان. ئۇلار سېمىز باينىڭ قورۇسىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئۆي ۋە ئامبارلىرىنى ئاختۇرۇپمۇ گۆرۇ قەرز ھېسابات دەپتىرىنى تاپالمىغان. ئۇلار قەرز ھېسابات دەپتىرىنى ئاختۇرۇۋاتقاندا سېمىزنىڭ غوجدارى سەپەر كەتمىنى چوڭ، سېمىزنىڭ قولچوماقلىرىنى باشلاپ كەلگەن. ئىككى تەرەپ بىر پەس تاياق - توقماق بىلەن قاتتىق ئېلىشقان بولسىمۇ، سەپەر كەتمىنى چوڭنىڭ ئادەملىرى كۆچلۈك كېلىپ نازىم بىلەن يۇسۇپنى تۇتۇۋېلىپ قاتتىق ئۇرغان. يۇسۇپ ھوشىدىن كەتكەن، نازىم تاياق زەربىدە ئۆلگەن.

شۇنىڭدىن كېيىن غەزەپكە كەلگەن ئامىر ۋە ئۇنىڭ ئۇچ ئۆكسىسى ئۆزلىرىنىڭ ئۇۋ مىلتىقلىرى، قىلىچ بىلەن قوراللىنىپ جازانىخور گۆرۈكەش سېمىز باي ۋە سەپەر كەتمىنى چوڭدىن ئۆچ ئېلىشقا ماڭغان. ئامىرلارنىڭ قوزغالغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان ياڭخى پۇقرالىرى تاياق - توقماق كۆتۈرۈپ ئۇلارغا قوشۇلغان. بىرنەچچە يۈز ئادەم سېمىزنىڭ قورۇسىنى قورشۇالغان. ئامىر سېمىزنىڭ ئاشلىق ئامبىرىنى ئېچىپ نامراتلارغا سېمىزنىڭ ئاشلىقىنى ئۇلەشتۇرۇپ بەرگەن. بۇ چاغدا ھېيلىگەر سەپەر كەتمىنى چوڭ ياڭخىدىن يوشۇرۇنچە قېچىپ چىقىپ تۇرپانغا كېلىپ يامۇلغا ئامىرلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكىنى خەۋەر قىلغان. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان تۇرپان يامۇلىنىڭ ئامبال، ھەربىي ئەمەلدارلىرى دەرھال يۈز ئەسكەرنى ياڭخىدىكى ئامىرلار قوزغىلىڭ-

نى باستۇرۇشقا ئەۋەتكەن.

قوزغىلاڭچىلار ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى بىلەن ئۈچ كۈن جەڭ قىلغان. بىراق ئاخىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۈچى ئاز، قوراللىرى ناچار بولغاچقا ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ئۇلارنى قورشاپ تۇتۇۋالغان. ئاڭلىسام تۇنۇگۈن كېچە ئامىرلارنى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى تۇنقۇن قىلىپ تۇرپانغا ئەكېلىپ يامۇلنىڭ زىندانىغا قاماپ قويۇپتۇ ...

مەخسۇت مۇھتى سۆزلەشتىن توختاپ بىر نۇقتىغا قارىغىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى.

خىزمەتكار كىرىپ تاماق تەييار بولغانلىقىنى ئېيتتى. مەجىت ھاجى خىزمەتكارغا تاماقنى ئېلىپ كىرىشنى بۇيرۇدى. تاماق ۋاقتىدا ئابدۇخالىق مېھمانخانىدىن چىقىپ كەتتى.

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتۈپ مىجىت ھاجى، مەخسۇت مۇھتى ئۈچ نەچچە سودىگەر بىلەن بىرگە كارۋان تارتىپ مال ئېلىپ روسىيىنىڭ شەمەي شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار يولغا چىقىپ بىر ئايدىن كېيىن تۇرپان كونا شەھەرنىڭ شىمالىدىكى شەھەر سىپىلىنىڭ سىرتىغا جايلاشقان جازا مەيدانىدا تۇرپان يامۇلنىڭ پەرمانى بويىچە ئامىر، كازىم، كامىل، يۇنۇسلار ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى.

ئامىرلارنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىقنىڭ ئۈچ كۈنگىچە زادىلا گېلىدىن تاماق ئۆتمىدى. ئۇ بىرنەچچە كۈنگىچە ئۆزىنى خۇددى يېقىن كىشىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك قايغۇلۇق ھېس قىلىپ يۈردى.

تام ئۇستىدە يېزىلغان شېئىر

ھەمدۇللا دامۇللام 1909 ـ يىلى يازدا مەدرىسنى كېچەيتىپ سالدى. شۇ يىلى مەدرىسنىڭ دەرسخانا، تالىپلارنىڭ ھۇجرىلىرى قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك ئۆيلەر پۈتۈپ بولغان ئىدى. بۇ يىل ئەتىياز كېلىپ ھاۋا ئىسسىشى بىلەن مەدرىسنىڭ كونا دەرۋازىسىنى ئېلىۋېتىپ يېڭى دەرۋازا ئورنىتىلىۋاتاتتى. شۇڭا ئابدۇخالىق ساۋاقداشلىرى بىلەن يېرىم كۈن ئوقۇپ، يېرىم كۈن ئەمگەككە قاتناشتى.

ئابدۇخالىق بىرنەچچە بالا بىلەن شەھەر سىرتىدىن ھارۋا بىلەن توشۇپ كېلىنگەن كېسەكنى كۆتۈرۈپ ئىش ئورنىغا ئەكېلىشكە باشلىدى. بالىلارنىڭ ئىچىدە نۇرۇللانىڭ بويى ئېگىز، يېشىمۇ چوڭراق بولغاچقا ئۇ ھارۋىدىن ساۋاقداشلىرىغا كېسەك ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. ئۇ ئابدۇخالىقنى كىچىك دەپ دۇمبىسىگە ئىككى كېسەكنى ئېلىپ بېرىپ توختاپ قالدى. ئالدىغا ئېگىشىپ تۇرغان ئابدۇخالىق بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— يەنە ئىككىنى، — دەپ تۇرۇۋالدى.

نۇرۇللا پېشانىسىدىكى تەرنى كۆينىكىنىڭ پېشى بىلەن ئېرتتى ـ دە، ئابدۇخالىققا قاراپ كۆزىنى چىمچىقلىتىپ قويدى. ئۇ قىزىقچىلىق قىلىپ:

— باشقىلارغا تۆتنى ئارتسام،
جىق كەتتى دەپ غىڭشىيدۇ.
يەمىشلىكىنىڭ ئېشىكىدەك،
تېز ماڭمايدۇ، لىڭشىيدۇ.

دەپ قوشاق توقۇدى.

بۇنى ئاڭلىغان بالىلار پاراققىدە كۈلۈپ سەكرىشىپ كېتىشتى.

— هوي بالاموي، ئۆزۈڭ كىچىك بولغىنىڭ بىلەن ئەجەپ ئەپلىك قوشاق توقۇدىڭا. كىمنىڭ بالىسى سەن؟ — دېدى. مەدرىس دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىدىكى كېمىر شەكلىدىكى ئەگمە تامنى ياساۋاتقان تامچى يەرگە قاراپ. نۇرۇللا بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى. ئۇ تام قويۇرۇۋاتقان موللا روزىمەت[1] ئاكىنى كۆردى. موللا روزىمەت ئاكا يەردىكى ئۆزىگە قاراۋاتقان بالىنى تونۇۋالدى.

— هە نۇرۇللا توقۇغان قوشقىنىڭ خېلى جايىدا جۇمۇ. هە تېز بول، كېچىسەك ئۆكسۈپ قېلىۋاتىدۇ، تېز ـ تېز ئەكېلىڭلار، — موللا روزىمەت ئاكا.

بۇ چاغدا ئابدۇخالىق دۇمبىسىدىكى كېسەكنى توشۇپ بولۇپ هارۋا قېشىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن ئىدى. نۇرۇللا ئالدىدىكى هېسا-مىدىنغا كېسەك ئېلىپ بېرىپ بولۇپ بالىلارغا تامچى ئۇستىنى كۆرسىتىپ دېدى:

— ئۇ ئادەم شائىر، ئاتامنىڭ ئاغىنىسى، ئىسمى موللا روزىمەت ئاكا. مەن ئۇنىڭ بىر ئاي بۇرۇن بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەندە ئوقۇپ بەرگەن بىر شېئىرىنى يادلىۋالغان. ئابدۇخالىق نۇرۇللانىڭ گېپىنى ئاڭلاپ تام بېشىغا قارىدى: بېشىغا ئاق بۆك كىيگەن، كەڭ پېشانىسىدا پۇرچاقتەك تەرلەر تاڭ شەبنەمدەك پارقىراپ تۇرغان بۇغداي ئۆڭلۈك، قويۇق قاشلىرىنىڭ ئاستىدىكى چوڭ كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان تامچى ئۇستا يوغان قولىنى پەسكە سۇنۇپ شاگىرتلىرىنى ئالدىرىتىپ «هە كېسەك، قېنى تېز ـ تېز!» دەيتتى. يەردە تۇرغان ئىككى شاگىرتى ئۇنىڭغا توختىماي كېسەك ئېتىپ بېرىپ ئاران ئۇلگۈرەتتى. ئابدۇخالىققا موللا روزىمەت ئاكىنىڭ تومۇرلىرى كۆپجۇپ چىققان يوغان،

---

① موللا روزىمەت — (1867 — 1930 ـ يىللار) تۇرپاندا ئۆتكەن شائىر.

ئەپچىل قوللىرىدا بىر سىرلىق كۇچ بارەدەك تۇيۇلدى. «ئۇ تامچى ئۇستام راستىنلا شائىرمىدۇ؟ نۇرۇللا يالغان ئېيتمىغاندۇ» ئابدۇخالىقنىڭ نەزىرىدە موللا روزىمەت شائىرغا ئانچە بەك ئوخشىمايىتتى. ئابدۇخالىق شائىرلارنى تولاراق بېشىدا ھەيۋەتلىك سەللە، ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن، چىرايى سۇرلۇك ھەمدۇللا داموللام سىياقىدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، بەزەن شائىرلارنى خىلىل موللامغا ئوخشاشمىكىن دەپ قىياس قىلاتتى.

— مەن موللا روزىمەتكامنىڭ بىر ئاي بۇرۇن بىزنىڭ ئۆيدە ئوقۇغان شېئىرىنى يادلىۋالغان، — دېدى نۇرۇللا بايىقى گەپنى يەنە تەكرارلاپ.

— يالغان!

بىرنەچچە بالا چۇرقىراشتى.

— سەن نۇرۇللا يالغان ئېيتىپ بۆكىمىزگە جىگدە سالىمەن دېمە جۇمۇ — دېدى چاقچۇق لەقەملىك ئابلىز دېگەن بىر بالا.

— يالغان سۆزلەشكە نەدە چولام، ئەگەر يالغان ئېيتقان بولسام قۇلقىمنى چاقچۇق بىلەن كېسىپ بېرەي، — دېدى نۇرۇللا ئابلىزغا قاراپ.

بۇ گەپ بىلەن بالىلار كۈلۈشۈپ كېتىشتى. ئابلىز چاقچۇقىنىڭ ئاق سېرىق يۈزى قانسىراتقان ئۆپكىدەك قىزىرىپ كەتتى. نۇرۇللا پەرۋاسىز ھالدا گويا ھېچبىر ئىش بولمىغاندەك پەرۋاسىز ھالدا بالىلارغا:

— ھارۋا كەلگۈچە ئاۋۇ سايىغا بېرىپ بىردەم ئولتۇرايلى، — دېدى جەپىر توختىنىڭ سامسىخانىسىنىڭ ئالدىنى كۆرسىتىپ.

— جۇرۇڭلار!

بالىلار مەدرىسىنىڭ كۈن پېتىش تېمىغا يانداش سېلىنغان جەپىر توختىنىڭ سامسىخانىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ نۇرۇللانى ئوراپ ئولتۇرۇشتى. نۇرۇللا ئابدۇخالىقنى يېنىغا چاقىرىۋالدى.

— نۇرۇللا پات بول، نەزمىنى يادلا. بولمىسا ھارۋا كېلىپ قالىدۇ، — دېدى چوڭراق بىر تالىپ بالا.

نۇرۇللا بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزلىرىدىن يۇز قەدەمچە نېرىسىدا تام بېشىدا ئىشلەۋاتقان موللا روزىمەت ئاكىغا قاراپ قويۇپ دېدى:

— موللا روزىمەت ئاكام ئۇرۇمچىگە چىقىپ توقۇغان شېئىر. ئۇنداق بولسا ئوقۇدۇم ھە.

— يازلىقى چىقسا كىشى ئارزۇ قىلىپ ئۇرۇمچى دەپ،
سەيلىرى ئاختۇرما[1] كۈدە، بازارلىرى لاي ئىكەن.
غېرىب بولۇپ يۈرسىلە كوچىدا پاتقاق كېچىپ،
كەمبەغەل بېچارىلەرنىڭ ھالىغا ۋاي ئىكەن.

كەمبەغەل بېچارىلەر ياتسا كىم بەزگەك بولۇپ،
دەردىگە دەۋا تېپىلماي نەچچىسى بىمار ئىكەن.
ساقىيىپ چىقسا زەئىپلەر قولىغا ئورغاق ئېلىپ،
بارسىلا سەھرا تەرەپكە نەچچە ئاي ئىش بار ئىكەن.

باش توخۇ[2]دا قوپسىلا خۇپتەنگىچە ئورغاق سېلىپ،
بۇ تەرىقە ئىشلىسە ئۆز يۇرتىدا پۇل بار ئىكەن.
بەزىلەر گاڭگۇڭ بولۇپ[3] ئۆز يۇرتىدا شۇڭقار ئىدى،
ناگاھان كەلسە بۇ يۇرتىغا لاچىن ئۇرغان سار ئىكەن.

يوق ئىدى قەۋھى ـ قېرىنداش ياقا ياشتىن بىر كىشى،
ئاھ ئۇرۇپ غېرىب بولۇپ بۇ كوچىدا خار ئىكەن.
تاڭ سەھەردىن كەچكىچە قىلسىمۇ مەدىكارچىلىق،
غېرىب ئۇچۇن بۇ كوچىلار، بەكمۇ قىستاڭ تار ئىكەن.

---

① ئاختۇرما— تۇرۇپ (چامغۇر) نىڭ تۇرپان شۇنسى.
② باش توخۇ— تاڭغا يېقىن توخۇنىڭ بىرىنچى قېتىم چىللىشىنى دېمەكچى.
③ گاڭگۇڭ— باتۇر، باشقىلارغا بوزەك بولايدىغان ئادەم.

نۇرۇللا موللا روزىمەت ئاكىنىڭ شېئىرىنى ياد ئوقۇپ بول-غاندا جەپىر توختىنىڭ سامساخانىسىنىڭ ئالدى تىمتاسلىققا چۆك-كەن ئىدى. بۇ يەرگە تالىپلاردىن باشقا كوچىدىن ئۆتۈۋاتقان بىرمۇنچە ئادەملەر يىغىلىشقان ئىدى. توپ ئىچىدىن كىمنىڭدۇ ئاھ ئۇرۇپ پۇشۇلدىشى ئېنىق ئاڭلاندى.

— بەزىلەر ئۆز يۇرتىدا شۇڭقار ئىدى — دېگىنى مېنىڭ رەمەتلىك ئاتام ئابدۇرازاق زوردىنىڭ ئۆزى شۇ، — دېدى. توپ-نىڭ كەينىدە تۇرغان ساقال - بۇرۇتى يېڭىدىن خەت تارتقان، ماتادىن ئىشتان - كۆينەك كىيگەن 18 ياشلاردىكى بىر دېھقان يىگىت يىغلامسىراپ گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئاتام چاتقال تەۋە-سىدە ھېچبىر ئادەمدىن يىقىلىپ باقمىغان چېلىشچى پالۋان - زور ئىدى. ئۆتكەن يىلى ئەتىيازدا ئاتام: «بالام ئابدۇغاپپار قارى بۇ يۇرتتا بىزنىڭ كۇن كەچۇرمىكىمىز تەس بولۇپ قالدى. تاغ ئارقىسىغا بېرىپ بىرەر ياز ئىشلەپ كېلەيلى» — دېدى. بىز ئاتام بىلەن ئىككىمىز بىر ئېشەككە نان - ئوزۇق، چاپان - چارىمىزنى ئارتىپ ئۆزىمىز پىيادە مېڭىپ تۇرپاندىن ئۇرۇمچىگە بىر ھەپتىدە باردۇق. ئۇرۇمچىدە ئىش ئىزدەپ ئۈچ كۇن يۇردۇق. تۆتىنچى كۇنى قادىر بوتۇڭ (ئىش ھۆددىگە ئالغۇچى) دېگەن ئادەم بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۇ بىزنى مىچىۋەننىڭ گۇمبىدى دېگەن يېرى-دىكى بىر باينىڭ قورۇقىغا باشلاپ باردى. بىز ئاتا - بالا ئەتىيا-دىن كۇزگىچە ئاشۇ زېمىندار باينىڭ ئېتىزىدا ئىشلىدۇق. بىز كېلىپ ئون كۇندىن كېيىن بىرنەچچە ئىشلەمچىلەر كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە روزاخۇن دېگەن بىر ئادەم خوتۇننى ئېلىپ كەلگەن ئىدى. قادىر بوتۇڭ روزاخۇننىڭ خوتۇنى ئىمانىخاننى ئىشلەمچىلەرگە تامىاق ئېتىپ بەرسۇن دەپ ئاشخانىغا ئورۇنلاشتۇردى.

بىر كۇنى مەن كەچتە تامغا قاراپ ياتقان ئىدىم. روزاخۇن كىردى. ئۇ مېنى ئۇخلاپ قالدى دەپ ئويلاپتۇ. ئۇ ئاتامغا قادىر

بوتۇڭ ئۇستىدىن دەرد تۆكۈپ يىغلاپ كەتتى: قادىر بوتۇڭ روزا-خۇننى يىراق جايغا ئىشقا ئەۋەتىۋېتىپ ئۇنىڭ ياش خوتۇنىنى ئاياغ - ئاستى قىلىپ بوزەك ئېتىدىكەن. ھەر كۈنلۈكى داۋاملىشىۋاتقان بۇنداق زۇلۇم، خورلۇققا چىدىمىغان ئىمانىخان ئېرىگە بىر كۈنى كەچتە يىغلاپ تۇرۇپ دەردىنى تۆكۈپتۇ. روزا-خۇن ئاتامنى يېقىن كۆرۈپ ئىچ باغرىنى تۆكتى. بۇنى ئاڭلاپ ئاتامنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ جان - پېنى چىقىپلا كەتتى.

ئاتام شۇ ئاخشىمىلا قادىر بوتۇڭغا قاتتىق تەگدى. قادىر بوتۇڭ ئاتامنىڭ پەيلىگە قاراپ بېقىپ تۇلكىلىك قىلىپ قىلمىشىغا توۋا قىلغان بولۇپ گۇناھىنى تونۇپ روزاخۇندىن ئەپۇ سورىدى.

ئاردىدىن بىر ئاي ئۆتۈپ قادىر بوتۇڭ يوقلاڭ بىر ئىشنى باھانە قىلىپ ئاتامنى ھاقارەتلىدى. بۇنىڭغا چىدىمىغان ئاتام ئىككى ئېغىز گەپ يانداۋۇشىغا قادىر بوتۇڭ ئالدىنئالا تەييارلاپ قويغان بەش قولچوماقچىسىنى چاقىرىپ ئاتامنى ئۇرۇشقا باشلىدى. ئاتام باتۇر، كۆچتۇڭگۇر ئادەم بولغاچقا قادىر بوتۇڭنىڭ ئادەملىرىنى ئۆزى يالغۇز سۇرۇپ - توقاي قىلىپ ئۇرۇپ يانقۇزۇۋەتتى. بۇنى كۆرۈپ تۇرغان قادىر بوتۇڭ ئاتامنىڭ كەينىدىن تۈيۇقسىزلا كېلىپ كالتەك بىلەن قاق شىرىقىغا قاتتىق ئۇردى. ئاتام گۇپىپىدە يىقىلىپ چۇشتى. ئۇنىڭ ئوڭ پۇتى سۇنۇپ كېتىپتۇ.

ئىشلەمچىلەر ئاتامنىڭ پۇتىنى تېڭىپ قويدى. مەن قادىر بوتۇڭنى بايغا ئەرز قىلدىم. قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇمايدۇ دەپ باي قادىر بوتۇڭنى ياقىلاپ، بارلىق گۇناھىنى ئاتامغا ئارتىپ قويدى. قادىر بوتۇڭ ئالتە ئايلىق ئىش ھەققىمىزنى بەرمىدى. ئۇنى ئاز دېگەندەك ئېشكىمىزنى تارتىۋېلىپ بىزنى قورۇقىدىن ھەيدەپ چىقاردى. بىزگە ئىچى ئاغرىغان ئىشلەمچىلەر پۇل يىغىش قىلىپ بىر ئېشەك سېتىۋېلىپ ئاتامنى مىندۈرۈپ قويدى.

مەن ئاتامنى ئېشەككە مىندۈرۈپ ئۈرۈمچىدە سۇنۇقچى ئىزدەپ يۈرۈپ دۆڭكۆۋرۈكتە موللا روزىمەتتىكام بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ئاتامنىڭ ھالىغا بەك ئېچىندى ھەم بولغان ۋەقەنى ئاڭلاپ ناھايىتى غەزەپلەندى.

سۇنغان يەرنى سۇنۇقچىغا تاڭدۇرغىچە ھاۋا ئىسسىق بولغاچقا سۇنغان پۇتنىڭ گۆشى جاراھەت بولۇپ قۇرۇتلاپ كەتتى. مەن ئاتامنى چانقالغا ياندۇرۇپ ئەكەلدىم. ئاتام ئىككى ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى ...

يىگىتنىڭ ھېكايىسى ئابدۇخالىققا كۈچلۈك تەسىر قىلدى. ئۇ قادىر بوتۇڭنىڭ ئەسكىلىكىدىن قاتتىق نەپرەتلەندى. چانقالىلىق ئابدۇرازاق زور ۋە ئۇنىڭ ئوغلى غاپپارنىڭ بىھۇدە چەككەن زۇلۇم - كۈلپەتلىرىگە ئىچى ئاغرىپ جايىدا ئولتۇرالماي قالدى. ئۇنىڭ خىيالىنى جەپىر توختىنىڭ:

— قېنى بالىلىرىم سامسا يەڭلار، كېسەك توشۇپ ھاردىڭلار، — دېگەن گېپى ئۇزۇپ قويدى.

جەپىر توختى بالىلارنىڭ ئالدىغا بىر لېگەن سامسىنى قويدى.

— رەھمەت جەپىر ئاكا، ھەجەپ ياخشى قىلدىڭ، — دېدى نۇرۇللا.

ئۇ لېگەنگە قول سۇنغان بىر بالىنىڭ قولىغا پاققىدە بىرنى ئۇرۇپ قويۇپ سامسىدىن ئىككىنى ئۇنىڭغا بەردى. ئارقىدىن تازا سارغىيىپ پىشقان ئىككى سامسىنى ئابدۇخالىققا بەردى. ئابدۇخالىقنىڭ قورسىقى ئاچقانىدى. ئۇ مەززىلىك سامسىنى ئىشتىھا بىلەن يېدى. ئۇ بۇرۇن بۇگۈنكىدەك ئەمگەك قىلىپ باقمىغان ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ دۈمبىسى زىڭىلداپ ئاغرىيىتتى. پۇت - قوللىرى تېلىپ كەتكەن ئىدى. بىراق قولىدىكى سامسا ئۇنىڭغا شۇنداق مەززىلىك تېتىدىكى ئۇ «دۇنيادا ئەڭ تاتلىق يېمەكلىك سامسا بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ قالدى. ئابدۇخالىق ئىككى

سامسىنى يەپ بولۇپ نۇرۇللا سۇنغان پىيالىدىكى چاينى راھەتلە-
نىپ ئىچتى. پىشانىسىدىن پىژژىدە تەر چىقتى. شۇنىڭ بىلەن
پۈت - قولىغا ماغدۇر كىرىپ ئۆزىنى يەڭگىل، تېتىك ھېس
قىلدى.

— ھارۋا كەلدى! — دەپ ۋارقىرىدى كىمدۇ بىرى. بالىلار
دۇئا قىلىشىپ جەپىر سامسىپەزگە رەھمەت ئېيتىپ يۇگۇرۇشۇپ
ھارۋىنىڭ قېشىغا كەلدى.

بالىلار كەينى - كەينىدىن كەلگەن ئون ھارۋا كېسەكنى
توشۇپ بولغان چاغدا تام ئۈستىدىن موللا روزىمەت ئاكىنىڭ
ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئەمدى بىر دەم ھاردۇق ئېلىڭلار!

ئابدۇخالىق تام ئۈستىگە قاراپ ھەيران قالدى. موللا روزى-
مەت ئاكا بىلىگە باغلىۋالغان پوتىسىنى يېشىپ ئۇنىڭدىن بىر
تۇگۇنچەكنى چىقاردى. ئابدۇخالىق «تۇگۇنچەكتە يەيدىغان نېنى
بار ئىكەن» دەپ ئويلىغان ئىدى. موللا روزىمەت ئاكا تۇگۇنچەك-
تىن نان ئەمەس، بىر قۇتا سىياھ ۋە بىر پارچە قەغەزنى چىقار-
دى. ئۇ قۇلىقىغا قىستۇرۇۋالغان قومۇش قەلەمنى قولىغا ئېلىپ
تام ئۈستىدە بەدەشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ھېلىقى قەغەزنى تىزىغا
يايدى. ئۇ بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن قەلەمنى قۇتىدىكى سە-
ياھقا تەككۈزۈپ قەغەزگە خەت يېزىشقا باشلىدى.

ئابدۇخالىق بۇ ئاجايىپ كۆرۈنۈشكە ھەس - ھەيرانۇ بولۇپ
قارىغىنىچە تۇرۇپلا قالدى. ئۇ موللا روزىمەت ئاكىنىڭ نېمە
يېزىۋاتقىنىنى بىلگىسى كېلەتتى. ئۇ ئاخىرى قېشىدا تۇرغان
نۇرۇللادىن سورىدى:

— موللا روزىمەت ئاكا نېمە يېزىۋاتىدىغاندۇ؟

نۇرۇللا تام ئۈستىگە لەپىدە قاراپ قويۇپ دېدى:

— شائىر دېگەن شېئىر يازمامدۇ؟ ئۇ دېگەن شۇنداق شا-
ئىر. قەغەز، قەلەم، سىياھنى يېنىدىن ئاجراتمايدۇ. خىيالىغا

كەلسىلا قىلىۋاتقان ئىشنى دەرھال توختىتىپ شېئىر يازىدۇ. مەن ئۇنىڭ شۇنداق شېئىر يازغىنىنى نەچچە قېتىم كۆرگەن.

ئابدۇخالىق بوينىنى سوزۇپ موللا روزىمەت ئاكىنىڭ قولىغا قارىدى. تېخى بايىلا يوغان كېسەكلەرنى ئاجايىپ ئەپچىللىك بىلەن تىزىپ تام قويۇۋاتقان بۇ يوغان خىسلەتلىك قوللار ئەمدى قەلەمنى قەغەز ئۈستىدە ئەركىن ئوينىتىپ ھېسسىيات دېڭىزىدىن سۆز دۇردانىلىرىنى سۈزۈپ مىسرالارنى تۇزۇۋاتاتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ ئېسىگە بىردىنلا پىر ئۈستاز شائىر ئەلىشىر نەۋائى ۋە ئۇنىڭ «چار دىۋان»، «خەمسە» نامىلىق چوڭ ـ چوڭ كىتابلىرى كەلدى. «ئۈستاز نەۋائىمۇ شېئىرلىرىنى مۇشۇنداق يازغانمىدۇ؟» دېگەن شۇ خىياللار ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەچتى.

ئابدۇخالىق موللا روزىمەت ئاكىغا ئاجايىپ قىزغىن ھەۋەس بىلەن قارىغانسېرى موللا روزىمەت ئۇنىڭغا غايەت زور گىگانت ئادەم بولۇپ كۆرۈندى. ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر تۇرلۇك شېرىن سېزىم ئابدۇخالىقنىڭ ۋۇجۇدىنى چۈلغۇۋالدى. «مەنمۇ چوڭ بولسام ئاشۇنداق شېئىر يازىمەن» دەيدىغان بىر خىل ئىشتىياق ئابدۇخالىقنىڭ بىغۇبار قەلبىدە كۈچلۈك زىلزىلە پەيدا قىلىپ يانار تاغدەك پارتىلىغان بۇ ھاياجانلىق ھېسسىيات ئۇنىڭ يۈمران باھار مايىسىسىدەك ۋۇجۇدىنى تىترىتىۋەتتى. ئۇ ئاستىنقى كالپۇكىنى چىڭ چىشلىدى. كىچىككىنە مۇشتىنى مەھكەم تۈگىدى. ئۇنىڭ ئۈچقۇر خىيال قۇشى قانات كېرىپ ئەركىن پەرۋاز قىلىشقا باشلىغاندا موللا روزىمەت ئاكا شېئىر يېزىشتىن توختىدى. شائىر قەلەمنى ئادەتتى بويىچە قۇلىقىغا قىستۇرۇۋالدى. ئۇ قۇتىنىڭ ئاغزىنى چىڭ ئېتىپ قويدى. ئالدىدىكى قەغەزگە بىر پەس قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۇنى قولىغا ئالدى.

موللا روزىمەت ئاكىنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىگە زەڭ سېلىپ كۆزىتىپ تۇرغان ئابدۇخالىقنىڭ قۇلىقىغا ئۇنىڭ بوم ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. موللا روزىمەت ئاكا ھازىرلا يېزىپ بولغان

شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىغان ئىدى:

— مو ئېشى ئالۋاڭ ئۈچۈن سېتىلدى يەر، سۇ ھەم داراق[1]
تۇل خوتۇن ساقلالمىدى بىر سۈپرا، بىر قىڭغىراق،
ئۇرۇشۇپ، داۋالىشىپ كىرسە يامۇلغا سوراق.
پۇلى بارنىڭ لى تۇرۇر[2] نامرات يەيدۇ تاياق.
بۇ جاھان بولدى بۇ قىسمەت، بۇ تاماشانى كۆرۈڭ.

بەزىلەر دۇنيا ئۈچۈن قىلدى سەپەر داۋان ئېشىپ،
بەزىلەر ئۆيدە تۇرالمايدۇ يەنە قەرزدىن قېچىپ،
بەزىلەر ئۆلدى يەنە دۇنيا ئۈچۈن جاندىن كېچىپ،
بەزىلەر تۆھمەت قىلۇر، نائىلاج قورساق ئېچىپ،
بۇ جاھان بولدى بۇ قىسمەت، بۇ تاماشانى كۆرۈڭ.
.....

ئابدۇخالىق شائىر موللا روزىمەت ئاكىنىڭ ئوقۇۋاتقان مۇ-خەممەسىنىڭ ئاخىرقى مىسراسى بولغان «بۇ جاھان بولدى بۇ قىسمەت، بۇ تاماشانى كۆرۈڭ»نى ئېچىدە ئوقۇپ يادلىۋالدى.

موللا روزىمەت ئاكا يازغان شېئىرىنى ئوقۇپ بولۇپ قەلەمنى قولىغا ئېلىپ ئىككى — ئۈچ يەرنى تۈزىتىپ قايتا يازدى. ئاندىن قەغەزنى ئوبدان قاتلاپ بىلىدىكى تۈگۈنچەك ئېچىگە سېلىپ تۈ-گۈنچەكنى چىڭىپ قويدى. شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ بىر شاگىرتى داستىخاندا نان، سامسا، چەينەكتە چاي ئېلىپ كەلدى. موللا روزىمەت ئاكا تام ئۈستىدىن چۈشۈپ شاگىرتلىرىنىڭ قېشىغا بېرىپ چاي ئىچىشكە باشلىدى.

بىر پەستىن كېيىن كېسەك توشۇۋاتقان ھارۋىلار يەنە كې-لىشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق ساۋاقداشلىرى بىلەن ھارۋىلاردىن كېسەكلەرنى ئېلىپ ياسىلىۋاتقان دەرۋازا تۈۋىگە توشۇشقا باشلا-

---

① داراق — دەرەخنىڭ تۈرپان شۇبىسى.

② پۇلى بارنىڭ لى تۇرۇر — «پۇلى بارنىڭ گېپى ئوڭ» مەنىسىدە كەلگەن.

دى. باللار بىرنەچچە ھارۋىدىكى كېسەكلەرنى توشۇپ بولغاندىن كېيىن مەدرىسنىڭ خەلپىتى سادىق خەلپەت مەدرىس ھويلىسىدىن چىقىپ موللا روزىمەت ئاكا بىلەن بىرىدەم گەپلەشكەندىن كېيىن، باللارنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇلارنى ئازاد قويۇپ بەردى.

ئابدۇخالىق مەدرىسنىڭ دەرسخانىسىغا كىرىپ ئۇ يەردىن جىلتىسىنى ئالدى ـ دە، ھېسامىدىن ۋە ھەببۇللا بىلەن ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

ئاجايىپ بالا

يەتتىنچى ئاي كىرىشى بىلەن تەڭ تۇرپاندا ھاۋا ئىسسىپ يەر - جاھان تونۇردەك قىزىپ كەتتى. ھەمدۇللا دامواللام مۇدەر-رىسلەر بىلەن كېڭىشىپ تالىپلارنى ئىككى ئايلىق تەتىلگە قويۇپ بەردى.

تەتىل باشلىنىپ ئۇچىنچى كۈنى مىجىت ھاجى ئەرەمسىما خېنىم بىلەن ئابدۇخالىقنى ئېلىپ پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ باغرىغا مېڭىپ كەتتى. باغرىدا ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ ئاتىسى ھىزىر-بۇللا مۇپتىدىن قالغان چوڭ ئۇزۇملۇك بېغىنىڭ ئالدىغا جايلاش-قان ئازادە ھويلىسى بار ئىدى. ھويلىنىڭ ئىچىدە ئون ئېغىزدەك ئۆي بار ئىدى. ئەتراپى ئۈزمە، ياڭاق، چىلان دەرەخلىرى بىلەن ئورالغان ھويلىنىڭ ئالدىدا ئۈزۈم بارىگى بار ئىدى. ھويلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىنىڭ ئىككى ياقىسىدا ئېگىز تېرەكلەر ئۆسكەن ئۆستەڭدە ئۇلۇغ سۇ شارقىراپ ئېقىپ تۇراتتى. شۇڭا بۇ يەر شەھەر ئىچىدىن خېلىلا سالقىن بولۇپ ھاۋاسى كىشىگە ئارام بېغىشلايتتى. مىجىت ھاجى باغدىكى ھويلىدا بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن ئۇ يەردە ئەرەمسىما خېنىمنى قالدۇرۇپ ئۆزى ئابدۇخالىق-نى ئېلىپ چاتقالدىكى كارىزغا مېڭىپ كەتتى.

چاتقالدىكى چوڭ كارىزدا مىجىت ھاجى قارا بوران چىقىپ ئاپەت بولغان يىلى ھېيتاخۇنبايدىن سېتىۋالغان ھويلىنىڭ تاملا-رىنى قايتا ياساپ، ئۆيلەرنى ھاك بىلەن ئاقارتىپ ئىشىك - دېرىزىلەرنى يېڭىدىن ئورنىتىپ بۇ يەرگە ھەسەن ھاجىنى ئورۇن-لاشتۇرۇپ قويغانىدى.

ھەسەن ھاجى مىجىت ھاجىنىڭ كىچىك خوتۇنى زوھرەخان-

دىن تۇغۇلغان ئوغلى ئىدى. ئۇ بۇ ھويلىدا ئايالى ۋە ئاپىسى بىلەن بىرگە تۇراتتى. ھەسەن ھاجى ئاتىسى مىجىت ھاجىنىڭ ئابدۇخالىقنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ بەك خۇشال بولدى. ئۇ ئىشلەمچى مەخسۇسكە دەرھال بىر قوي سويۇشنى تاپشۇردى. ھەسەن ھاجىنىڭ ئايالى مەرھۇمخان ئىككى قوشنا ئايالنى چاقىرىپ كىرىپ تونۇرغا يېقىشقا تەييارلىق قىلدى. مەخسۇسكە قوينى سويۇپ پارچىلىدى. ئاخشىچە ھەسەن ھاجىنىڭ ئايالى مەرھۇمخان گۆشىنى قازانغا سېلىپ پىشۇرۇشقا كىرىشتى.

گۆش پىشقان چاغدا تونۇردىكى نانمۇ پىشىپ ئۇلگۇرگەن ئىدى. ھويلىدىكى ئۇزۇم بارىكى ئاستىدىكى كەڭ سۇپىغا داستىخان سېلىندى. يوغان لېگەنلەرگە دورا دەرمەك سېلىنىپ مەززىلىك پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشى ئېلىنىپ مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىغا قويۇلدى. مىجىت ھاجى «ناھايىتى يۇمشاق، تەملىك پىشىپتۇ» دەپ ماختاپ گۆشنى ئىشتىھا بىلەن يېدى. ئىسسىق نان بىلەن بىر چىنە شورپىنى ئىچىپ بولدى. ئابدۇخالىق قوينىڭ قوۋۇرۇغا گۆشىگە ئامراق ئىدى. ئۇمۇ دادىسى بىلەن تەڭلا بىر پارچە قوۋۇرۇغا گۆشنى يەپ بولدى. مىجىت ھاجى دۇئادىن كېيىن تاھارەت ئېلىپ پېشىن نامىزىنى ئوقۇشقا ھەسەن ھاجى بىلەن ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.

داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. ئابدۇخالىق ھويلىغا چىقتى. تام قوشنا دېھقانىنىڭ ئابدۇخالىق بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئوغلى ئەنەيتۇل دەرۋازا ئالدىدا تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇنى قېشىغا چاقىردى. ئەنەيتۇل ئابدۇخالىقتىن سەل ئېگىزرەك، ئورۇق كەلگەن بۇغداي ئۆڭلۈك، چاققان بالا ئىدى. ئۇنىڭ ئالدى ئوچۇق تۇرغان كونا بۆز كۆينىكى ئورۇق بەدىنىگە بىرئاز چوڭ كېلىپ قالغاچقا، يول ماڭغاندا ئىككى پېشى ئىككى يانغا لەپەڭشىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن قورسىقى قاردىاپ قالغان كونا مىس چۆگۈنىنىڭ

قورسقىغا ئوخشاپ قالغان ئىدى. ئىككى بېقىنىدىكى ئىنچىكە قوۋۇرغىلىرى سانئۇالغۇدەكلا تال ـ تال بولۇپ تېرىسىنىڭ ئاستىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

ئەنەيتۇل ئالدىدىكى ئاق پىشماق يۈزى يېڭى قىزارغان ئالمىدەك پارقىراپ تۇرغان، پاكىزە، رەتلىك كىيىنگەن ئابدۇخالىققا قارىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ قىرىپ چۇشۇرۇلگەن بېشىغا كىيىۋالغان يېپىيېڭى دوپپىسىنى، ئۇچىسىدىكى ئىككى ياقىسى ۋە مەيدىسىدىكى تۇگمىلەيدىغان يېرىگىچە كانۇپاي گۇل كەشتىلەپ تىكىلگەن ئاق پاڭچۇ كۆينىكى، كۆك ئىشتىنى، پۇتىدىكى پارقىراپ تۇرغان قارا خۇرۇم بەتىنكىسىگە سەپسېلىپ، ئۆزىنىڭ تىزىغا ياماق چۈشكەن، پۇرلىشىپ يىرتىلىشقا باشلىغان پۇچقىق پاچاقلىرىنى ئارانلا يېپىپ تۇرغان كىر ماتا ئىشتىنىنى يۇقىرىغا تارتىپ قويدى. توپا ـ چاڭ باسقان، قاپقارا يالىڭاياغ پۇتىنى يوشۇرۇشقا ئامالسىز قېلىپ تەمتىرەپ تۇرۇپ قالدى.

— نەچچە ياشقا كىردىڭ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئەنەيتۇلدىن.

— توققۇزغا، — دېدى ئەنەيتۇل، ئۇ بىرئازدىن كېيىن:

— سەنچۇ؟ — دېدى.

— مەنمۇ توققۇزغا كىردىم، — دېدى ئابدۇخالىق.

— ئىككىمىز تەڭداش ئىكەنمىز، — دېدى ئەنەيتۇل.

— ئوقۇۋاتامسەن؟

— ئەنەيتۇل «چىك» قىلىپ تامىقىنى چىكىلدىتىپ بېشىنى چايقىدى.

ئابدۇخالىق ئەنەيتۇلنىڭ جاۋابىدىن ھەيران قېلىپ سورىدى:

— نېمىشقا ئوقۇمايسەن؟

— مەھەللىمىزدىكى قۇربان قارىيدا ئىككى يىل ئوقۇغان.

بۇ يىل ئاتام: «ئەمدى ئوقۇشتىن توختاپ قالغىن. بىرنەچچە ئۇششاق سۇرىلەرنى بىلىۋالدىڭ، شۇمۇ كۇپايە، بىزدىن كېيىن قالساڭ قەبرە بېشىمىزغا چىقىپ دۇئا قىلىشقا يارايسەن. ئەمدى

ئۆيدىكى ئىشلارغا قارىشىپ بەرگىن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئو-
قۇشتىن توختاپ قالدىم.
— ئۆيۈڭدە نېمە ئىش قىلىسەن؟
— ئۇچ قوي بىلەن ئىككى ئېشىكىمىز بار. شۇلارنى باقا-
مەن. ئۇلارنى بېقىپ بولۇپ خامانغا بېرىپ ئاتامغا بۇغداي تېپە-
شىپ بېرىمەن. بىر كىچىك ئۇكام بار. ئۇنىڭغا قارايمەن.
— سېنىڭ ئىشىڭ جىق ئىكەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئەنەي-
تۇلغا ئىچى ئاغرىپ.
— سەنچۇ، ئوقۇمسەن؟ — سورىدى ئەنەيتۇل.
— يېڭىشەھەردىكى ھەمدۇللا دامولالمنىڭ مەدرىسىدە ئوقۇي-
مەن، — دېدى ئابدۇخالىق مەغرۇرلۇق بىلەن.
ئەنەيتۇل: «راستما؟» دېگىنىچە ئابدۇخالىقنىڭ ئاغزىغا قا-
راپ تۇرۇپ قالدى. بىر پەستىن كېيىن ئۇ:
— قانداق دەرسنى ئوقۇۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى.
— تۇرۇپتۇر ھە، — ئابدۇخالىق شۇنداق دەپ ئۆيگە يۈگۈ-
رۈپ كىرىپ جىلتىسىنى ئېلىپ چىقتى.
ئەنەيتۇل ئۇنىڭ چىرايلىق تىكىلگەن جىلتىسىگە ھەۋەس
بىلەن قاراۋاتقىنىدا ئابدۇخالىق جىلتىسىدىن ئۆزى ئوقۇۋاتقان
كىتاب «گۈلىستان»نى چىقاردى.
— بۇ قانداق ھەپتىيەك؟ — سورىدى ئەنەيتۇل قىزىقىپ.
ئابدۇخالىق:
— بۇ دېگەن پارسچە «گۈلىستان» دېگەن كىتاب.
ئەنەيتۇل ھەيران قېلىپ سورىدى:
— ۋۇيىۋ سەن تېخى كىتاب ئوقۇۋاتامسەن؟
— ھەئە.
— ھەپتىيەكنى ئوقۇپ تۈگەتتىڭمۇ؟
ئابدۇخالىق كۈلۈپ قويۇپ جاۋاب بەردى:
— مەن يەتتە يېشىمدىلا ھەپتىيەكنى ئوقۇپ بولغان، تېخى

ئۆتكەن يىل قۇرئاننى ئوقۇپ بولدۇم.

ئەنەيتۇل ھەيران قېلىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ:

— راستمۇ؟ — دېدى ئىشەنگۈسى كەلمەي.

— جۇرۇ سۇپىدا ئولتۇرىمىز، — دېدى ئابدۇخالىق. ئىككى بالا سۇپىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئەنەيتۇل ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىكى بېغىررەڭ قىرىم بىلەن چىرايلىق مۇقاۋىلانغان كىتابتىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. ئابدۇخالىق ئەنەيتۇلنىڭ كىتابقا قىزىقىپ قالغانلىقىنى سېزىپ قالدى. ئۇ كىتابنىڭ مۇقاۋىسىنى سىلاپ قويۇپ دېدى:

— مەن ئوقۇپ تۈگەتكەن دەرسلىرىمنى ئۇنتۇپ قالماي دەپ بۇ كىتابنى يېنىمدىن ئايرىمايمەن، ھەر كۈندە ئوقۇپ تەكرار قىلىپ تۇرىمەن.

ئەنەيتۇل ئۆزىنىڭ بۇندىن بىر يىل بۇرۇن قۇربان قارىمنىڭ مەكتىپىدە ئوقۇغان چېغىنى ئەسلىدى. ئۇ ۋە ئۇنىڭ بەزەن ساۋاقداشلىرى موللىسى بەرگەن ساۋاقنى تەكرار قىلماي ئوينايتتى. بىر قېتىم ئەنەيتۇلغا موللىسى «تەببەت» سۈرىسىنى ئوقۇتۇۋېدى، ئۇ بېشىنى ئوقۇپ، ئاخىرىنى ئېسىگە ئالالمىدى. موللىسى قۇربان قارى غەزەپلىنىپ «سەن بۇ ساۋاقنى ئالغىلى ئۇچ كۈن بولدى. ئۇچ كۈنگىچە نېمىشقا ياد ئوقۇيالمايسەن؟ ھەربىر كۈنىگە ئۇچ چۈشەتتىن» دەپ ئۈزمە چۈشەي بىلەن ئۇردى. ئۇ ئاغرىققا چىدىماي يىغلاپ ئىشتىنىغا سىيىۋەتكەن ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەنەيتۇل ساۋقىنى تەكرارلايدىغان بولغان. مانا ئۆزى بىلەن تەڭتۈش ئابدۇخالىقنى ھېچكىم دەرسىڭنى تەكرارلا دېمەيدىكەن. ئۇ ئاڭلىق يوسۇندا ئۆزى بىلىپلا تەكرارلايدىكەن. ئەنەيتۇل مۇشۇنى ئويلاپ ئۆزىنى ئابدۇخالىققا سېلىشتۇرۇپ خىجالەت بولۇپ قالدى. ئابدۇخالىق نېمىدېگەن ئاڭلىق، تىرىشچان، ئىجتىھاتلىق بالا ھە؟!

— ئەنەيتۇل، — دېدى ئابدۇخالىق، — مەن بۇ كىتابتىن

ئوقۇپ بولغان بىر دەرسىمنى ساڭا ئوقۇپ بېرەيمۇ؟

— بولىدۇ، ئوقۇغىن ئاڭلاپ باقايچۇ، — دېدى ئەنەيتۇل خۇشال بولۇپ.

ئابدۇخالىق قولىدىكى شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلىستان» نامىلىق كىتابىنىڭ ئۈچىنچى بابىنى ئېچىپ ئۇنىڭدىن بىر كۆپلەت شېئىر ئوقۇدى:

— بىچى كار ئەيدەت زىگۈل تەبەقى،
ئەز گۈلىستان مەن بىر ژەرەقى.
گۈل ھەمىن پەنجىرۇ زۇشەش باشەد،
ژىن گۈلىستان ھەمىشە خۇش باشەد.

ئەنەيتۇل ئۆزى بىلەن تەڭتۇش ئابدۇخالىقنىڭ بۇ مەھەللىدىكى ھەممىدىن موللا ئادەم قۇربان قارىمۇ ئوقۇيالمايدىغان پارسچە چوڭ كىتابنى شۇنچە راۋان، قىلچە دۇدۇقلىماي ئوقۇغانلىقىدىن بەك سۆيۈنۈپ كەتتى. ئۇ شېئىردىن گەرچە بىرەر ئېغىز گەپنى چۈشەنمىگەن بولسىمۇ ئابدۇخالىققا چىن كۆڭلىدىن قايىل بولدى. ئۇنىڭ سەبىي قەلبىدە يېڭى ـ يېڭى ھېسلار ئويغاندى. «ھەي ئىسىت، مەنمۇ ئوقۇغان بولسام قانداق ياخشى بولاردى ـ ھە، ئابدۇخالىقتەك چوڭ كىتابلارنى شارىلدىتىپ ئوقۇپ كەتكەن بولسام» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئىختىيارسىز تامىقىنى چىكىلدىتىپ قويدى. ئۇنىڭ خىيال يىپلىرىنى ئابدۇخالىقنىڭ گېپى ئۈزۈۋەتتى:

— ئەنەيتۇل كىتابتىن ئوقۇغىنىمىنىڭ مەنىسىنى بىلدىڭمۇ؟ — دېدى ئابدۇخالىق.

— ياق، — دېدى ئەنەيتۇل بېشىنى چايقاپ.

— بايا مەن ئوقۇغان پارسچە شېئىرنىڭ مەنىسىنى ئاڭلا ھە، — ئابدۇخالىق شۇنداق دەپ ئۇ شېئىرنى ئۇيغۇرچە مۇنداق يېشىپ بەردى:

— نه پايدا گۈلدىن ئالساڭ بىر تاۋاق،
گۈلىستانىمدىن ساقلا بىر ۋاراق.
گۈلنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولمايدۇ،
بۇ گۈلىستان مەڭگۈ سۈلمايدۇ.

ئابدۇخالىق ئوقۇشتىن توختاپ «قانداق؟» دېگەندەك ئەنەيىتۈلغا قارىدى. ئەنەيتۈل ئابدۇخالىقنىڭ ئاغزى ئوچۇق جىلتىسىنىڭ ئىچىدە تۇرغان دەپتەرنى كۆرۈپ سورىدى:

— ئۇ نېمە؟

ئابدۇخالىق ھەيران قېلىپ:

— ئۇ دەپتەرغۇ، — دېۋىدى، ئەنەيتۈل يەنە:

— دەپتەرنىڭ ئىچىدىن بىر تال ياغاچ چىقىپ تۇرىدىغۇ؟ — دېدى.

ئابدۇخالىق كۈلۈپ كەتتى. ئۇ جىلتىسىدىن دەپتەر بىلەن قەلەمنى چىقاردى. ئەنەيتۈل دەپتەرنى قولىغا ئېلىپ، ئىچىدىكى خەتلەرنى كۆرۈپ:

— بۇمۇ ئوقۇيدىغان كىتابىكەمۇ دېدى كۆزىنى پارقىرىتىپ.

— بۇنى سەن كۆرمىگەنمۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق.

— ياق، — ئەنەيتۈل ھېشىنى چايقىدى. ئۇ قەلەمنى قولىغا ئېلىپ:

— بۇ چوكا ياغاچنى نېمە قىلىسەن؟

— ھەي ئاداش، بۇ چوكا ياغاچ ئەمەس. مۇشۇ دەپتەرگە خەت يازىدىغان قەلەم. سەن بۇنىمۇ كۆرمىگەنمۇ؟

— ياق، بىزنىڭ بۇ يەردە ھېچكىمنىڭ بۇنداق دەپتەر، قەلىمى يوق، — ئەنەيتۈل شۇنداق دەپ دەپتەردىكى خەتلەرگە قارىدى. بۇ خەتلەرنى كىم يازدى؟

— مەن يازدىم.

ئەنەيتۈل ئىشەنمىدى. ئۇ:

— ۋاي ئاداش سەن توققۇز ياشقا كىرگەن بالا تۇرساڭ،

قانداق خەت يازالايسەن؟ بۇلتۇر ئابدۇگايىتىنىڭ ئاتىسى پۈتۈن چاتقال تەۋەسىدىن خەت يازالايدىغان ئادەم تاپالماي يار بېشى كەلپىڭلەر مەھەللىسىدىكى موللا روزىمەت ئاكىغا بىر كۆرە بۇغداي بېرىپ بىر پارچە خەت يازغۇزۇپ چىقىپتۇ، — دېدى ئابدۇخالىقتا.

ئابدۇخالىق دەپتەرنىڭ ئاق يېرىنى ئېچىپ قەلەمنى قولىغا ئالدى. ئۇ بىردەمدىلا چىرايلىق ئىككى قۇر خەت يازدى. ئۇ ئەنەيتۇلغا قاراپ:

— مانا كۆردۈڭمۇ قانداق؟ — دېدى مەغرۇر ھالدا.

— نېمە دەپ يازدىڭ ئوقۇپ باقە، — دېدى ئەنەيتۇل قىزىقىپ.

ئابدۇخالىق يازغىنىنى ئوقۇپ بەردى:

«چاتقالدا ئوقۇش ـ يېزىشنى بىلدىغان ئادەم يوق ئىكەن. بىر پارچە خەتنى بازارغا ئېلىپ بېرىپ يازغۇزۇپتۇ.»

ئەنەيتۇل ھەيران قېلىپ دېدى:

— بۇ مەن ساڭا ھازىرلا دەپ بەرگەن گەپقۇ؟

— ھەئە شۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.

ئۇلار شۇ يوسۇندا قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا مىجىت ھاجى بىلەن ھەسەن ھاجى پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ مەسچىتتىن قايتىپ ھويلىغا كىردى. دادىسىنى كۆرگەن ئابدۇخالىق سۆپىدىن يەرگە چۈشۈپ ئەنەيتۇلنى كۆرسىتىپ:

— چوڭ دادا بۇ ئەنەيتۇل، — دېدى.

مىجىت ھاجى ئەنەيتۇلدىن سورىدى:

— سەن كىمنىڭ بالىسى؟

— گاجىتنىڭ بالىسى.

— ئاتاڭ بارمۇ؟

— بار.

— نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟

— ئەتىگەندە قوغۇنلۇققا كەتكەن.

— ئاتاڭغا «بازاردىن مىجىت ھاجى دادام كەپتۇ» دەپ قوي، —

مىجىت ھاجى شۇنداق دەپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئەنەيتۇل:
— مەن ھازىر قوغۇنلۇققا بارىمەن. سەنمۇ بىللە بارامسەن؟ — دېدى ئابدۇخالىققا.
— بولىدۇ باراي — دەپ ئابدۇخالىق جىلتىسىنى ھويلا تېمىدىكى قوزۇققا ئىلىپ قويدى. ئۇ ئۆيگە كىرىپ چوڭ دادىسىدىن سوراپ چىقتى. ئاندىن ئەنەيتۇل بىلەن ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.
بىر ئاش پىشىمدىن ئۇزاقراق ۋاقىت ئۆتكەندە ئابدۇخالىق سېرىق گۈلدەك سارغىيىپ، تورلىشىپ پىشقان چوڭ بىر چىلگىنى كۆتۈرۈپ ھويلىغا كىردى. ئىككى بالىنىڭ كەينىدىنلا ئۈستىگە بىر تاغار ئارتىلغان ئېشەكنى ھەيدەپ ئوتتۇرا بوي، قارا ساقاللىق، ماتا ئىشتان ـ كۆينەك كىيگەن، بېشىدىكى شاپاق دوپپىسى كونىراپ كەتكەن گاجىت كىرىپ كەلدى.
ھويلىدىكى سۇپىدا يېڭى كۆرپە ئۈستىدە پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئۆزىنى يەلپۈپ ئولتۇرغان سۆلەتلىك مىجىت ھاجى گاجىتنىڭ سالىمىنى ئىلىپ ئورنىدىن تەۋرىنىپ قويدى.
— ئەتىگەن ئۇقۇشمايلا قوغۇنلۇققا كېتىپتىمەن. بالىدىن ئاڭلاپلا ئالدىراپ كېلىشىم. ئۆزلىرىنى قوغۇنغا ئېغىز تېگىپ باقامدىكىن دەپ ئازراق ئالغاچ كەلدىم، — دېدى گاجىت قول باغلاپ تۇرۇپ.
— ئاۋارە بوپسەن گاجىت، تاغارنى بۇ يەرگە ئەكېلىپ قوي ئەمىسە، — دېدى مىجىت ھاجى سۇپىنىڭ قېشىنى كۆرسىتىپ. تاشقىرىدىن ھەسەن ھاجى كىردى. ئۇ گاجىتنى كۆرۈپ:
— قوغۇن ئەكەلدىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.
— ھەرقايسىلىرىنى ئېغىز تېگىپ باقسۇن دەپ «بۇرىنىنى ئۈزۈپ»[1] كەلدىم، — دېدى گاجىت.

---

① بۇرىنىنى ئۈزۈپ— ئەڭ ئالدىنى، تۇنجىسىنى دېگەن مەنىدە.

ھەسەن ھاجى تاغاردىن بىر يوغان پوستىپىياز① قوغۇننى پەتـ
نۇسقا تىلىپ ئېلىپ مىجىت ھاجىنىڭ ئالدىغا قويدى.
مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنى «قوغۇن يە» دەپ چاقىردى.
ئابدۇخالىق:
— ئۆزلە يېسىلە، مەن قوغۇنلۇقتا ئادىشىم بىلەن يېدىم، ئويناپمەن، — دەپ ئەنەيتۇل بىلەن تالاغا ماڭدى.
ئىككى بالا دەرۋازا ئالدىغا چىقىشىغا بىر ئايالنىڭ «ئەنەيـ
تۇل، ئەنەيتۇل!» دەپ سوزۇپ چاقىرغان ئىنچىكە ئۇنى ئاڭلاڭـ
دى. ئارقىدىنلا بىر بوۋاق يىغلاشقا باشلىدى.
— ئاپام چاقىرىۋاتىدۇ. جۇرۇ بىزنىڭ ئۆيگە كىرگىن، — دېدى ئەنەيتۇل ئابدۇخالىقنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ.
ئابدۇخالىق «كىرەيمۇ، كىرمەيمۇ» دەپ ئىككىلىنىپ تۇرـ
غىنىدا ئەنەيتۇلنى ئاپىسى يەنە چاقىردى.
— جۇرسىنا، مانا بۇ بىزنىڭ ئۆي، — دەپ ئەنەيتۇل ئابدۇـ
خالىققا دەرۋازىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە جايلاشقان كىچىك ئىشكىلىك كۆرۈمسىز بىر ھويلىنى كۆرسەتتى. ئەنەيتۇلنى ئاپىسى ئۆچىنچى قېتىم چاقىردى. ئەنەيتۇل ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىن تارتىپ ھويـ
لىسىغا ئېلىپ كىردى. ئەنەيتۇلنىڭ ئاپىسى گۈلنارخان ئىشكـ
تىن كىرگەن ئوغلىغا «چاقىرسام نېمىشقا ‹ھە› دېمەيدىڭ؟» دەپ تېرىكمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپ تۇرۇپ قالدى. چۈنكى ئوغلىنىڭ قېشىدا شەھەردىن چىققان كىچىك بايۇەچچە تۇراتتى. ئۇ مېھمانغا قاراپ:
— كىرىڭىزمۇ — دېدى ئىللىقسىنا.
— بۇنىڭ ئېتى ئابدۇخالىق ئاپا — دېدى ئەنەيتۇل.
— ئوغلۇم ئادىشىڭنى سۈپىغا باشلا. سەن ئۈكەڭگە بىرە قاراپ تۇر. مەن سۇ ئەكىرىپ غىزا ئېتىمەن، — دېدى گۈلنارخان.

---

① پوستىپىياز — قوغۇننىڭ بالدۇر پىشار سورتى.

ئەنەيتۇل ئابدۇخالىقنى كونا پالاز سېلىنغان سۇپىغا ئولتۇر-غۇزدى. ئۆزى بۆشۈكنى تەۋرىتىپ يىغلاۋاتقان ئۆكسىنى بەزلە-دى. بىراق بوۋاق يىغىدىن توختىمىدى.

— مەن ئۆكاڭنى ئىمىتىپ قويايى، — گۈلنارخان بۆشۈك-تىكى يېنىدا ئولتۇرۇپ بوۋاقنى بىر پەس ئىمىتتى. بوۋاقنىڭ يىغىسى بېسىقتى. گۈلنارخان ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئالدىغا چۈ-شۈۋالغان قاپقارا ئۆزۈن چېچىنى كەينىگە تاشلاپ قىزىل تاش بىلەن جىگدە قاسىرىقىدا بويالغان بۆزدىن تىكىلگەن كۆينەكنىڭ ئالدى تۈگمىسىنى ئەتتى. قازان بېشىدا تۇرغان يوغان قاپاقنى كۆتۈرۈپ سۇ ئەكېلىش ئۈچۈن تالاغا ماڭدى.

ئەنەيتۇل بۆشۈكنى بىردەم تەۋرىتىپ ئۆكسىنى ئۇخلىتىپ قويدى. ئابدۇخالىق بىردەم ئولتۇرۇپ زېرىكتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ هويلىغا سەپسالدى. هويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا بىر كەتمەن، ئۈچىغا قەلەي قاپلانغان ياغاچ گۇرجەك، تامدىكى قوزۇقتا ئىلىغ-لىق ئورغاق، ئېشەكنىڭ تۇقۇمى، ئارغامچا ... قاتارلىق نەرسە-لەر تۇراتتى. هويلىنىڭ يەنە بىر بۇلۇڭىدا يازلىق ئوچاق سېلىن-غان بولۇپ، بىر قازان ئېسىقلىق ئىدى. قازان بېشىدا ئىككى ياغاچ تاۋاق، بەش هېجىر، بىر تەڭنە، تامدىكى قوزۇقتا بىر چۆمۈچ ئېسىقلىق تۇراتتى. ئابدۇخالىق سۇپىغا قارىدى: سۇپىدا كونا ئۈچ يوتقان، ئۈچ كۆرپە، ئۈچ ياستۇق تامغا يۆلەپ تىزىپ قويۇلغان ئىدى. ئابدۇخالىق ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن ئۆينىڭ ئىچىگە قارىدى. ئىسلىشىپ كەتكەن كېمىر ئۆينىڭ ئىچى قۇپقۇ-رۇق بو لۇپ بىرەر بىسات كۆرۈنمەيتتى. ئابدۇخالىق كۆڭلىدە «مۇشۇنداق ئۆيدە بۇلار قانداق ئولتۇرىدىغاندۇ؟» دەپ ئويلاپ بۆشۈك يېنىدا ئولتۇرغان ئەنەيتۇلغا ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئابدۇ-خالىق ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

— ئابدۇخالىق بىردەم ئولتۇرسىنا، ئاپام سۇ ئەكىرىپ سۈيۈقئاش ئېتىدۇ. كۆك پۇرچاق قېسىپ قويۇپتۇ، — دېدى

ئەنەيتۇل.

ئابدۇخالىق سۆيىنگا كېلىپ قايتا ئولتۇردى. ئەنەيتۇل:

— ھازىر بىزنىڭ قوغۇنلار پىشتى. ئاتام يەنە بەش كۈندىن كېيىن گۈچۈڭگا قوغۇن ساتقىلى بارىدۇ، — دېدى.

— گۈچۈڭگا ئاتاڭ قوغۇننى نېمە بىلەن ئېلىپ بارىدۇ؟ — سورىدى قىزىققان ھالدا ئابدۇخالىق.

— ئېشەككە تاغارنى ئارتىپ ئاپىرىدۇ.

— قوغۇنۇڭلارنى تۇرپاندىلا ساتساڭلار بولمامدۇ؟

— ئاتام قوغۇننى گۈچۈڭگا ئاپىرىپ بۇغدايغا تېگىشىپ كېلىدۇ. بىزنىڭ يەيدىغان بۇغدىيىمىز يوق.

— ھازىر نېمە يەۋاتىسىلەر؟ — سورىدى ئابدۇخالىق ئەجەپلىنىپ.

— ئاتام ھەسەن ھاجىمدىن بىزە قوناق، بىزە بۇغداي قەرز ئالغان، شۇنى يەۋاتىمىز. ئۇمۇ تۇغقىي دەپ قالدى، — دېدى ئەنەيتۇل.

ئابدۇخالىق بىر نېمە دەي دەپ تۇرغاندا، ھەسەن ھاجى ئۇنى چاقىردى:

— ئابدۇخالىق، ھوي ئابدۇخالىق!

— ھە مانا، مەن ھازىرلا چىقىمەن!

ئابدۇخالىق ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مېنى چاقىرىۋاتىدۇ، مەن چىقاي. ئەنەيتۇل، ئەتە ئەتىگەن سەن مېنى چاقىرغىلى كىرگىن، بىللە ئويناىمىز جۇمۇ، — دېدى.

— ئاپام غىزا ئېتىدۇ، غىزا يەپ چىقىپ كەتمەمسەن، — دېدى ئەنەيتۇل.

ئابدۇخالىق «رەھمەت» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىكتىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

يېڭى دوستلار

ئىككىنچى كۈنى ئەتىسى ئەتىگەندە ئابدۇخالىق ئۆزىنى بىر-سىنىڭ چاقىرغان ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ ئەتراپىغا قارىۋىدى چوڭ دادىسى يېنىدا يوق ئىدى. ئاخ-شام ھەسەن ھاجى تاغىسى «ئۆگزە سالقىن» دەپ مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇخالىققا ئۆگزىگە ئورۇن سېلىپ بەرگەن ئىدى. ئابدۇ-خالىق ئورنىدىن تۇرۇپ شەرق تەرەپكە قارىدى. ئىدىقۇت تېغى ئۈستىدىن كۆتۈرۈلگەن قۇياشنىڭ نۇرلىرى دەرۋازا ئالدىدىكى تېرەك، ئۆزمە دەرەخلىرى شاخلىرىنىڭ ئاراشلىرىدىن خۇددى ئالتۇن يىپلاردەك ۋالىلداپ ئۆگزىگە چۈشۈپ كۆزنى قاماشتۇراتتى.

— ئابدۇخالىق، ھوي ئابدۇخالىق!

دەرۋازا ئالدىدىن ئەنەيتۇللىنىڭ چاقىرغان ئۈنى ئاڭلاندى. ئابدۇخالىق ئالمان - تالمان كىيىملىرىنى كىيىدى. ئورنىدىن قوپۇپ ئۆگزىنىڭ لېۋىگە كەلدى. ئۇ پەسكە قاراپ:

— ئەنەيتۇل، مېنى بىزە ساقلاپ تۇرسىنا، — دېدى. شۇ ئارىدا ئۆگزىگە مەرھۇمۇزخان چىقتى. ئۇ ئورۇن - كۆرپىلەرنى يىغىشتۇرۇپ پەسكە ئېلىپ چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئابدۇخالىق ئۆگزىدىن چۈشتى. ئۇ ئالدىراپ يۈزىنى يۇيدى. ئاندىن كېيىن يۇگۇرۇپ دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. ئۈنى ئەنەيتۇل بىلەن ئۈچ بالا كۈتۈپ تۇراتتى.

ئەنەيتۇل ئېگىز، ئورۇق كەلگەن، بۇغداي ئۆڭلۈك بالىنى «ئابدۇگايىت» دەپ تونۇشتۇردى. سېمىز، كۆزى چوڭ 12 ياش-لاردىكى بالىنى «ئابلىمىت موزاي» دېدى. ئۇلارنىڭ قېشىدا تۇرغان پاكار، سېرىق بالىنى «ئېلى سېرىق» دېدى. ئەنەيتۇل

ئابدۇخالىقنى ئاغىنىلىرىغا تونۇشتۇرۇپ:

— مەن گەپنىنى قىلىپ بەرگەن ئابدۇخالىق مانا مۇشۇ. بۇ ئاجايىپ موللا بالا ئىكەن جۇمۇ، — دېدى.

ئابدۇخالىق ئەنەيتۇلغا قاراپ:

— مېنى مۇشۇنىڭغا چاقىردىڭمۇ؟ — دېدى ئۆزىنى ماختىغىنىغا سەل تېرىكىپ.

ئەنەيتۇل ھۆپپىدە قىزىرىپ كەتتى. ئابدۇۋايىت بىلەن ئۇنىڭ ئىككى دوستى پىخىلداپ كۈلۈشتى.

— ياق بىز قوي باققىلى بارىمىز، سەنمۇ بارامسەن؟ بىز بەك قىزىق ئويۇنلارنى ئويناپمىز جۇمۇ، — دېدى ئەنەيتۇل.

ئابدۇخالىق:

— بېرىشىنىغۇ بارىمەن. مەن تېخى ئەتىگەنلىك چېيىمنى ئىچمىدىم، — دېدى ئىككىلىنىپ.

— ۋاي ئاداش، بىزمۇ تېخى چاي ئىچمىدۇق. مالىلارنى بېقىپ كېلىپ چاي ئىچىمىز، — دېيىشتى بالىلار.

— بولىدۇ ئەمىسە بارسام باراي، — دېدى ئابدۇخالىق.

— نان ئېلىۋالغىن، — دېدى ئەنەيتۇل.

ئابدۇخالىق ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ يۈگۈرۈپ تېز كىرگىنىنى كۆرگەن مەرەڭگۈزخان سورىدى:

— يۇنچە ئالدىراش نەگە بارىدىلا؟

— بالىلار قوي باققان يەردە ئويناپ كېلىمىز دەيدۇ، مەنمۇ بارىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق.

مەرەڭگۈزخان سېۋەتتىن چوڭ بىر مايلىق تۇغاچنى ئېلىپ كىچىككىنە بىر ياغلىققا چىگىپ ئابدۇخالىققا بەردى. ئابدۇخالىق «خوش» دەپلا يۈگۈرگەن پېتى ھويلىدىن چىقىپ كەتتى. ئابدۇخالىق دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. ئەنەيتۇل ئۇچ قوينى ھەيدەپ بىر ئېشەكنى يېتىلەپ ھويلىسىدىن چىقتى. ئۇ ئېشەكنى ئىشىك

ئالدىدىكى پاكار تامغا تارتىپ مىنۇۋالدى. ئۇ ئابدۇخالىققا:
— كەل كەينىمگە مىنگەشكىن، — دېدى.
ئابدۇخالىق پاكار تامغا چىقىپ ئەنەيتۇلنىڭ كەينىگە مىنگەشۇۋالدى. ئىككى بالا ئۇستىگە مىنۇۋالغان قارا ئېشەك پۇشقۇرۇپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى. ئەنەيتۇل قولىدىكى ئۇزۇن تاياق بىلەن كەينىدە قالغان سېرىق قوينى «كۇش - كۇش» دەپ ھەيدەپ قوياتتى.
ئۇلار مەھەللىنىڭ تۆۋەن تەرىپى جەنۇبقا قاراپ يۈز قەدەمچە ماڭغا - ماڭمايلا مەھەللە كوچىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە جايلاشقان دېھقان ئۆيلىرىدىن ئەنەيتۇل بىلەن تەڭتۇش ۋە ئۇنىڭدىن چوڭ بالىلار ئۇچ — تۆتتىن قوي، بىرنەچچە ئۆچكىلىرىنى ھەيدەپ ئاچىقىپ توپقا قوشۇلۇشقا باشلىدى. بالىلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئاۋازلىرى، قوي - قوزىلارنىڭ مەرەشلىرى، توخۇلارنىڭ قاقاقلاشلىرى، ئېشەكلەرنىڭ ھاڭراشلىرى، كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى گويا تاڭ سەھەرلىك ئومۇمىي خورەك مەھەللىگە بىر كېلىپ دەرەخ شاخلىرىدا ئولتۇرغان قۇشقاچ، پاختەكلەرنى چۆچۈتۇپ يىراقلارغا ئۇچۇرۇۋەتتى. بىر ئۆيدىن 13 ياشلاردىكى قارامۇتۇق بىر بالا بىر كالىنى يېتىلەپ چىقىپ توپقا قوشۇلدى.
— ئوسمان كالا، — دېدى ئەنەيتۇل ئابدۇخالىققا ئۇنى كۆرسىتىپ، ئابدۇخالىق قىزىقىپ سورىدى:
— ئۇنى نېمىشقا «كالا» دەيسىلەر؟
— ئاتىسىنىڭ لەقىمى «كالا» تۇرسا، — دېدى ئەنەيتۇل پەرۋاسىزلا.
مەھەللىنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا بالىلار كۆپىيىپ 20 گە يەتتى. ئۇلار 150 تىن ئوشۇق قوي، ئۆچكىنى ھەيدەپ 10 نەچچە ئېشەككە مىنىپ چوڭ بىر توپنى ھاسىل قىلغان ئىدى. ئاسمان پەلەك توپا توزۇتۇپ مەرىشىپ كېتىۋاتقان قوي، ئۆچكىلەر،

ئۇلارنىڭ كەينىدىكى ئېشەكلەرگە مىنىۋالغان بالىلار، ھەممىنىڭ كەينىدە سېرىق كالىسىغا مىنىپ كېلىۋاتقان ئوسمان كالا، بالىلارنىڭ بەزىلىرىگە ئەگىشىۋالغان ئىتلار قوشۇلۇپ قىزىقارلىق بىر مەنزىرىنى ھاسىل قىلغان ئىدى. بۇ سەھرا مەنزىرىسى ئابدۇخالىققا بەك قىزىقارلىق تۇيۇلدى. بالىلار ئۇزاق ماڭمايلا كۆز يەتكۈسىز بىر بىنامغا يېتىپ كەلدى. ئېچىرقاپ كەتكەن قوي، ئۆچكىلەر بىنامغا چىقىپلا يۇگۇرۇشۇپ قويۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەرنى بىر - بىرىدىن قىزغىنىشىپ كىرتىلدىتىپ يېيىشكە باشلىدى.

— مالىلارنى ھايداڭلار، ئوتلاققا ئاپىرىمىز، — دېدى ئابدۇخالىق بالىلارغا.

بالىلار ئولاش - چولاش قوي، ئۆچكىلىرىنى ھەيدىشىپ بىنەمىنىڭ ئىچكىرىسىگە مېڭىپ بىر دۆڭنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى.

— مانا ئوتلاققا كەلدۇق! دەپ ۋارقىراشتى بالىلار.

— يېتىپ كەلدۇق، يەرگە چۈشكىن ئاداش، — دېدى ئەنەيتۇل كەينىگە قاراپ.

ئابدۇخالىق ئېشەكتىن چۈشتى. ئەنەيتۇل ئېشكىنى ئوت - چۆپ بۇلۇق ئۆسكەن يەرگە ئاپاردى. ئۇ «ئېشكىم يامان» دەپ ئارغامچا بىلەن ئالدى ئىككى پۇتىنى چۈشەپ باغلاپ ئېشەكنى ئوت يېيىشكە قويۇۋەتتى.

— مالىلار ئەمدى ئوتلاۋېرىدۇ. جۈرۈڭلار بىز قۇمغا بارايلى! — دېدى ئابدۇخالىق بالىلارغا.

بالىلار:

— قۇمغا بارىمىز! — دەپ ۋارقىرىشىپ كۈن چىقىش تەرەپتىكى دۆڭگە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

ئابدۇخالىق بالىلارنىڭ كەينىدىن دۆڭگە چىقتى. ئۇ دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ شىمال تەرەپكە قارىدى. شىمالدا بۇك - باراقسان

دەرەخلەر بىلەن يېشىللىققا پۈركەنگەن چوڭ كارىز مەھەللىسى كۆرۈندى. ئۇنىڭ خېلىلا يىراق نېرىسىدا تۇرپان مۇنارى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق كەينىگە ئۆرۈلۈپ جەنۇبقا قارىدى. ئىجرىق، لوقاق، تۆگە تاپىنى، يانتاق دېگەندەك ئوت - چۆپلەر ئۆسكەن بۇ بىنام يەرنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدە يىراقتا ئادەم بويىدىن ئېگىز قومۇش، يۇلغۇنلار تاڭ سەھەرنىڭ مەيىن شامىلىدا خۇددى دولقۇنلىنىۋاتقان كۆل سۈيىدەك ياپيېشىل كۆرۈنەتتى.

— قومۇشلۇققا قاراۋاتامسىز؟ ئۇ يەردە توشقان، جەرەن، تۈلكە، بۆرە بار. بەزىدە ئاندا - ساندا قاۋان، ياۋا توڭگۇزمۇ پەيدا بولۇپ قالىدۇ، — دېدى ئابدۇۋايىت ئابدۇخالىقنىڭ يېنىغا كېلىپ.

— بۆرە بارمۇ؟ بۆرە بۇ يەرگە كەلسە بىز قانداق قىلىمىز؟ — دېدى ئابدۇخالىق سەل قورقۇپ.

— كۈندۈزى بۆرە بۇ يەرگە قورقۇپ كېلەلمەيدۇ. ئاتام «دۇنيادا ئادەم ھەممىدىن ئۇلۇغ، ھەممىدىن باتۇر» دېگەن. بىز دېگەن جىق تۇرساق، ئەگەر بۆرە كېلىپ - تارتىپ قالسىمۇ ئۇنداق بىر نېمىلەردىن قورقمىزمۇ؟ — دېدى ئابدۇۋايىت يۈرەكلىك ھالدا ئىشەنچ بىلەن مۇشتىنى تۈگۈپ.

ئابدۇخالىق قوي كۆزلىرىدىن بىر تۈرلۈك شوخلۇق، باتۇرلۇق جىلۋە قىلىپ تۇرغان ئابدۇۋايىتنىڭ بەزى مىجەزلىرى يېڭىشەھەر مەدرىسىدىكى ساۋاقدىشى نۇرۇللاغا ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ «مۇشۇنداق ئاغىنە بار يەردە قورقۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟» دەپ ئويلىدى.

— ئابدۇگايىت! — دەپ چاقىردى ئوسمان كالا قۇملۇقتا تۇرۇپ «ۋ»نى «گ» دەپ تەلەپپۇز قىلىپ.

ئابدۇۋايىت ئوسماننىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كەتتى. ئابدۇخالىق كۈن چىقىش تەرەپكە قارىدى. دۆڭنىڭ كۈن چىقىش تەرىپى ئىككى - ئۈچ چاقىرىمغا سوزۇلغان قۇملۇق بولۇپ ئۇنىڭ نېرى-

سىدا دەل ـ دەرەخلەر بىلەن ئورالغان بىر مەھەللە كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

بالىلار قۇملۇقتا يۇگۈرۈشۈپ، موللاق ئېتىپ، ھەر خىل ھەربكەتلەرنى قىلىپ ئويناۋاتاتتى. ئابدۇخالىق ئۇلارنىڭ ئويۇنلىرىغا قىزىقىپ بىر پەس قاراپ تۇردى. بىر كەمدىن كېيىن ئۇنى ئابدۇۋايىت يېنىغا چاقىردى. ئابدۇخالىق بالىلارنىڭ قېشىغا بارغاندىن كېيىن ئۇنى ئابدۇۋايىت بالىلارغا تونۇشتۇردى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئۆزئارا تونۇشۇپ قالدى. بىراق، دەسلەپتە دېھقان بالىلىرى «بايۋەچچە» ئابدۇخالىقتىن تەپ تارتىشقان بولسىمۇ، بىرئاز ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ خۇشخۇي، ئىللىق چىرايى، كەمتەر، كىچىك پېئىل، چىقىشقاق مىجەزى بالىلارغا يېقىپ قالدى. دېھقان بالىلىرى ئۇنى ئوڭايلا «ئاداش» دەپ ئاتىغا ئېلىپ كېتىشتى.

بالىلار ئۇنى ـ بۇنى پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا ئابدۇۋايىت ئورنىدىن قوپتى. ئۇ ئۇچىسىدىكى ماتا كۆينىكىنى سالدى ـ دە، بىرنەچچە قېتىم سىلكىپ قېقىۋەتتى. ئاندىن ئۇنى قۇمغا يايدى. ئۇ بالىلارغا:

— ھازىر ناشتا قىلىمىز، — دېدى.

شۇ گەپ بىلەن بالىلار ئۆيلىرىدىن ئېلىپ كەللىگەن نان، ئۆرۈك قېقى، قۇرۇق جۇجەم (ئۈزمە)، مېغىزلارنى ئارقا ـ ئارقىدىن داستىخانىغا قويۇشتى.

ئابدۇخالىق قولىدىكى مايلىق توقاچنى 10 نەچچە پارچە زاغرا نانىڭ يېنىغا قويۇشقا نېمىشقىدۇر خىجالەت بولدى. «ئەستاخ، مەرھۇمكۆزخان كىچىك ئاپام نېمىشقا بىرەر پارچە زاغرا نانىنى قوشۇپ بەرمىگەندۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ مايلىق توقچىنى ئوتتۇرىغا قويسا يېڭى تونۇشقان دوستلىرى ئۇنى زاڭلىق قىلىدىغاندەك تۇيۇلدى. بىراق يەنە بىر ئىش ئۇنى قىينايتتى. ھەممە بالا نانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ تەڭ يېيىمىز دەۋاتقاندا ئۇ ئەكەلگەن

نېنىنى ئوتتۇرىغا قويمىسا بالىلار ئۇنى ئاچكۆز ئىكەن دېمەمدۇ؟ ئابدۇخالىق «داستىخان» نى چۆرىدەپ ئولتۇرغان دېھقان بالىلىرىنىڭ ئاياغ كىيىمەي يېرىلىپ، قاپقارا بولۇپ كەتكەن پۇتلىرىغا، يىرتىق ماتا، بۆز كۆينەك، ئىشتانلىرىغا قاراپ، ئۆزىنىڭ پۇتىدىكى پارقىراق بەتىنكىسىگە، يېپىيېڭى ئۇستۇېشىغا سېلىشتۇرۇپ، ئۆزىنى خۇددى نۇرغۇن قوينىڭ ئارىسىغا كىرىپ قالغان يالغۇز ئۆچكەدەك سەزدى. ئۇ بىردىنلا ئۆزىنى بۇ بالىلارنىڭ ئارىسىدا يېتىملىك ۋە يالغۇزلۇق ھېس قىلدى.

ئابدۇۋايىتنىڭ ئاۋازى ئابدۇخالىقنىڭ چىگىش خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

— ھەي ئابدۇخالىق ئاداش، مېھمان چىرايىڭنى چىقارماي ئېچىلىپ ئولتۇرسىنا، — دېدى ئۇ بىردىنلا ئابدۇخالىقنى سەنلەپ، — مە ئالە، بىزنىڭ مۇنۇ مېۋىلەرنى يەپ باقە.

ئابدۇخالىق ئابدۇۋايىت سۇنغان بىر ئۆچۈم مېغىزنى ئالدى. ئابدۇۋايىت ئارقىدىنلا ئۆزىنىڭ سارغىيىپ پىشقان زاغرا نېنىدىن بىر پارچە سۇندۇرۇپ ئۇنىمۇ ئابدۇخالىقنىڭ بوش قولىغا تۇنۇزدى.

— ئاتام «نامرات»نىڭ نېنى چىشقا دورا» دەيدىغان. بىز يېگەن نانلارنىمۇ تېتىپ باقسىنا ئاداش، — دېدى ئابدۇۋايىت يېقىنچىلىق قىلىپ.

ئابدۇخالىق مېغىز بىلەن زاغرا نانىنى قوشۇپ يېيىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ مايلىق توقىچىنى ئابدۇۋايىت كىچىك - كىچىك پارچىلاپ ھەممە بالىغا يەتكۈزدى. بالىلار مايلىق توقاچنى ماختاپ بىرنەچچە چاينىپلا يەپ بولۇشتى. پەقەت شۇ چاغدىلا ئابدۇخالىق ئۆزىنى يەڭگىل ھېس قىلدى. مېغىز بىلەن يېگەن زاغرا نان ئۇنىڭغا تاتلىق تېتىپ قالدى. ئۇ قولىدىكى نانىنى بىرەمدىلا يەۋەتكىنىنى تۇيمايلا قالدى. ئابدۇۋايىت ئۇنىڭ قولىغا قاراپ بېقىپ ئوتتۇرىدىن بىر ئۆچۈم ئۆرۈك قېقىنى ئېلىپ بەردى. ئابدۇخالىق قېشىدىكى ئەنەيتۇل بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ

قاق يېيىشكە باشلىدى. بىر چاغدا بالىلار نان، مېۋىلەرنى يەپ بولۇپ «داستىخان» نى قۇرۇقداپ قويۇشتى. ئابدۇۋايىت يېنىغا ئېسىۋالغان كىچىك قاپاقنى قولىغا ئېلىپ ئاغزىنى ئاچتى. ئۇ:

— ئاۋۋال مېھماندىن كەلسۇن، — دەپ قاپاقنى ئابدۇخالىققا سۇندى.

ئابدۇخالىق قاپاقنى قولىغا ئېلىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ ئىچىدىكى سۇدىن بىر يۇتۇم ئىچىۋېدى، سۇ خۇددى ھەسەلدەك تاتلىق تېتىپ كەتتى. ئۇ قاپاقتىكى سۇدىن غۇرتۇلدىتىپ ئۇچ يۇتۇم ئىچىۋەتتى. بالىلار ئۇنىڭ قولىدىكى قاپاقنا قارىشىپ تۇكۇرۈكىنى يۇتۇپ ئولتۇراتتى. ئابدۇخالىق قاپاقنى ئابدۇۋايىتقا بەردى. ئابدۇۋايىت قاپاقتىكى سۇنى ئىككى يۇتۇم ئىچىشىگىلا بالىلار «ۋاي ماڭا، ئەكەلچۇ!» دەپ ۋارقىراشقىلى تۇردى. قاپاق قولىدىن قولغا ئۆتۈپ بىردەمدىلا قۇرۇقدىلىپ قالدى. بالىلارنىڭ ناشتىلىقى مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى. ئابدۇۋايىت كۆينىكىنى قۇم ئۈستىدىن ئېلىپ سىلكىۋېتىپ ئۈچىسىغا كىيىۋالدى. ئۇ بالىلارغا:

— بىر تەرەپكە ئۆتۈڭلار، ئەمدى چېلىشىشنى باشلايمىز، — دېدى. بالىلار يۇگۇرۇشۇپ كېلىپ ئابدۇۋايىتنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىشتى. — ئابلىمىت موزاي، سەن قارازور بىلەن بىر چېلىشىپ باقسىنا، — دېدى ئابدۇۋايىت بىر چەتتە تۇرغان ئابلىمىتقا. ئابلىمىت «چېلىشسام چېلىشاي» دەپ ئىشتىنىنىڭ پۇشقىنىنى تۇرۇپ ئوتتۇرىغا چۈشتى.

— چۈشمەمسەن قارازور، — دېيىشتى بالىلار ئابدۇۋايىتقا يېقىن ئولتۇرغان ئابلىمىت بىلەن تەڭتۇش قارامۇتۇق، ئورۇقراق كەلگەن سېلىمنىياز ئىسىملىك بالىغا قارىشىپ.

سېلىمنىياز بۇ مەھەللىدىكى تەڭتۇش بالىلار بىلەن چېلىشىپ ھەممىسىنى يېقىتقاچقا بالىلار ئۇنىڭغا «قارازور» دەپ لەقەم قويۇۋالغان ئىدى. سېلىمنىياز ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ مەيدانغا چۈشتى. ئىككى بالا خۇددى سوقۇشقاق خورازلاردەك

بىر - بىرىگە ھۇرپىيىشىپ بىردەم تۇردى. بىردىنلا ھەر ئىككىسى ئىتتىك يېقىنلىشىپ بىر قولىدا قارشى تەرەپنىڭ بىلىنى قامالالاپ تۇتسا، يەنە بىر قولىدا يوتىسىغىچە تۇرۇلگەن ئىشتىننىنى تۇتۇپ چېلىشىشقا باشلىدى. ئۇيان چايقىلىشىپ، بۇيان چايقىلىشىپ تۇرۇپ سېلىمنىياز تۇيۇقسىزلا ئابلىمىتنىڭ ئوڭ پۇتىغا چىيماق سېلىپ ئارقىسىغا قايرىپ پوكلا قىلىپ بېسىۋالدى. بالىلار چۇرقىرىشىپ كېتىشتى.

— بولدى - بولدى ھېساب قارازور قوپۇپ كەت! — دېدى ئابدۇۋايىت.

سېلىمنىياز قوپۇپ كېتىشىگە ئۇنىڭ ئاستىدىن قوپقان ئابلىمىت:

— بۇ دورام ھېسىاب ئەمەس، يەنە بىر دورام چېلىشىمەن، — دېدى قىزىشىپ.

كەل تۇتسىنا! — دېدى سېلىمنىياز.

ئابلىمىت شۇئان بېرىپ سېلىمنىيازغا يېپىشتى. ئۇ سېلىمنىيازنى ئۇيانغا چايقاپ، بۇيانغا ئىتتىرىپ تۇرۇپ تۇيۇقسىزلا يەردىن لىككىتە ئۇزۇپ ئېلىپ ئېگىز كۆتۈرۇپ، ئىككى پىرقىرىتىپ يەرگە پوككىدە تاشلىدى.

— ھا - ھا - ھا!

— بەللى يارايسەن موزاي، — دەپ ۋارقىرىشىپ كەتتى بىرنەچچە بالا.

ئەمدى سېلىمنىياز: «بۇ ھېساب ئەمەس، يەنە بىر چېلىشىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى. بالىلار: «بولدۇ، چېلىشىڭلار» دەپ چۇرقىراشتى. ئابلىمىت بىلەن سېلىمنىياز ئۇچىنچى مەرتىۋە چېلىشىشقا باشلىدى. بۇ نۆۋەت سېلىمنىياز ئابلىمىتنى يىقىتىۋالدى. ئابلىمىت يەنە رازى بولمىدى. ئۇ ئىككىسى تۆتىنچى قېتىم ئېلىشىپ ئابلىمىت سېلىمنىيازنى يىقىتىۋالدى.

— ئەمدى بولدى قېلىڭلار. قېنى بۇ ئىككىسىنى يېڭىۋال-

دىغان ئوغۇل بالا مەيدانغا چۈشسۇن، — دېدى ئابدۇۋايىت.
— مەن قارازور بىلەن چېلىشىمەن، — دېدى 13 ياشلاردىكى يۈزىدە چوقۇرى بار هازىم ئىسمىلىك بالا.
— سەن چوقۇر قارازورنى يېقىتالمايسەن، — دېدى بىرنەچچە بالا تەڭلا.
هازىم چوقۇر بالىلارنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلمىدى.
— مەن موزاينى يېقىتمىسام هېسابى ئەمەس — دەپ هامۇت ئورنىدىن تۇردى.
— مۇنۇ تازنى، بۆكى بېشىدىن چۈشۈپ كەتسە ئەمدى — دېدى ئېلى سىرىق.
هامۇت بۇ گەپنى ئاڭلاپ:
— مانا ئەمىسە، ئەمدى بولغاندۇ، — دەپ بېشىدىكى بۆكىنى ئېلىپ يەرگە تاشلىدى.
هامۇتنىڭ بېشى قۇلىقى بىلەن تەڭ تەمىرەتكە بېسىپ كەتكەن ئاپئاق تاز ئىدى. بالىلار پاراققىدە كۈلۈشۈپ كېتىشتى. بىراق هامۇت تاز بۇنىڭغا پىسەنت قىلماي:
كېلە موزاي، — دەپ پۇشقىقىنى تۇرۇپ تەييار بولدى.
مەيدانغا چۈشكەن ئىككى جۈپ بالا ئۈچ قېتىمدىن ئېلىشتى. هازىم سېلىمنىيازدىن يېقىلىپ قالىدى. هامۇت ئابلىمىتىنى يېقىتۇالدى.
— بۆكۈڭنى ئالغانغا چۈشلۈق ئىش قىلدىڭ جۇمۇ هامۇت ئاداش — دېدى ئابدۇۋايىت چاقچاق قىلىپ.
— بىزدەك ئوغۇل بالىلار بوش كەلمەيمىز — دېدى هامۇت مەغرۇرلۇق بىلەن.
ئابدۇۋايىت ئابدۇخالىققا:
— ئىككىمىز بىر چېلىشىپ باقمىزمۇ؟ — دېدى.
— مەن چېلىشىشنى بىلمىسەم، — دېدى ئابدۇخالىق قىزىرىپ.
— قوپە ئادىشىم، بىلمىسەڭ ئۆگىنىسەن، — دېدى ئابدۇۋا-

يىت ئابدۇخالىقنىڭ قولىنى تارتىپ.

ئابدۇخالىق تۇردى. ئابدۇۋايىت:

— كۆينەكچىنى سېلىۋەت. ئۇ بەك يېڭى ئىكەن. يەرگە تېگىپ كىر بولمىسۇن يەنە، — دېدى.

ئابدۇخالىق كۆينەكنى سېلىپ تاشلىدى. ئىشتىنىنىڭ پۇچقىقىنى يوتىسىغىچە تۇرۇپ مەيدانغا چۇشتى. ئابدۇۋايىت ئۇ-نىڭغا رەقىبىنى قانداق تۇتۇشنى ئۆگەتتى. ئارقىدىن چېلىشىش ئۇسۇلىدىكى بىرنەچچە خىل ھەرىكەت پەنتىنى ئۆگەتتى. ئۇنىڭ-دىن كېيىن ئۇ ئابدۇخالىقنى ئۇيان - بۇيانغا چايقاپ تۇيۇقسىزلا بىر چىيماق سېلىپ يىقىتتى. ئابدۇخالىق يەردىن قوپقاندىن كېيىن ئابدۇۋايىت:

— ھازىرقىدەك تۇيۇقسىز پەنت قىلىپ، ناھايىتى تېز، چەبدەس ھەرىكەت قىلساڭ رەقىبىڭنى يېڭەلەيسەن، — دەپ چۇ-شەندۇردى. ئابدۇخالىق ئىتتىك كېلىپ ئابدۇۋايىتنى تۇتتى. ئۇ تۇيۇقسىزلا بىر تەتۇر چىيماق سېلىپ ئابدۇۋايىتنى گۇپپىدە يىقىتۋالدى.

— مانا ئەمدى چېلىشىشنى ئۆگىنىۋالدىڭ. قېنى ئاۋۇ ئەنەي-تۇل بىلەن چېلىشىپ باق، — دېدى ئابدۇۋايىت. ئابدۇخالىق ئەنەيتۇلنىڭ ئالدىغا باردى. ئەنەيتۇل ئورنىدىن تۇرۇپ تەييارلە-نىپ تۇرغان ئىدى. چېلىشىش باشلاندى. بىرىنچى قېتىم ئەنەي-تۇل ئابدۇخالىقنى يىقىتۋالدى. ئابدۇخالىق ئورنىدىن تۇرۇپلا «يەنە چېلىشىمەن» دېدى. ئىككىنچى قېتىممۇ يەنە ئابدۇخالىق يىقىلىپ قالدى. «يىقىلغان چېلىشقا تويماپتۇ» دېگەندەك ئابدۇ-خالىق «يەنە چېلىشىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇچىنچى قېتىم چېلىشقاندا ئابدۇخالىق ئەنەيتۇلغا تۇيۇقسىزلا بىر تەتۇر چىيماق سېلىپ ئۇنى گۇپپىدە يىقىتۋالدى. ئۇلار شۇ يوسۇندا كەينى - كەينىدىن بىرنەچچە مەرتىۋە چېلىشتى. ئابدۇۋايىت ئابدۇخالىققا قانداق پەنت قىلىشنى ئۆگىتىپ تۇردى. شۇنداق قىلىپ ئابدۇخا-

لىق ئاخىرى چېلىشىشنى ئۆگىنىۋالدى. ئۇ ئېلى سېرىق بىلەن چېلىشىپ ئۇنى يېقىتىۋالدى. بىر ھازادىن كېيىن بالىلار چېلىشىپ ھاردى.

بۇ چاغدا كۈن ئىدىقۇت تېغى ئۈستىدىن خېلىلا ئېگىز ئۆرلەپ ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر نۇرلىرى بىلەن يەر - جاھاننى قىزدۇرۇشقا باشلىغان ئىدى.

— مالىلارمۇ ئوتقا تويدى ئاداشلار كېتىمىزمۇ؟ — دېدى ئابدۇۋايىت بالىلارغا.

— كېتىمىز، جۇرۇكىلار! — بالىلار ۋارقىراشقان پېتى يۇگۈرۈشۈپ دۆڭگە چىقتى. ئۇ يەردىن پەسكە مالىلىرى ئوتلاۋاتقان ئوتلاققا بېرىپ ئېشەكلىرىنى تۈتۈپ مىنىشتى. ئەنەيتۇل ئېشىكىنى تۈتۈپ كەلدى. ئۇ كەينىگە ئابدۇخالىقنى مىنگەشتۈرۈۋالدى. بالىلار ئولاش - چولاش ۋارقىرىشىپ مالىلىرىنى ھەيدىشىپ ھەمىسى ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ئابدۇخالىق مەھەللىگە قايتىپ كېلىپ ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچىپ بولۇپ ئولتۇرغان ئىدى. دەرۋازا ئالدىدا ئۇنى ئابدۇۋايىت بىلەن ئەنەيتۇل چاقىردى. ئابدۇخالىق دەرۋازا ئالدىغا ئىككى دوستىنىڭ قېشىغا چىقتى. ئىككى دوستى ئۇنى قوغۇنلۇققا ئېلىپ كەتتى. ئۇلار قوغۇنلۇقتىن قايتىپ كېلىپ كۆلگە بېرىپ سۇغا چۆمۈلدى. ئاخشىمى كەچقۇرۇنلۇقى كارىزنىڭ تىلما بويىدىكى مۇزدەك قۇمدا يېتىپ بالىلار ئابدۇخالىق بىلەن چۆچەك، تېپىشماق ئېيتىشتى.

ھەش - پەش دېگۈچە بىر ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. مىجىت ھاجى شەھەرگە قايتماقچى بولدى. ئابدۇخالىق يېڭى تونۇشقان دوستلىرى بىلەن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا خوشلىشىپ چوڭ دادىسى بىلەن شەھەرگە قايتتى.

سىرلىق تېلېگرامما

ئابدۇخالىق چاتقالدىن قايتىپ كېلىپ ئەتىسى چۈشكىچە كىتاب - دەپتەرلىرىنى شىرەگە يېيىۋېلىپ دەرس تەكرارلىدى، ھۆسنىخەت يازدى. چۈشتىن كېيىن ئوينىغىلى كوچىغا ماڭدى. ئاكسىنىڭ تالاغا ماڭغانلىقىنى كۆرگەن ئابدۇقەييۇم يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇ ئابدۇخالىقتىن سورىدى:

— ئاكا نەگە بارىسەن؟

— بازارغا، — دېدى ئابدۇخالىق توختاپ.

— جېنىم ئاكا مەنمۇ بازارغا بىللە بارايچۇ؟ — يالۋۇردى ئابدۇقەييۇم.

— سەن بازاردا نېمە قىلىسەن؟

— ئۆزۈڭ نېمە قىلىسەن؟

— مەن ئوينايمەن. باغرى، چاتقالغا بېرىپ بازارنى كۆرمىگىلى 15 كۈن بولدى.

— مەنمۇ بازارغا بېرىپ ئويناپ كېلەيچۇ ئاكا.

ئۆيدىن چىققان نىيازخان:

— ئابدۇخالىق بازارغا بارسىڭىز ئۆكىڭىز ئابدۇقەييۇمنىمۇ بىرگە ئېلىۋېلىڭ، — دېدى.

— بولىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.

ئابدۇقەييۇم بۇنى ئاڭلاپ خۇشال بولۇپ سەكرەپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئۆكىسىغا قاراپ:

— كەينىمدىن يۈگۈرگىن ئەمىسە، — ئابدۇخالىق شۇنداق دەپ يۈگۈرگىنىچە تالاغا چىقىپ كەتتى. ئابدۇقەييۇممۇ ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى. ئابدۇخالىق يۈگۈرگەن پېتى دەرۋازىدىن

چىقىپ شىمال تەرەپتىكى كوچا بېشىغا چىققاندا توختىدى. ئابدۇقەيـ
يۇم ھاسىرىغىنىچە يۇگۈرۈپ كېلىپ ئاكىسىنىڭ مۇرىسىگە ئېسىلدى.
— چاپلاشمىساڭچۇ، مەنمۇ تەرلەپ كەتتىم، — دەپ ئابدۇخا-
لىق پېشانىسىدىكى تەرنى يانچۇقىدىن قولياغلىقىنى چىقىرىپ ئېرتتى.
— ئاكا مەنمۇ تەرلەپ كەتتىم، قولياغلىقىڭنى ماڭمۇ بەر-
چۇ، مەنمۇ تەرىمنى ئېرتىۋالاي، — ئابدۇقەيۇم ئاكىسىغا قولـ
ىنى سۇندى.
ئابدۇخالىق قولياغلىقىنى ئۇكىسىغا بېرىۋېتىپ دېدى:
قولياغلىق دېگەننى كىمنىڭ بولسا شۇ ئۆزىلا تۇتۇشى كې-
رەك. باشقىلار تۇتسا بولمايدۇ.
— نېمىشقا، سەن مېنىڭ ئاكام تۇرساڭ — دېدى ئابدۇقەيـ
يۇم قولياغلىق بىلەن پېشانىسىدىكى تەرلىرىنى ئېرتىۋېتىپ.
— مېنىڭ كېسىلىم بولسا ساڭا يۇقۇدۇ، سېنىڭ كېسىلىڭ
بولسا ماڭا يۇقۇدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.
— ئۇنداق بولسا ھە، قولياغلىقىڭنى ئال، مەنمۇ ئاپامدىن
بىر قولياغلىق ئالىمەن، — دېدى ئابدۇقەيۇم.
— جۇرۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.
ئۇكىسى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ماڭدى. ئىككى بالا شەرقە مې-
ڭىپ سودىگەر كوچىسىغا چىقتى. ئۇلار سودىگەر كوچىسىدىكى
دۇكانلارنى ئارىلاپ، ئۇنى ـ بۇنى كۆرۈپ ماڭا ـ ماڭا قازىخانا
مەسچىتى ئالدىدىكى مەيدانغا چىقىپ قالدى.
ئابدۇقەيۇم بۇتخانىنىڭ يان ئالدى تەرىپىدە تاۋۇز سېتىۋاتـ
قان قاسىم باققالنىڭ لەمپىسى ئالدىغا كەلگەندە:
— ئاكا ئۇسساپ كەتتىم، — دېدى.
ئابدۇخالىق ئېغىز ئاچقىچە قاسىم باققال قىپقىزىل چىققان
يوغان بىر تىلىم تاۋۇزنى ئابدۇقەيۇمنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ:
«يېسىلە بالام»، — دېدى.
قاسىم باققال يەنە بىر تىلىم تاۋۇزنى ئابدۇخالىققا بېرىپ:

— ئۆزلەمۇ يېسىلە، تاۋۇز بەك تاتلىق، شېكەر تاۋۇز! — دەپ توۋلاپ قويدى.

ئىككى بالا ئالدىغا ئېگىشىپ:

— قۇم تاۋۇزكەن، ئەجەپ تاتلىق ئىكەن، — دېيىشىپ يېيىشكە باشلىدى.

قاسىم باققال خېرىدار چاقىرىپ توۋلايتتى:

— چاڭقىغانلار كېلىڭلار، ئۇسسىغانلار ئېلىڭلار، شېكەر تاۋۇز، يەپ كۆرگەنلەر دەرماندا، يېمىگەنلەر ئارماندا، ھەي - ھەي، شېكەر تاۋۇز!

— ئاكا «يەپ كۆرگەنلەر دەرماندا» دېگىنى نېمە گەپ؟ — قىزىقىپ سورىدى ئابدۇقەييۇم.

ئابدۇخالىق قولىدىكى شاپاقنى نېرىسىدىكى سېۋەتكە تاشلىۋېتىپ ئابدۇقەييۇمدىن سورىدى:

— تاۋۇزنى يەپ ئۇسسۇزلۇقۇڭ قاندىمۇ؟

— ھەئە.

— پۇت - قولۇڭغا ماغدۇر كىردىمۇ؟

— پۇت - قولۇمغا تېخى ماغدۇر كىرمىدىغۇ، — دېدى ئابدۇقەييۇم قول - پۇتلىرىغا قاراپ.

ئابدۇخالىق بىلەن قاسىم باققال كۈلۈپ كەتتى.

— ھەي ئۆكام تاۋۇزنى يەپ ئۇسسۇزلۇقىڭنىڭ قانغىنى «يەپ كۆرگەنلەر دەرماندا» دېگەنگە ئوخشاش گەپ. ئابدۇخالىق ئىشتىننىڭ يانچۇقىدىن ئىككى ياماقنى چىقىرىپ قاسىم باققالغا سۇندى.

— جۇرۇ ئۆكام، — دەپ ئابدۇخالىق قازىخانا مەسچىتى تەرەپكە ماڭدى.

ئۇلار ئەمدى مېگىشىغا بىر قارا ئېشەكنى يېتىلىۋالغان، ساقال، بۇرۇتىغا ئاق سانجىغان بىر دېھقان ئالدى تەرەپتىن كەلدى. ئابدۇخالىق تىزىغچە كەلگەن يەكتىگىنىڭ تۇگمىسىنى ئەتمىگەچكە مەيدىسىدىكى تۆكلەر كۆرۈنۈپ تۇرغان، ھەربىر قە-

دەم باسقاندا يوغان پۇتىدىكى قوپال كەشى شاقىلداپ سەت ئاۋاز چىقىرىدىغان 50 ياشلاردىكى بۇ ئادەمگە قىزىقىپ قالدى. ئۇنىڭ دىققىتىنى ئابدۇقەييۇمنىڭ ئاۋازى بۆزدى:

— ئاكا ئۆيگە كېتىمەن، بەك ئىسسىق ئىكەن.

— ئىسسىققا چىدىمايدىغان ئادەم نېمىشقا مەن بىلەن بىللە بازارغا بارىمەن دەپ جېدەل قىلىسەن ئەمىسە؟ — دېدى ئابدۇخالىق.

— قورسىقىم ئاچتى.

— ئۆيدە مانتىدىن ئۇچنى يېدىڭغۇ؟

— ئۇسساپ كەتتىم.

— ھازىرلا تاۋۇز يېدىڭغۇ؟

— بەك ئىسسىق ئىكەن.

ئابدۇخالىق ئۇكىسىنىڭ جېدىلى بىسىقمايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

— ئەمىسە جۇرۇ، مۇنۇ يول بىلەن كېتىمىز، — دەپ ئابدۇخالىق ئۇكىسىنى ئەگەشتۈرۈپ قازىخانا مەسچىتى بىلەن بۇتخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇدۇل غەربكە سوزۇلغان سۇلتانباي كوچىسىغا قاراپ ماڭدى.

ئىككى بالا كوچا ئاغزىغا يېتىپ بېرىشىغا ئۇدۇلىدىكى كىچىك يان كوچىدىن مەخسۇت مۇھىتى چىقىپ كەلدى.

ئىككى بالا مەخسۇت مۇھىتىغا سالام بەردى:

— ئەسسالام!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — مەخسۇت مۇھىتى بالىلار بىلەن سالاملىشىپ تۇرۇشىغا قازىخانا مەسچىتى تەرەپتىن بايىقى ئېشەك يېتىلىۋالغان ئادەمنىڭ مەخسۇت مۇھىتىنى چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ۋاي مەخسۇتباي! ۋاي مەخسۇتباي!

مەخسۇت مۇھىتى ئۇ دېھقانىنى تونۇۋالدى. ئۇ دېھقان «ۋاي مەخسۇتباي!» دېگىنىچە يېتىپ كەلدى.

— ھوي قۇرباناخۇنكامۇ سىز؟ قاچان كەلدىڭىز؟ — دېدى

مەخسۇت مۇھىتى دېھقان بىلەن سالاملىشىپ بولۇپ.

قۇربان ئىسىملىك بۇ دېھقان ئاستانە يېزىسىنىڭ يېڭىتۇر مەھەللىسىدىن ئىدى.

— بۇ يەرگە كەلگىلى بىر ئاش پىشىم بولدى. ھېچ تاپالمىدىم، ھېچ تاپالمىدىم، — دېدى ھەسرەت بىلەن.

— نېمىنى تاپالمىدىڭىز؟ بىر نېمىڭىز يوقاپ كەتتىمۇ؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھىتى.

ئابدۇخالىق قۇربان ئاكىنىڭ ئاغزىدىن قانداق گەپنىڭ چىقىشىغا قىزىقىپ قاراپ تۇردى.

— ھەي مەخسۇتباي ئۇكەم، بۇگۈن خۇدايىم ئۆزلەنى ماڭا يەتكۈزدى. بولمىسا قانداقمۇ قىلۇردۇم، — قۇربان ئاكا شۇنداق دەپلا يىغلاپ كەتتى.

مەخسۇت مۇھىتى قۇربان ئاكىنىڭ كۆز يېشى قىلىشىدىن ئۇنىڭ بېشىغا ناھايىتى ئېغىر بىر مۇشكۈلاتنىڭ كەلگىنىنى ھېس قىلدى.

— قۇرباناخۇنكا ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، بىز دېگەن بىر ئۆستەڭنىڭ سۇيىنى تەڭ ئىچىپ چوڭ بولغان تۇرساق، بېشىڭىزغا نېمە دەرد ـ ئەلەم كەلدى. مانا مەن سىزدىن ياردەمىمنى ئايىمايمەن، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى مەردانىلىق بىلەن.

مەخسۇت مۇھىتىنىڭ يىغلاۋاتقان بىر دېھقان بىلەن سۆزلىشىپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ئادەملەر كېلىپ ئۇ ئىككىسىنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى.

مەخسۇت مۇھىتىنىڭ سەمىمىي گېپىدىن كۆڭلى تەسەللىگە ئېرىشكەن قۇربان ئاكا غاراڭ ـ غۇرۇڭ ئاۋازدا سۆزلەپ كەتتى:

— ئىنىم بارات ئاخۇن قۇمۇلغا قوي ئالغىلى كەتكىلى بىر ئاي بولغان. ئۇ كېتىپ ھازىرغىچە قۇدۇققا تاش چۈشۈپ كەتكەنـدەك جىم بولۇپ كەتكەن. تۇنۇگۈن دەنباۋجوي[1] دىن بىر ئادەم

---

1 دەنباۋجوي — تېلېگراف ئىدارىسى

كېلىپ «ساڭا قۇمۇلدىن دىيەنباۋ (تېلېگراممـا) كەلدى» دەپ مۇنۇ قەغەزنى بەردى. مەن ئوقۇمىغان قارىتۇرۇك ئادەم تۇرسام ئۇنداق بىر نېمىلەرنى ئوقۇيالايمەنمۇ، بۇنىڭغا ئىچىم پۇشۇپ بۇ دەنباۋنى مەھەللىمىزدىكى تۇرسۇن ئىمامغا كۆرسەتتىم. ئىمام دەنباۋنى ئوقۇيالمىدى. ئۆستەك بويىدىكى قاسىم قارىغا كۆرسەتـسەم ئۇمۇ ئوقۇيالمىدى. بىزنىڭ يېڭىتۇردا ئەھلى ئىلىمىلەردىن شۇ ئىككىلا ئادەم بار ئەمەسمۇ. قوشنام رىزگان تامچى «خوجام ئالدى مەھەللىسىگە بارغىن، ئوقۇيدىغان ئادەم چىقۇر» دەپ يول كۆرسەتتى. مەن ئۇدۇل تۆمۇر ئاخۇنۇمنىڭ ھۇزۇرىغا كىرسەم ئۇ زات يوق ئىكەن. بىرنەچچە قارى، ئەھلى ئىلىمىلەرگە كۆرسەتـسەم ئۇلارمۇ ئوقۇيالمىدى. بەزەن ئادەملەر:

— سىيىت قارىلار ئوقۇيالمىغان بولسا بۇ بىر سىرلىق تېلېگراممـۇ نېمە؟ دەپ مېنى قورقۇتۇپ قويۇشتى.

مەن بۇ گەپنى ئاڭلاپ «بارات ئاخۇن ئۆكەم بىرەر كېلىش-مەسلىككە ئۆچراپ قالغاندىمۇ» دەپ غەمگە پېتىپ قالدىم. مې-نىڭ ھالىمغا ئىچى ئاغرىغان قوشنام يۈسۈپ سەيپۇك:

— ئەكەلچۇ، مەن بىر ھەجىلەپ باقاي، — دەپ دەنباۋنى قولىغا ئالدى.

يۈسۈپ سەيپۇك خېلى قېرىشىپ دەنباۋنىڭ بېشىدىكى «قوي-لارنى ئېلىپ» دېگەن ئىككى خەتنى ئوقۇپ ئاخىرىنى ئوقۇيالمـى-دى. مەن بۇ سىرلىق دەنباۋدا نېمە گەپ بارلىقىنى بىلەلمەي تېخىمۇ تىت - تىت بولدۇم. ۋاداھىرىخا، ئاستانە، قارا خوجا تەۋەسىدە بۇ دەنباۋنى ئوقۇيالايدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمىسا، ھەي مەخسۇتباي، بۇ راستتىنلا بىر سىرلىق دەنباۋ بولمىسۇن — قۇربان ئاكا ھەسرەت بىلەن بېشىنى چايقاپ جىم تۇرۇپ قالدى.

ئابدۇخالىق قۇربان ئاكىنىڭ ئاستانىدا خەت ئوقۇيالمىغۇدەك بىرەر ئادەم تاپالماي يېرىم كۈن يول مېڭىپ 60 چاقىرىم بېسىپ تۇرپان شەھىرىگە كەلگەنلىكىگە كۆلگىسى كەلدى. بىراق ئۇ

قۇربان ئاكىنىڭ كېچىچە ئۇخلىماي قىزىرىپ كەتكەن كۆزىدىن ئېقىۋاتقان ياشنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى. «ماڭا كۆرسەتكەن بولسا ئوقۇپ بەرمەسمىدىم» ئابدۇخالىق شۇنى ئويلاپ تۇراتتى. ئۇكىسى ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ ئاستاغىنە:

— ئاكا سەن سىرلىق دەنباۋنى ئوقۇيالامسەن؟ — دېدى. ئەتراپتا قارىشىپ تۇرغان ئادەملەر بۇ گەپكە دىققەت قىلمىدى. بىراق سەزگۈر مەخسۇت مۇھتى ئابدۇقەييۇمنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ قالدى. مەخسۇت مۇھتى يېنىدا تۇرغان ئابدۇخالىققا قاراپ قويۇپ قۇربان ئاكىغا دېدى.

— قېنى شۇ سىرلىق تېلېگراممۇ، مەن بىر كۆرەي.

— مانا تۇتسىلا، — قۇربان ئاكا تېلېگراممىنى مەخسۇت مۇھتىغا بەردى. ئۇ تېلېگراممىغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ كۈلۈپ كەتتى:

— ھا ـ ھا ـ ھا!

قۇربان ئاكا بۇ تۇيۇقسىز كۈلكىدىن مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى. قۇربان ئاكا سورىدى:

— مەخسۇتباي بۇ راستتىنلا ئوقۇغىلى بولمايدىغان سىرلىق دەنباۋمىكەن؟

— ئەندۇرەپ كەتمەڭ. ئوقۇپ بەرگەندە بىلىسىز. مېنى ئىزتىراپقا سالغىنى باشقا بىر ئىش، — دېدى مەخسۇت مۇھتى ئۈلۈغ كىچىك تىنىپ.

— ھېچبىر چىدىغۇچىلىقىم قالمىدى ئۇكەم. بۇ سىرلىق دېيەنباۋنىڭ سىرىنى ئېچىپ بەرسىلە، — ئۇكەم — دېدى قۇربان ئاكا ئۆتۈنۈپ. مەخسۇت مۇھتى قولىدىكى تېلېگراممىنى ئېچىشىپ ئابدۇخالىققا سۇنۇۋېتىپ دېدى:

— بىزنىڭ چوڭ موللا بۇ يەردە تۇرسا، بۇنى ئۇنىڭغا ئوقۇتماي يەنە كىمنى ئىزدەيمىز؟

— ۋۇي مۇشۇ كىچىك بالا ھەر موللا ئادەملەر ئوقۇيالمىغان

خەتنى ئوقۇپ چىقىرالۇرمۇ؟ — دېيىشتى ئەتراپتا تۇرغان بىر-نەچچە ئادەم.

— بۇ ئابدۇخالىققۇ، ئۇ دېگەن ھەمدۇللا دامۇللامنىڭ مەدرە-سىدە ھازىر كىتاب ئوقۇۋاتىدۇ. ئۆتكەن يىل سەككىز يېشىدا قۇرئان تاماملىغان بالا ئۇ. ئۇنى بوش چاغلىماڭلار جۇمۇ، ئەقىل ياشتا ئەمەس باشتا، — دېدى زاسۇيىپەز نىياز ئاكا.

— راست گەپ. مىجىت ھاجىمنىڭ بۇ نەۋرىسى مەدرىسىدە «گۈلىستان» نى ئوقۇۋاتقۇدەك دەپ ئاڭلىدىم، — دېدى ئابدۇل مىسكەرچى.

— بۇ دېگەن سىرلىق دەنباۋ تۇرسا، — دېدى ئابدۇل موز-دۇز «شىرت» قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ.

مەخسۇت مۇھىتى ئەتراپتىكى كىشىلەرنىڭ سۆزىگە پەرۋا قىلماي ئابدۇخالىققا:

— قېنى تېلېگراممىنى ئۇنلۇك ئوقۇپ بېرىڭ، — دېدى.

ئابدۇخالىق:

«قويلارنى سېتىپ ئالدىم. قۇربان ئاخۇن ئاكام كەلسۇن، ئىنىڭىز بارات» دېگەن ئىككى جۇملە سۆزنى جارانلىق ئاۋازى بىلەن ئوقۇدى.

قۇربان ئاكا بۇ ئىككى جۇملە گەپنى ئاڭلاپ ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىدى. ئۇ مەخسۇت مۇھىتىگە قاراپ:

— مەخسۇتجان كىچىك بالا خاتا ئوقۇپ قويمىغاندۇ-ھە، — دېدى. مەخسۇت مۇھىتى ئىستىھزا بىلەن كۈلۈپ قويۇپ:

— بايىلا مۇنۇ ئابدۇل مىسكەرچىنىڭ گېپىنى ئاڭلىدىڭىز-غۇ، بۇ بالا دېگەن ھەر چوڭ كىتابلارنى ئوقۇپ تۈگەتكەن بالا. بۇنداق تېلېگرامما ئۇنىڭغا نېمىستى، ئۇنىڭ ئوقۇغىنى دۇرۇست، — دېدى ئىشەنچ بىلەن.

— ئاخىرىچۇ؟ ئاخىرىدا نېمە دەپتۇ؟ — سورىدى قۇربان ئاكا. مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنىڭ قولىدىن تېلېگراممىنى

ئېلىپ قۇربان ئاكىغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئوقۇدى.

— خۇدايىم توۋا، سىرلىق دەنباۋكەن دېسە قورقۇپ يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭ سىرىنى مانا بۇ توققۇز ياشلىق ئابدۇخالىق ئاچتى. رەھمەت ئۆزلەگە موللا بالام. — دېدى قۇربان ئاكا گويا ئۇستىدىن بىر ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەك ئۆزىنى يەڭگىل ھېس قىلىپ.

ئابدۇخالىق مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى. مەخسۇت مۇھىتى ئەتراپتىكى ئادەملەرگە قاراپ دېدى:

— بۇ ئاددىي بىر پارچە تېلېگرامما بىزنىڭ قازى، ئىمام، قارىلىرىمىزغا ئاھايىتى سىرلىق تۇيۇلۇپتۇ. بۇنىڭدىكى سىر باشقا نەرسە ئەمەس. بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ نادانلىق، خۇراپاتلىق پاتقىقىغا پېتىپ، غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقانلىقىمىز. بىزدە يېڭى نىزام-چە پەننىي مەكتەپلەر بولمىغاچقا بالىلىرىمىز ئوقۇشسىز قېلىپ ساۋاتسىز، كۆزى ئوچۇق قارىغۇ بولۇپ چوڭ بولۇۋاتىدۇ. قارىغۇ ئادەم قانداقمۇ توغرا يول تېپىپ ماڭالايدۇ؟ ھەي ئىسىت، ھەي دەردىم! مەخسۇت مۇھىتى قاپقىنى تۇرۇپ جىمىپ قالدى. ئابدۇخالىق ئەتراپىدا تۇرغان ئادەملەرگە قارىدى. ئۇلار خۇددى ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قويغان ئادەملەردەك باشلىرىنى ساڭگىلىتىشىپ سۈكۈتكە چۆككەن ئىدى. سۈكۈتنى يەنە مەخسۇت مۇھىتى بۇزدى:

— قېرىنداشلار بىزنىڭ كۈنلىرىمىز مۇشۇنداق نادانلىق، قالاقلىق، كونىلىق، خۇراپاتلىق پاتقىقىغا پېتىپ غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئۇخلاش بىلەن ئۆتەرمۇ؟ زادى نېمە قىلماق كېرەك؟

بىر پەستىن كېيىن بۇ سوئالغا مەخسۇت مۇھىتى يەنە ئۆزى جاۋاب بەردى:

— بىزمۇ تۇرپاندا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىشىمىز، بالىلىرىمىزنى ئاشۇ مەكتەپتە ئوقۇتۇشىمىز لازىم.

ئىككىنچى قىسىم

خۇش خەۋەر

1912 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئاخىرى ئىدى. مىجىت ھاجى كەچتە مېھمانخانىدا نەۋرىسى ئابدۇخالىققا ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائىـ نىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن» داستانىنى ئوقۇتۇپ تەكشاپ ئولتۇراتـ تى. مىجىت ھاجى ئۆتكەن يىلدىن باشلاپ كىتاب ئاڭلىغۇسى كېلىپ قالغان چاغلاردا بۇرۇنقىدەك ئابدۇراخمان مەخسۇم ياكى لۇكچۇندىن مەخسۇس نامەت خەلپەتنى تەكلىپ قىلىپ ئۇلارغا مۇراجىئەت قىلمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ ئوماق نەۋرىسى ئابدۇخالىقنى چاقىرىپ كىتاب تەكچىسىدىن ئاڭلىغۇسى كەلگەن خالىغان بىرەر كىتابنى ئېلىپ بەرسىلا، ئابدۇخالىق ناھايىتى يېقىملىق ئاھاڭدا دۇدۇقلىماي راۋان ئوقۇپ چوڭ دادىسىنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرالايدىغان بولغان ئىدى. مىجىت ھاجى بۇنىڭـ دىن بەك سۆيۈنەتتى. ئۇ ئابدۇخالىق ئوقۇغان كىتابنى ئاڭلىغانچە ئاڭلىغۇسى كېلىپ، بەزەن چاغلاردا ھەتتا ھەممىنى ئۇنتۇپ كېـ تەتتى. مىجىت ھاجى ئابدۇخالىق ئوقۇۋاتقان «لەيلى ۋە مەجـ نۇن» داستانىنى تازا بېرىلىپ تىڭشاۋاتقاندا خىزمەتكار كىردى. خىزمەتكار مەخسۇت مۇھتىنىڭ مىجىت ھاجىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ ئادەم ئەۋەتكىنىنى مەلۇم قىلدى.

— نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلدىڭمۇ، — دېدى مىجىت ھاجى ئورنىدىن تۇرۇپ.

— تاھىرىبەگنىم ئىچكىرىدىن كەلگەن ئوخشايدۇ، — دېدى خىزمەتكار.

— سەن چىقىپ ئايۇپقا ئېيت، پەيتۇننى تەييار قىلسۇن، مەن ھايال بولماي چىقىمەن، مىجىت ھاجى شۇنداق دەپ تۇمىقى

بىلەن پەرىجسىنى كىيدى.

ئۇ ئابدۇخالىققا قاراپ:

— سىزمۇ مەن بىلەن بىرگە بېرىپ تاھىرېەگ ئاكىڭىزغا سالام بېرىپ، كۆرۈشۈپ كەلمەمسىز، — دېدى.

— بولىدۇ، مەن تەييار ھاجىم دادا، — دەپ ئابدۇخالىق پىيمىسىنى كىيىپ تالاغا ماڭدى.

ئابدۇخالىقنىڭ كەينىدىن مەجىت ھاجى ھويلىغا چىقتى. ھويلىدا ئايۇپ پەيتۇننى تەق قىلىپ تۇراتتى. مەجىت ھاجى بىلەن ئابدۇخالىق پەيتۇنغا چىقتى. مەجىت ھاجى ئايۇپ پەيتۇننى مەخسۇتبايىنىڭ قورۇسىغا ھەيدەشنى بۇيرىدى.

مەخسۇت مۇھىتى ئۆتكەن يىلى قازىخانا مەسچىتىنىڭ غەربىي يان تەرىپىدىكى كوچىدىن بىر قورو جاي سېتىۋېلىپ قىش كۇنلىرىنى مۇشۇ جايىدا ئۆتكۈزەتتى.

يولدا كېتىۋېتىپ مەجىت ھاجىنىڭ ئىچى پۇشتىمۇ، سۆزلىگىلى تۇردى:

— ھەي، بۇ ئاي، بۇ كۇنلەر ئەجەب تېز ئۆتتى - ھە، ئۆتكەن يىلى كۇزدىن بۇيان بۇ جاھاندا نى - نى چوڭ ئىشلار يۈز بەردى.

يا تەقسىر، — دېدى مەجىت ھاجى ئۆزىچە.

— قايسى ئىشلارنى دەيدىلا چوڭ دادا، — سورىدى ئابدۇخالىق.

— ئۆتكەن يىل ئونىنچى ئايدا ئىچكىرىدە ئىنقىلاب بولۇپ خانىنى يېقىتقانىنى دەيمىنا. بۇ كىچىك ئىشمۇ بالام، — دېدى مەجىت ھاجى.

— تاھىرېەگ ئاكام: «سۇن جۇڭشەن قوزغىغان بۇ ئىنقىلاب جۇڭگودا ئىككى مىڭ يىل ھۆكۈم سۈرگەن خانلىق تۈزۈمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى» دېگەنغۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.

— بارىكاللا ئېسىڭىزدە بار ئىكەن - ھە، — دېدى مەجىت

هاجى گەپىنى داۋام قىلىپ، — خان ئوننىچى ئايدا ئاغدۇرۇلدى. ھۆكۈمەت تاھىرىبەگنى نەنجىگدە ئېچىلىدىغان جۇمھۇرىيەت قۇرۇش رەئىسى جۇمھۇر سايلاش قۇرۇلتىيىغا شىنجاڭدىن باش ۋەكىل قىلىپ تەيىنلىدى. بىز تاھىرىبەگنى 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا نەنجىگگە ئۇزىتىپ قويمىدۇقمۇ، بۇ يىل بىرىنچى ئايدا نەنجىگدىن مىنگو (جۇمھۇرىيەت) قۇرۇلۇپ سۇن جۇڭشەن ئەپەندى دازۇڭ-تۇڭ (بۇيۇك رەئىس جۇمھۇر) بولۇپ سايلىنىپتۇ دېگەن خەۋەر كەلدى. بىز بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ خۇشال بولدۇق. بىراق، خۇشال-لىقىمىز ئۇزۇنغا بارمىدى. ئۇرۇمچىدىكى شۇنفۇ[1] جۇمھۇرىيەتنى قوبۇل قىلماپتۇ. ئىلىدا تۇرۇۋاتقان ھۆكۈمەت جۇمھۇرىيەت قۇرۇپتۇ دېگەن گەپلەر تارقالدى. كېيىن ئاڭلىساق شىنجاڭنىڭ شۇنفۇسى يۈەن داخۇا «ئۆلگۈچە خانغا سادىق بولىمەن» دەپ قەسەم قىپتۇ ـ دەك. ئۇ ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇرۇشقا جازا يۇرۇشى قىلىپ ئەسكەر ئەۋەتىپتۇ. جازا يۇرۇشى قىلغان ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى يېرىم يولدا قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئۇچرى-شىپ قاتتىق ئۇرۇش قىلىپتۇ. ئۇرۇشتا ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى يېڭىلىپ قوزغىلاڭچىلار غەلىبە قىلىپتۇ. بۇنىڭدىن غەزەبلەنگەن يۈەن داخۇا يۈرتلارغا ئەسكەر ئېلىش بۇيرۇقى چۈشۈرۈپ ئەسكەرلىرىنى كۆپەيتىپ ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇرماقچى بوپتۇ.

قۇمۇلدا شا مەخسۇت ۋاڭ يۈەن داخۇانىڭ بۇيرۇقىنى تاپشۇ-رۇۋېلىپ قومۇل خەلقىگە «ئىككى ئوغلى بار ئادەمنىڭ بىر ئوغلى ئۆز ئېتىغا مىنىپ كەلسۇن» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاتلىقلار ئىككى يۈزگە توشقاندا ۋاڭ بىر ئەمەلدارنى باش قىلىپ ئۇلارنىڭ قولىغا مىلتىق تۇنقۇزۇپ ئۇرۇمچىگە يولغا ساپتۇ، يېڭى ئەسكەر-لەرنىڭ ئىچىدە تۆمۇر خەلىپە دېگەن جىگەرلىك ئادەم بار ئىكەن.

---

① شۇنفۇ — ئەل قىلغۇچى، بويسۇندۇرغۇچى مەنىسىدىكى ئەمەل نامى.

ئۇ ھەمراھلىرىغا «بىز كىم ئۇچۇن ئۇرۇش قىلغۇدەكمىز، ئىچ-كىرىدە ئىنقىلاب قىلىپ خانىنى يوقۇتۇپتۇ. بىزمۇ ۋاڭنى يوقات-ساق ھەممە ئىش تۈزەلمەمدۇ» دېگەن ئىكەن. بۇ گەپ ھەممىسى-گە يېقىپتۇ. ئۇلار ۋاڭنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ قورالىنى تارتىۋېلىپ قۇمۇلغا قوغلىۋېتىپتۇ. ئىككى يۈز ئاتلىق تۆمۈر خەلىپىنىڭ يولباشچىلىقىدا قۇمۇلدىكى قوراي تېغىغا قايتىپ كېتىپتۇ. بۇ-نىڭدىن خەۋەر تاپقان شا مەخسۇت ۋاڭ قاتتىق دەككە - دۈككىدە قاپتۇ. ئۇ، بارىكۆل ئامبىلى يى شىگۇغا ئىككى مىڭ سەر كۇمۇش بېرىپ تۆمۈر خەلىپىنى باستۇرۇپ بەرگىن دەپتۇ. يى شىگۇ پۇلىنى ئېلىپ 130 ئەسكەر بىلەن بارىكۆلدىن كوشۇتىغا يېتىپ كېلىپ بىر سارايدا ئارام ئېلىۋاتقاندا تۆمۈر خەلىپە كېچە-سى ئادەملىرى بىلەن كېلىپ يى شىگۇ ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى تىرىك تۇتۇۋاپتۇ. يى شىگۇنى ئۆلتۈرۈپ تاشلاپتۇ. شا مەخسۇت ۋاڭ بۇنى ئاڭلاپ ئۇرۇمچىگە ئادەم ئەۋەتىپ يارەم سوراپتۇ. يۇەن داخۇا 1500 ئەسكەرگە چېيەن گۇاڭخەن دېگەننى باش قىلىپ قۇمۇلغا ئەۋەتىپتۇ. تۆمۈر خەلىپە قوزغىلاڭچىلىرى چېيەن گۇاڭ-خەنىڭ نەچچە يۈز ئادىمىنى ئۆلتۈرۈپ، قۇمبۇلاققا چېكىنىدۇرۇپ-تۇ. ئاڭلىساق ھازىر تۆمۈر خەلىپىنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى كۆپىيىپ قورال - ياراق، ئوق - دورىلىرىمۇ تولۇقلىنىپ كۈچە-يىپ كېتىپتۇ - دەك. بۇنىڭدىن دەككە - دۈككىگە چۈشكەن يۇەن داخۇا ئورنىنى ياڭ زېڭشىنغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ئۆزى ئىچكە-رىگە كېتىپتۇ - دەك...

مىجىت ھاجى بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇپ:

— ئەمدى تاھىرىبەگ نەنجىڭدىن قانداق خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلگەندۇ، — دېدى چوڭ بىر نەپەس ئېلىپ.

پەيتۇن توختىدى.

— ھاجىم يېتىپ كەلدۇق، — دېدى ئايۇپ ھارۋىكەش. مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇخالىق پەيتۇندىن چۈشتى. ھويلىدا

ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرغان خىزمەتكار مېھمانخانىغا باشلىدى. مىجىت هاجى بىلەن ئابدۇخالىق مېھمانخانىغا كىرگەندە مېھمانلار بىر پارچە سۈرەتنى قولىدىن - قولىغا ئېلىپ ناھايىتى قىزىقىپ كۆرۈۋاتاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم! — مىجىت هاجى سورۇن ئەھلىگە سالام بېرىپ هۆرمەت بىلدۈردى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام! — كەلسىلە هاجىكا، هە ئابدۇخالىق سىزمۇ كېلىكى، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ئىتتىك مىجىت هاجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، مىجىت هاجى مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ تۆردە ئولىرىدىن تۇرۇپ كەتكەن تاھىر بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئىككىسى بىر - بىرىدىن قىزغىن ئەھۋال سوراشتى.

تاھىر بەگ ئابدۇخالىقنى ئۆز يېنىغا چاقىرىۋالدى. ئۇ ئابدۇخالىق بىلەن بىرنەچچە ئېغىز سۆزلەشكەندىن كېيىن يېنىدىكى سومكىسىدىن بىر تال قەلەم ۋە چىرايلىق بىر يانچۇق خاتىرىسىنى ئېلىپ ئابدۇخالىققا سوۋغا قىلدى. ئابدۇخالىق سوۋغىنى ئېلىپ بەك خۇشال بولدى، تاھىر بەگكە رەھمەت ئېيتتى.

— جۇمھۇرىيەتنى قۇرۇپ، رەئىس جۇمھۇرىنى سايلىدۇق دېسىلە تاھىربېگىم، — دېدى مىجىت هاجى ئىپتىخار بىلەن.

— شۇنداق، شۇنداق هاجىكا، 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى دۆلەت قۇرۇش ۋە رەئىس جۇمھۇرىنى سايلاش مۇراسىمى ناھايىتى داغدۇغىلىق ئېچىلدى. سۇن جۇڭشەن ئەپەندى رەئىس جۇمھۇرلۇققا سايلانغاندا تەنتەنە ساداسىدىن زال تىترەپ كەتتى، — دېدى تاھىربەگ شۇ چاغدىكى كۆرۈنۈشلەرنى ئەسلەپ.

— رەئىس جۇمھۇر دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەن قانداقراق ئادەم ئىكەن؟ — مىجىت هاجى قىزىقىپ سورىدى.

— دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەن خانىنى ئاغدۇرۇپ، فېئودال پادىشاهلىق تۈزۈمىنى يوقىتىپ جۇڭگودا جۇمھۇرىيەت قۇرۇش

ئۇچۇن، ئۆمۇر بويى كۆرەش قىلغان. ئۇلۇغ زات ئىكەن. ئۇ مۇشۇ نىشان ـ غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرىمەن دەپ يېشى ئەللىككە يېقىنلىشىپ قالسىمۇ ئۆيلەنمىگەن ئىكەن.

— ئاجايىپ ئادەم ئىكەن. مۇشۇنداق غەيرەت ـ شىجائەت، مۇشۇنداق ئىرادە كىمدە بار ـ ھە! دۆلەت ئاتىسى بولۇشقا لايىق ئىكەن، — دېدى مىجىت ھاجى ھاياجانلىنىپ.

— مانا بۇ سۈرەتنى كۆرۈپ باقسىلا، — دېدى مەخسۇت مۇھتى سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋەكىللىرى بىلەن چۈشكەن خاتىرە سۈرەتنى مىجىت ھاجىغا سۇنۇپ.

— ھاجىكا قايسى سۇن جۇڭشەن ئەپەندى؟ قېنى تېپىپ باقسىلاچۇ؟ — دېدى مەخسۇت مۇھتى.

مىجىت ھاجى سۈرەتنى قولىغا ئېلىپ سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى.

رەسىمدە تاھىر بەگ ئالدىنقى رەتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇراتى. مىجىت ھاجى تاھىر بەگنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان كەڭ پىشانىلىك، يالاڭباش، ئەپچىل قىيۇۋالغان بۇرۇتى تولىمۇ ياراشقان، كۆزلىرىدىن قەتئىيلىك، سەمىمىيلىك ۋە ئەقىل ـ پاراسەت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان، ئىللىق چىراي، خۇش پېچىم كىشىنىڭ دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەن ئىكەنلىكىنى جەزم قىلدى.

— تاھىر بېگىمنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان بۇ زات چوقۇم دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەن، — دېدى مىجىت ھاجى ئىشەنچ بىلەن.

— قانداق دەيدىلا؟ — مەخسۇت مۇھتى سۈرەتكە قاراپ بېشىنى چايقىدى.

مىجىت ھاجى قىزىقىپ:

— بۇ كىشى ئولتۇرغانلارنىڭ ھېچبىرىگە ئوخشىمايدىكەن. ئۇنىڭ قىياپىتىدىن بىر ئۇلۇغۋارلىق چىقىپ تۇرمامدۇ؟ — دېدى.

— توغرا. ئاشۇ كىشى دەل سۇن جۇڭشەن ئەپەندى بولىدۇ، — دېدى تاھىر بەگ ئۇ مېنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىپ جۇمھۇرىيەت پروگراممىسىغا پىكىر ئالدى. مەن سۇن جۇڭشەن ئەپەندىگە شىنجاڭدا يەرلىك مىللىي مۇختارىيەت (ئاپتونومىيە) نى يولغا قويۇش، ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، مىللىي مائارىپ، مىللىي مەدەنىيەتنى گۈللەندۇرۇش، مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى، خەلقچىللىق (دېموكراتىيە) نى يولغا قويۇش، توغرىسىدا رەسمىي تەلەپ قويدۇم. سۇن جۇڭشەن ئەپەندى مېنىڭ شىنجاڭ ۋەكىللىرىگە ۋاكالىتەن مەركىزىي ھۆكۈمەتكە قويغان بۇ تەلەپلەرنى قوبۇل كۆرۈپ، ھەل قىلىشقا ۋەدە بەردى. بۇ تەلەپلەر جۇمھۇرىيەت پروگراممىسىغا كىرگۈزۈلدى.

— ئەمدىكى گەپ سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ۋەدىسىنىڭ قاچان ئىشقا ئېشىشىدا قالدى ـ دە، — دېدى مەخسۇت مۇھتى.

— شۇنداق، — دېدى تاھىربەگ بېشىنى لىڭشىتىپ.

ئابدۇخالىق چوڭ دادىسىنىڭ قولىدىن سۆرەتنى ئېلىپ سۇن جۇڭشەن ئەپەندى بىلەن تاھىربەگكە قىزىقىپ خېلى ئۇزاق قارىدى. ئۇنىڭ سەبىي بالىلىق قەلبىدە يېڭى جۇشقۇن ھېس تۇيغۇلار ئويغاندى. ئۇ: «سۇن جۇڭشەن ئەپەندى 30 يىل تىرىشىپ قىلغان دېگەن ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپتۇ. بىر ئادەمدە ئىرادە، غەيرەت بولسىلا، تىرىشسىلا قىلمىغان دېگەن ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىكەن» دەپ ئويلىدى.

— غىزا تەييار بولۇپ قالدى. قېنى ھەرقايسىلىرى قوللىرىنى چايقىۋالمىلا، — دېدى مەخسۇت مۇھتى مېھمانلارغا. خىزمەتكار ئاپتوۋا بىلەن چىلاپچىنى كۆتۈرۈپ تۆردىن باشلاپ مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق قولىدىكى سۆرەتنى تاھىربەگكە بېرىۋېتىپ مېھمانلار قاتارىدا تاماققا ئولتۇردى.

ئابدۇخالىقنىڭ كېسىلى

قىشنىڭ قارا سوغۇقى تۇگەپ ھاۋا ئىللىشقا باشلىدى. ئۇ-زۇن ئۆتـمەي دەل - دەرەخـلەر بىخ سـۈرۈپ ئېتىز - قىرلاردا ئوت - چۆپلەر، مايسىلار ئۇنۇپ يەر - جاھان يېشىل تون كىيىدى. باغلاردا گۈل - چېچەكلەر ئېچىلىپ، باھار قۇشلىرى سايرىشىپ، نەغمە - ناۋا قىلىشقا باشلىدى.

قىشچە سۇغوقتىن قېچىپ تالا - تۈزگە تولا چىقالمىغان بالىلارنىڭ كۈنى تۇغۇلدى. بىر جۈمە كۈنى ئىدى. ھېسامىدىن بىلەن ھەببۇللا ھويلىغا كىردى. ھەببۇللا ئادەت بويىچە پاختەكـنى دوراپ سايرىدى.

— گۇ - گۇ - گۇك! گۇ - گۇ - گۇك!

ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچىپ بولغان ئابدۇخالىق ئۆيىدە كاڭغا شىرەنى قويۇۋېلىپ ھەمدۇللا دامۇللام ئالدىنقى كۈنى ئەرەب تىلـىدىن بەرگەن دەرسنى تەكرارلاپ ئولتۇراتتى. پاختەكنىڭ ئاۋازى ئابدۇخالىقنىڭ دىققىتىنى بۆلدى. ئۇ كىتابنى يىغىشتۇرۇپ جىلـىتىسىگە سالدى. جىلىتىنى قوزۇقتا ئىلىپ قويدى. ئابدۇخالىق چاپىنى بىلەن ئايغىنى كىيىپ ھويلىغا چىقتى. ئۇ ئىككى ئاغىنـىسىنى كۆرۈپ:

— ئۆيگە كىرىڭلار، — دېدى خۇشال ھالدا.

— ھېسامىدىن بېشىنى چايقاپ:

— رەھمەت، جۇرۇ بىز بىلەن ماڭ، — دېدى.

— نەگە بارىمىز؟

— بارغاندا بىلىسەن، بۈگۈن مەكتەپكە بارمىغاندىكىن، تازا بىر ئويناپ كەلمەيمىزمۇ، — دېدى ھەببۇل.

ئابدۇخالىق:

— مېنى بىزە ساقلاپ تۇرۇڭلار. مەن ئۆيگە كىرىپلا چىقىمەن، — دەپ ئىتتىك ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ئىككى بالا ھويلىدا قالدى. شۇ ئەسنادا ھويلىغا تاشقىرىدىن ئابدۇراخمان مەخسۇم كىرىپ كەلدى.

— ئۇ يوقمىكەن؟ — سورىدى ئابدۇراخمان مەخسۇم كېلىپلا.

— ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ھازىر چىقىدۇ، — دېدى ھېسامىدىن.

— ئۇ چىقتى ئەنە، — دېدى ھەبىبۇل ئىشىكتىن بېشى كۆرۈنگەن ئابدۇخالىقنى كۆرسىتىپ.

ئابدۇخالىق ئۇچ دوستىغا بىر ئوچۇمدىن ئۈزۈم ئارىلاشتۇرۇلغان مېغىز بەردى.

— جۇرۇڭلار ئاغىنىلەر، — دېدى ھېسامىدىن تالاغا مېڭىپ.

— جۇرۇڭلار! — بالىلار شۇنداق دېيىشىپ ھويلىدىن چىقىپ كېتىشتى.

چىگگى چۇش.

گۈلسۇمخان يېڭى چىققان كۈدىدە پۇرە ئېتىپ بىر لېگەن ئېلىپ كىردى. ئەرەمسىما خېنىم يالغۇز ئولتۇرۇپ تاماق يېيىشكە كۆڭلى تارتمىدى. مىجىت ھاجى بۇندىن بىر ھەپتە بۇرۇن روسىيىگە سودىغا كەتكەن ئىدى.

«ئەستا بۇ بالىنى، تېخىچە كەلمەيدىغۇ؟ يارغا ئاداشلىرىم بىلەن ئوينىغىلى بارمەن دېسە بېرىڭ دەپتىمەن...» ئەرەمسىما خېنىم شۇلارنى ئويلاپ ھويلىغا چىقىپ قاراپ باقماقچى بولدى. ئۇ ئەمدى ئىشىكتىن چىقىشىغا تاشقى ھويلىدىن ئابدۇخالىق خۇدىدى سولاشقان چېچەكتەك سالپىيىپ روھسىز ھالدا كىرىپ كەلدى. ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنىڭ چىرايىغا سەپ ـ سېلىپ ئەنسىرەپ قالدى. چۈنكى، ئابدۇخالىق بۇرۇنقىدىن جۇدەپ قالغان ئىدى.

— ئەجەب كېچىكتىڭىز غۇ؟ — ئابدۇخالىقتىن سورىدى ئەرەمسىما خېنىم.
— ھەببۇل يەنە بىزە ئويناپلى دەپچۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.
— قورسىقىڭىز ئاچتىمۇ؟ — سورىدى چوڭ ئانا مېھرىبانلىق بىلەن، ئابدۇخالىق بېشىنى چايقىدى.
ئەرەمسىما خېنىم ئالدىغا كەلگەن ئابدۇخالىقنىڭ قولىنى تۇتۇپ چۆچۈپ كەتتى.
— ئاتتام بالام، قولىڭىز ئەجەب ئىسسىققۇ؟ نەرىڭىز ئاغرىۋاتىدۇ؟ — ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنىڭ پېشانىسىنى تۇتتى.
— نەرىڭىز ئاغرىۋاتىدۇ؟ بويىڭىز قىزىپ كېتىپتىغۇ؟ — دېدى، ئەرەمسىما خېنىم.
ئابدۇخالىق ئانىسىغا قاراپ:
— ھېچنەرسىم ئاغرىمىدى، — دېدى ئاستاغىنە.
— جۇرۇڭ ئۆيگە كىرىپ كېتىنى، — ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنى يېتىلەپ ئۆيگە ئېلىپ كىردى.
ئۇلارنىڭ كەينىدىن گۈلسۈم كىردى. گۈلسۈم:
— پۈرىنى ئىسسىتىپ ئەكىرەيمۇ؟ — دېدى.
ئەرەمسىما خېنىم بېشىنى چايقاپ:
— ياقەي، تېخى سوۋۇپ كەتمىگەندۇ. ھەي گۈلسۈم سېنىڭ كۆزۈڭ پىششىق، سەن قاراپ باقچۇ، بالىنىڭ بويى قىزىپ قاپتۇ، — دېدى.
گۈلسۈمخان ئابدۇخالىقنىڭ گەز باغلاپ كەتكەن كالپۇكىغا قاراپ دېدى:
— بۇ بالىنىڭ قۇرۇق ئىسسىقى ئۆرلەپ كېتىپتۇ. كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىغا قارىسىلاچۇ، يامان ئاچ كىرىپ قاپتۇ.
ئەرەمسىما خېنىم:
— مەنمۇ شۇنداق گۇمان قىلغان. ماڭ سەن ھازىرلا چىقىپ

ماشنى كۆپرەك سېلىپ شويلا قاينىتىپ كىر. ئەتىياز كۈنلىرىدە شويلا گۈرۈچ قۇرۇق ئىسسىقنى ئالىدۇ. ئېسىمدە بار چاغدا دەپ قويايي. كەچقۇرۇن يېشىل ئۈزۈم، شاپتۇل قېقى، خەشەك ئۈرۈكنىڭ قېقىنى نەچچە تال قارا ئۆرۈك بىلەن چوڭ كورىغا چىلاپ قويغىن. ئەتىياز كۈنلىرىدە ئۇسسۇزلۇققا قاق سۇيى ئىچسە مەنپەئىتى بار، — دېدى.

گۈلسۈمخان «خوش هاجىم خېنىم» دەپ ئىتتىك مېڭىپ ئىشىككە بارغاندا ئەرەمسىما خېنىم ئۇنى توختىتىۋالدى:

— توختا، ئاگال[1] ئايۇپقا دەپ قوي. مەپىنى قوشۇپ شېھىتىلىك مەھەللىسىدىكى گۆھەرخان بۇۋۇمنى ئەپكەلسۇن، بۇۋىمنىڭ قولى شىپالىق، ئۇ ئابدۇخالىقنى ئاشلاپ، ئۇچۇقداپ قويغاي، — دېدى.

ئەرەمسىما خېنىم گۈلسۈمخان ئىشىكتىن چىقىپ بولغاندا چاقىردى:

— هەي گۈلسۈم!

— لەببەي هاجىم خېنىم! — گۈلسۈم قايتىپ كىردى.

— سەن ئاگال شويلا قاينىتىپ كىر، ئاندىن كېيىن ئايۇپنى ئېلىپ گۆھەرخان بۇۋىمنى ئۆزۈڭ ئېلىپ كەل، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

— خوش شۇنداق قىلاي، — گۈلسۈم ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى.

ئەرەمسىما خېنىم پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ جەينەمازدا دۇرۇت ئوقۇپ ئولتۇراتتى. گۈلسۈم بىر چىنە شويلا ئېلىپ كىردى.

بۇ چاغدا ئابدۇخالىق ئۇخلاپ قالغان ئىدى. گۈلسۈمخان ئابدۇخالىقنى ئويغاتتى.

---

① ئاگال — ئاۋۇالىنىڭ تۇرپان شىۋىسى.

— غىزالىرىنى ئىچسىلە، سوۋۇپ قالمىغاي، — دېدى گۈل-سۇمخان شىرەنى كۆرسىتىپ.

ئابدۇخالىق «ھىم» دەپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ كاڭدىن تاپ-سىغا چۈشۈپ ئاپتوۋۇنى ئېلىپ يۇز - قولىنى يۇيۇپ بولۇپ كاڭغا چىقتى. ئۇ شىرەگە كېلىپ ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان شويلا گۈرۈچنى ئىچىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ قورسىقى ئاچقان ئىدى. ئۇ گەردىنە چىنىدىكى شويلا گۈرۈچنى بىردەمدىلا ئىچىپ بولدى.

— يەنە ئىچەمسىلا، ئازراق ئەكىرىپ بېرەي، — دېدى گۈلسۇمخان.

— تويدۇم، ئىچمەيمەن، — دېدى ئابدۇخالىق پېشانىسىدە-كى تەرلىرىنى سۈرتۈپ.

— ئابدۇخالىق تەرلەپ قاپسىز، يوتقاننى يېپىنىپ يېتىۋې-لىڭ، تازا بىر تەرلىسىڭىز يېنىكلەپ قالىسىز، — دېدى چوڭ ئانىسى.

ئابدۇخالىق يوتقانغا كىرىپ يېتىۋالدى.

گۈلسۇمخان گۆھەرخان بۇۋىنىڭ ئالغىلى ماڭدى.

ئارىدىن بىرەر سائەت ئۆتۈپ گۈلسۇمخان گۆھەرخان بۇۋى-نى باشلاپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. گۆھەرخان بۇۋىم:

— ئەسسالام ھاجى خېنىم، تىنىچ - ئامان تۇرۇشۇپتىلا-مۇ؟ — دەپ كاڭغا يېقىنلاشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام گۆھەرخان بۇۋىم، ئۆزلەمۇ بارمۇ بۇ شەلەردە، ئەجەب كېلىپ باقمايلاغۇ - دەپ ئەرەمسىما خېنىم كاڭدىن چۈشۈپ بۇۋىم بىلەن قول ئېلىشىپ بولۇپ يۈزىنى يۈزىگە يېقىپ كۆرۈشتى.

ئەرەمسىما خېنىم گۈلسۇمخانغا بۇيرىدى:

— بۇۋىمگە داستىخان سال!

گۆھەرخان بۇۋىم بېشىدىكى لېچىكىنى تۈزەشتۈرۈپ قويۇپ:

— رەھمەت ھاجىم خېنىم. مەن ھازىرلا مويدىن قارىنىڭ

ئۆيىده داستىخان ئۈستىدىن قوپۇپلا بۇ يەرگە كېلىشىم، — دېدى تەۋەززۇ بىلەن تەزىم قىلىپ.

— بىزنىڭ داستىخان ئۇلارنىكىگە ئوخشىمامدۇ-كىن - ھە؟ — دېدى ئەرەمسىما خېنىم مەڭىستىمەسلىك بىلەن بوينىنى تولغاپ.

— ئوخشىمايدۇ ھاجىم خېنىم، ئوخشمايدۇ. ئۆزلىرى ھا-گادا[1] ئۇچۇاتقان لاچىن بولسىلا، ئايشە ئاپئاق (مويدىن قارىنىڭ خوتۇنى) دان ئىزدەپ جىرىقلاپ يۈرگەن بىر قۇچقاچ. ھى - ھى - ھى! — دەپ خۇشامەت بىلەن كۈلدى، گۆھەرخان بۇۋىم.

ئەرەمسىما خېنىم سەل يۇمشاپ قالدى. ئۇ:

— داستىخان سالمىدى دەپ كۆڭۈللىرىگە كەلمىگەي ئەمىسە ھە بۇۋىم. ئۆزلە ئىشنى تۇگەتكەندە داستىخان كەلتۈرۈرمىز، — دېدى.

— شۇنداق بولغاي، مەن ئاگال بايۇەچچەمنى بىر كۆرەي، كىچىككىنە تۇرۇپلا بەك موللا بوپتۇ. چوڭ بولسا ئالىم بولغۇدەك دەپ داڭقىنى كۆپ ئاڭلىدۇق بۇ يىگىتنىڭ، — گۆھەرخان بۇۋىم شۇنداق دەپ بىسمىللا ئېيتقان پېتى كاڭغا ئابدۇخالىقنىڭ قېشىغا چىقتى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ چىرايىغا قاراپ بېقىپلا چۆچىگەندەك بولدى. ئۇ قىسقا بىر دۇرۇتنى ئوقۇپ ئابدۇخالىقنىڭ ياستۇقىغا، بەدەن بېشىغا مۇشتىنى تەگكۈزۈپ ھۇرۇپ بىر ھازا سۈپكۆچ قىلدى. ئاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەرەمسىما خېنىمغا قاراپ:

— ھېلىمۇ تازا گاختىدا چاقىرىپلا مېنى، ئالتۇن بالامغا كۆز تېگىپ ناھايىتى يامان ئاچ كىرىپتۇ ئەمەسمۇ، ھەي بۇ ئىشنى نېمە دېگۈلۈك ھاجىم خېنىم «بالا - قازا كۆرۈنۈپ كەلمەس، پۈت - قولىنى ساڭگىلىتىپ» دېگەن مۇشۇ ئەمەسمۇ. بۇ ئالتۇن

---

① ھاگا — ھاۋانىڭ تۈرىنى شۇنسى.

بالامنى قوقاق چىرماپ جىن چاپلىشىپ قاپتۇ، — دېدى بېشىنى چايقاپ ئېچىنغانلىقىنى ئىپادىلەپ.

— توۋا خۇدايىم بالا ـ قازادىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن، — دېدى گۈلسۈمخان ئالاقزادە بولۇپ.

ئەرەمسىما خېنىم ئەنسىرەپ قالدى. ئۇنىڭ بايىقى كۆرەڭلىكى نەلەرگىدۇر غايىب بولدى. ئۇ يالۋۇرغان هالدا:

— بۇۋىم بىر بولسىمۇ ئۆزلەدىن، ئىككى بولسىمۇ ئۆزلەدىن، ئۆزلە بىر ئامال قىلۇرلا، — دېدى.

— گاشات[1] قىلمىسلا، بۇ دېگەن سەۋەب ئالىمى. «سەۋەب قىلساڭ، سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن ئەمەسمۇ ئاتا ـ بوۋىلار. ئاگىلى خۇدايىم بار، ئۇندىن قالسا ئۆزلە بىلەن بىز بار. خاتىرجەم بولسىلا خۇدايىم سالغان بۇ رەشىنى[2] خۇدايىم ئۆزى كۆتۈرۈۋېتىدۇ، — دېدى گۈھەرخان بۇۋى.

گۈھەرخان بۇۋى ئابدۇخالىقنى هۇرۇپ سۈپكۆچ قىلىۋېتىپ گۈلسۈمخانغا شەرەت قىلدى. گۈلسۈمخان دىككىتە ئورنىدىن تۇرۇپ هويلىغا چىقىپ كېتىپ بىر دەمدىلا بىر چوڭ چىنىگە لىققىتە كېپەك ئېلىپ كىردى. ئۇ بىر ياغلىققا چېنىنى دۇم كۆمتۈرۈپ ياغلىقنى چىڭ چىگدى. ئابدۇخالىقنى ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇپ ياغلىققا چىگىلگەن چېنىنىڭ ئاغزىنى ئابدۇخالىقنىڭ پېشانىسىگە، يۇزىگە، مەيدە، قورساقلىرىغا، پۇتىغا تەگكۈزۈپ ئىچىدە دۇرۇت ئوقۇپ ئاشلاشقا باشلىدى. بۇنى ئۇچ مەرتىۋە تەكرارلاپ: «مېنىڭ قولۇم ئەمەس، هەۋۋا ئانىمىزنىڭ قولى، مېنىڭ قولۇم ئەمەس بۇۋى پاتمەمنىڭ قولى، ئەي ئاش مۇشۇ بالامدىن چىقىپ ئۇلۇغ سۈلارغا بار، يالغۇز دەرەخكە بار، ئەسكى تاملىقلارغا بار، بەرنا يىگىت، چېچى ئۇزۇن قىزلارغا بار، چىق ـ چىق، نەگە

---

① گاشات — غەم تارتىش، ئەنسىرەش مەنىسىدە.

② رەش — ئاغرىق ـ سىلاق، جاپا ـ مۇشكۈل.

بارساڭ، شەگە بار، سۈپكۆچ» دەپ دۈئا قىلدى. ئاندىن گۆھەرخان بۈۋى چىنىگە چېگىلگەن ياغلىقنى ئاچتى. لىقمۇلىق كېپەك قاچىلانغان چىننىنىڭ بىر تەرىپىدە ئىككىلىك قول سىغقۇدەك يوچۇق پەيدا بولۇپ، كېپەك ئازلاپ كەتكەن ئىدى.

— مانا كۆردىلەمۇ، بايۋەچچەمگە ناھايىتى يامان ئاش كىرىۋاپتۇ ئەمەسمۇ، ھېلىمۇ چىداپتۇ بۇ بالا، — دېدى گۆھەرخان بۈۋى چىننىنى ئەرەمسىما خېنىمغا كۆرسىتىپ.

ئەرەمسىما خېنىم تۆۋە ئىستىغپار ئېيتىپ دۈرۈت ئوقۇپ ئابدۇخالىققا ئامانلىق تىلەيتتى.

گۆھەرخان بۈۋى ئابدۇخالىقنى كەينى - كەينىدىن ئۇچ مەرتىۋە ئاشلىدى، ئاخىرقى قېتىم ئاشلاپ بولۇپ ئابدۇخالىقنى ھويلىغا ئېلىپ چىقتى. گۈلسۈمخانغا ئابدۇخالىقنى ئاشلىغان چىنىدىكى كېپەكنى ئۇچ ئاچا يولىنىڭ دوقمۇشىغا تۆكۈۋېتىپ كېلىشنى تاپشۇردى. گۈلسۈمخان ياغلىققا چىگىلگەن چىننىنى ئېلىپ ھويلىدىن تېز چىقىپ كەتتى.

گۆھەرخان بۈۋى بىر دۈرۈتنى ئۇچ قېتىم ئوقۇپ كىچىك چىنىدىكى سۇنى قولىغا ئېلىپ: «قوقاق بولساڭ، كۆچۈپ چىق، ئۇچۇق بولساڭ ئۇچۇپ چىق...» دەپ سۇنى ئابدۇخالىققا ئانچىكىم چاچرىتىپ سۈپكۆچ قىلىپ ئۇچۇقلىدى.

— ئۇچۇقداپ بولدۇم، كەينىلىرىگە قارىماي ئۇدۇل ئۆيگە كىرىپ كەتسىلە، — دېدى گۆھەرخان بۈۋى ئابدۇخالىققا.

ئابدۇخالىق يۈگۈرگەن پېتى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

گۆھەرخان بۈۋى ئابدۇخالىقنىڭ كەينىدىن ئۆيگە كىردى. ئۇ كاڭنىڭ لېۋىدە ئولتۇرغان ئابدۇخالىقنى يېتىۋېلىشقا ئۇندىدى. ئابدۇخالىق ئورنىغا بېرىپ يېتىۋالدى.

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى.

بۇ ئۇچ كۈن ئابدۇخالىققا ئۇچ يىلدىنمۇ ئۇزاق تۇيۇلدى. گۆھەرخان ئەتىگەندىن كەچكىچە ئابدۇخالىقنى ئاشلايتتى. ئاشلاپ

بولۇپ ئۇچۇقلايتتى. ئۇچۇقلاپ بولغاندىن كېيىن ئورنىدا ياتقۇ-زۇپ دۇرۇت ئوقۇپ سۇپكۆچ قىلاتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن كىچىك چىنىگە بىر يۇتۇمدەك سۇ قۇيۇپ قايسىبىر سۇرىنى ئوقۇپ سۇپە-كۆچ قىلىپ دېمىدە تەييارلاپ ئابدۇخالىققا ئىچكۈزدى.

ئۇچىنچى كۈنى كەچقۇرۇن كۈن يېڭىلا ئولتۇرغان، قۇش-قاچلار ۋىچىرلىشىپ ئۇگىلىرىغا قايتىشۋاتقان بىر چاغدا گۆھەر-خان بۇۋى ئابدۇخالىقنى ھويلىدا بىرئاق خوراز بىلەن ئۇچۇقلە-دى. ئۇچۇقلاش تۇگىگەندىن كېيىن ئابدۇخالىق يۇگۇرگەن پېتى ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

ئاخشىمى كەچتە ئەرەمسىما خېنىم گۆھەرخان بۇۋىنىڭ ئالا-دىغا بىر كۆينەكلىك قارا دۇخاۋا، قەن گېزەك، نان ۋە بەش شاك[1] گۇرۇچ قويۇپ دۇئاسىنى ئالدى. بۇۋىمنىڭ كىچىك بالىلە-رىغا دەپ ئابدۇخالىقنىڭ ئاندا ـ ساندا كىيىپ قويغان كۆينەك، ئىشتانلىرىدىن ئىككى قۇرنى ياغلىقىغا چېگىپ بەردى. گۆھەر-خان بۇۋى خوشلىشىپ ئۆيدىن چىققۇچە بوسۇغىدا توختاپ دېدى:

— ئابدۇخالىق بايۇەچچەمگە تىل تۇمار ئېسىپ قويسىلا، بۇ بالىغا قازارەن تىل تېگىپ قالسا چاتاق ئىش بولىدۇ.

— ئەجەب ئوبدان گەپ قىلدىلا بۇۋىم. مەنمۇ شۇنى خىيال قىلىپ تۇرغان. شۇ تىل تۇمارنى، — ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دېيىشىگە گۆھەرخان بۇۋى گەپنى بۆلۈپ:

— بىزنىڭ ئۆيدىكى ئادەم تۇمار پۈتىدۇ. ئۇ پۈتكەن تۇمارنى نە ـ نەلەردىن كېلىپ ئېلىپ كېتىدۇ. بولمىسا ئابدۇخالىق بالامغا بىزنىڭ ئادەم تىل تۇمار پۈتۈپ بەرگەي، — دېدى.

— ئەجەب ياخشى گەپ بولدى، شۇنداق بولسۇن ئەمە-سە، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئېغىر بىر يۇكتىن قۇتۇلغاندەك يېنىك تىن ئېلىپ.

---

① شاك — ئاشلىق ئۆلچىگۈچ. بىر شاك گۇرۇچ تۆت جىڭ كېلىدۇ.

گۆھەرخان بۇۋى خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئاردىدىن تۆت كۈن ئۆتۈپ ئابدۇخالىق تاشقىرىغا چىقاي دەپ تۇرغىنىدا گۈلسۈمخان كىرىپ گۆھەرخان بۇۋىنىڭ ئوغلى تىل تۇمارنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. ئابدۇخالىق تاشقىرىغا چىقىشتىن يالتىيىپ قالدى.

— ئۇ بالىنى ئۆيگە چاقىرغىن، كىرسۇن، — دېدى ئەرەمەسمۇ خېنىم.

گۈلسۈم ھويلىغا چىقىپ گۆھەرخان بۇۋىنىڭ ئوغلىنى ئۆيگە ئېلىپ كىردى.

— ئىسمىڭ نېمە؟ — سورىدى ئەرەمسمۇ خېنىم.

— ئاۋۇت، — دېدى ئون ئۇچ - ئون تۆت ياشلاردىكى ئۇ بالا. ئۇ بۇ ياسداق ئۆيگە كىرىپ ئەيمىنىپ تەمتىرەپ قالدى.

— ئۇ تاپسىدا ئۆرە تۇرغان پېتى دېدى:

— ئاتام بۇ تىل تۇمارنى ئۆزى ئەكېلىپ بەرمەكچى ئىدى. بىر ئىشى چىقىپ قېلىپ قوشدۆڭگە كەتتى. ئاپام «مەن خەتمىگە بارىمەن، سەن ئاپىرىپ بەرگىن» دېۋىدى. مەن كەلدىم.

— تىل تۇمار قېنى؟ — سورىدى ئەرەمسمۇ خېنىم ئاۋۇتتىن.

ئاۋۇت ماتا كۆينىكىنىڭ يانچۇقىدىن بىر پارچە پاكىزە ئاق داكىغا ئورالغان تىل تۇمارنى ئەرەمسمۇ خېنىمغا ئۇزاتتى.

ئەرەمسمۇ خېنىم تىل تۇمارنى قولىغا ئېلىپ ئاۋۇتتىن سورىدى:

— ئاتاڭ بۇ تىل تۇمارنى قانچىگە پۇتۇپتۇ؟

— ئاتام - ئاتام—... ئاۋۇت دۇدۇقلاپ تۇرۇپ قالدى.

— ھە قېنى خىجىل بولماي دەۋەرگىن، — دېدى ئەرەمسمۇ خېنىم.

ئاۋۇت پاتىڭىنى قاشلاپ تۇرۇپ:

— ئاتام ئەسلىي بىر تىل تۇمارنى بىر پاقلانغا پۇتىدىغان.

ئاتام قوشدۆڭگە ماڭغىچە: «مەن بۇ تىل تۇمارنى ناھايىتى كۆڭۈل قويۇپ كۆپ ئەجىر بىلەن پۈتتۈم. بۇنى پۈتكەنىڭ ئور-نىدا ئىككى - ئۈچ تىل تۇمار پۈتكۈزدۈم. لېكىن بۇنى ئابدۇخا-لىق بايۇەچچەمگە خالىس پۈتۈپ بەردىم. ھاجىم خېنىم قايسى كۈنىلا ئاپاڭغا جىق بىر نېمىلەرنى دۈگا قىلدۇرۇپتۇ، بىر نېمە بەرسە ئالمىغىن» دېگەن، — دېدى ئىنجىقلاپ تەستە.

ئەرەمسىما خېنىم ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ بىر پەس تۇرۇپ قېلىپ گۈلسۈمگە تاپىلىدى:

— سەن چىقىپ نەسرۇللا غوجىدارغا ئېيىت. ئاۋۇنقا تىل تۇمارنىڭ ھەققى ئۈچۈن قوزىلىق قويدىن چوڭراقىنى بەرسۇن. بۇ ئىشنى سېنىڭدىن، غوجىداردىن باشقا ئادەم ئۇقمىسۇن.

— خوش ھاجىم خېنىم دېگەنلىرىنى قىلىمەن، — دەپ گۈلسۈمخان ئاۋۇتنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇ تىل تۇمارنى ئاۋايلاپ ئابدۇخالىقنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويدى.

— بۇ سىزنى يامان كۆزدىن ساقلايدۇ بالام. ئاداشلىرىڭىزغا تىل تۇمارنى كۆرسەتمەڭ، ئۇلارغا تىل تۇمارىم بار دەپ گەپ قىلماڭ. تىل تۇمارىڭىز بارلىقىنى ھېچكىم بىلمىسۇن، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

ئەرەمسىما خېنىم تىل تۇمارنى ئابدۇخالىقنىڭ كۆينىكىنىڭ ئىچىگە مەيدىسىگە كەلتۈرۈپ يوشۇرۇپ قويدى.

ئابدۇخالىق:

— ھېچكىمگە دېمەيمەن. گېپىڭىزنى ئېسىمدە تۇتىمەن چوڭ ئانا، — دېدى.

غەلىتە كۆلكە

ئەرەمسىما خېنىم ئۆيدىن ھويلىغا چىقىپ كەتتى. ئۆي ئىچىدە ئابدۇخالىق يالغۇز قالدى. ئۇ بويىنىدىكى تىل تۇمارنى قولىغا ئېلىپ ئۆرۈپ - چۆرۈپ قاراپ بېقىپ يەنە بويىنىغا ئېسىپ كۆينىكىنىڭ ئىچىگە تىقىۋالدى. ئۇ تاپسىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ بىر ھەپتىدىن بۇيان مەكتىپىگە بارالماي بەكمۇ زېرىكىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ ئالدىغا قاراپ ھەربىر چامدام ماڭغىنىدا بويىنىدىكى تىل تۇمار پۇلاڭشىپ ئۇنىڭ مەيدىسىگە تېگىپ قىچقىنى كەلتۇرەتتى. ئابدۇخالىق بۇ قىچقىقا چىدىماي كۆلۈۋەتتى. ئۇ تىل تۇمارنى مەيدىسىگە بېسىۋېلىپ، چوڭ بىر تىنىپ قويۇپ كاڭنىڭ لېۋىدە ئولتۇردى.

ئابدۇخالىق بىر ھەپتىدىن بۇيان بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۇرۈپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى. ئۇ: «مەن ئاخشىمى كەچتە ئۆيدىن تالاغا چىقمىسام ماڭا نەدىكى جىن چاپلاشسۇن، بىزنىڭ ئۆيدە جىن بولمىسا، چوڭ ئانام جىنلار ئەسكى تاملىقلاردا، كونا ئۆيلەردە، يالغۇز دەرەخلەردە، سۇيى توختاپ كەتكەن كونا كارىزلاردا بولىدۇ دېگەنغۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ گۆھەرخان بۇۋىمدىن شۇبھىلىنىپ قالدى. ئۇ گۆھەرخان بۇۋىنىڭ بەزى غەلىتە قىلىق، ھەرىكەتلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۇرۈپ كۆلۈۋەتتى. دەل شۇ چاغدا ئۆيگە گۈلسۇمخان كىردى. ئۇ ئۆيدە يالغۇز قالغان ئابدۇخالىقنىڭ كۆلۈۋەتكىنىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئۇندىمەي سۇپۇرگىنى ئېلىپ ئۆينى تازىلىدى، ئۆينى تازىلاپ بولۇپ سۇپۇرگىنى ئىشكىنىڭ كەينىگە قويۇۋېتىپ تۆردۇرماي ئابدۇخالىقنى قارىدى.

ئابدۇخالىق ئۆزىچە بىر كىمنى زادىلىق قىلمۇاتقاندەك مىيە-قىدا كۆلۈپ قويۇپ يەرگە بىرنى تۇكۈرىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقى گۈلسۈمخانغا تېخىمۇ غەلىتە تۇيۇلدى. گۈلسۈمخان ئابدۇخالىققا يەر تېگىدىن بىر قارىدى. گۈلسۈمخاننىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى. ئۇ نېمىشقىدۇر ئۆزىچىلا ئەنسىزچىلىككە چۈشۈپ قورقۇشقا باشلىدى. پۈت - قوللىرى ماغدۇرسىزلىنىپ ئۆينى سۈپۈرگەن سۈپىرەندىنى ئارانلا ئېلىپ ئۆيدىن دەلدەڭشىگىنىچە چىقىپ كەتتى.

گۈلسۈمخام هويلىدا ئەرەمسىما خېنىم بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئەرەمسىما خېنىم گۈلسۈمگە قاراپ هەيران قالدى. ئۇ:

— ئاتتام، گۈلسۈم ساڭا نېمە بولدى؟ چىرايىڭ ئۇمىسلىغۇ؟ بىر نېمىدىن قورقۇپ كەتكەندەكلا كۆرۈنىسەنغۇ، — دېدى.

گۈلسۈمخان دۇدۇقلاپ گەپ قىلالمىدى.

ئەرەمسىما خېنىم:

— ئەمتەي زادى نېمە بولدى؟ — دېدى جىددىيلىشىپ.

— ها - هازىر ئۆ - ئۆيگە كىرسەم، ئاپ - ئابدۇخالىق، — گۈلسۈمخان دۇدۇقلاپ ئەرەمسىما خېنىمنى تىت - تىت قىلىۋەتتى. گۈلسۈم مەيدىسىنى بېسىۋېلىپ تەستە دېدى:

— هازىر ئۆيگە كىرسەم يالغۇز ئولتۇرۇپ كۆلۈۋاتىدۇ.

— كىم كۆلۈۋاتىدۇ؟ — سورىدى ئەرەمسىما خېنىم ئەنسىز هالدا:

— ئابدۇخالىق بايۋەچچەم.

— ئابدۇخالىق؟! ئۇ مەن ئۆيدىن چىقىپ كەتكەنده بىر ئوبدان قالغانغۇ؟

— ۋاي تاڭ. مەن ئۆيگە كىرسەملا ئۆزىچىلا كۆلۈۋاتىدۇ.

— ۋاي ئاللا بىر توۋا، بۇ بالىغا نېمە بولغاندۇ ئەمدى؟ گۆھەرخان بۇۋىم ئاشلاپ، ئوقۇپ ئۈچۈقداپ قويغاندىن كېيىن ياخشى بولۇپ قالغاندىغۇ؟ جۇرۇ تېز بول ئۆيگە كىرىنى، —

ئالدىراش ئۆيگە ماڭدى ئەرەمسىما خېنىم.

— ئۇ جىن چاپلاشقاندەكلا كۈلۈۋاتىدۇ ئەمەسمۇ، مەن ئۇنىڭ تۇرقىغا قاراپ قورقۇپ قالدىم، — دېدى گۈلسۈمخان ئەرەمسىما خېنىمنى يۆلەپ كېتىۋېتىپ.

— ئەستاغپۇرۇللا ئۇنى نېمىشقىمۇ يالغۇز قويغاندىمىز، — ئەرەمسىما خېنىم ئۆيگە يېتىپ كىرگىچە ھاسىراپ يۇرىكى سېلىپ كەتتى. چۈنكى، ئۇ بۇ يىللا سەمرىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ ئىشىكتە تۇرۇپلا:

— ۋاي ئابدۇخالىق بالام بارمۇ سىز بالام! — دېدى. ئۇنىنى تىترىتىپ، يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئارانلا بېسىۋېلىپ. ئابدۇخالىق تاپسىدا تۇراتتى. ئۇ چوڭ ئانىسىنىڭ بۇنچىۋالا ھاسىراپ، ئالدىراپ كەتكىنىنى بۇرۇنلاردا كۆرمىگەچكە «نېمە بولغاندۇ؟» دەپ ھەيران قالدى. ئۇ:

— نېمە بولدى؟ — دېدى ئاغزىنى ئاچقىنىچە كۆزىنى پارقىرىتىپ.

ئەرەمسىما خېنىمغا ئابدۇخالىقنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ تۇرغان بۇ قىياپىتىنى باشقىچىلا تۇيۇلدى. ئۇ يېقىن كېلىپ ئابدۇخالىقنى سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى. ئابدۇخالىق:

— چوڭ ئاپا نېمە بولدى؟ ماڭا ئەجەب قاراپ كەتتىلە-غۇ، — دېدى خۇدۇكسىرەپ.

ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىقتىكى بۇ ئۆزگىرىشنى باشقىچە مەنادا چۈشەندى. ئابدۇخالىق كاڭغا چىقماقچى بولۇپ ئېرغىپ كاڭغا چىقىۋېلىپلا «ھى - ھى - ھى!» قىلىپ كۈلۈۋەتتى. ئابدۇخالىقنىڭ ھېچبىر گەپ - سۆزسىزلا كۈلگەنلىكى ئەرەمسىما خېنىمنى قورقىتىۋەتتى. ئۇ غال - غال تىترەپ يېنىدا تۇرغان گۈلسۈمخاننىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى. گۈلسۈمخان چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ئەرەمسىما خېنىمنى يۆلەپ كاڭغا ئاچقىپ كۆرپىگە ئولىتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ ئىككى يېنىغا ئىككى پەر ياستۇقنى قويۇپ

بەردى. ئەرەمسما خېنىم پەر ياستۇققا يۆلىنىپ پىچىرلاپ ئايتەل-كۆرسى[1]نى ئوقۇپ ئەتراپقا سۈپكۆچ قىلىپ ھۇرۇپ - ھۇرۇپ قويياتتى.

گۈلسۈمخان بايانىن پاتىپاراق بولۇپ ئەتىگەنلىك چاينىك تېخى ئىچىلمىگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ ئالدىراش چوك شە-رەنى كاڭنىك ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇنىك ئۈستىگە داس-تىخان سالدى. ئىشىكنىك كەينىدىكى تام ئىشكاپتىن تەخسىلەر-گە قەن، ناۋات، قۇرۇق ئۈزۈم، مېغىز ئېلىپ شىرەگە تىزدى. ئۇ ئىتتىك ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى.

ئەرەمسما خېنىم جىلتىسىدىن ئەرەبچە بىر كىتابنى ئېلىپ ئوقۇپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىققا شۇبھە بىلەن قاراپ قويۇپ دۇرۇت ئوقۇشىنى ئاخىرلاشتۇردى. كەينىدىنلا پىچىرلاپ دۇئا قىلدى.

گۈلسۈمخان يوغان پەتنۇستا ئۈچ گەردەن قايماقلىق سۈت چاي ۋە نان ئېلىپ كىردى. ئۇ سۈت چايلار بىلەن نانىنى شىرەگە قويۇپ بولۇپ ئاپتوۋا بىلەن چىلاپچىنى ئېلىپ كەلدى. ئەرەمسما خېنىم قولىنى يۇيۇپ بولۇپ:

— ئابدۇخالىق سىزمۇ قولىڭىزنى يۇيۇۋېلىك، — دېدى. ئابدۇخالىق «ھىم» دەپ كىتابنى جىلتىسىگە سېلىپ جىلتىسىنى ئىلغۇچقا ئېسىپ قويۇپ كاڭنىك لېۋىگە كەلدى. ئۇ قولىنى چىلاپچىغا تۇتۇپ ئېڭىشىپ قولىنى يۇيۇۋېتىپ «ھى - ھى!» قىلىپ كۈلۈۋەتتى.

ئەرەمسما خېنىم ئالاقزادە بولۇپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالدى. ئابدۇخالىق قولىنى يۇيۇپ بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇشىغا يەنە كۈلۈۋەتتى.

ئەرەمسما خېنىم ئاللا توۋا دەپ ئابدۇخالىقنى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

---

① ئايتەلكۆرسى — قۇرئاندىكى سۈرە.

— قانداق بولۇۋاتىسىز بالام؟ — سورىدى ئەرەمسىماخېنىم ئابدۇخالىقنىڭ پېشانىسىگە قولىنى تەستە تەگكۈزۈپ.

ئابدۇخالىق:

— ھېچقانداق بولمىدىمغۇ چوڭ ئاپا. قاق سۈيىنى ئىچىپ بېشىمنىڭ ئاغرىقىمۇ ساقايدى. بويۇمنىڭ قىزىقىمۇ ياندى.

مەن ساقايدىم ئەمدى، — ئابدۇخالىق يەنە گەپ قىلماقچى بولۇپ تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان گەپنى ئىچىگە يۇتۇۋەتتى. ئۇ «چىڭ» قىلىپ تامىقىنى چىكىلدىتىپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى.

— ئۇنداق بولسا چېيىڭىزنى ئىچىڭ بالام، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

گۈلسۈمخان نان چىلاپ قويغان گەردىن چېنىنى ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىغا سۈرۈپ قويدى.

ئابدۇخالىق «ھىم» دەپ شىرەگە كېلىپ ئېڭىشىپ ياغاچ قوشۇققا قولىنى سۇنۇۋېتىپ يەنە كۈلۈۋەتتى.

— ھى - ھى - ھى! — ئۇ دەرھال سول قولى بىلەن مەيدىسىنى بېسىۋېلىپ كۈلۈشتىن توختىدى. ئۇ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ بىر ئۇھ تارتىۋەتكەندىن كېيىن گەردىن چىنىنى ئالدىغا تارتىپ قوشۇق بىلەن سۇت چاينىڭ قايمىقىنى سۈزۈپ ئىچىشكە باشلىدى.

بۇگۈنكى ئەتىگەنلىك چاي ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئاغزىغا تېتىمىدى. ئۇ بەخىرامان ئولتۇرۇپ چاي ئىچىۋاتقان ئابدۇخالىققا ئەلەملىك ھالدا قاراپ قويۇپ تەخسىدىكى مېغىزدىن بىرنەچچە تال ئېلىپ ئۈزۈم بىلەن يېگەن بولدى. «ھەي، يامان چاغدا يامان بولدى. بالىنىڭ چوڭ دادىسى شەمەيگە، ئاتىسى كۆيئوغۇل بالام ئۇرۇمچىگە كەتكەن چاغدا بولغان ئىشنى كۆرمەمدىغان. ئون بىر ياشقا كىرگىچە بۇ بالىنى كۆز قارىچۇغىمىزنى ئاسرىغاندەك شۇنچە ئەزىزلەپ چوڭ قىلمىدۇقمۇ. ئەستاغپۇرۇللا، بۇ نېمە بولغىنى ئەمدى؟ ئۇنىڭغا جىن چاپلىشىپ ساراڭ بولۇشقا باشلىـ

مىغان بولسا ئۇ نېمىشقا بىكاردىن - بىكار كۆلىدۇ؟ ئەمدى دادىسىغا نېمە دەرمەن؟...» ئەرەمسىما خېنىم ئاشۇنداق چېگىش خىياللار ئىلىكىدە كۆڭلى بۇزۇلۇپ ئۆزى بىلەنلا بولۇپ كېتىپ ئابدۇخالىقنىڭ چېيىنى ئېچىپ جىلتىسىنى ئېسىپ مەكتەپكە مېڭىشقا تەييارلانغانلىقىنى كۆرمەي قالدى.

گۈلسۈمخان كاڭدىن پەسكە چۈشكەن ئابدۇخالىققا:

— نەگە باردىلا؟ — دېدى ئەنسىزلىك بىلەن.

گۈلسۈمنىڭ ئاۋازى قولىقىغا كىرىشى بىلەن ئەرەمسىما خېنىم ئېسىنى يىغدى. ئۇ كۆزىدىن مەڭزىگە ئېقىپ چۈشكەن ياشنى لىچىكىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىۋېتىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئالدىراپ كاڭدىن تاپسىغا چۈشۈپ ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىنى توستى.

— ئەمدى سەللىمازا ساقايغۇچە مەدرىسكە بارماڭ. نەسۈرۈلا ئۆزى بېرىپ خېلىل موللامغا ئېيتىپ قويغاي، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم چۈس - چۈس گەپ قىلىپ.

ئابدۇخالىق چوڭ ئاپىسىنىڭ قىزىرىپ قالغان كۆزىگە قاراپ ھەيرانلىق بىلەن جايىدا تۇرۇپ قالدى. ئۇ:

— مەن ھازىر ساقىيىپ كەتتىمغۇ، بېشىمنىمۇ ئاغرىمايدۇ، — دېدى ئاخىرى.

— ياق بولمايدۇ، مەدرىسكىغۇ بارمايسىز، ئۆيدىن تالاغنىمۇ چىقمايسىز، كاڭغا چىقىپ يېتىڭ! — بۈيرىدى ئەرەمسىما خېنىم قولىنى شىلتىپ.

ئابدۇخالىق چوڭ ئاپىسىنىڭ بۇنداق قاتتىق مۇئامىلىسىگە ئۇچراپ باقمىغاچقا ئۇنىڭغا ھار كەلدى. ئۇ ئىلاجسىز ئېغىر خۇرسىنىپ چوڭقۇر نەپەس ئالدى. ئۇ كاڭغا چىقىشقا ئېڭىشىۋېتىپ يەنە كۆلۈپ كەتتى:

— ھى - ھى - ھى!

ئەرەمسىما خېنىم بىلەن گۈلسۈمخان دەررۇ بىر - بىرىگە قارىشىپ كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ۋەھىمە بىلەن تۇرۇپ

قېلىشتى.

ئابدۇخالىق بولسا جىلتىسىدىن ئەرەبچە ئوقۇشلۇق كىتابىنى ئېلىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ دەرسىنى تەكرار قىلىشقا باشلىدى.

ئەرەمسىما خېنىم گۈلسۈمخانغا نىيازخاننى چاقىرىپ كىرىشنى بۇيرىدى. بەش مىنۇت ئۆتە - ئۆتمەي نىيازخان كىردى. نىيازخاننى كۆرۈپلا ئەرەمسىما خېنىمنىڭ غۇڭزىتە ئاچچىقى كەلدى. ئۇ:

— چاقىرتتىسام كىرمەمسىز؟ خۇدايىم توۋا، بىزدىن زېرىكىپتىمۇ نېمە ئەمدى بۇ بالىلار، — دېدى زەردە بىلەن.

— ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، مەن ئالدىلىرىدا ناماقۇل بولاي ئاپا، توختىخاننى ئېمىتىپ قويۇپلا كىرەي دەپ تۇرغان، — دېدى نىيازخان يالۇرغان ھالدا.

ئەرەمسىما خېنىم ئورنىدىن تۇرۇپ:

— بولدى ئۇنچىۋالا تۇزۇت قىلىپ كەتمەڭ، — دېدى.

ئابدۇخالىق نىيازخاننى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ:

— تىنچلىقمۇ ئاق ئايلا، ئۇكىلىرىم تازىمۇ؟ دېدى ئەدەپ بىلەن.

— ئابدۇقەييۇم مەكتەپكە كەتتى. ئۆزىڭىزچۇ، ساقايدىڭىزمۇ؟ — دېدى نىيازخان مېھرىبانلىق بىلەن.

— ساقايدىم، — دېدى ئابدۇخالىق ئاستاغىنە كۆزىگە لۆمىدە ياش ئېلىپ.

نىيازخان ئوغلىنى ھېچقاچان بۇنداق مىسكىن ھالدا كۆرۈپ باقمىغان ئىدى. ئابدۇخالىق جۇدەپ، چىرايى سارغىيىپ، كۆز جىيەكلىرى قىزىرىپ قالغان ئىدى.

نىيازخان كۆڭلىدە: «ئەجەب تۇنۇگۈن كىرىپ قاراپ باقماپتىمەن» دېگەننى ئويلاپ كۆڭلى بەكمۇ پەرىشان بولدى.

ئۇ ئابدۇخالىققا:

— يېتىۋېلىڭ، يېتىپ ئارام ئېلىڭ، — دېدى.

ئابدۇخالىقنىڭ ئۇنى چىقمىدى. ئۇ دېرىزە تەكچىسىگە قويۇلغان كىتابنى ئېلىپ دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرۇپ كىتابنى ئوقۇشقا كىرىشتى.

ئەرەمسىما خېنىم گۈلسۇمخانغا «ئابدۇخالىقنىڭ قېشىدىن تەۋرىمە» دەپ ئىشارەت قىلىپ قويۇپ كاڭدىن پەسكە چۈشتى. ئۇ نىيازخاننى «جۇرۇڭ» دەپ ئۆيدىن تالاغا ئاچىقىپ كەتتى. ئەرەمسىما خېنىم ھويلىغا چىقىپ نىيازخاننى دېرىزە تۈۋىگە تارتىپ ئەكېلىپ دېدى:

— ھەي نىيازخان يامان بولدى، بەك يامان بولدى.

— زادى نېمە ئىش بولىدى ئاپا؟ — سورىدى نىيازخان تەشۋىشلىنىپ.

ئۆي ئىچىدە دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇۋاتقان ئابدۇخالىق گۈدۈڭلىغان ئاۋازنى ئاڭلاپ كىتابنى يېپىپ قويۇپ قۇلاق سالدى:

— ھەي نېمە بولماقچى، ئابدۇخالىققا جىن چاپلىشىپتۇ، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ۋەھىمىلىك ھالدا.

— ئاتتام نېمە دەيدىلا ئەمدى ئاپا، بۇ راستمۇ، ئابدۇخالىق بىر ئوبدانلا ساقىتەك كۆرۈنىدىغۇ، — دېدى نىيازخان، — كىم شۇنداق دەيدۇ؟

— گۆھەرخان بۇۋىم دېمەمدۇ. مەنمۇ دەسلەپتە ئىشەنگۈم كەلمىگەن. ھەي سىز تېخى كۆرمىدىڭىز، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئۇ ئۆزى يالغۇز ئولتۇرۇپمۇ كۈلگۈدەك، گۈلسۇم كۆرۈپ قاپتۇ. تېخى مەن ئۆيدە ئولتۇرسامۇ ھېچبىر گەپ - سۆز يوقلا كۈلۈپ كېتىدۇ. بىر ئەمەس، بىرنەچچە قېتىم شۇنداق قىلدى. ئۇنىڭغا جىن چاپلاشمىسا نېمىشقا كۈلىدۇ ئەمىسە؟ ئۇنىڭ چىرايىمۇ ئۆزگىرىپ قالدى، ئىشتىھاسى ئازلاپ، جىمغۇرلىشىپ، بالىلارغىمۇ ئارىلاشماس بو-

لۇپ قالدى. ھەي ئەجەب بۇرۇنراق چوڭ موللىلارغا كۆرسىتىپ باقماپتىمىز.

— ھەي خۇدايىم نېمە دەيدىلا ئەمدى، — دېدى نىيازخان ھەسرەت ـ نادامەت بىلەن.

ئابدۇخالىق ھويلىدا بولۇۋاتقان گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاپ كۇلگىسى كەلگەن بولسىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — بۇ نىيازخاننىڭ ئۇنى ئىدى.

ئابدۇخالىق قۇلاق سېلىۋېدى، ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— گۆھەرخان بۇۋىمگە ئاشلىتىپ، ئوقۇتۇپ، ئۇچۇقلاتقان بولساقمۇ ئابدۇخالىققا ئانچە كار قىلمىدى. گۆھەرخان بۇۋىممۇ جىنلار بىلەن كۆچ ئېلىشالمىدىم دېگەن. ئەمدى چاتقالدىكى يۇلـغۇن موللىنى چاقىرتماقتىن باشقا ئامال قالمىدى.

— يەمشىدىكى قاسىم پېرىخوننى ئەكېلىپ پېرە ئويىنتىپ باقمىزمۇيە؟ — دېدى نىيازخان.

— ئۆشتە قىزىم، نېمىلەرنى دەيدىغانسىز. ئابدۇخالىق رەسمىي ساراڭ بولۇپ ئەقلىدىن ئازمىغان تۇرسا. بىز ئىشنى يوغىنىتىپ پېرىخون چاقىرىپ نېمە قىلىمىز. ئەڭ ياخشىسى چاتقالدىكى يۇلغۇن موللىنى چاقىرتساق، ئۇ ئوقۇپ بالىغا چاپـلاشقان جىننى چوقۇم قوغلىۋېتەلەيدۇ، — دېدى ئەرەمسىما خېـنىم ئىشەنچ بىلەن.

ئابدۇخالىق دېرىزە تۆۋىدە ئولتۇرۇپ ئەرەمسىما خېنىم بـىلەن نىيازخاننىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قورقوپ كەتتى. ئۇ ئىككـىسى ئاخىرى يۇلغۇن موللىنى ئەكېلىشكە بۇگۈنلا چاتقالغا ئايۇپ ھارۋىكەشنى ماڭغۇزماقچى بولۇشتى.

— ئاپا ئۆزلە ئابدۇخالىقنى ئۆيدە يالغۇز قويمىسىلا، ئۇ تالاغىمۇ ئۆزى يالغۇز چىقمىسۇن، قالغان ئىشلارغا مەن بار، — دېدى نىيازخان شۇنىڭ بىلەن ھويلىدىكى گۇدۇڭلىشىپ پاراڭ

سېلىشتۇرغان ئاۋازلار جىمىپ قالدى.

※ ※ ※

ئابدۇخالىق ۋەھىمە ئىچىدە قالدى. ئۇنىڭ يادىغا ئۆتكەن يىلى ئەتىيازدا بولۇپ ئۆتكەن بىر ۋەقە كەلدى:

تۇرپان يېڭىشەھەر كۇن چىقىش دەرۋازىسىنىڭ تۇۋىدە ئولتۇرۇشلۇق نەۋرۇل تۆمۇرچىنىڭ نەبى ئىسىملىك بىر ئوغلى ئابدۇخالىق بىلەن بىرگە مەدرىسىدە ئوقۇيتتى. نەبى ئابدۇخالىقتىن ئىككى ياش چوڭ ئىدى. ئۇ دەرسنى ناھايىتى ئىخلاس بىلەن ئوقۇيتتى. ساۋاقداشلىرى بىلەن چىقىشقاق، يۇۋاش بالا ئىدى. ئابدۇخالىق بىلەن نەبىنىڭ كۆڭلى خېلىلا يېقىن ئىدى.

بۇلتۇر ئەتىياز كۇنلىرىنىڭ بىرىدە نەبىنىڭ بويى قىزىپ زۇكام بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى.

بىر جۇمە كۇنى ھەبىبۇل ئابدۇخالىقنى چوڭ ئاتامنىڭ ئۆيىگە بارىمەن، سەن بىللە بېرىشىپ بەرسەڭ دەپ تۇرۇۋالدى. ئابدۇخالىق ماقۇل بولدى. ئىككى بالا يېڭىشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى يېنىدىكى ھەبىبۇلنىڭ تاغىسىنىڭ ئۆيىگە باردى. ھەبىبۇللانىڭ ئىشى بىردەمدىلا تۈگىدى. ئىككى بالا ئۆيلىرىگە قايتىماقچى بولۇپ نەۋرۇل تۆمۇرچىنىڭ ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتتى. دەل شۇ چاغدا نەبىنىڭ سىڭلىسى ئانارگۇل ئىشىكتىن چىقتى.

ئابدۇخالىق قىزنى كۆرۈپ سورىدى:

— ئاكىڭىز ساقايدىمۇ؟

ئانارگۇل «چىك» قىلىپ تامىقىنى چىكىلدىتىپ بېشىنى چايقىدى. ئابدۇخالىق ئانارگۇلنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆزى قىزىرىپ ياشاڭغۇراپ قالغىنىدىن ئۇنىڭ قاتتىق قورقۇپ كەتكىنىنى بىلدى.

— ئاكىڭىز ھازىر ئۆيدىمۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق.

ئانارگۇل چوڭ بىر نەپەس ئېلىپ سەل تۇرۇۋېلىپ دېدى:

— ئاتام نەبى ئاكامغا جىن چاپلىشىپ قاپتۇ دەپ چاتقالدىن يۇلغۇن موللىنى ئەكەلگەن. يۇلغۇن موللا نەبى ئاكامغا ئوقۇۋاتىدۇ. مەن بەك قورقۇپ كەتتىم.

— ھەببۇل ئاداش نەبىنى كۆرۈپ چىقمايمىزمۇ جۇرۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.

ئىككى بالا كىچىك ئىشىكتىن چاققانغىنە ھويلىغا كىردى.

ھويلىنىڭ ئىچىدىن قانداقتۇر بىر قاڭسىق، سېسىق پۇراق پۇراپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ھويلىنىڭ ئىچىگە قارىدى. ئوتتۇرىدا يۇغان بىر داستا قارىيىپ كەتكەن سۇ تۇراتتى. بىلەكلىرىنى جەينىكىگىچە تۇرىۋالغان بەدبەشىرە ئىككى ئادەم نەۋۈل ئاكىنىڭ تۆمۈرچىلىك دۇكىنىنىڭ ئوچمىدا قىزىغان تۆمۈرلەرنى ھۆل لاتا بىلەن تۇتۇپ ئېلىپ داستىكى سۇغا تاشلايتتى. سۇ ژاراقشىپ قاينىاپ ھور كۆتۈرۈلەتتى. ئۇنىڭدىن تارقالغان قاڭسىق سېسىق پۇراق ئادەمنىڭ بۇرنىنى ئېچىشتۇراتتى، ھېلىقى ئىككى ئادەم تۆمۈرچىلىك دۇكىنىنىڭ ئوچمىدا قىزىغان تۆمۈرلەرنىڭ ھەممىسىنى داسقا تاشلاپ بولدى. داستىكى سۇ ژاراقشىپ قاينىاپ قويۇق ھور كۆتۈرۈلۈپ ھويلىغا بىر كەلدى. قاڭسىق، سېسىق پۇراقلا چىدىمىغان ئابدۇخالىق بىلەن ھەببۇل قاتتىق چۇشكۈرۈپ، يۆتىلىپ كەتتى. ئىشىكى ئوچۇق تۇرغان ئۆي ئىچىدىن قوپال ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى:

— ھوۋ، كىملەر!

ھېلىقى ئىككى ئادەم ئېتىلغان پېتى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق بىلەن ھەببۇل ئۆيدە نېمە بار ئىكەن دەپ قىزىقىپ ئىشىك تۇۋۈگە باردى. ئۆي ئىچى غۇۋا ھورغا توشۇپ كەتكەچكە ئۇلار ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى.

دەل شۇ چاغدا شاراقلىغان ئاۋاز ئاڭلىنىش بىلەنلا بايىقى قوپال، سەت ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى:

— كۆچ - كۆچ، سۇف - سۇف - سۇف! كۆچۈڭلار ھاي

هازازۇل جىنلار ئەسكى تاملىقلارغا كۆچۈڭلار، يالغۇز دەرەخلەر- گە كۆچۈڭلار، سۇيى يوق كارىزلارغا كۆچۈڭلار، بۇ سىلەرنىڭ جايىڭلار ئەمەس، ئۆز جايىڭلارغا كۆچۈڭلار! كۆچمىسەڭلار ئاس- تىڭلارغا ئوت قويىمەن. شەمشىرىم بىلەن چاپىمەن! هاي - هاي - هاي! هۇي - هۇي - هۇي! هوۋ...!

ئاۋاز توختاپ هېلىقى ئىككى ئادەم بىر زەمبىلنى كۆتۈرۈپ ئۆيدىن ئىتتىك چىقتى. ئۇلار قويۇق هور كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان داسقا زەمبىلنى تەگكۈزۈپ تۇردى. زەمبىلدە نەبى ياتاتتى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئابدۇخالىق بىلەن هەببۇل- نى كۆردى. ئۇ گەپ قىلماقچى بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپلا يۆتىلىپ كەتتى. ئارقىدىنلا قەي قىلىپ قۇسقىلى تۇردى. نەبىنىڭ سىڭلە- سى بىر ياغلىقنى ئەكېلىپ نەبىنىڭ ئاغزى بۇرنىدىكى قۇسۇقلار- نى ئېرتىپ قويدى. نەبىنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان ياشلار يۈزىنى هۆل قىلىۋەتتى.

شۇ چاغدا بېشىدىكى سەللىسى كىرلىشىپ كەتكەن يۈزىنى قويۇق ساقال، تۈك باسقان، پاكار بويلۇق ئالا يەكتەك كىيگەن قورقۇنچلۇق بىر ئادەم قولىدىكى قىلىچنى هاۋاغا سانجىپ شىلتە- غان پېتى يۈگۈرۈپ چىقتى. ئۇنىڭ قىلىچىنىڭ سېپىغا بىرنەچچە يۈمۈلاق هالقا بېكىتىلگەن ئىدى. ئۇ قىلىچىنى هەربىر سىلگە- گەنده شاراقلىغان ئاۋاز چىقاتتى.

— يۇلغۇن موللا دېگەن شۇ. مەن ئۇنى تونۇيمەن، بۇلتۇر مەن ئۇنى كۆرگەن، — هەببۇل قىلىچ تۇتقان پەتەك ئادەمنى كۆرسىتىپ.

ئابدۇخالىق بۇ قورقۇنچلۇق ئادەمگە ۋەهىمە بىلەن قارىدى. يۇلغۇن موللا ئىكىكى بالىنى كۆرۈپ قېلىپ شاگىرتلىرىغا بۇيرىدى:

— بۇلارنى چىقىرىۋېتىپ ئىشىكنى تاقاڭلار!

بىر شاگىرت كېلىپ ئابدۇخالىق بىلەن هەببۇلنى هويلە-

دىن چىقىرىۋېتىپ ئىشىكنى تاقاپ قويدى.

ئىككى بالا ئەمدىلا تالاغا چىقىپ تۇرۇشىغا نەبىنىڭ ئېچىنىشلىق نالىسى ئاڭلاندى:

— ۋاي جان! جېنىم ئاتا، جېنىم ئاپا مېنى قۇنقۇزۇۋېلىڭلار! ئابدۇخالىق بىلەن ھەببۇل بۇ ئېڭىرغان ناله - زارىنى ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمىدى. ئۇلار ئىشىكنىڭ يېنىدىكى كىچىك سۇپىغا بىرنەچچە كىيىكنى تىزىپ ھويلىنىڭ پاكار تېمىغا يامىشىپ چىقتى. نەبى قويۇق تۇمان ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنەتتى. ئابدۇخالىق بىلەن ھەببۇل قاڭسىق، سېسىق ھورنىڭ ئىچىدە نەپەس ئالالماي قىينىلىپ ئاۋازى پەسلەپ كېتىۋاتقان نەبىگە ئىچى ئاغرىپ نېمە قىلىشلىرىنى بىلەلمەي قېتىپ قېلىشتى.

نەبى ئاخىرقى قېتىم «جېنىم ئاتا، جېنىم ئاپا!» دەپ ھالسىز ندا قىلىپ جىمىپ قالدى.

يۇلغۇن موللىنىڭ شاگىرتلىرى، ئوچاقتىكى قىزىغان تۆمۈرلەرنى ئەكېلىپ يەنە داسقا تاشلىدى. داستىكى سۇ باشقىدىن ۋاراقشىپ قاياناپ قويۇق ھور كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

يۇلغۇن موللا قېلىچنى ھەر تەرەپكە شىلتىپ سانجىپ بايىقى گەپلىرىنى قايتا تەكرارلاپ يەرنى تېپىپ تۇرۇپ ۋارقىرايتتى. ئۇ بىر چاغدا:

— ھوۋ - ھوۋ! جىنلار كۆچتى! — دەپ توۋلىدى.

ئىككى شاگىرت دەرھال بىر يوتقانىنى ھورغا تۆتۈپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن نەبىنىڭ ئۈستىگە يېپىپ ئۈنىڭ بېشىنى چۆمكەپ قويدى.

— چاپسان كەينىڭلارغا قارىمای ئۆيگە كۆچۈرۈڭلار! — دەپ توۋلىدى يۇلغۇن موللا.

ئىككى شاگىرت نەبى ياتقان زەمبىلنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى.

يۇلغۇن موللا چۈشىنىكسىز، غەلىتە توۋلاپ قىلىچنى شا-

راقلاتقان پېتى ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى.

ئۆينىڭ ئوچۇق تۇرغان ئىشىكى يېپىلدى.

ئابدۇخالىق بىلەن ھەببۇللا قاڭسىق ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇر-غان داسقا نەپرەت بىلەن قاراپ تامدىن چۈشۈپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئابدۇخالىق ھېسامدىن، ھەببۇللا، ئابدۇراخمانلار بىلەن سودىگەر مەسچىتىنىڭ ئالدىدا ئويناۋاتاتتى. بىر ئادەم نەبىنىڭ ئۆلۈپ قالغانلىق خەۋىرىنى ئېلىپ كەلدى. بۇ شۇم خەۋەر ئابدۇخالىققا قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ مەڭزىگە ئېقىپ چۈشۈۋاتقان ياشلىرىنى قولى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ:

— نەبى ياخشى بالا ئىدى، — دېدى ئۆكسىگەن پېتى.

— ھېلىقى يۇلغۇن موللا نەبىنى ئوقۇپ جىنلارنى كۆچۈرد-مەن دەپ نەبىنى سېسىق ھورنىڭ ئۈستىدە ياتقۇزۇپ سېسىق يوتقان بىلەن نەبىنى چىڭ پۈركۈپ قويغىنىنى ئابدۇخالىق بىلەن ئىككىمىز كۆرگەن. بىچارە نەبى سېسىق يوتقانىنىڭ ئىچىدە دىمىق-تا بولۇپ دەم ئالالماي ئۆلۈپ كەتتىمىكىن دەيمەن، — دېدى ھەببۇللا ئېچىنغان ھالدا.

بۇ گەپكە ئابدۇراخمان قارشى چىقتى:

— ئۇنداق دېمە ھەببۇل جۇمۇ، موللاملار جان خۇدانىڭ دېگەن تۇرسا. نەبىنى يۇلغۇن موللا ئۆلتۈرۈپ قويغان بولامدا؟

— ھەببۇل راست ئېيتىدۇ، بىز ئەتىگەندە يۇلغۇن موللا-نىڭ نەبىنى قانداق ئوقۇۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرگەن تۇرساق، — دېدى ئابدۇخالىق.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئابدۇراخمان قايتا ئېغىز ئاچمىدى.

.....

ئابدۇخالىق دېرىزە تۈۋىدە چوڭ ئاپىسى بىلەن ئاق ئايلىسە-نىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن نەبىنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسى ئېسىگە چۈشتى. يۇلغۇن موللىنىڭ بەت - بەشىرە قىياپىتى

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىپ تېنى شۇركىنىپ كەتتى.

ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە بىردىنلا چوڭ ئاپىسىنىڭ: «ئابدۇخالىق ھېچنېمىدىن - ھېچنېمە يوقلا ئۆزى يالغۇز تۇرۇپمۇ كۈلىدۇ. ئۇنىڭغا جىن چاپلاشمىسىزە كۈلەمدۇ؟» دېگەن گېپى ئاڭلانغاندەك بولدى. ئابدۇخالىق بۇ گەپنىڭ تىل تۇمارنىڭ مەيدىسىگە تېگىپ قىچقىق كەلگەندە قىچقىقا چىدىماي كۈلگەنلىكىنىڭ «جىن چاپلىشىتۇ» دېگەن گەپنىڭ چىقىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قالغانلىقىنى ئويلاپ بوينىدىكى تىل تۇمارنى ئېلىپ يىراققا ئېتىۋەتمەكچى بولدى. بىراق، ئەرەمسىما خېنىم بۇ تىل تۇمارنى ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويغىچە:

— بۇ تىل تۇمارغا ناھايىتى ئۇلۇغ ئايەت پۈتۈلگەن. ئۇ سىزنى ھەرقانداق بالا - قازادىن ساقلايدۇ. سىزنى بەخت - تەلەيلىك قىلىدۇ. بوينىڭىزدا تىل تۇمار بارلىقىنى ھېچكىمگە ئېيتماڭ، ئۇنى ھېچكىم كۆرمىسۇن، بولمىسا بالا - قازاغا گىرىپتار بولىسىز، — دەپ قاتتىق جېكىلىگەن ئىدى.

«ھېچقاچان يالغان ئېيتىپ باقمىغان چوڭ ئاپام ماڭا يالغان ئېيتقانمىدۇ؟ ياق، ھەممە گەپ ھېلىقى گۆھەرخان بۇۋى دېگەن قېرى جادۇدا. ئۇ چوڭ ئاپامنى «بۇ بالىغا جىن چاپلىشىپ قوقاق چىرماپ كېتىپتۇ» دەپ ئالدىمغان بولسا چوڭ ئاپامۇ بۇ تىل تۇمارنى بوينۇمغا ئېسىپ قويماستى. تىل تۇمار مەيدەمگە تېگىپ قىچقىم كېلىپ كۈلگىنىمنى ئۇلار نېمىشقا بىلمەيدىغاندۇ. مېنى يۇلغۇن موللىغا ئوقۇتسا ئۇ قېرى جادۇ نەبىنى قىينىغاندەك مېنىمۇ قىينىسا، مەنمۇ نەبىگە ئوخشاش ئۆلۈپ قالۇرمەنمۇ؟...»

ئابدۇخالىقنىڭ خىيالى بارغانسېرى چىگىشلىشىپ كەتتى. ئۇ ئويلىغانسېرى ئۆزىنىڭ خۇددى «دىر - دىر قوزام» چۆچىكىدىكى ئاچكۆز، ۋەھشىي بۆرىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالغان بىچارە قوزىچاقتا ئوخشاپ قېلىۋاتقىنىنى ھېس قىلدى.

ئابدۇخالىق مۇڭلۇق كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ، كۆزدە

ئۇششۇك تەككەن گۈلدەك سولىشىپ روھسىز ھالدا ئولتۇرغىنىدا ئۆيگە ئەرەمسىما خېنىم كىردى. ئۇ دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرغان ئابدۇخالىققا لەپپىدە قاراپ قويۇپ نەزىرىنى تاپسىدا ئولتۇرغان گۈلسۇمخانغا بۇرىدى. گۈلسۇمخان دىككىدە ئورنىدىن تۇردى.

ئەرەمسىما خېنىم شەرەت قىلىپ گۈلسۇمخاننى يېنىغا چاقىردى. گۈلسۇمخان ئۇنىڭ يېنىغا بېرىۋىدى، ئۇ گۈلسۇمخاننىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. گۈلسۇمخان قول قۇشتۇرۇپ:

— بولىدۇ، خوش، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئەرەمسىما خېنىم:

— ئابدۇخالىق دېرىزە تۈۋىدە نېمە قىلىۋاتىسىز؟ — دەپ سورىدى.

ئابدۇخالىق بېشىنى چايقاپ «ھېچنېمە» دېدى مەيۈس ھالدا.

— ئورنىڭىزغا كېلىپ يېتىۋېلىڭ بالام، — دەپ بۇيرۇدى ئەرەمسىما خېنىم.

ئابدۇخالىق ئورنىدىن تۇردى. بوينىدىكى تىل تۇمار مەيدىسىگە تېگىپ قىچقىنى كەلتۇردى. ئۇ كۇلۇۋېتىشكە تاس ـ تاس قېلىپ قولى بىلەن تىل تۇمارنى مەيدىسىگە چىڭ بېسىۋالدى.

— مەن سىزگە يېتىۋېلىڭ دەۋاتىمەن بالام، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم ئابدۇخالىققا تىكىلىپ.

ئابدۇخالىق تۇرغان جايىدىن تەۋرىمەي:

— مەن مەدرىسكە بارىمەن. ھېلىمۇ بىر ھەپتە بولدى دەرس تىن قالدىم، — دېدى نارازى ئاھاڭدا.

— سىز دېگەن كېسەل تۇرسىڭىز، مەدرىسكە قانداق بارالايسىز؟ — ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئاچچىغى كەلدى.

— ۋاي چوڭ ئاپا، بويۇمنىڭ قىزىقى ياندىغۇ، بېشىمنىڭ ئاغرىقىمۇ ئۇچ كۈن بولدى توختىدى. مەن ساقايدىم. مەن نەدە كېسەل؟ — دېدى ئابدۇخالىق قاپىقىنى تۇرۇپ ئاچچىغى بىلەن.

ئابدۇخالىقنىڭ بۇ گېپى ئەرەمسىما خېنىمغا خۇددى ئوچۇق ئاسماندا تۇيۇقسىز ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاققانىدەك تاسادىپىي تۇيۇلدى. ئەرەمسىما خېنىم قولىدىكى تەسۋىينىڭ يەرگە چۈشۈپ كەتكىنىنى تۇيمىدى.

بۇ ئابدۇخالىقنىڭ ئون ياشقا كىرگىچە چوڭ ئاپىسى بىلەن تۇنجى قېتىم تاكاللىششى ئىدى. ئەرەمسىما خېنىم ئۆزىگە قاپ-قىنى تۇرۇپ غەزەب بىلەن ھومىيىپ تۇرغان ئابدۇخالىققا نېمە دېيىشىنى بىلمەي ئاغزىنى ئاچقىنىچە جايىدا تۇرۇپ قالدى. ئۇ-شىڭ ئېچىلىپ ئۆيگە نىيازخان كىردى. ئۇ ئالدىراشلا:

— ئاپا تېز بولسىلا، مېھمان كەلدى. ئۆزلەنى سوراۋا-تىدۇ، — دېدى.

— مەن چىقالمايمەن. ئۆزىڭىز ئۆزىتىۋېرىڭ، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم جىلە بولۇپ چېچىلىپ.

— ئۇلار مەنلا يالغۇز ئۆزىتىدىغان مېھمانلار ئەمەس ئاپا. ئۇلار لۇكچىندىكى گۈڭ خوجا[1]نىڭ پۇجۇڭ خېنىملىرى، — دېدى نىيازخان. نىيازخان شۇ گەپنى قىلىپ بولۇپ كاڭدا دوما-سىيىپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىققا كۆزى چۈشتى.

— ئابدۇخالىق سىز يېتىپ ئارام ئېلىڭ، سىزگە گۈلسۇم كىرىپ قارىسۇن، ئۇنىڭ گېپىنى يېرىمالىڭ، تالاغا چىقىپ كەتمەڭ جۇمۇ، — دېدى سىلىق - سىپايە ھالدا.

— مەن مەدرىسكە بارىمەن. خېلى جىق دەرسلىرىمدىن قال-دىم، — دېدى ئابدۇخالىق چۈسلۇق بىلەن.

نىيازخان بىرئاز ئويلىنىپ:

— بۇگۈن كېچىكتىڭىز، ئەمدى ئارام ئېلىڭ، ئەتە قاراپ باقىنى ھە، — دېدى.

ئابدۇخالىق «ھىم» دەپ دېرىزە تۈۋىگە بېرىپ كىتابىنى

---

① گۈڭ خوجا — لۇكچۇن ۋالىنىڭ ئىسمى.

قولىغا ئېلىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى.

— مەن ئالدىدا چىقىپ تۇراي ئاپا، — نىيازخان شۇنداق دەپ تالاغا ماڭدى.

— سىز گۈلسۈمنى پاتراق كىرگۈزۈۋېتەرسىز. مەنمۇ ھازىرلا چىقىمەن، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

ئەرەمسىما خېنىم ئىچكىرى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. بىردەمدىن كېيىن ئىچكىرى ئۆيدىن قارا دۇخاۋا كۆينەكنى بىلەن پۇچقىغا گۈل كەشتىلەنگەن ناۋاتىرەڭ تاۋا ئىشتان، يېپىيېڭى پارقىراپ تۇرغان خۇرۇم ئايغىنى كىيىپ چىقتى.

شۇ ئارىدا ئۆيگە گۈلسۈم كىردى.

ئەرەمسىما خېنىم تامدىكى ئەينەككە قاراپ بېشىدىكى رومىلىنى تۈزەشتۈردى. ئۇ گۈلسۈمگە:

— بالىغا ئوبدان قارا جۇمۇ، قىلچە بىخەستىلىك قىلما! — دېدى. گۈلسۈم «خوش ھاجىم خېنىم» دەپ تەزىم قىلدى.

ئەرەمسىما خېنىم قەددىنى رۇسلاپ مەغرۇرانە ھالدا تېتىك قەدەم تاشلاپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ چوڭ ئاپىسىنىڭ كەينىدىن قاراپ چوڭقۇر تىنىپ قويدى.

ئۆگزىدە سايرىغان پاختەك

ئەرەمسىما خېنىم مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئابدۇخالىق دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرۇپ كىتابىنى ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ بىر پەس كىتاب ئوقۇپ هاردى بولغاي، كىتابنى جىلتىسىگە سالدى. جىلتىسىنى ئىلغۇچقا ئىلدى. گۈلسۈم كەشتە تىككەچ ئۇنىڭغا قاراپ ئولتۇراتتى.

ئابدۇخالىق ئۆزىنى شۇ تاپتا قەپەسكە سولانغان قۇشتەك هېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ يوتقان - كۆرپىنىڭ بىر چېتىدە بىر پەس ئولتۇردى. ياتاي دېسە ئەمدى تېخى ئاش ۋاقتى بولغان تۇرسا. يە بىرەر يېرى ئاغرىمىسا، ياتماي دېسە چوڭ ئاپىسىنىڭ تاپىلىشى بىلەن گۈلسۈمخان ئۇنىڭغا مىختەك قادىلىپ ئولتۇرغان تۇرسا، ئەستا، ئابدۇخالىق ياستۇققا يۆلەندى. ئۇ بېشىنى قاشلاپ ئولتۇرۇپ خىيالغا چۆمدى:

«مۇشۇنداق قەپەستىكى قۇشتەك جىم ئولتۇرسام هېلىقى يۇلغۇن موللا يېتىپ كېلىدۇ. ئۇ كەلسىلا ئىشىمنىڭ تۈگەشكىنى شۇ. «ماڭا جىن چاپلاشمىدى، مەن ساق، دېسەم، ماڭا هېچكىم ئىشەنمىسە. ئەستا، بۇ چوڭ ئاپامغا نېمە بولغاندۇ زادى؟ ئۇ ماڭا ئېسىمنى تاپقاندىن باشلاپلا ئوقۇش، يېزىشنى ئۆگەتكەن پىر چەكمگىدەك ئاجايىپ ئادەملەرنى ماڭا تونۇتقان، سادىر پالۋاننىڭ هېكايىسىنى سۆزلەپ بېرىپ، قوشاقلىرىنى يادلاتقان، نۇزۇگۇمىنىڭ شى دارىننىڭ ئۆيىدىن قېچىپ قومۇشلۇقلاردا مۆكۈپ يۈرگەندە ۋە دار ئالدىدا ئېيتقان قوشاقلىرىنى ماڭا ئېيتىپ بېرىپ ئۆزى يىغلاپ كەتكەن ئىدىغۇ؟ ئۇ ماڭا هەجىگە بارغۇچە شەمەي، قازان، ئىستانبول شەهەرلىرىدە كۆرگەنلىرىنى ئاجايىپ قىزىقار-

لىق سۆزلەپ بەرگەن ئىدىغۇ؟ ئۇ ماڭا ئەزەلدىن جىن، ئالۋاستى دېگەن بىر نېمىلەرنى سۆزلەپ بەرمىگەنغۇ؟ ئەمدى قانداق بولغىنى بۇ؟ يە چوڭ ئاپامنىڭ ئۆزىگە جىن چاپلاشتىمۇ؟ چوڭ ئاپام ئەجەب جاھىل ئىكەنغۇ؟ بايا مەن ئۇنىڭغا گەپ ياندۇرۇپ زادى خاتا قىلدىممۇ؟ ياق، مەن راست گەپ قىلدىمغۇ؟ مەن ئەمدى قورقۇپ يېتىۋەرسەم يۇلغۇن موللا مېنى بۆرە دىر ـ دىر قوزامنى تۇتۇۋالغاندەك تۇتۇۋالىدۇ. مەن دىر ـ دىر قوزام بولمايمەن...»

ئابدۇخالىق شۇلارنى ئويلاپ چاپىنىنى سالدى. كەشتە تىكىۋاتقان گۈلسۈمخانغا قاراپ:

— مېنىڭ ئۇيقۇم كېلىۋاتىدۇ. مەن ئۇخلايمەن، دەپ يوتقانىنى پۈركىنىپ يېتىپ كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

ئابدۇخالىق بىردەم يانقاندىن كېيىن بىر كۆزىنى ئاستا ئېچىپ گۈلسۈمخانغا قارىدى. گۈلسۈمخاننى تەرەت قىستاپ ئولتۇرالماي قالغان ئىدى.

ئابدۇخالىق كۆزىنى يۇمۇپ ئەتەي خورەك تارتىشقا باشلىدى. خورەك ئاۋازىنى ئاڭلىغان گۈلسۈمخان ئابدۇخالىقنى ئۇخلاپ قالدى دەپ ئويلاپ ئالدىراش تەرەتكە چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق دەرھال ئورنىدىن قوپتى. لىمتاققا يىغىپ قويۇلغان كۆرپىدىن بىرنى ئالدى. يوتقاننى قايرىۋېتىپ كۆرپىنى ئۆزىنىڭ بويىنىڭ ئۆزۈنلۇقىدا قاتلاپ توم قىلدى. ئىككى پارچە لاتا بىلەن ئىككى يەردىن بوغۇم قىلىپ تاڭدى. چوڭ دادىسىنىڭ كونىراپ قالغان تۇمىقىنى بىر ياغلىققا چىگىپ يۇمىلاق كەلتۇرۇپ توم كورپىنىڭ ئۈچىغا چاتتى. ئۇخلىغاندا كىيىدىغان بۆكسىنى چىگىپ يۇمىلاق قىلغان تۇماقتا كىيگۈزدى. بۇنىڭ بىلەن يوغان بىر قونچاق پۈتتى. ئۇ قونچاقنى ئەپلەپ ياستۇقتا ياتقۇزۇپ ئۈستىگە يوتقاننى يېپىپ قويدى. ئاندىن كېيىن ئابدۇخالىق ياستۇقنىڭ قېشىغا چاپىنىنى قويۇپ قويدى. ئۇ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ يېڭى چاپىنىنى كېيىپ چىقتى. كاڭدىن پەسكە چۈشۈپ

ئايغىنى كىيدى. ئۇ ئالدىراش هويلىغا چىقتى. ئۇ تامغا تىرەپ قويۇلغان شوتا بىلەن ئۆگزىگە چىقتى. قادىر باينىڭ هويلىسى مىجىت هاجىنىڭ هويلىسى بىلەن تۇتاش ئىدى. ئابدۇخالىق هويلىغا قارىۋېدى، هېچكىم كۆرۈنمىدى. ئۇ ئۆگزىنىڭ جەنۇبىغا قاراپ يۈگۈردى. قادىر باينىڭ ئۆيلىرىنىڭ جەنۇبىي تەرىپى ئەبەدۇللا شەمەيچىنىڭ هويلىسى بىلەن تۇتىشاتتى. ئابدۇخالىق بىر-دەمدىلا ئەبەدۇللا شەمەيچىنىڭ ئۆگزىسىگە بېرىۋالدى. ئۇ ئۆگزىدە تۇرۇپ هويلا ئىچىگە قارىدى. هەببۇلنىڭ ئاپىسى تاجىخان هويلىدا بىر خوتۇن بىلەن گەپلىشىپ تۇرۇپتۇ. ئابدۇخالىق دەرهال تۇرخۇننىڭ كەينىگە مۆكۈۋالدى. ئۇ تۇرخۇننىڭ كەينىدە مۆكۈپ ئولتۇرۇپ زېرىكتى. ئۇ ئاستا تۇرخۇننىڭ كەينىدىن چىقىپ هويلىغا قارىدى. هويلىدا هېچكىم كۆرۈنمەيتتى. ئۇ بىرەر كىم ئۆزىنى كۆرۈۋالمىسۇن دەپ ئولتۇرىۋالدى.

بىردەمدىن كېيىن هويلىدا ئىشىكنىڭ غىچىلداپ ئېچىلغانلىقى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا هەببۇلنىڭ:

ئالتە كەپتەر، يەتتە بولدى،
يەتتە كەپتەر سەككىز بولدى.
سەككىز كەپتەر توققۇز بولدى،
توققۇز كەپتەر ئوتتۇز بولدى،
ۋاي - ۋاي نازىركوم.....

دەپ ناخشا ئېيتقان ئاۋازى ئاڭلاندى.

هەببۇللا ئۇسسۇلغا بەك ئامراق ئىدى. ئۇ مەهەللىدە بولغان بىرنەچچە توي - تۆكۈن، مەشرەپلەردە ئۇسسۇلچى هوشۇرخانغا ئەگىشىپ نازىركومغا ئويناشنى ئۆگىنىۋالغان ئىدى. ئابدۇخالىق ئۆگزىدە ئاستا مېڭىپ هويلا تەرەپكە يېقىنلىشىپ كېلىپ پەس ئولتۇرۇۋېلىپ، پاختەكنىڭ سايرىشىنى دوراشقا باشلىدى:

— گۇ - گۇ - گۇك! گۇ - گۇ - گۇ - گۇك!
ھەببۇللا ھويلىدىن يۇگۇرۇپ دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. دەر-
ۋازا ئالدىدا ئادەم كۆرۈنمەيتتى.
پاختەك يەنە سايرىدى:
— گۇ - گۇ - گۇك! گۇ - گۇ - گۇ - گۇك!
ھەببۇللا قۇلاق سېلىپ پاختەكنىڭ ئۆگزىدە سايراۋاتقىنىنى
بىلدى.
ھەببۇللا يۇگۇرۇپ ھويلىغا كىردى. شوتا بىلەن ئۆگزىگە
چىقىپ تۇرخۇننىڭ كەينىگە مۆكۈۋالغان ئابدۇخالىقنى كۆردى.
— تېپىۋالدىم بۇياقتا چىق! — دېدى ھەببۇل.
ئابدۇخالىق تۇرخۇننىڭ كەينىدىن بېشىنى چىقىرىپ ئالقىنى
بىلەن ئاغزىنى ئېتىپ «گەپ قىلما!» دەپ شەرەت قىلدى.
ھەببۇللا بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، ئابدۇخالىقنىڭ قېشىغا
ئاستا باردى. ئۇ ھەيران قالغان ھالدا ئابدۇخالىقتىن سورىدى:
— بۇ يەرگە نەدىن چىقىۋالدىڭ؟
ئابدۇخالىق قانداق چىققانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.
— سەن كېسەل ئەمەسمىدىڭ؟
— چىڭ، — ئابدۇخالىق تامىقىنى چىكىلدىتىپ بېشىنى
چايقىدى. ئۇ ئاستا:
— مەن ئەتىسىلا ساقىيىپ قالغان، — دېدى.
— ئۇنداق بولسا بىر ھەپتىگىچە مەدرىسكە بارمىدىڭغۇ؟
چوڭ ئاپام ئۆيدىن تالاغا چىقارتمىدى، — دېدى ئابدۇخالىق
خۇرسىنىپ.
— نېمىشقا؟
— سەن كېسەل دەپچۇ.
— سەن ساقايدىم دېدىڭغۇ؟
— ساڭا جىن چاپلىشىپتۇ دەيدىغۇ - تاڭ.
ئابدۇخالىقنىڭ بۇ گېپىدىن ھەببۇللا چۆچۈپ كەتتى. ئۇ

ئابدۇخالىقا سەپ ـ سىلىپ قاراپ:

— ۋاي ئادىشىم سەن ئاگالقىدەكلا بىر ئوبدان تۇرۇپسەنغۇ، جىن چاپلاشقاندەك ئەمەسقۇ، — دېدى ھەبىبۇل.

ئابدۇخالىق زوڭزىيىپ ئولتۇرغاچقا پۇتى تالدى. ئۇ بىر قولى بىلەن يەرنى تايىنىپ قوپتى ـ دە، پىخىلداپ كۈلۈپ كەتتى. بۇ ئىش ھەبىبۇلغا غەلىتە تۇيۇلدى. ئۇ ھەيران قېلىپ ئەتراپقا قارىدى. كۈلگۈدەك بىرەر نەرسە كۆزىگە چېلىقمىدى. ھەبىبۇللا گۇمانلىنىپ ئابدۇخالىققا قارىدى. ئابدۇخالىق بىر قولى بىلەن مەيدىسىنى بېسىپ ئولتۇرىۋالدى.

— ھازىر نېمىگە كۈلدۇڭ، — سورىدى ھەبىبۇل.

— ھېچنېمىگە، — دېدى ئابدۇخالىق ئۈلۈغ كىچىك تىنىپ.

ھەبىبۇللا كۆڭلىدە «ئابدۇخالىققا راستتىنلا جىن چاپلىشىپ-تىمۇ نېمە؟ ئۇ نېمىشقا ھېچنېمىدىن ـ ھېچنېمە يوق كۈلىدۇ؟» دەپ ئويلاپ قالدى.

ئىككى بالا بىر ـ بىرىگە قارىشىپ بىر پەس جىم ئولتۇرۇپ قالدى. جىمجىتلىقنى ھەبىبۇللا بۇزدى:

— ئادىشىم سەن بۇ يەرگە نېمە قىلغىلى كەلدىڭ؟

— ئۆيدىن قېچىپ چىقتىم، — دېدى ئابدۇخالىق جىددىيلىشىپ. ھەبىبۇل بۇ گەپكە ھەيران قېلىپ:

— نېمىشقا قېچىپ چىقتىڭ؟ — دېدى.

— ھەي ئادىشىم سەن تېخى بىلمەيسەن، — دېدى ئابدۇخالىق زارلىنىپ گېپىنى داۋام قىلىپ، — بىر ھەپتە بۇرۇن مېنى شېھىتلىكتىكى گۆھەرخان بۇۋىمگە ئاشلىتىپ ئوقۇتقان. ئۇ «بۇ بالىغا جىن چاپلىشىپ قوقاق چىرماپ كېتىپتۇ» دېدى. چوڭ ئاپام ئۇنىڭ يالغان گېپىگە ئىشىنىپ بوينۇمغا مۇشۇنداق تۇمارنى ئېسىپ قويدى.

ئابدۇخالىق جىم تۇرۇپ قالدى. ھەبىبۇللا باشمالتىقىنى

چىقىرىپ:

— ئوغۇل بالا ئىكەنسەن ئاداش. قورقما بىز بار، بىرەمـ
لىككە ھېسامىدىن كىرىدۇ، — دېدى.

ئابدۇخالىق دەردىنى تۆككىلى تۇردى:

— ماڭا جىق ئىشلار مۇشۇ تىل تۇماردىن كەلدى. ئۇنى بوينۇمغا ئېسىپ، ھېچكىم كۆرمىسۇن دەپ كۆينىكىمنىڭ ئىچىگە تىقىپ قويۇۋېدى. ماڭسام، يەرگە ئېڭىشىپ قوپسام تىل تۇمار مەيدەمگە تېگىدۇ. سەنمۇ بىلمىسەن، مېنىڭ مەيدەمدە قىچقىم بار ئەمەسمۇ، تىل تۇمار مەيدەمگە تېگىپلا كەتسە قىچقىم كېلىدۇ، شۇنداق چاغدا كۆلمەي قانداق قىلىمەن. شۇنىڭغا كۆلسەم ئۆيىمىزدىكى گۆلسۇمخان بىلەن چوڭ ئاپام «بۇ بالىغا جىن چاپلىشىپتۇ، بولمىسا يالغۇز ئولتۇرۇپمۇ كۈلەمدۇ؟» دەپ ئاق ئايلامغا دېدى. ئاق ئايلام بىلەن چوڭ ئاپام مەسلىھەتلىشىپ چاتقالدىن يۇلغۇن موللىنى ئەكېلىشكە ئايۇپ ئاكامنى ئەۋەتتى.

ھەبىبۇللا يۇلغۇن موللىنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ سورىدى:

— يۇلغۇن موللىنى ئەكېلىپ نېمە قىلغۇدەك؟

— مېنى ئۇنىڭغا ئوقۇتۇپ، ماڭا چاپلاشقان جىننى كۆچۈرەمدۇ؟ — دېدى ئابدۇخالىق مۇڭلىنىپ.

ھەبىبۇللا بېشىنى چايقاپ دېدى:

— سەنمۇ بىلمىسەن ئادىشىم، ئۇ يۇلغۇن موللا دېگەن بەك ئەسكى جادۇ. بۇلتۇر نەبىنى قانداق قىلغانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇققۇ.

— شۇ. مەن بەك قورقىۋاتىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق تىترەپ.

— قورقما ئادىشىم بىز بار. بىزنىڭ ئىسكىلاتىنىڭ[1] قېشىدا

---

① ئىسكىلات — ئامبار (رۇسچە)

بىر كىچىك ئۆي بار. سېنى شۇ ئۆيگە ئەكىرىپ مۆكتۈرۈپ قويماي ئەمىسە، — دېدى ھەببىۋل.

— بىرەرسى كۆرۈپ قالمامدۇ؟ — دېدى ئابدۇخالىق ئەنسىرەپ.

— ياق. ھېچكىم كۆرمەيدۇ. كاڭدا كىگىز تۇرغان. مەن ساڭا يوتقان كۆرپە ئاچقىپ بېرىپ ئىشىكنى تېشىدىن سولاپ قويىمەن. جۇرۇ، ئاپام سىلەرنىڭكىگە كىرىپ كەتتى. ئۆيدە ئادەم يوق، — ھەببىۋللا شۇنداق دەپ ئابدۇخالىق بىلەن ئۆگزىدىن ھويلىغا چۈشتى.

ئىككى بالا ئامبارنىڭ قېشىدىكى كىچىك ئۆيگە كىرىپ كېتىشتى.

※ ※ ※

گۈلسۈمخان تالادىن كىرىپ دەرھال كاڭغا قارىدى. ئۇ يوتقان كۆرپىنىڭ ئاۋۇالقى پېتىدەك تۇرغانلىقىغا قاراپ «ئابدۇخالىق قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىپتۇ» دەپ ئويلاپ خاتىرجەم بولدى. ئۇ يىپ ـ يىڭنىسىنى قولىغا ئېلىپ كەشتە تىكىشكە باشلىدى.

چۈشكە يېقىن ئەرەمسىما خېنىم كىردى. ئۇ كاڭغا قاراپ سورىدى:

— ئابدۇخالىق ئۇخلاپ قالدىمۇ؟

— شۇنداق، — دېدى گۈلسۈمخان ئورنىدىن تۇرۇپ.

— مەن ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ كىردىم. بوپتۇ ئۇخلىسۇن. سەن بىخەستىلىك قىلما، بالىغا ئوبدان قارا، — ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

چۈش بولغاندا ئەرەمسىما خېنىم ئۆيگە كىردى. ئۇ كاڭغا قاراپ بېقىپلا:

— ۋۇي بۇ قانداق ئىش؟ ئابدۇخالىق تېخىچىلا ئۇخلاۋاتامدۇ؟ — دېدى، ئەنسىز ھالدا.

— ئابدۇخالىق بىر تاتلىق ئۇخلاپ يېتىپتۇ ھاجىم خې-

نىم، — دېدى گۈلسۈمخان بەخىرامان.

— ئۇنى ئويغات، — غىزايىنى يېسۇن، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم. گۈلسۈمخان قولىدىكى يىڭنە ئىشىنى قويۇپ چاقىردى:

— ئابدۇخالىق، ھەي ئابدۇخالىق! قوپسىلا غىزا پىشتى. ئابدۇخالىقتىن بىرەر سادا چىقمىدى. ئەرەمسىما خېنىم كاڭغا چىقىپ ئۆزى چاقىردى:

— ھەي ئابدۇخالىق قوپۇڭ بالام!

ئابدۇخالىق قىمىرلاپمۇ قويمىدى.

— مۇنداق قاتتىق ئۇخلاپ كېتەمدۇ بۇ بالا، — ئەرەمسىما خېنىم شۇنداق دەپ يوتقانىنى سىلكىپ تارتتى. يوتقان سىيرىلىپ چۈشتى. ئەرەمسىما خېنىم قاراپ بېقىپ ۋاقىرىۋەتتى.

— ۋاي ئاتام! ۋاي ئاللا بىر توۋا، بۇ نېمە ئىش؟!

كاڭغا قاراپ گۈلسۈمخانمۇ چاچىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ داد - پەرياد كۆتۈردى

— ۋاي ئاللا، مەن ئۆيدىن تەۋرىمەي قاراپ ئولتۇرغانغۇ. ئۇ بالا نەگىمۇ كەتكەندۇ، مەن ئەمدى قانداق قىلۇرمەن.

ھۇ - ھۇ ھۇ! — گۈلسۈمخان چېچىنى يۇلۇپ يىغلىغىلى تۇردى. ئەرەمسىما خېنىم ئاچچىقىدا يوتقانىنى پىرقىرىتىپ بۇ-لۇڭغا تاشلىۋەتتى. ئابدۇخالىق ياساپ يانقۇزۇپ قويغان يوغان قونچاق كۆرپىنىڭ ئۈستىدە ياتاتتى. ئەرەمسىما خېنىمنىڭ كۆزى-گە قونچاق خۇددى كىچىك بالىدەك كۆرۈندى. ئۇ غال - غال تىترەپ «بۇ، بۇ، ۋاي!» دېگىنىچە، دىرىڭشىدە كەينىگە ئۆچۈپ يىقىلىپ چۈشۈپ ھوشىدىن كەتتى.

گۈلسۈمخان ئالدىراش كاڭغا چىقىپ ئەرەمسىما خېنىمنىڭ بېشىنى تىزىغا ئېلىپ كەينى - كەينىدىن:

— ھاجىم خېنىم، ھاجىم خېنىم! دەپ چاقىردى.

ئەرەمسىما خېنىمنىڭ كۆزلىرى چىڭ يۇمۇلۇپ چىشلىرى بىر - بىرىگە كىرىشىپ كەتكەن ئىدى.

گۈلسۈمخان ئەرەمسىما خېنىمنىڭ بېشىغا بىر ياستۇقنى قويۇپ، كۆينەكنىنى تۈزەپ ياتقۇزۇپ قويۇپ نىيازخاننى چاقىرغىلى يۈگۈرگەن پېتى ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

نىيازخان ئۆيگە كىرگەندە ئەرەمسىما خېنىم كاڭدا هوشسىز ياتاتتى. نىيازخان قورقۇپ كەتتى:

— ئاپا هەي ئاپا! — نىيازخان شۇنچە بەك توۋلىسىمۇ ئەرەمسىما خېنىم كۆزىنى ئاچمىدى.

— ۋاي خۇدايىم ئاپامغا نېمە بولغاندۇ؟ كۆزلىرىنى ئاچسىلا- چۇ ئاپا! — نىيازخان كاڭغا چىقىپ ئەرەمسىما خېنىمنىڭ پېشا- نىسىنى تۈتتى. ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئازراق بويى قىزىپ قالغان- دەك ئىدى.

نىيازخان ئەرەمسىما خېنىمنى چاقىرىپ ئۇيان - بۇيان چاي- قىغان بولسىمۇ كۆزىنى ئاچمىدى. نىيازخان ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي «ئاپا!» دېگىنىچە يىغلىۋەتتى. ئۇ يىغلاپ تۇرۇپ گۈلسۈمخانغا بىر چىنە سوغۇق سۇ ئەكېلىشنى بۇيرىدى. گۈلسۈمخان چىنىگە سوغۇق سۇ ئېلىپ نىيازخانغا سۇندى.

نىيازخان چىنىنى ئېلىپ ئىچىدە پىچىرلاپ قايسىبىر سۈرە- نى ئوقۇپ سۇغا سۈپكۆچ قىلىپ دەم سالدى. ئۇ گۈلسۈمگە ئەرەمسىما خېنىمنىڭ پۇت - قوللىرىنى سىقىپ هەربىر ئۇگىلەر- نى ئۇۋلاشنى بۇيرىدى. گۈلسۈمخان ئەرەمسىما خېنىمنىڭ پۇت - قوللىرىنى تۇتۇپ ئۇۋلاشقا باشلىدى.

نىيازخان چىنىدىكى سوغۇق سۇنى ئۇچۇمغا ئېلىپ ئەرەمە- سىما خېنىمنىڭ يۈزىگە چاچتى. مۇزدەك سۇ تامچىلىرى يۈزىگە تەگكەن ئەرەمسىما خېنىم بىر ئىڭىراپ، تەۋرىنىپ جىمىپ قالدى.

گۈلسۈمخان ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئىككى مۇرە، شىللىسى باشلىرىنى ئۇۋلىدى. نىيازخان يەنە ئارقىدىن ئۇچ ئۇچۇم سۇنى ئەرەمسىما خېنىمنىڭ يۈزىگە چاچتى. ئۇچىنچى قېتىم سۇ

چىچىلغاندىن كېيىن ئەرەمسىما خېنىم «ئۇھ!» دەپ ئېغىر تىنىپ چوڭ بىر نەپەس ئالدى ـ دە، پاللىدە كۆزىنى ئاچتى.

نىيازخان ئەرەمسىما خېنىمنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— ئاپا نېمە بولدىلا؟ نەلىرى ئاغرىۋاتىدۇ؟ — دېدى ئالدىراپ.

ئەرەمسىما خېنىم نىيازخان بىلەن گۈلسۈمخانغا قاراپ:

— مەن نېمە بولدۇم؟ سىلەر نېمە قىلىۋاتىسىلەر؟ ھەي نىيازخان كۆزۈڭ ياشىتەكلا تۇرۇدىغۇ؟ — دېدى ئالاڭغىراپ قاراپ.

— گۈلسۈم چاقىردى، مەن كىرسەم، — دېدى نىيازخان دۇدۇقلاپ.

ئەرەمسىما خېنىم بايا ئابدۇخالىقنىڭ ئورنىدا يانتاق قونچاقىنى كۆرۈپ ھوشىدىن كەتكىنىنى ئېسىگە ئالدى، ئۇ نىيازخانغا قاراپ:

— ئا ـ ئابدۇ ـ ئابدۇخالىق ئۆزى يوق. ئۇ بىر نېمە تۇرىدۇ، — دېدى دۇدۇقلاپ ئابدۇخالىقنىڭ ئورنىنى كۆرسىتىپ.

نىيازخان شۇ چاغدىلا كۆرپىنىڭ ئۈستىدىكى قونچاقنى كۆرىدى ـ دە، قورققىنىدىن «ۋاي!» دەپ چىرقىراپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزى چەكچىيىپ ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قېتىپ قالدى.

گۈلسۈمخان دەرھال نىيازخاننى يۆلىۋالدى. ئۇ:

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا خېنىم، خۇدايىم ساقلايدۇ، قورقمىسىلا، — دېدى.

نىيازخان ئاچچىقلىنىپ غال ـ غال تىترىگەن پېتى:

— ئابدۇخالىق قېنى؟! — دەپ گۈلسۈمخانغا چەكچەيدى.

گۈلسۈمخان لاغىلداپ تىترەپ تۇرۇپ ئەرەمسىما خېنىم ھوشىدىن كەتمەستە دېگەنلىرىنى بىر قۇر تەكرارلىدى ۋە ئاخىرىدا:

— ھەممە گۇناھ مەندە خېنىم، بايۇەچچەم تالاغا ئويناپ چىقىپ كەتكەندۇ، مەن ئىزدەپ تاپاي، — دەپ قوشۇپ قويدى.

ئەرەمسىما خېنىم ئۇندىمەي كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

— ئۆيگە ئەتىگەندىن بىرەر يات ئادەم كىرگەنمۇ؟ — سورىدى نىيازخان.

— ياق، — دەپ بېشىنى چايقىدى گۈلسۇم.

— گۈلسۇم مېنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قوي، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

گۈلسۇم لىمتاقتىن ئىككى ياستۇق ئېلىپ ئەرەمسىما خېنىمنىڭ ئوڭ يېنىغا قويۇپ ئۇنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. ئىشىك ئېچىلدى. خىزمەتكار سادەتخان بوسۇغىدا تۇرۇپ:

— پۇجۇڭ خېنىملار كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، — دېدى.

— گۈلسۇم مېنى يۆلە، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

گۈلسۇمخان دەرھال ئەرەمسىما خېنىمنى يۆلەپ كاڭدىن چۈشۈردى، كۆينىكىنىڭ قاتلىشىپ قالغان يەرلىرىنى سىپاشتۇرۇپ تۈزەپ قويدى. ئەرەمسىما خېنىم ئەينەككە قاراپ ئۆزىنى بىر قۇر تۈزەشتۈرۈپ ئۆيدىن چىقتى. نىيازخان ئالدىدا ئىتتىك مېڭىپ كەتتى.

قوش شەھىرى

ئەبەيدۇللا شەمەيچىنىڭ مال ئامبىرىنىڭ يېنىدىكى كىچىك ئۆيدە ئابدۇخالىق ھەببۇللا ئەكىرىپ بەرگەن بىر لېگەن پولونى يەپ ئولتۇراتتى.

— مەن تويدۇم. ساڭا رەھمەت. ئەمدى ماڭا ھېلىقى ئىككىمىز مىنگەن ئاق بوز ئېتىڭلارنى ئەكېلىپ بەرگىن، — دېدى ئابدۇخالىق جىددىيلىشىپ.

— ئاتنى نېمە قىلىسەن؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى ھەببۇللا.

— ئاتنى مىنىپ ئۇرۇمچىگە قاچىمەن. ئۇ يەردىن يىراقلارغا كېتىمەن. ئۇلار مېنى ئەمدى تۇتۇۋالسا يۇلغۇن موللىغا ئوقۇتىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق خۇرسىنىپ.

— يۇلغۇن موللىغا ئوقۇتسا نېمە دېگەن قورقۇنچلۇق ھە، — دېدى ھەببۇل كۆزىنى پارقىرىتىپ.

— ھەببۇل تېز بول ئاداش، — ئابدۇخالىق ئالدىراتتى.

ھەببۇل تالاغا چىقىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئىشىككە قاراپ ئولتۇرۇپ قالدى.

ھەببۇل ئۇزاق ئۆتمەيلا بىر تۇگۇنچەكنى كۆتۈرۈپ كىردى.

— مەن ھامۇت ھاجىنىڭ ئاق بوز ئاتنى توقۇتۇپ يارغا ئوينىغىلى بارىمەن دەپ دەرۋازىنىڭ كەينىگە باغلاپ قويۇپ كىردىم. مە، بۇ ياغلىقتىكى ئىككى نان. مۇنۇ گۆشلەرنى ئېلىۋال، يولدا يېمەمسەن، — ھەببۇل شۇنداق دەپ پولونىڭ ئۈستىدىكى ئىككى پارچە گۆشنى ناننىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ ياغلىققا چىگدى.

ئابدۇخالىق رەھمەت ئېيتىپ تۇگۈنچەكنى ئېلىپ ھويلىغا چىقتى.

— ماڭ قورقما، ھېچكىم يوق، — دېدى ھەببۇل.

ئابدۇخالىق يۇگۈرۈپ دەرۋازىنىڭ كەينىدىكى ئاتنى يېتىلەپ دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. ئۇ ئاتنى پاخشە تامغا تارتىپ مىنىۋالدى.

— مەنمۇ سىەن بىلەن بىللە قاچايمۇ - يە، — دېدى ھەببۇل.

— ياق باشقىلارغا تۇيۇق[1] بولۇپ قالمدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئات ئۈستىدە تۇرۇپ.

— خوش ئادىشىم!

— خوش ئادىشىم! — ئابدۇخالىق كۆزىگە لىق ياش ئالغان ھالدا ئانقا بىر قامچە سالدى. ئات ئىتتىك يۈرۈپ كەتتى.

※ ※ ※

پۇجۇڭ خېنىملار ئۈزاپ كەتتى.

ئەرەمسىما خېنىم دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەن گۈلسۈمنى يېنىغا چاقىردى. ئەرەمسىما خېنىم گۈلسۈمدىن سورىدى:

— ئابدۇخالىق قولۇم - قوشنىلارنىڭ بىرەرسىنىڭ ئۆيىدە بارمىكەن؟

گۈلسۈم بېشىنى چايقاپ:

— مەھەللىدىكى ھەممە ئۆيلەرگە كىردىم. ئۇنىڭ تەكشۈشلىرىدىن سورىدىم. ئۇنى ھېچكىم كۆرمەپتۇ، — دېدى روھسىز ھالدا.

— نەگىمۇ كەتكەندۇ ئەمدى بۇ بالا. چۈشلۈك غىزايىنىمۇ يېمىسە، — ئەرەمسىما خېنىم ئۆيگە كىرىپ كېتىۋېتىپ گۈلسۈمگە، — ماڭ سەن نىيازخان بىلەن نەسرۇللانى چاقىر، ئۆيگە كىرسۇن، — دېدى.

---

① تۇيۇق — تۇيۇلۇپ قېلىش، مەلۇم بولۇپ قېلىش مەنىسىدە.

ئەرەمسىما خېنىم ئۆيگە كىرىپ يېڭىدىن كاڭغا چىقىپ تۇ-رۇشىغا سالام بېرىپ ئاۋۇال نەسرۇللا غوجىدار، ئۇنىڭ كەينىدىن نىيازخان كىردى. ئەرەمسىما خېنىم بەك جىددىيلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ:

— گۇلسۇم مەھەللىدىكى ھەممە ئۆيلەرگە كىرىپتۇ. ئابدۇ-خالىقنى ھېچكىم كۆرمەپتۇ. ئۇ نەگە كەتكەندۇ؟ مەن بەك ئەنسى-رەپ تۇرۇپتىمەن. ئۇ ساپ - ساق بولغان بولسىدى، ئويناپ - ئويناپ كىرەر ئىدى. ئۇ كېسەل تۇرسا. نەسرۇللا تېز خىزمەتكارلارغا بۇيرۇڭ، ئۇلار قىلىۋاتقان ئىشنى توختىتىپ، باغرى، قاڭقا، مۇنار، يېڭىسار، چانقال، يار، يارغوللاردىكى تۇغقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، ئابدۇخالىق نەدە بولسا شەدىن دەرھال قايتۇرۇپ كەلسۇن. نىيازخان سىز خوتۇنلارنى بۇيرۇڭ، خوتۇن خەقلەر كۇن چىقىش قۇۋۇق، كۇن پېتىش قۇۋۇق، شېھىتلىك مەھەللىسى، ئۇرۇمچى كوچىسىدىكى تۇغقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، ئابدۇخالىقنىڭ دېرىكىنى ئېلىپ كەلسۇن، بولسا بىللە ئېلىپ كەلگەي، — دېدى چوڭقۇر تېنىپ.

— خاتىرجەم بولسىلا، ھاجىم خېنىم. ئابدۇخالىقنى كەچ-كىچە نەدىن بولسىمۇ تېپىپ كېلىمىز. مەن چىقاي، — دېدى نەسرۇللا ئىشىككە مېڭىپ.

— مەن خەۋىرىڭلارنى كۇتىمەن، — دېدى ئەرەمسىما خېنىم.

— خوش ئاپا تولا بەك ئەنسىرەپ كەتمىسىلە، ئابدۇخالىق بىرەدەمگىچە ئۆزى كېلەمدۇ تېخى، مەن تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ماڭغۇزاي، — نىيازخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئابدۇخالىق بىرەر كىمنىڭ ئۆزىنى كۆرۈپ قېلىشىدىن، كەينىدىن چوڭ ئانىسى ئەۋەتكەن ئادەملەرنىڭ تۇتۇۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ بىرەدەم - بىرەدەم ئاتنى قامچىلايتتى. ساغرىسىغا ھەر-

بىر قامچا تەگكەندە ئاق بوز ئات كىچىككىنە قۇلىقىنى شىڭغايتىپ پۇشقۇرۇپ قويۇپ يورغىلاپ مېڭىپ كېتەتتى. ئاق بوز ئات ئۇدۇللا ئۇرۇمچى كوچىسىدىن ئۆتۈپ يارغول تەرەپكە مېڭىپ كەتتى. ئابدۇخالىقنىڭ پالان يەرگە بارىمەن دېگەن ئىنىق نىشانى بولمىغاچقا ئۇ ھەدەپ ئاتنى قامچىلاپ ئۇرغىنى بىلەن ئات نەگە ماڭسا شۇ يەرگە قويۇپ بەردى.

ئابدۇخالىق شۇ ماڭغانچە چۈشتىن سەل ئاشقاندا يارغولغا يېتىپ باردى. ئات بىر پۇشقۇرۇپ توختاپ قالدى. بىر توشقان يۇلغۇن تۈۋىدىن پەرتلا قىلىپ ئېتىلىپ چىقىپ يولنى كېسىپ ئۆتۈپ كۆزدىن غايىب بولدى. ئابدۇخالىق ئالدى تەرەپكە قارىدى. غەربىي شىمال تەرەپتىكى ئېگىز تۆپىلىكتە جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان يارغول قەدىمكى شەھىرى كۆرۈندى. ئابدۇخالىق ئاتـ نىڭ تىزگىنىنى سىلكىپ دۈبتىپ قويدى. توختاپ قالغان ئات مېڭىپ كەتتى. بىر پەس ماڭغاندىن كېيىن بىر توشقان سەكرەپ ـ سەكرەپ يولدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا بىر تۈلكە ئۇنى قوغلاپ كەتتى. ئات تۈلكىدىن چۆچۈپ بېشىنى سىلكىپ، پۇشقۇرۇپ ئۆزىنى چەتكە ئالدى. ئابدۇخالىق سىلكىنىپ ئات ئۈستىدىن ئۇچۇپ چۈشكىلى تاس قالدى. ئۇ ئاتنىڭ تىزگىنىنى چىڭ تۇتۇپ ئاتنى توختىتىپ ئالدى. ئۇ ئاتنىڭ تىزگىنىنى چىڭ تۇتۇپ ئەتراپقا قارىدى. ئۇ ئۇلۇغ سۇ ئېقىۋاتقان غولنىڭ ئىچىگە چۈشىدىغان ئېگىز داۋان بېشىدا تۇراتتى. ئۇ كەڭلىكى ئۇچ ـ تۆت چاقىرىم كېلىدىغان غولنىڭ ئىچىگە نەزەر تاشلىدى. داۋان بېشىدىن غولنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ ئېقىنىنىڭ بويىغىچە بولـ غان ئىككى ـ ئۈچ چاقىرىم كېلىدىغان يانتۇ قاپتالدا بۈك ـ باراقسان ئۆسكەن تال ـ سۆگەتلەر، ئۇلارغا چىرمىشىپ كەتكەن چىگىلىكلەر، ئاسمانغا بوي سوزغان تېرەكلەر، يوپۇرماقلىرى كۈن نۇرىدا كۈمۈشتەك پارقىراپ تۇرغان جىگدىلەر، قارىياغاچلار ۋە يەنە بىر قانداق دەرەخلەر ئىللىق باھاردىن بەھرە ئېلىپ

ئاجايىپ نەپىس يېشىل تونلارنى كىيىشىپ سۈرەتتەك گۈزەل كۆرۈنەتتى. ئۆستەك بويلىرىدا قويۇق ئۆسكەن خىلمۇخىل ئوت - چۆپلەر، چىرايلىق ئېچىلغان رەڭگا - رەڭ ياۋا گۈللەر، ئۆستەڭدە شارقىراپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇلار ئادەمنى مەپتۇن قىلاتتى. قويۇق دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدىكى خىلۋەت جايلاردا ئاندا - ساندا كۆرۈنۈۋاتقان ئۆيلەرنىڭ تۈرخۈنلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاقۇش ئىسلار خۇددى سەلكىن شامالدا ئاسمانغا ئۆچۈپ چىقىۋاتقان ئاپئاق شايى لېنتىدەك كۆرۈنەتتى. دەل - دەرەخلەرگە قونۇۋالغان نەغمىچى قۇشلارنىڭ يېقىملىق سايراشلىرى ئادەمنىڭ نازۇك ھېس - تۈيغۇلىرىنى قوزغايتتى.

ئۆستەكنىڭ غەرب تەرىپىدىن تاكى 20 — 30 غۇلاچ ئېگىز-لىكتىكى تىك قىيالىق يارغىچە بولغان ئىككى - ئۈچ چاقىرىمدىن ئوشۇق يانتۇ قاپتال تۈتاش كەتكەن ئۈزۈملۈك باغ بولۇپ، تەكلەر ئەمدىلا تەڭگىنىڭ چوڭلۇقىدا يوپۇرماق كۆتۈرگەن ئىدى. تىك يارنىڭ تۈۋىدە بىر - بىرىگە تۈتىشىپ كەتكەن دېھقان ئۆيلىرى جايلاشقان. ئۆيلەرنىڭ ئالدى - كەينى ئۈزمە، ئۈرۈك، شاپتۇل، نەشپۈت، ئالما، ئانارلىق باغلار بىلەن ئورالغان ئىدى. قويۇق ئېچىلغان شاپتۇل چېچەكلىرى يىراقتىن يوغان بىر پارچە گۈھەر-دەك جۇلالىنىپ ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى.

ئابدۇخالىق بۇ گۈزەل مەنزىرىگە زوقلىنىپ قاراپ تۇراتتى. بىردىنلا سۈزۈك زەڭگەر ئاسماندا قاناتلىرىنى كېرىپ مەغرۇر پەرۋاز قىلىۋاتقان شۇڭقارغا كۆزى چۈشتى. شۇڭقار ئاسمان قەھ-رىگە ئۈرلەپ كۆزگە ئاران چېلىقىدىغان ئېگىزلىككە چىقتى. ئۇ تۇيۇقسىزلا يەر يۈزىگە ئوقتەك ئېتىلىپ نېمىندۇ بىر ھايۋانغا چاڭ سېلىپ، ئۇنى قاماللىغان پېتى ئاسمانغا ئۈرلەپ يىراقلا ئۇچۇپ كەتتى. شۇڭقار كۆزدىن غايىب بولغاندا، ئابدۇخالىق «چىك» قىلىپ تامىقىنى چىكىلدىتىپ قويدى. كەينى تەرەپتىن بىر ئادەمنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئۆھ - ھۆ، ئۆھ، ھۆ!

ئابدۇخالىق كەينىگە قارىدى. بىر ئاق ساقاللىق بوۋاي يوغان بىر كۆتۈرۈم ئوتنى يۇدۇپ ھاسىرىغان پېتى يېتىپ كەلدى. بوۋاينىڭ پېشانىسىدىن چېپىلداپ تەر چىقىۋاتاتتى. بوۋاي ھەدەپ يۆتىلەتتى.

«بىچارە ئادەمگە ئوت ئېغىر كېلىپ ھېرىپ كېتىپتۇ» ئابدۇخالىق شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇدۇلىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم چوڭ دادا! — ئابدۇخالىق سالام قىلدى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام! ئۆھ - ئۆھ - ھۆ! بوۋاي يەنە يۆتىلىپ كەتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ بوۋايغا ئىچى ئاغرىپ قالدى.

— ئوتلىرىنى ئانقا ئارتىۋالسىلا چوڭ دادا، — ئابدۇخالىق.

بوۋاي بۇ ئەدەپلىك بالىغا بېشىدىن - ئايىغىچە سەپ - سېلىپ قاراپ:

— ئۆزۈڭ كىم بولىسەن؟ نەگە ماڭدىڭ بالام؟ — دېدى، بوۋاي ھاسىراپ.

ئابدۇخالىق بوۋايغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىنى ئويلىنىپ قالدى. ئۇ «راست گەپنى قىلسام كەينىمدىن ئىزدەپ كەلگەنلەر-گە بۇ بوۋاي ئېيتىپ قويسا ئۇلار مېنى تۇتۇۋالىدۇ» دەپ ئويلىدى. ئۇ بىردەم دېلىغول بولۇپ بوۋايغا جاۋاب بەردى:

— ئىسمىم يۈسۈپ، يارغولغا ئوينىپ چىققان، ئۆيىمىز بازاردا، — دېدى.

— بۇ يەردە توغقىنىڭلار بارمۇ؟ — سورىدى بوۋاي.

— يو - يوق، — ئابدۇخالىق دۇدۇقلاپ جاۋاب بېرىپ قىزىرىپ كەتتى. چۈنكى يارغولدا ئۇلارنىڭ ئانا جەمەت تۇغقانلىرى بار ئىدى.

— ئويناپ كەلگەن بولساڭ بوپتۇ. ھېرىپ قالدىم، ئولتۇ-رۇپ دەم ئالاي دېسەم نامان پېشىن قازا بولۇپ كېتىدۇ. پاتراق ئۆيگە يېتىپ بارمىسام بولمايدۇ. ھېلىمۇ سەن ئۇچراپ قالدىڭ يۇسۇپ ئېتىكنى ئاۋۇ يول ياقىسىدىكى قىرماققا تارت، كەينىڭگە مىنىۋالاي، سەن ئوتنى ئالدىڭغا ئېلىۋال - دېدى بوۋاي.

ئابدۇخالىق ئاتنى يول ياقىسىغا ئېلىپ باردى. بوۋاي ئىن-جىقلىغان پېتى ئوتنى يۇدۇپ كېلىپ قىرماققا قويدى. ئابدۇخا-لىق قىرماققا چىقىپ ئاتقا مىندى. بوۋاي يوغان بىر كۆتۈرۈم ئوتنى ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بەردى.

— ياپىرىم مەدەت! — بوۋاي شۇنداق دەپ ئابدۇخالىقنىڭ كەينىگە مىنگىشىۋالدى.

ئابدۇخالىق كەينىگە قاراپ:

— ئۆيلىرى نەدە؟ قايىقا ماڭىمىز؟ — دېدى.

— بىزنىڭ ئۆي ئەنە ئاۋۇ ئېگىز تېرەكنىڭ ئالدىدا، — دېدى.

يولنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى قويۇق دەرەخلەرنىڭ خېلىلا نې-رىسىدىكى پاكار - پاكار قىرچىن تاللارنىڭ ئارىسىدا ئۆسكەن ئېگىز تېرەكنى كۆرسەتتىم.

— يول نەدە؟

— ئالدىڭغا كۈن پېتىشقا قاراپ مېڭىۋەرگىن. داۋاندىن چۈشسەڭ ئۆستەڭ بويىدا بىزنىڭ ئۆيگە ئېلىپ بارىدىغان چىغىر يول بار، — دېدى بوۋاي.

ئابدۇخالىق «چۇ!» دەپ ئاتنى دۈرتتى. ئات داۋاندىن پەس-كە قاراپ مېڭىپ كەتتى.

— ئاتلىرى نېمە چوڭ دادا؟ — سورىدى ئابدۇخالىق كېتىۋېتىپ.

— ھە مەن ساڭا ئېتىمنى دەپ بەرمەپتىمەن- ھە. مېنىڭ ئېتىم روزى، لەقىمىم جەدە، — دېدى بوۋاي.

— ئۆستەڭ بويىدا شۇنچە جىق ئوتلار تۇرسا، نەدىن ئەپكەلـ
دىلە بۇ ئوتنى؟ — دېدى ئابدۇخالىق قىزىقىپ.
— ھەي بالام داۋاننىڭ ئۆستىدىكى دۆڭدە ئىككى مو يېرىم
بار ئىدى. ئۇ يەرگە بۇغداي تېرىغان. بۇغدايلارنى ئوت بېسىپ
كېتىپتىكەن. ئوتنى ئوتۇۋېتىپ كەلدىم. «قېرىغاندا ئېشەك تېـ
رىكى ئالتۇن كۆرۈنۈپتۇ» دەپ بۇ ئوتلارنى تاشلىۋەتكۈم كەلمـ
دى، — دېدى بوۋاي.
داۋان بارغانسېرى پەسلەپ ئۆستەڭگە تۇتىشىپ كەتكەن ئـ
دى. غولنىڭ شىمالىي تەرىپى ئېگىز، جەنۇبىي بارغانسېرى پەسـ
لەپ باراتتى. سۇ شىمال تەرەپتىن كېلىپ جەنۇبقا ئېقىپ كېتەتـ
تى. سۇ يېيىلىپ كەڭ ئاقىدىغان ئۆستەڭنىڭ بويىدا جەنۇبقا
كەتكەن بىر چىغىر يول كۆرۈندى.
— ئەنە ئاۋۇ يول بىلەن ماڭساق بىرەمدىلا ئۆيگە يېتىپ
بارىمىز، — دېدى بوۋاي سول قول تەرەپتىكى يولـنى
كۆرسىتىپ.
ئابدۇخالىق ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ئاتنى سول تەرەپتـ
كى چىغىر يولغا بۇرىدى. ئات بىر پۇشقۇرتىپ ئىتتىك مېڭىپ
كەتتى. بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن چىغىر يول قويۇق دەرەخلەرـ
نىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. بىر پەس ماڭغاندىن كېيىن ئۇلار
بىر كىچىك ئوچۇقچىلىق مەيدانغا چىقىپ قالدى. مەيداننىڭ كۇن
چىقىش تەرىپىدە تۆت ئېغىز ئۆي چوقچىيىپ تۇراتتى. ئابدۇخاـ
لىق ئۆينىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئاتنى توختاتتى.
— يېتىپ كەلدۇق، بىزنىڭ ئۆي مۇشۇ مانا، — دېگىنىچە
بوۋاي ئاتتىن چۈشتى.
— ئەكەل ئوتنى ماڭا بەر، — دېدى بوۋاي.
ئۇ ئوتنى ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىدىن ئېلىپ يەرگە قويدى.
— ئەمدى مەن سېنى چۈشۈرۈپ ئالاي ـ دەپ روزى بوۋاي
ئاتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئابدۇخالىقنى ئاتتىن چۈشۈرۈۋالدى.

بوۋاي ئاتنى يېتىلەپ مەيداننىڭ بىر چېتىگە تىكىلگەن مال باغلايدىغان موما ياغاچقا ئاتنى باغلاپ، بايا ئەكەلگەن ئوتتىن سېلىپ بەردى.

روزى بوۋاي ئۆيگە قاراپ توۋلىدى:

— هوي ئانىسى مېهمان كەلدى!

ئۆي ئىچىدىن «هە مانا!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

روزى بوۋاي ئابدۇخالىقنى ئوتتۇرىدىكى ئۆيگە باشلىدى. ئۆي ئىچىدە بىر موماي كاڭغا كۆرپە سېلىۋاتاتتى.

ئابدۇخالىق سالام بېرىپ ئۆيگە كىردى. روزى بوۋاي ئۇنى كاڭدىكى كۆرپىگە باشلىدى.

موماي ئابدۇخالىقنىڭ ئۇستىدىكى كىيىم ـ كېچەكلىرى، پۇتىدىكى پارقىراپ تۇرغان خۇرۇم ئايىغىغا بايۇەچچىلەردەك تۇرقىغا قاراپ سەل ئەيمىنىپ تۇرۇپ قالدى.

— غىزايىڭنى داستىخانغا ئېلىپ كەل، — دېدى بوۋاي.

— ئەمدى بۇ مېهمانغا قانداق بولۇر، ئۇ غىزانى قويساق، — دېدى موماي خىجالەت ئارىلاش.

— نېمە ئەتكەن؟ — سورىدى بوۋاي.

— تۇشۇك پەن لەگمىنى[1] ئەتكەن. ئۇنى مېهمانغا قانداق قويۇرمەن، — تەڭقىسلىقتا قالدى ئوغۇلخان موماي.

— بىز نېمە يېسەك شۇ، — دېدى روزى بوۋاي.

ئوغۇلخان موماي يوغان هېجىرگە بىر ساپلىق تۇشۇك پەن لەغمىنى ئۈستۈپ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆستەڭ بويىدىن تېرىپ كەلگەن سۇزە، يالپۇز، پاقۇرتماق قاتارلىق ياۋا كۆكتات، يۇمران ئوتلاردىن قورىغان قورۇمىدىن بىر ساپلىق ئۈستۈپ ئابدۇخالىقنىڭ

---

① تۇشۇك پەن لەغمىنى — تۇرپاندا ئاق قوناق ئۇنىدىن ئېتىلىدىغان لەغمەن. ئۇزۇنلۇقى قازانىنىڭ ئاغزىنىڭ كەڭلىكىدىن ئۇزۇن، كەڭلىكى يېگىرمە سانتىمېتىر كېلىدىغان تاختايغا چوكا پاتقۇدەك چوڭلۇقتا بىرنەچچە توشۇك تېشىلىدۇ. خېمىر شۇ تۆشۈكتىن بېسىپ قاينىقۇاتقان قازانغا چۈشۈپ پىشۇرۇلىدۇ.

ئالدىغا قويدى.

روزى بوۋاي ئۆزىگە قويۇلغان قاچىنى قولىغا ئالدى ـ دە، — قېنى خوش يۇسۇپ ئاخۇن، — دەپ تامىقىنى يېيىشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق ئالدىدىكى يوغان ھېجىرنى قولىغا ئېلىپ لەغمەندىن بىر چوكا ئاغزىغا سالدى. ئۇ مۇشۇ چاققۇچە مۇنداق قارا سىرلاق-لىق ھېجىردا بۇنداق قوناق ئۇنىدىن ئېتىلگەن تاماقنى يەپ باقمى-غان ھەتتا كۆرۈپمۇ باقمىغان ئىدى. ئۇ چوكىدەك توملۇقتىكى لەغمەن چۆپىنى ئېغىز چىشلىرىدا چاينىغىنىدا تىلى ۋە قۇۋزىلە-رىغا قانداقتۇر يىرىك بىر نەرسە تەگكەندەك بىلىنىپ تەستە يۇتتى. بىراق، بۇ توم ئۇزۇك ـ ئۇزۇك چۆپلەر قورۇما بىلەن يېيىلگەندە خېلى تەملىك ئىدى. ئابدۇخالىق قوناق ئۇنىدىن ئېتىل-گەن بۇ لەغمەننى يېگەنسېرى ئۇنىڭغا مەززىلىك تېتىپ قالدى.

روزى ئاخۇن بوۋاي ھېجىرنى خېلى بورۇنلا بوشىتىپ دۇئا ياندۇرۇپ نامازغا ماڭغان ئىدى.

ئابدۇخالىق قاچىدىكى لەغمەننى تەستە يەپ بولدى. ئابدۇخا-لىق داستىخاندىن قوپۇپ ئىشىك ئالدىغا چىقتى. روزى بوۋاي ئاتىنىڭ ئېگىرىنى ئېلىپ ئىشىك ئالدىدىكى سۇپىغا ئەكېلىپ قوي-غان ئىدى. ئابدۇخالىقنىڭ ھەببۇل نان چېگىپ بەرگەن ياغلىقە-نى بولسا ئىشىك يېنىدىكى تامغا قېقىلغان قوزۇققا ئېلىپ قويۇپتۇ.

ئابدۇخالىق ئۆيلەرگە يانداش سېلىنغان ئېغىلغا قىزىقىپ، ئېغىلنىڭ تال چىۋىقلىرىدىن توقۇلغان ئىشىكىنىڭ يوچۇقىدىن ئىچىگە قارىدى. ئېغىلدا بىر قارا قوزا بىلەن ئىككى قوي، بىر ئۆچكە، بىر ئوغلاق بار ئىدى. ئۆچكە بىلەن قويلار ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ مەرەشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق تام تۇۋىدە تۇرغان ئوتتىن ئېلىپ ئېغىلغا تاشلىدى. ئۆچكە، قويلارنىڭ مەرەشلىرى بېسىقتى.

ئابدۇخالىقنىڭ قۇلىقىغا مېكىيان توخۇنىڭ كوك ـ كوكلە-غان، چۆجىلەرنىڭ چىكىلدىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ كەينىگە قارىدى. يوغان بىر سېرىق مېكىيان ئون نەچچە چۆجىنى ئەگەش-

تۇرۇپ تامنىڭ كەينىدىن چىقىۋېتىپتۇ. ئۇ چۆچىلەرگە زوقلىنىپ بىر پەس تۇرۇپ قالدى.

— ھە يۈسۈپ جۆجەكلەرگە[1] قاراۋاتامسەن؟

ئابدۇخالىق كەينىگە قايتىدى. پېشىن نامىزىدىن قايتىپ كەلگەن روزى بوۋاي ئارقىسىدا ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى.

— بۇلار توخۇمدىن چىققىلى قانچە كۈن بولدى؟ — سورىدى، ئابدۇخالىق چۆجىلەرنى كۆرسىتىپ.

— ئەمدى تېخى ئون كۈن بولدى. سەن كەتكۈچە بىرنەچچىنى بېرىمەن. ئۆيۈڭلەرگە ئەپكېتىپ باقمامسەن، — دېدى بوۋاي. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئابدۇخالىق بەك خۇشال بولدى. ئۇ:

— رەھمەت روزاخۇن دادا، — دېدى.

ئابدۇخالىق نېمىنىدۇ خىيال قىلىپ بىر پەس تۇرۇپ قالدى. روزى بوۋاي ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئابدۇخالىق نان چېگىلىگەن ياغلىقنى قوزۇقتىن تەستە ئالدى. ئۇ ياغلىقنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىردى. بوۋاي بىلەن موماي كاڭدا ئولتۇراتتى.

ئابدۇخالىق ياغلىقنى يېشىپ ئوتتۇرىغا قويۇپ نان بىلەن گۆشنى چىقىرىپ قويدى.

— بۇ نېمەڭ ئەمدى؟ — دېدى روزاخۇن بوۋاي.

ئابدۇخالىق يەنە يالغان ئېيتتى:

— مەن ماڭغۇچە ئاپام يولدا قورسىقىڭ ئاچسا يېگىن دەپ بەرگەن. مەن لەگمەننى يەپ قارنىم تويدى. ئۆزلە يەپ باقسىلا.

— چېگىپ قويغىن، يولدا يېمەمسەن، — دېدى روزى بوۋاي.

— ئوغۇلخان ئانام بىلەن ئىككىلىرى يېسىلە، — دېدى ئابدۇخالىق نان بىلەن گۆشنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا سۇرۇپ.

روزى بوۋاي:

— بوپتۇ ئەمىسە تۇزۇت قىلمىدىم. بىز گۆش بىلەن ئاق

---

① جۆجەك — چۆجىنىڭ تۇرپان شىۋىسى.

نانني هېيتتا يېگەنچە، — دەپ بىر پارچە گۆشنى ئوغۇلخان مومايغا بېرىپ بىر پارچىسىنى ئۆزى يېدى.

ئابدۇخالىق هېيتنىڭ قاچان بولغانلىقىنى ئويلاپ هېسابلاپ بېقىۋېدى. هېيت بولۇپ ئۆتكىلى بەش ئاي بوپتۇ.

«بەش ئايغىچە قوناق ئۇنىدا ئېتىلگەن تۆشۈك پەن لەگمىنىنى يەپ زېرىكمىگەنمىدۇ بۇلار؟ گۆشكە ئۆشمىكىن دېسەم گۆشنى يەپ بوپتىغۇ» ئابدۇخالىق شۇنى ئويلاپ ئولتۇراتتى. روزى بوۋاي ئۇنىڭ خىيال قىلىۋاتقانلىرىنى بىلىۋالغاندەكلا:

— يۇسۇپ سەن بازاردىكى چوڭ بىر بايىنىڭ بالىسىدەك تۇرىسەن، بىزنىڭ مۇشۇ زاغرا نان بىلەن تۇشۈك پەن لەگمىنىنى تويغۇچە يېيالمىغىنىمىزنىڭ ئۆزىمۇ ياخشى ئىش. بەزى يىللىرى يېيىدىغانغا قوناقمۇ يوق، ئاچ قالغان چاغلىرىمىزمۇ بولغان، — دېدى ئېغىر خۇرسىنىپ.

— نېمىشقا، — ئابدۇخالىق قىزىقىپ.

— مەھەللىمىزدىكى سېلىم دورغا هۆكۈمەتنىڭ باج - سېلىق ئالۇنكى، دەپ ئىككى مو يەرگە تېرىغان بۇغداينىڭ يېرىمىدىن جىقراقىنى تارتىۋالىدۇ. مىراب سۇ هەققى دەپ ئالىدۇ. بىزگە ئېگىزغا تېرىغان قوناق قالىدۇ. زالىملارنىڭ دەستىدىن كۇن ئالمىغىمىز تەس بالام، — دېدى روزى بوۋاي چوڭقۇر تىنىپ.

ئابدۇخالىق روزى بوۋايغا ئېچىنىپ نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

— سەن هەقاچان كوناشەھەرنى كۆرگىلى چىقىقانغۇ دەيمەن، — سورىدى روزى بوۋاي.

— هەئە، — دېدى ئابدۇخالىق بېشىنى لىڭشىتىپ.

— نەۋرەم قادىر بىر يەرگە كەتكەن. ئۇ ئۆيدە بولغان بولسا بىللە ئېلىپ چىقىپ، ساڭا كونا شەھەرنى كۆرسىتەتتى.

ئەمدى ئەتىلىككە كۆرمەمسەن، بۇگۈن ئاخشام بىزنىڭ ئۆيدە

قونۇپ قال، — دېدى روزى بوۋاي.
ئابدۇخالىقنىڭ كۆتكىنىمۇ شۇ ئىدى.
— ئاتاڭ، ئاپاڭ غەم تارتىپ كېتىۋرمۇ - يە، — دېدى روزى بوۋاي.
ئابدۇخالىق دەرھال:
— ياق، مەن ئۇلارغا دەپ قويۇپ ماڭغان، — دېدى.
— ئۇنداق بولسا بوپتۇ، پۇت - قولۇڭنى سۇنۇپ كەڭتاشا ئولتۇر، تارتىنما، ئۆزۈڭ ناھايىتى ئوبدان بالا ئىكەنسەن. مەن ساڭا ئامراق بولۇپ قالدىم - دېدى.
روزى بوۋاي ئوچۇق - يورۇقلۇق بىلەن.
ئابدۇخالىق ئۇنچىقمىدى. ئوغۇلخان موماي تالاغا چىقىپ كەتتى. ئۆي ئىچى سۇكۇتكە چۆمدى. بىر پەس جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن ئابدۇخالىق روزى بوۋايدىن ئۆتۈندى:
— چوڭ دادا بىرەر چۆچەك ئېيتىپ بەرسىلەچۇ.
— كۇندۇزى چۆچەك ئېيتسا بىر يەرنگگە چىش چىقىدۇ، دەيدۇ بالام. مەن ساڭا بىر رىۋايەت سۆزلەپ بېرەي، — دېدى. روزى بوۋاي قىزىقچىلىق قىلىپ.
ئابدۇخالىق روزى بوۋايغا يېقىنراق سۇرۇلدى.
روزى بوۋاي سۆزلەشكە باشلىدى:
— قەدىمكى زاماندا يارغول شەھىرى ھازىرقى ئورنىدا بولماي كۇن پېتىش تەرەپتىكى تاغنىڭ باغرىغا جايلاشقان ئىكەن. ئۇ زامانلاردا بۇ يەرلەر تىرەن جىلغا، چوڭقۇر ھاڭ - يار بولماي تاغنىڭ باغرى بىلەن تۇتاش تەكشى، تۇز يەر ئىكەن. دەريا شەھەرنىڭ كۇن پېتىش تەرىپىدىن ئېقىپ ئۆتىدىكەن. بۇ شەھەرنىڭ سۇيى مول، يەرلىرى مۇنبەت پۇقرالىرى ئەقىل - پاراسەتلىك، ئەمگەكچان بولغاچقا بۇ ئەلنىڭ بایاشاتلىق، مەمۇرچىلىق، مولچىلىق بىلەن داڭقى چىققان ئىكەن. بۇ ئەلنىڭ پادىشاھى قاۋۇل بۇقا ئۆلۇپ ئوغلى قاپلانخان يۇرت سوراشقا باشلاپتۇ. ياش

پادىشاھ قاپلانخان ئويۇن - تاماشاغا ئامراق، مەيخۇمار، بەدخەج بولغاچقا ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر - ئەركانلىرى ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ دۆلەت ئىشى بىلەن كارى بولماپتۇ. ئاتىسىدىن قالغان خەزىنىنى بۇزۇپ - چېچىپ، كېچە - كۈندۈز مەيخورلۇققا بېرىلىپ كېتىپتۇ. «يېتىپ يېسە تاغمۇ توشماس» دېگەندەك ئۇزۇن ئۆتمەي دۆلەت خەزىنىسى قۇرۇقدىلىپ قاپتۇ. قاپلانخان خەزىنىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن پۇقرالارغا ئۇچ يىللىق ئالۋاڭ سېلىق سېلىپ بېراق يىغىۋالىدىغانلىقىنى جاكارلاپتۇ. ئەمىر - ئەركانلار خانىنىڭ پەرمانى بويىچە پۇقرالاردىن سېلىق يىغىشقا باشلاپتۇ. بىر قىسىم پۇقرالار ئالۋاڭ سېلىقنى تۆلىيەلمەي باشقا يۇرتلارغا سەرسان بولۇپ كېتىپ قاپتۇ. ئەل ئىچىدە خانغا بولغان نارازلىق كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ كېتىپتۇ.

قاپلانخانىنىڭ دۆلەت ئىشى بىلەن كارى بولمىغاچقا ئەل ئىچىدە ئوغرى، بۇلاڭچىلار كۆپىيىپ، بۇزۇقچىلىق ئەۋج ئېلىپ كېتىپتۇ. دەل شۇ چاغدا قارلىق تاغنىڭ شىمالىدىن ھونلارنىڭ تەڭرىقۇتى ئەسكەر باشلاپ بۇ ئەلگە باستۇرۇپ كەپتۇ. قاپلانخانىنىڭ لەشكىرى كۈچى ئاجىز، ھېچقانداق تەييارلىقى بولمىغاچقا ھونلار قاپلانخان ۋە ئۇنىڭ خانىش، مەلىكىلىرىنى قىرىپ تاشلاپتۇ. دۈشمەن باستۇرۇپ كەلگەن كۈنى قاپلانخانىنىڭ ئون ئىككى ياشلىق ئوغلى قوچقار تېكىن[1] بىر نەچچە مەھرەملىرى بىلەن ئۇۋۇغا كەتكەن ئىكەن.

ئاخشىمى كەچقۇرۇن قوچقار تېكىن ھەمراھلىرى بىلەن ئۇۋۇدىن قايتىپ كېلىۋاتسا دەريا بويىدىكى قويۇق دەرەخلىقنىڭ ئىچىدىن بىر ئادەم چىقىپ قوچقار تېكىنگە:

— سىز ھازىر شەھەرگە كىرمەڭ. شەھەرنى ھونلار بېسىۋالدى، ھونلار ئاتا - ئانىڭىز، ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىللىرى-

---

① تېكىن — شاھزادە

ئىزنى قىرىپ تاشلىدى. ھازىر سىزنى ئىزدەۋاتىدۇ، — دەپتۇ.

قوچقار تېكىن ئۇ ئادەمدىن:

— سىز كىم بولىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن ئامان. سىز مەن بىلەن مېڭىڭ، — دەپتۇ.

ئامان قوچقار تېكىننى دەريا بويىدىكى قويۇق دەرەخلىك ئىچىدىكى چىغىر يول بىلەن پاكار تاغ ئېغىزىدىن ئۆتكۈزۈپ يەمىشى دېگەن يۇرتقا ئېلىپ كېتىپتۇ.

ئامانىڭ يەمىشىدە كۆچتۈڭگۈر ئىسىملىك ئاجايىپ بەقۇۋۋەت كۆچلۈك، باتۇر ئاكىسى بار ئىكەن. كۆچتۈڭگۈر شىر، يولۋاس، قاپلانلار بىلەن ئۆزى يالغۇز ئېلىشىپ ئۇلارنى يېڭىش بىلەن ئەلگە داڭقى تارالغان باتۇر پالۋان ئىكەن.

قوچقار تېكىن ئەنە شۇ كۆچتۈڭگۈرگە شاگىرتلىققا كىرىپ. تۇ. ئۇ ئوقيا ئېتىش، نەيزە سانجىش، دۈشمەن بىلەن يەكمۇيەك ئېلىشىش، مۇشتلىشىش، قىلىچۋازلىق، ئات چاپتۇرۇش، چەۋەندازلىق، چېلىشىش قاتارلىق نۇرغۇن ماھارەتلەرنى توپ — توغرا سەككىز يىل ئۆگىنىپ كۆچ — قۇۋۋەتكە تولۇپتۇ.

قوچقار تېكىن يىگىرمە ياشقا كىرگەندە كۆچتۈڭگۈرنى بېسىپ چۈشكۈدەك پالۋان بولۇپ يېتىشىپ چىقىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن قوچقار تېكىن ئەل ئىچىدىن تىنى ساغلام، كۆچلۈك، ئۆزىگە سادىق يىگىتلەرنى توپلاپ مەشىق قىلدۇرۇپ تەربىيىلەشكە باشلاپتۇ.

كۈنلەردىن ئايلار پۈتۈپ، ئايلاردىن يىللار پۈتۈپ، ئون يىل ئۆتۈپتۇ. قوچقار تېكىن ئون يىل تىرىشىپ، قاتتىق مەشىق قىلدۇرۇپ نۇرغۇن باتۇر پالۋانلارنى يېتىشتۇرۇپتۇ.

ئۇ دوستى ئامانىنى ھونىلار بىسىۋالغان يۇرتىغا يوشۇرۇن تىڭ — تىكلاشقا ئەۋەتىپتۇ. ئامان شەھەرگە بېرىپ قارىسا ھونلارنىڭ خانى ئاقخانىنىڭ قاتتىق زۇلۇمىغا چىدىمىغان پۇقرالار تەرەپ — تەرەپلەرگە مۇساپىر بولۇپ كەتكەچكە شەھەر چۆلدەرەپ

قاپتۇ. ئاقخان ئويۇن - تاماشا، يەپ ئىچىشكە بېرىلىپ كەتكەچكە لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقى سۇسلىشىپ، ئىنتىزامى بوشاپ كېتىپتۇ.

ئاقخانىنىڭ زۇلۇمى چېكىگە يېتىپ پۇقرالارنىڭ نالە - پەريادى ئاللاغا يەتكەنمۇ، ئالدىنقى يىلى ناھايىتى چوڭ كەلكۇن كېلىپ دەريا قىرىنى سۇجىراپ پەسكە چۇشۇرۇپ ناھايىتى چوڭقۇر يار پەيدا قىلىپ قويۇپتۇ. شەھەر تاغ باغرىدا دۆڭدە قاپتۇ. پۇقرالار دەريا سۇيىنىڭ تېخىمۇ تېرەنگە چۇشۇپ كېتىپ ئۆزلىرىنىڭ سۇ ئىچىشىنىڭ قىيىن بولۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن شەھەرنىڭ شىمالىغا بېرىپ شەھەرنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىگە بىر چوڭ ئۆستەڭ قېزىپ دەريا سۇيىنىڭ يېرىمىنى ئۆزلىرى چاپقان ئۆستەڭگە باشلاپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ دەريا سۇيى تېگىنى جىراپ كەتكەچكە دەريانىڭ ئورنى پەسلەپ يار ئېگىزلەپ كېتىپتۇ.

ئاماندىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان قوچقار تېكىن ئۇستازى كۇچۇتۇڭگۇر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشنىڭ رەسمىي تەييارلىقىغا كىرىشىپتۇ.

ئۇچ كۈندىن كېيىن قوچقار تېكىن ئىككى مىڭ پالۋان بىلەن يېرىم كېچىدە پۈتۈن شەھەر قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىپتۇ. قوچقار تېكىننىڭ پالۋان يىگىتلىرى ئاقخانىنىڭ لەشكەرلىرىنى قىرىپ تاشلاپتۇ. ئاقخان ئازغىنە لەشكەرلىرى بىلەن تاڭ قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ قېچىپ كېتىپتۇ. قوچقار تېكىن شەھەرنى ئازاد قىلىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئەلگە قوچقار تېكىن پادىشاھ بوپتۇ. ئۇ ئامانىنى ۋەزىر، كۇچۇتۇڭگۇرنى لەشكەر باشلىقى قىلىپ تەينىلەپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ پادىشاھ قوچقار تېكىن ئەلنى ئادىل سوراپتۇ. پۇقرالاردىن ئالىدىغان بىر يىللىق باج سېلىقىنى بىكار قىلىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان مۇساپىرلار ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەپتۇ. شەھەر قايتا گۈللىنىشكە باشلاپتۇ.

بىراق، دۇشمەن تىنچ ياتماپتۇ. پات - پات شەھەرگە ھۇجۇم قىلىدىكەن. پادىشاھ قوچقار تېكىن شەھەرنى دۇشمەندىن قوغداپ، مۇداپىئە قىلىپ ساقلاشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن شەھەرنى ئىككى دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئېگىز تۆپىلىككە قۇرۇشقا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ.

پادىشاھ قوچقار تېكىننىڭ پەرمانى بويىچە پۇقرالار ئۇچ يىل ئىچىدە يېڭىشەھەرنى پۈتكۈزۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ شەھەر قوچقار شەھىرى دەپ ئاتىلىپتۇ. بىرنەچچە زامان ئۆتۈپ پۇقرالار «قوچقار» دىكى «قار»نى تاشلىۋېتىپ، «قوش شەھىرى» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ.

قوش شەھىرى ئىككى غول ۋە ئېگىز يارنىڭ ئۈستىگە جايلاشقانلىقتىن بۇ شەھەرگە كېيىن كەلگەنلەر يارغول شەھىرى دەپ ئاتاپتۇ.

روزى بوۋاي سۆزلەشتىن توختاپ قالدى.

يىراقتىن نامازغا ئېيتقان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مەن دەرھال تاھارەت ئېلىپ مەسچىتكە ماڭمىسام بولمىغىدەك، نامازنى قازا قىلىپ قويىمەن، — روزى بوۋاي شۇنداق دەپ ئىۋرىقنى كۆتۈرۈپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئوغۇلخان موماي بىر قاچىدا سۇت ئېلىپ كىردى.

ئۇ ئابدۇخالىققا قاراپ:

— قورساقلىرى ئاچقاندۇ، مەن ئۆچكىنى سېغىپ كىرگەن، سۈتلۈك چاي قىلىپ بېرەي، — دېدى.

ئابدۇخالىق «رەھمەت» دەپ باشقا گەپ قىلمىدى.

ئوغۇلخان موماي قۇم چۆگۈندە سۈتنى قاينىتتى. ئۇ ئابدۇخالىق چۈشتە تۆشۈك پەن لەغمىنى يېگەن يوغان قارا ھېجىرغا بىر پارچە زاغرا ناننى چىلاپ ئۈستىگە سۈت چاينى قۇيدى. داستىخانىنى سېلىپ ئابدۇخالىقنى داستىخانغا تەكلىپ قىلدى. ئابدۇخالىق:

— روزاخۇن چوڭ دادام كەلسە بىللە ئىچمەيمىزمۇ، — دېدى.

— ئۇنىڭغا قارىماي ئىچىۋەسىلە. مەن تۇخۇم پىشۇرۇپ بېرىمەن ئۆزلەگە، — ئوغۇلخان موماي شۇنداق دەپ ئىككى تۇخۇمنى پاكىزە يۇيۇپ قازانغا ئازراق سۇ قۇيۇپ تۇخۇمنى سالدى. ئۇچاقتىكى ئوتنى ئولغايتىپ، بىردەمدىلا تۇخۇمنى پىشۇردى. ئۇ تۇخۇمنى مۇزدەك سۇغا سېلىپ بىردەم تۇرغۇزۇپ سۇدىن ئېلىپ بىر قاچىغا سېلىپ ئابدۇخالىقنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويدى.

ئابدۇخالىق قاچىنى قولىغا ئېلىپ نانىنى چوقۇپ سۇتكە ئارىلاشتۇرىۋېدى، نان بىردەمدىلا ئۈماچ بولدى. ئۇ بۇ سۇتلۇك ئۈماچنى سۇمۇرۇپ بىر يۇتۇم ئىچىپ ھەيران قالدى. چۈنكى، بۇ سۇتلۇك ئۈماچ ئۆيدە گۈلسۇمخان تەييار قىلىدىغان قايماقلىق سۇتلۇك چايدىن تەملىك ئىدى. ئۇ بۇ سۇتلۇك ئۈماچنى بىردەمدىلا ئىچىپ بولدى. ئالدىدىكى تۇخۇمدىن بىرنى سويۇپ يېدى.

غەربىي تەرىپى ئېگىز يار، شەرقىي دۆڭلۇك بولغاچقا غولىنىڭ ئىچىگە كەچ كىرە ـ كىرمەيلا قاراڭغۇ چۈشەتتى. ئابدۇخالىق داستىخاندىن قوپقاندا ئۆيگە چىراغ يېقىلدى. ئوغۇلخان موماي كاڭنىڭ بىر تەرىپىگە ئابدۇخالىققا ئورۇن سېلىپ بەردى.

— يېتىۋالسىلا، بالىلارنىڭ دادىسى خۇپتەندىن كېيىن كېلىدۇ، — دېدى ئوغۇلخان موماي.

ئابدۇخالىق ئۇندىمەي كىيىملىرىنى سېلىپ يوتقانغا كىرىپ ياتتى. ئۇ قاتتىق چارچاپ كەتكەچكە تېزلا ئۇخلاپ قالدى.

※ ※ ※

بۇ چاغدا مىجىت ھاجى قورۇسى پاتىپاراقچىلىق ئىچىدە قالغان ئىدى. تەرەپ ـ تەرەپكە كەتكەن خىزمەتكارلار ئابدۇخالىقنى تېپىش ئۈياقتا تۇرسۇن ئۇنىڭ ھېچبىر خەۋىرىنى ئالالماي قۇرۇق قول قايتىپ كەلگەن ئىدى.

بەدبەشىرە يۇلغۇن موللا كېلىپلا ئابدۇخالىقنىڭ يوقاپ كەت-كىنىنى ئاڭلاپ:

— جىن - شايتانلار ئالداپ ئېلىپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ، — دېدى ئۇنىنى غەلىتە قورقۇنچلۇق چىقىرىپ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئەرەمسىما خېنىم يەنە هوشىدىن كەتتى. هويلىدىكى چوڭدىن - كىچىك هەممە ئادەم تېخىمۇ پاراكەندە بولۇپ كەتتى.

نىيازخان بىر پەس كۆز يېشى قىلىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. گۈلسۇم نىيازخانغا هاجىم خېنىمنى يۇلغۇن موللا كۆرۈپ دەم سېلىپ سۇيقكۇش قىلىپ باقسا، هوشىغا كېلەرمىكىن، دېگەن ئىدى. نىيازخان «ئاپامغا ئۆزۈم ئامال قىلىمەن، يۇلغۇن موللا-نىڭ ئاغزىدىن ياخشى گەپ چىقمايدىكەن. ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك، دېگەندەك يۇلغۇن موللا كېلىپلا بىزنى تېخىمۇ قورقۇ-تۇپ، تېخىمۇ پاراكەندىچىلىككە سېلىپ قويىدى. بىز ئابدۇخالىق-نىڭ دەردىنى تارتىپ كېتەلمەي تۇرساق ئەمدى ئاپام هوشىدىن كەتتى. ئاھ خۇدا، بۇ يالا - قازالارنى ئۆزۈڭ كۆتۈرۈۋەتكىن» دېدى، ئاھ ئۇرغىنىچە.

مېنى قۇتۇلدۇرۇۋالسىلا جان ئاتا...

ئەتىسى ئابدۇخالىق ۋاقچە ئويغاندى. ئۇ خېلى چاغلاردىن بۇيان مۇنداق ھۇزۇرلىنىپ ئۇخلاپ باقمىغان ئىدى.

ئوغۇلخان موماي ئابدۇخالقنىڭ ئويغانغانلىقىنى كۆرۈپ بايا سېغىپ ئېلىپ كىرگەن ئۆچكە سۈتىنى قۇم چۆگۈنگە قۇيۇپ قايناتقىلى ئوچاققا قويدى.

ئابدۇخالىق كىيىملىرىنى كىيىپ تالاغا چىقتى. بۇ چاغدا كۈن خېلىلا ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ قالغان ئىدى. ئۇ ئۆينىڭ كەينىگە بېرىپ كېلىپ ئۆستەڭ بويىغا باردى. سوغۇق سۇدا يۈزىنى يۇيۇپ كەينىگە قايتتى. «چاينى تېزراق ئىچىپ بۇ يەردىن كېتەي. مېنى ئىزدەپ چىققانلارغا روزى بوۋاي مېنىڭ گېپىمنى دەپ قويسا ئىسسىمنى يۈسۈپ دېگىنىم بىلەنمۇ ئۇلار مېنى تېپىۋالمىدۇ. ئۆسۈتەڭنى ياقىلاپ مېڭىپ يەمشىگە باراي. ئۇ يەردە ساقلاپ تۇرسام، ئۇرۇمچىگە بارىدىغانلار ئۇچراپ قالسا قوشۇلۇپ ماڭمايمەنمۇ...» ئابدۇخالىق شۇلارنى ئويلاپ ئۆيگە كىردى. ئوغۇلخان موماي كاڭغا داستىخان سېلىپ قاچىغا ناننى چىلاپ سۈتنى قۇيۇپ تەييار قىلىپ ئابدۇخالىقنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى.

— داستىخانغا كېلىپ چايلىرىنى ئىچىۋالسىلا، — دېدى ئوغۇلخان موماي ئابدۇخالىقنى.

ئابدۇخالىق كاڭغا چىقىپ قاچىنى قولىغا ئالدى. ئوغۇلخان موماي تۇخۇمنى ئاخشامقىدەك ئايرىم پىشۇرماي سۈتىنىڭ ئۈستىگىلا چېقىپ سۈت بىلەن بىرگە پىشۇرغان ئىدى. ئەتىگەنكى بۇ چاي ئاخشامقىدىنمۇ ئىچىشلىك بولغان ئىدى. ئابدۇخالىق چاينى ئىچىپ بولۇشىغا روزى بوۋاينىڭ نەۋرىسى ئابدۇقادىر كىرىپ

كەلدى.

ئىككى بالا سالاملاشتى. ئابدۇقادىر:

— دادام ماڭا سىزنى «يەمشى يولىغچە ئاپىرىپ قويغىن» دەپ تاپىلىغان. ماڭىمىزمۇ؟ — دېدى.

— روزاخۇن چوڭ دادام كەلسە، خوشلىشىۋالغان بولسام، — دېدى ئابدۇخالىق.

— دادام تېرىقلار مەھەللىسىگە نەزىرىگە كەتتى. چۈشتە كېلەرمىكىن، — دېدى ئابدۇقادىر.

— ئۇنداق بولسا مەن ماڭاي، خوش ئوغۇلخان چوڭ ئانا، — دېدى ئابدۇخالىق.

ئابدۇقادىر ئانقا ئىگەرنى توقۇپ تەييار قىلغان ئىدى.

ئابدۇخالىق ئاتنى سۈپىغا تارتىپ مىنىۋالدى، ئابدۇقادىر ئۇنىڭ كەينىگە مىنگەشتى. ئوغۇلخان ئانا بىر تۇگۇنچەكنى كۆتۈرۈپ ئۆيدىن چىقتى.

— بۇنى ئاۋالسىلا بالام، زاغرا نان بولسىمۇ يولدا قورساقلىرى ئاچقاندا تاتلىق تېتىپ قالۇر. تۇخۇم پىشۇرۇپ چېگىپ قويدۇم، — دېدى ئوغۇلخان موماي نان چېگىلگەن ياغلىقنى ئابدۇخالىققا سۇنۇپ.

— رەھمەت چوڭ ئانا. مەن روزاخۇن چوڭ دادامنى، ئۆزلىرىنى يوقلاپ كېيىن يەنە كېلىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق.

— خوش ئاقيول بولسۇن!

— خوش!

ئابدۇخالىق نان چېگىلگەن ياغلىقنى ئىگەرنىڭ ئالدىغا چىڭ چېگىۋالدى. ئۇ ئاتنىڭ بېشىنى جەنۇبقا بۇراپ ئۆستەڭ بويىدىكى چىغىر يول بىلەن يەمشىگە قاراپ مېڭىپ كەتتى. ئىككى بالا ئاتلىق يىگىرمە مىنۇتتەك مېڭىپ پاكار تاغنىڭ دوقمۇشىدىن ئايلىنىپ ئۆتتى.

— مەن مۇشۇ يەردە چۈشۈپ قالاي، — دېدى ئابدۇقادىر.

ئابدۇخالىق ئاتنى توختاتتى. ئابدۇقادىر ئاتتىن چۈشتى. ئۇ ئابدۇخالىققا ئالدى تەرەپنى كۆرسىتىپ:

— داۋاندىن چۈشسىڭىزلا يەمشى يولىغا يېتىپ بارىسىز. ئەنە قاراڭ، ئاۋۇ ھارۋا كېتىۋاتقان يول شۇ — دېدى، ئابدۇقادىر.

ئابدۇخالىق پاكار تاغنىڭ جەنۇبىي يانباغرىنى بويلاپ شەرقىتىن غەربكە سوزۇلغان يولغا قارىدى. ئىككى ئات قوشۇلغان ھارۋا كۈن پېتىش تەرەپكە كېتىۋاتاتتى. ئابدۇخالىق «كۈن پېتىش تەرەپتە كۆرۈنۈۋاتقان ئاۋۇ مەھەللە يەمشى ئىكەن ـ دە، تېزراق ماڭاي، ئاۋۇ ھارۋىغا يېتىشىپ ئالاي. ئۇ ھارۋا ئۇرۇمچىگە بارامدۇ تېخى» ئابدۇخالىق شۇلارنى ئويلاپ ئابدۇقادىر بىلەن خوشلاشتى. ئابدۇقادىر كەينىگە ياندى.

ئابدۇخالىق «چۇ!» دەپ ئاتنى بىر دۈمتى. ئات بىر پۇشقۇرۇپ داۋاندىن پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق بىر دەمدىلا يەمشى يولىغا چۈشتى. ئۇ شەرقتىن ـ غەربكە سوزۇلغان يول بىلەن ئانچە ئۇزۇن ماڭمىغان ئىدى. يىراقتىن ئۇچ ئاتلىق ئادەم كۆرۈندى. ئابدۇخالىق ئېتىنى دۈمتتى. ئات ئىتتىڭ مېڭىپ كەتتى.

ئابدۇخالىق بىردىنلا:

— ئاتا! — دەپ توۋلىدى قولىنى پۇلاڭلىتىپ.

ئۇ ئالدى تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئۇچ ئاتلىقنىڭ ئىچىدىكى چىلان تورۇق ئاتقا مىنگەن كىشىنىڭ ئۇز ئاتىسى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئىكەنلىكىنى يىراقتىن تونۇۋالغان ئىدى.

— چۇ! — ئابدۇخالىق ئاتقا بىر قامچا سالدى.

تۈيۇقسىز تەگكەن قامچىدىن چۆچۈپ كەتكەن ئاق بوز ئات بىر يۈلقۇنۇپ ئالغا قاراپ تاراسلاپ چېپىپ كەتتى. ئابدۇخالىق! — ئابدۇراخمان مەخسۇمۇ ئابدۇخالىقنى تونۇپ ئېتىغا قامچا سالدى. ئۇچ ئات تاراسلاپ چېپىپ توپا توزۇتقان پېتى

يېتىپ كەلدى.

ئابدۇخالىق ئېتىنى تەستە توختىتىپ ئۆزىنى يەرگە ئاتتى.

— ئاتا! — ئابدۇخالىق ئەلەملىك ۋارقىراپ ئابدۇراخمان مەخسۇمغا ئېتىلدى.

— ئابدۇخالىق! — ئابدۇراخمان مەخسۇممۇ ئاتتىن چۈشۈپ توۋلىغان پېتى قۇچىقىنى كەڭ ئېچىپ يېتىپ كەلدى.

— جېنىم ئاتا مېنى قۇتقۇزۇڭالسىلا! مەن ئۆزلەنگە ئۆز بالىلىرىغۇ.

ئابدۇخالىق ئاچچىق ناله ـ زار بىلەن ئاتىسىنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى ـ دە، ھۇ تارتىپ شۇنداق ئېچىنىشلىق يىغلاپ كەتتىكى، بۇ ئەلەملىك ناله ـ زار ئابدۇراخمان مەخسۇم ۋە ئۇنىڭ ئىككى ھەمراھى مەخسۇت مۇھىتى بىلەن تاھىر بەگلەرنىڭ يۈرەك باغرىنى پاره ـ پاره قىلىۋەتتى. ئابدۇخالىقنىڭ ئەلەملىك داد ـ پەريادى بۇ قەدىمىي ماكاننى تىترىتىپ زىلزىلىگە سالدى.

— زادى نېمە بولدى؟ — ئابدۇراخمان مەخسۇممۇ يىغلىۋېتىشكە تاس قېلىپ تىلىغا ئارانلا شۇ گەپ كەلدى.

— ئۇلار مېنى يۇلغۇن موللىغا ئوقۇتمىز دەيدۇ، يۇلغۇن بوللا بەك ئەسكى، ئۇ نەبىنى ئۆلتۈرۈپ قويغانغا ئوخشاش مېنى ئوقۇپ ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق قار ـ يامغۇر يىغلاپ باش ئايىغى يوقلا.

— نېمە دېگەن ئېچىنىشلىق، بالا يۈرەكزاده بولۇپ بەك قورقۇپ كېتىپتۇ، — دېدى تاھىربەگ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ. ئابدۇراخمان مەخسۇم يانچۇقىدىن قول ياغلىقىنى ئېلىپ ئابدۇخالىقنىڭ يېشىنى سۈرتۈپ مېھرىبانلىق بىلەن دېدى:

— سىز ھەرقانداق چوڭ بالا ـ قازاغا يولۇققان بولسىڭىز-مۇ، سىزنى قۇتقۇزۇۋېلىشقا جېنىمنى تىكتىم بالام، مەن بار قورقماڭ، يىغلىماڭ!

— ئابدۇخالىق ئۆكسۈپ تۇرۇپ سورىدى:

— مۇشۇ گەپلىرى راستمۇ ئاتا؟

ئابدۇراخمان مەخسۇم بوغۇزىغا ئاچچىق بىرنەرسە تۇرۇپ قالغاندەك خىرىلداپ:

— راست ئوغلۇم، مەن سىزگە قاچان يالغان ئېيتىپ باققان، — دېدى.

— ئابدۇخالىق، ئالدىڭىزدا ئاتىڭىز بىلەن تاھىربەگ ئاكام تۇرۇپتۇ، مەنمۇ بار. سىز بىزنىڭ بالىمىزغا ئوخشاش. زادى ئۆيدە نەچچە كۈندىن نېمە ئىشلار بولدى؟ يىغلىماي دەپ بېرىڭ. بىز بىرلىكتە چارە تاپمايمىزمۇ، — دېدى. مەخسۇت مۇھتى ئابدۇخالىقنىڭ قولىنى تۇتۇپ.

ئابدۇخالىق بىر پەس ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ قولى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتتى. ئۇ ناھايىتى تەستە يىغىدىن توختىدى.

— مەيەدە بىردەم ئولتۇرايلى، ئابدۇخالىقنىڭ گېپىنى ئولتۇرۇپ تىڭشىمايمىزمۇ، — دېدى تاھىربەگ يېنىدىكى ئىككىلەنگە:

— بولىدۇ.

ئۇلار شۇنداق دېيىشىپ يولنىڭ چېتىگە چىقىپ تاش ئۈستىگە ئولتۇرۇشتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىق مېنىپ كەلگەن ئاق بوز ئاتقا قاراپ:

— بۇ ئەبەيدۇللا باينىڭ ئېتىغۇ؟ — دېدى.

ئابدۇخالىق «ھىم» دەپ بېشىنى لىڭشىتتى.

مەخسۇت مۇھتى كىچىك قول سومكىسىدىن ئىككى تال شاكىلات ئېلىپ ئابدۇخالىققا «يەڭ» دەپ بەردى. ئابدۇخالىق شاكىلات يېمىگىلى خېلى كۈنلەر بولغان ئىدى. ئۇ بىر تال شاكىلاتنى يانچۇقىغا سېلىپ قويۇپ يەنە بىرىنىڭ كۈمۈش قەغىزىنى سويۇۋېتىپ يېيىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنى خېلى تۇتۇۋالدى.

— سىز نەگە بارماقچى؟ — سورىدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.
— ئۇرۇمچىگە، — دېدى ئابدۇخالىق شاكىلاتنى يەۋېتىپ.
— ئۆيدىكىلەر ئۇرۇمچىگە ماڭغانلىقىڭىزنى بىلەمدۇ؟ — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئەجەبلىنىپ.
ئابدۇخالىق بېشىنى چايقاپ:
— ھېچكىم بىلمەيدۇ، ھەممۇللا بىلمدۇ، — دېدى.
— ئەتىگەن ماڭغانمۇ؟
— ياق، تۇنۇگۈن ئاشۇاقتىدا.
ئابدۇراخمان مەخسۇم مەخسۇت مۇھتى بىلەن تاھىرىگە قاراپ قويدى.
— بايا يىغلاپ تۇرۇپ يولغۇن موللىنىڭ گېپىنى قىلدىڭىز. مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭ دەيسىز. ئۆيدە زادى نېمە ئىش بولدى. باشتىن بىر - بىرلەپ ئوچۇق قىلىپ بېقىڭە. بىز ھېچنېمىنى ئۇقالمىدۇق، — دېدى يەنە ئابدۇراخمان مەخسۇم. ئابدۇخالىق چوڭقۇر تىنىپ قويۇپ تۇيۇقسىزلا تىترەپ ئالاقزادە بولۇپ ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ تۇرۇپ كالپۇكىنى چىڭ چىشلەپ ئاتىسىغا قارىدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم بولسا ئۇنى نېمە دەيدىكەن دەپ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى.
ئابدۇخالىق بېشىنى كۆتۈرۈپ يىراقلارغا قاراپ سۆزلىگىلى تۇردى:
ئۇ بىر ھەپتىدىن بۇيان مىجىت ھاجى ئائىلىسىدە «ئابدۇخالىقنى جىن چاپلىشىپتۇ» دېگەن گەپ بىلەن يۈز بەرگەن پاتىپاراقچىلىقلارنى، تۇنۇگۈن ئەتىگەندە ئەرەمسىما خېنىم بىلەن نىياز خانىڭ دېرىزە تۈۋىدە ئاستاغىنە دېيىشكەن گەپلىرىنى ئاڭلاپ قاتتىق قورقۇپ كەتكەنلىكىنى، چاتقالدىن يۇلغۇن موللىنى ئۆزىنى ئوقۇتقىلى ئەكىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن قانداق قېچىپ چىققانلىقىنى، يارغولغا بېرىپ نەدە ياتقانلىقىنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى. قونچاق ياساپ ئورنىغا ياتقۇزۇپ قويغانلىقىنى ئاڭلە-

غان ئۇچۇيلەن كۈلۈپ كەتتى.

مەخسۇت مۇھىتى:

— بىزنىڭ ئابدۇخالىق نېمە دېگەن ئەقىللىق بالا - ھە، يارايسىز! — مۇرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويدى.

ئابدۇخالىق يۇلغۇن موللىنىڭ نەبىنى ئوقۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگىنىدە ئۇچەيلەن چۆچۈپ كېتىشتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ بېشىنى ساڭگىلىتىپ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي ئولتۇرۇپ قالدى.

— يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەر ئېچىلمىغان، مائارىپ، ئاقارتىش ئىشلىرى يولغا قويۇلمىغان، نامراتلىق، قالاقلىق، كونىلىق كىشىلىرى چىرمىۋالغان مىللەتنىڭ تەقدىرى قۇللۇق ئاسارىتىدە خار - زارلىقتا قېلىپ، ئېزىلىش، يەنچىلىشتىن باشقا يەنە قانداق بولماقچىدى؟ بىزگە مۇشۇ زۇلۇم، مۇشۇ دەرد - ئەلەملەر يېتىپ ئاشقانغۇ؟ ئەمدى مانا بىز مۇشۇ مەسۇم، گۇدەك ئۆسمۈر دۇچ كەلگەن قىسمەتتىن نادانلىق، خۇراپاتلىقنىڭ مىلىتىمىزگە كەلتۈرگەن چىدىغۇسىز ئېغىر ئازاب - كۈلپەتلىرىنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز يارەنلەر، — دېدى تاھىر بەگ گېپىنى داۋام قىلىپ، — مىجىت ھاجىم، ئابدۇراخمان مەخسۇمدەك ئوقۇغان، كۆپنى كۆرۈپ كۆزى ئېچىلغان، يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان زاتلارنىڭ ئائىلىسىدە ئەھۋال مانا مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق، ھەتتا قورقۇنچلۇق تۇرسا، ئابدۇخالىقتەك بىر سەبىي بالا ئۆلۈم تەھدىتىگە دۇچ كېلىۋاتسا، مىڭلىغان، تۈمەنلىگەن خەلقىمىزنىڭ ھالى نە بولماقچى؟! ئاھ، دەردىما!

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قويغان كىشىدەك بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. بىر پەس جىم - جىتلىقتىن كېيىن ئۇ:

— بۇنىڭغا بىر چارە تېپىشىمىز كېرەك، — دېدى تەستە.

بۇ گەپ بىلەن ئابدۇخالىق يانچۇقىغا سېلىۋالغان تىل تۇمارىنى پىرقىرتىپ تاشلىۋەتتى. ئۇ ئېغىر بىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك ئەركىن نەپەس ئالدى.

— ئۇ نېمە؟ — دېدى مەخسۇت مۇھتى.

— ئۇ گۆھەرخان بۇۋىمنىڭ ئېرى ماڭا پۈتۈپ بەرگەن، چوڭ ئاپام بوينۇمغا ئېسىپ قويغان تىل تۇمار. ئولتۇرسام، قوپسام ئۇ مەيدەمگە تېگىپ قىچقىمنى كەلتۈرۈپ كۆلسەم ئۇلار ماڭا «جىن چاپلىشىپتۇ» دەپ مېنى يۇلغۇن موللىغا ئوقۇتماقچى بولدى ئەمەسمۇ، ھەممە ئىشنى تاپقان مۇشۇ تىل تۇمار بولمامدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ئاچچىقى بىلەن.

ئابدۇراخمان مەخسۇم دەرھال تىل تۇمارنى يەردىن ئېلىپ پۈۋلەپ ئۆرۈپ - چۆرۈپ قاراپ بولغاندىن كېيىن دېدى:

— ئادەتتە تىل تۇمارغا ئۇلۇغ سۈرىلەرنى پۈتىدۇ. بۇنى يەرگە ئاتساڭ يامان بولىدۇ. تىل تۇمار مەيدىڭىزگە تېگىپ كۆلكىڭىزنى كەلتۈرگەن بولسا يانچۇقىڭىزغا سېلىۋالسىڭىز بولۇرىدىغۇ؟

— ئەمدى ھەممە ئىش ئايدىڭلاشتى. چارىمۇ تېپىلدى، — دېدى مەخسۇت مۇھتى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن تاھىر بەگكە قاراپ گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئابدۇخالىققا جىن چاپلاشمىغانلىقىنى، بەلكى تىل تۇمارنىڭ مەيدىسىگە تېگىپ غىدىقلىشىدىن ئابدۇخالىقنىڭ كۆلگەنلىكىنى، ئۇ تىل تۇمارنى يانچۇقىغا سېلىۋالغاندىن كېيىن بىھۇدە كۆلۈپ باقمىغانلىقىنى ئەرەمسىماھاجى ئايلامغا، نىيازخان ئاغچامغا دەپ چۈشەنچە بېرىشىمىز كېرەك. ئۇلارمۇ ئەقىللىق، ئاقىل ئادەملەردىنغۇ؟

— ئابدۇراخمان مەخسۇم بۇرادىرىمىز ئوتتۇرىدا قېينىلىپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ. مەخسۇتباي بۇ ئىشقا ئۆزلە بىلەن ئىككىمىز ئارىلاشمىساق بولمىغۇدەك، — دېدى تاھىربەگ.

— ئەجەب ئوبدان گەپ بولدى. ئىككىلىرىگە رەھمەت، —

دېدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم تەۋەززۇ بىلەن.

شەرق تەرەپتىن ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ چىلانتۇرۇق ئېتى كىشنەپ تىپىرلاپ كەتتى.

— بۇ ئاتقا نېمە بولدى؟ — ئابدۇراخمان مەخسۇم ئورنىدىن تۇردى.

ئۇ كۈن چىقىش تەرەپتىن بۇلار تەرەپكە كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىقنىڭ بىرى غوجىدار نەسرۇللا، يەنە بىرى ئايىت ئاتاقار ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدى.

چىلانتۇرۇق ئات ئايىت ئاتاقارنىڭ ھىدىنى سېزىۋېلىپ كىشنەپ كەتكەن ئىدى.

ئىككى ئاتلىـــق ئاتلىرىـنى چاپتۇرۇپ بىرەمدىلا يېتىپ كېلىشتى.

— ئۇھ، خۇداغا شۈكرى، ئابدۇخالىق بايۇەچچەم بۇ يەردە تۇرمامدۇ، ھەر نېمە بولسا تاپتۇق بۇ بالىنى، — دېدى يىراقتىنلا ئايىت ئاتاقار قولىنى پولاڭلىتىپ.

نەسرۇللا غوجىدار بىلەن ئايىت يىراقتىنلا ئاتتىن چۈشۈپ ئىتتىك يېتىپ كەلدى. ئۇ ئىككىسى ئابدۇراخمان مەخسۇم، تاھىربەگ، مەخسۇت مۇھىتىگە سالام بېرىپ كۆرۈشتى.

نەسرۇللا غوجىدار:

— ساق ـ سالامەت بار ئىكەنلا بالام! — دەپ ئابدۇخالىقنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ يۈزىنى ـ يۈزىگە يېقىپ يىغلاپ كەتتى.

— ئۆيدىكى ئون نەچچە ئادەم تۇنۇگۈندىن تا ھازىرغىچە كىرپىك قاقماي بايۇەچچەمنى ئىزدەپ تۇرپاننى قېزىۋەتتۇق. ھېچكىمنىڭ گېلىدىن غىزامۇ ئۆتمىدى. ھاجى خېنىم ئىككى قېتىم ھوشىدىن كېتىپ يېتىپتۇ. نىيازخان ئاغچاممۇ تولا يىغلاپ ھالىدىن كەتتى. خىزمەتكارلاردىن گۈلسۇمخان، سادەتخانلار قويـغان تۇتقىنىنى بىلەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئايۇپكامنىڭمۇ كۆزـ

لىرى چەكچىيىپ ھالىدىن كەتتى، — دېدى ئايىت ئاتاقار ئەھ-
ۋاللارنى بايان قىلىپ.
— بىز ھەممىمىزلا بەك ئەنسىرىدۇق، بەك قورقتۇق، —
دېدى نەسرۇللا ئابدۇخالىقنى يەرگە قويۇپ كۆز يېشىنى ئېرتىپ
تۇرۇپ.
— ھېلىمۇ ياخشى بىز مۇشۇ يەردە ئابدۇخالىققا ئۇچراپ
قاپتىمىز، بولمىسا ئۇ ئۇدۇللا ئۇرۇمچىگە كېتۈركەندۇق ئەمەس-
مۇ، — مەخسۇت مۇھتى.
— ھەرنېمە بولسا ئابدۇخالىقنى ساق - سالامەت تېپىۋال-
دۇق، بۇ ناھايىتى غەنىيمەت ئىش بولدى، — دېدى نەسرۇللا.
— تېزراق ماڭمايمىزمۇ، ئۆيدىكىلەرنى بالدۇرراق خاتىرجەم
قىلىنى، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم. ئايىت ئاتاقار ئابدۇخا-
لىقنى لىككىدە كۆتۈرۈپ ئاق بوز ئاتقا مىندۈرۈپ قويدى.
شۇنىڭ بىلەن چوڭلار ئۆز ئاتلىرىغا مىنىشىپ شەرقە —
تۇرپان يېڭىشەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى.

بۇ — مېنىڭ ئانا يۇرتۇم

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنى ئېلىپ ئۆيگە قايتىپ كېلىپلا يۇلغۇن موللىنى چاقىرالغا يولغا سالدى. تاھىر بەگ بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كېتىشىنىڭ سىرىنى ئېچىپ ئەرەمسىما خېنىم بىلەن نىيازخانغا چۈشەندۈرىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئائىلىدىكى ئۇقۇشماسلىق، پاراكەندىچىلىك ئاخىرلىشىپ تۈرمۇش ئىزىغا چۈشتى. ئابدۇخالىق جىلتىسىنى ئېسىپ يەنە مەدرىسكە بارىدىغان بولدى.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ، تاماقنى ئادەتتىكىدىن ئاز يەيدىغان، كېچىسى ئۇيقۇسى كەلمەيدىغان بولۇپ چىرايى سارغىيىپ جۈدەپ قالدى. ئابدۇراخمان مەخسۇم ئەرەمسىما خېنىم، نىيازخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئابدۇخالىقنى ھاۋالاندۇرغاچ ئاستانىغا ئېلىپ بېرىپ ئۇ يەردىن تۇيۇق سۇ بېشىدىكى مەشھۇر تېۋىپ ئابلىمىت ئاخۇنۇمغا كېسىلىنى كۆرسىتىپ كەلمەكچى بولدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىق بىلەن پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ ئاستانىغا يېتىپ بارغاندا چىڭقىچۇش بولغان ئىدى. ئاتا ـ بالا ئىككىسى پەيتۇندىن چۈشكەندە مەخسۇت مۇھىتى ھويلىدا تۇراتتى. ئۇلار قىزغىن سالاملاشتى.

مەخسۇت مۇھىتى ئىككى مېھمانىنى مېھمانخانىغا باشلىدى. ئۇ قاسساپقا ئىككى قوي سويدۇردى. ئىسمايىل كاۋاپچى تونۇرغا ئوت سېلىپ قوينىڭ بىرىنى تونۇردا كاۋاپ قىلدى.

كەچقۇرۇن تاماقتىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتى تەكلىپ قىل-

غان مۇقامچىلار يېتىپ كېلىپ يېرىم كېچىگىچە پەنجىگاھ مۇقامىنى ئورۇنلىدى.

ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئاكىسى ئابدۇراخمان مەخسۇمنى مۇسۇلباي چاقىرىپ ئاچقىپ كەتتى.

مېھمانخانا ئۆيىدە مەخسۇت مۇھىتى كىتاب ئىشكابىدىن كۆكۈش مۇقاۋىلىق بىر كىتابنى ئېلىپ ئوتتۇرىدىن بىر يەرنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

ئابدۇخالىق مەخسۇت ئاكىنىڭ قايسى كىتابنى ئوقۇۋاتقىنىغا قىزىقىپ قېشىغا كېلىپ كىتابقا قاراپ ھەيران قالدى. چۈنكى، كىتابنىڭ يېزىقى ئۇ كۆرگەن كىتابلارنىڭ ھېچبىرىگە زادىلا ئوخشىمايتتى.

— بۇ قانداق كىتاب؟ — سورىدى ئابدۇخالىق.

مەخسۇت مۇھىتى كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— «دۇنچكا كاپىتان» دېگەن ئورۇسچە كىتاب. بۇنى بىزنىڭچە «كاپىتان قىزى» دەيمىز، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى. ئۇ كىتابنى ئابدۇخالىققا سۇندى. ئابدۇخالىق كىتابنى ئېچىپ ئىكىنچى بەتتىكى بۇدرەچاچ سۆلەتلىك بىر ئادەمنىڭ سۈرىتىگە قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى. «مۇنداق ئادەملەرمۇ بولىدىكەن···» شۇنى ئويلاپ مەخسۇت مۇھىتىدىن سورىدى:

— بۇ كىم؟

— بۇ ئورۇسنىڭ چوڭ شائىرى پوشكىن. ئۇ مۇشۇ كىتابنى يازغان كىشى، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

ئابدۇخالىق: «مەنمۇ ئورۇسچە بىلگەن بولسام مەخسۇتكامەدەك مۇشۇنداق كىتابلارنى ئوقىماسمىدىم» دېگەننى ئويلاپ كىتابنى قايتۇرۇپ بەردى. ئارىدىن بىر سائەت ئۆتتى.

ئون بەش ياشلارغا كىرىپ قالغان بىر بالا مېھمانخانىغا ئۇسۇپلا كىردى.

— ھە ئىمىن شاھ نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ — سورىدى

مەخسۇت مۇھىتى.

ئىمىن شاھ ھاسىرىغان پېتى:

— چاپسان بولسىلا دادام ئۆزلەنى پات كەلسۇن دەيدۇ، — دېدى ئىمىن شاھ.

— زادى نېمە ئىش بولدى؟

— بىر ئورۇس بەش ئادەمنى ئەگەشتۇرۇپ كېلىپ ئەششا-نلىڭ ئىچىنى كولاۋېتىپتۇ.

— بۇ ناسارالارنىڭ دەستىدىن يا تىرىككە ئارام يوق، يا ئۆلۈككە، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى غودۇڭشۇپ ئورنىدىن تۇ-رۇپ. مەخسۇت مۇھىتى كىيىم ئىشكابىدىن ئۇچىسىغا سۇر رەخ-تىن تىكىلگەن پىلاشنى[1] كىيدى. بوينىغا ئالا ـ بالداق گالىس-تۇكنى تاقىدى. قولىغا بىر مېتىرچە كېلىدىغان مەخسۇس چوڭ ئەمەلدارلار تۇتىدىغان كۆمۈشتەك پارقىراپ تۇرىدىغان زاكۇن تايىقىنى ئالدى. ئۇ ئىشىكتىن بېشىنى چىقىرىپ:

— دۇگامەت! — دەپ چاقىردى.

45 ياشلاردىكى دۇگامەت ئىسىملىك ئادەم دەرھال يېتىپ كەلدى. مەخسۇت مۇھىتى ئۇنىڭغا:

— پەيتۇننى تەييار قىل، ئەششاغا بارىمىز، — دېدى.

شۇ ئاردا ئابدۇراخمان مەخسۇم قايتىپ كەلدى. ئۇ مېھمان-خانىغا كىرىپ مەخسۇت مۇھىتىغا قاراپ سورىدى:

— نەگە تەييارلىق قىلىۋاتىدىلا؟

— ئەششاغا بارىدىغان ئىش چىقىپ قالدى. ئابدۇخالىقنى ئېلىپ ئۆزلەمۇ بارمامىلا، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى. دۇگامەت كىرىپ پەيتۇننىڭ تەييار بولغانلىقىنى ئېيتتى. مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئابدۇخالىقنى ئېلىپ پەيتۇنغا ئولتۇ-رۇپ ئەششاغا يۈرۈپ كەتتى.

---

① پىلاش — يەكتەك. (ئەگىپى)

پەيتۇن يىگىرمە مىنۇتقا قالمايلا ئىدىقۇت قەدىمىي شەھىرىگە يېتىپ باردى. ئۇلار شەھەرنىڭ ھەيۋەتلىك، ئېگىز سېپىلىنى ياقىلاپ ئىككى چاقىرىمدىن ئوشۇق يۇرگەندىن كېيىن شەھەرنىڭ دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى.

دەرۋازا تۇۋىدە ئۇلارنى چاچ - ساقاللىرى ئاقارغان ئېگىز بويلۇق بىر بوۋاي ھاسىغا تايىنىپ كۈتۈپ تۇراتتى. مەخسۇت مۇھىتى:

— ھېلىقى ئىمىن شاھ دېگەن بالىنىڭ بوۋىسى مېئىن شاھ ئاكا، — دېدى بوۋاينى كۆرسىتىپ.

ئۇلار بوۋاي بىلەن سالاملاشتى. مېئىن شاھ بوۋاي:

— مەخسۇتباي ئۇكەم، تازا ۋاقتىدا كەلدىڭىز، بىر ئورۇس بەش ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ ئەششانىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. تېزراق بارسىلا، ئۇلارنى توسۇپ ئالسىلا ئۇكەم. ئۇلار ھەممىلا يەرنى كولاپ ئىارام بەرمەيۋاتىدۇ، — دېدى ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ.

مەخسۇت مۇھىتى، ئابدۇراخمان مەخسۇم، ئابدۇخالىق پەيتۇنغا چىقتى. دۇگامەت پەيتۇننى ھەيدەپ مېئىن شاھ بوۋاي دېگەن ئورۇسنى كوناشەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىكى بىر توپ كونا ئۆيلەرنىڭ خارابىسى ئىچىدىن تاپتى.

تەمبەل كەلگەن بىر رۇس تۆت ئادەمگە بىر چوڭ ئۆينىڭ ئىچىنى كولاتقۇزۇۋاتاتتى. ئادەملەرنىڭ تىۋىشىنى ئاڭلاپ رۇس سىرتقا قارىدى. ئۇ ياۋروپالىقلاردەك مەدەنىي كىيىنگەن مەخسۇت مۇھىتىنى ۋە ئۇنىڭ ئىككى ھەمراھىنى ماڭا ئوخشاش ئېكسپېدىتسىيىچى بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— زدراستۋۇيتې[1] دەپ قولىنى ئۇزاتتى.

---

① زدراستۋۇيتې — ياخشىمۇ سىز (رۇسچە).

مەخسۇت مۇھىتى قاپقىنى تۇرگەن ھالدا قولىدىكى زاكۇن تايىقىنى ھاۋادا بىر پىرقىرىتىپ، «زدراستۇ ۋيتې» دەپ تايىقىنى توككىدە يەرگە بىرنى ئۇرۇپ قويدى.

رۇس بۇنىڭدىن چۆچۈپ كەتتى.

مەخسۇت مۇھىتى ئالدىغا ئۇچ قەدەم مېڭىپ سورىدى:

— سىز بىزنىڭچە تىلنى بىلەمسىز؟

— ئاز - پاز بىلىمەن، — دەپدى رۇس.

— بۇ يەر بىزنىڭ ئانا يۇرتىمىز. بىز ئانا تىلىمىزدا سۆزلىشەيلى، — دەپدى مەخسۇت مۇھىتى ۋەزمىن ئاھاڭدا.

— ياخشى، خاراشو[1] دەپدى رۇس.

مەخسۇت مۇھىتى سورىدى:

— سىز ئورۇسمۇ؟

— ھەئە، مەن رۇس.

— ئىسمىڭىز نېمە؟

— ئىۋان فيۇدۇرۇۋىچ ئولدىنبۇرگ، — دەپدى رۇس.

— مېنىڭ ئىسمىم مەخسۇت مۇھىتى. مەن سىزگە شۇنى تەۋسىيە قىلىمەنكى بۇ يەرنى كولاشنى دەرھال توختىتىڭ! مەخسۇت مۇھىتى شۇنداق دەپ قولىدىكى زاكون تايىقىنى توككىدە يەرگە بىرنى ئۇردى.

ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھىتىنىڭ جاسارىتىگە ئىچىدە ئاپىرىن ئوقىدى. ئولدىنبورگ ئىككى مۇرىسىنى قىسىپ، ئىككى قولىنى ئالدىغا چىقىرىپ:

— نېمە ئۈچۈن كولاشنى توختىتىمەن؟ — دەپدى.

— بۇ شەھەرنىڭ ھەقدا ئىگىسى بىز. سىز يىراق روسىيەدىن كېلىپ ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تەۋەررۈك قالغان بۇ قەدىمىي شەھەرنى كولاپ بۇزۇپ، يەر ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان تەۋەررۈك

---

① خاراشو — ياخشى (رۇسچە).

بۇيۇملارنى ئوغرىلاپ ئېلىپ كەتسىڭىز، تەييار نەرسىنى ياخشى ساقلىيالمىدىڭلارغۇ دەپ ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھى بىزنى قارغىمامدۇ؟ بىز كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزغا قانداق جاۋاب بېرىمىز؟ — مەخسۇت مۇھتى سۆزلىگەنسېرى ئاچچىقلىنىپ پىغانى ئۆرلەپ كېتىۋاتاتتى.

ئولدىنبورگ تەكەببۇرلۇق بىلەن سورىدى:

— سىز شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە قايسى ئەمەلدە؟ سىز تۇرپاننىڭ ھاكىمىمۇ؟

مەخسۇت مۇھتى جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا غەزەب بىلەن سۆزلەپ كەتتى:

— ئودىنبورگ ئەپەندى بىز مۇشۇ ئانا ماكانىمىزدا ئەۋلادمۇ-ئەۋلاد نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى ياشاپ ئاۋۇپ كەلگەنمىز. مەن ئۆز يۇرتۇمنى قوغداش ھوقۇقىغا ئىگىمۇ؟ بۇ ئەقەللىي ساۋات ئەمەسمۇ؟

— ئۇنداقتا ياخشى مۇھتوف ئەپەندى. مەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رۇخسەت قىلىشى بىلەن تۇرپانغا ئارخېئولوگىيىلىك قېدىرىپ تەكشۈرۈشكە كەلگەن. مانا بۇ خەتنى كۆرۈڭ. بۇنىڭغا تۇرپانىنىڭ ئامبىلى جاڭ خۇالىڭمۇ تامغىسىنى باسقان، — ئولدىنبورگ شۇنداق دەپ بېلىدىكى پورتمالدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقاردى. مەخسۇت مۇھتى ئودىنبورگنىڭ قولىدىن قەغەزنى ئېلىپ ئۇنىڭغا بېسىلغان ھۆكۈمەت تامغىسىغا قاراپ قويۇپ قايتۇرۇپ بەردى.

— مۇھتوف ئەپەندى سىزنىڭ قارشى پىكرىڭىز بولسا دىپلوماتىيە قائىدىسى بويىچە ھۆكۈمىتىڭىزگە ئېيتىڭ. لېكىن شۇنى بىلىپ قېلىڭكى مېنىڭ مەقسىتىم سىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ قەدىمىي شەھىرىڭلارنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىش ئەمەس. بەلكى سىلەرنىڭ ئەجدادلىرىڭلار ئۇزاق قەدىمكى زامانىدا يارانقان پارلاق مەدەنىيەت مىراسلىرىڭلارنى تەتقىق قىلىپ، ئۇنى يوقىلىپ كېـ-

تىشتىن ساقلاش، پۈتۈن دۇنياغا تونۇتۇش. بىز ئالىملارنىڭ بۇنىڭدىن باشقا مەقسىتى بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ — ئولدىنبورگ شۇنداق دەپ مەخسۇت مۇھىتىغا تاماكا تۈتتى.

مەخسۇت مۇھىتى رەخمەت ئېيتىپ تاماكىنى ئالمىدى.

— ئولدىنبورگ ئەپەندى، ئاشۇ چىرايلىق گېپىڭىزنىڭ كەينىگە قانداق غەرەزلەر يوشۇرۇنغان، بىزگە بۇ نائىنسق. مەن سىزگە شۇنى ئاگاھلاندۇرىمەنكى ئەڭ ياخشىسى سىز بۇ يەردىن تېزرەك كېتىۋېلىڭ. بولمىسا بىزنىڭ خەلقىمىز قارام خەلق. ئۆز كاللىڭىزغا ھېزى بولۇڭ. ئۆلىكىڭىز بۇ يەردە مۇساپىر بولۇپ قالمىسۇن، يەنە — دېدى مەخسۇت مۇھىتى تەھدىت سېلىپ.

ئولدىنبورگ بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ كۆزىنى پاقىرتىپ تۇرۇپ قالدى. ئولدىنبورگقا قاراپ تۇرغان ئابدۇخالىق: «ئالىم دېگەن مۇشۇنداق يەر كولاپ كونا شەھەرلەردىن تەۋەررۈك نەرسىلەرنى تاپىدىغان ئادەم ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى.

دەقىيانۇس رىۋايىتى

مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئابدۇخالىقنى ئېلىپ پەيتۇندا ئىدىقۇت قەدىمكى شەھىرى ئىچىدىن چىققاندا دەرۋازا ئالدىدا ئۇلارنى ئىمىن شاھ كۈتۈپ تۇراتتى.

— مەخسۇت ئاكا چوڭ دادام ئۆزلەنى ھەمراللىرى بىلەن بىللە ئۆيگە ئېلىپ كىرگىن دېگەن، — دېدى ئىمىن شاھ.

مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا:

— قېنى جۇرسىلە، مېھمان شاھ ئاكامنىڭ ئۆيگە كىرىپ پەتىلەپ قويايلى، ئابدۇخالىق سىزمۇ جۇرۇڭ، — دېدى.

ئىمىن شاھ ئۇچ مېھماننى ئۆيگە باشلىدى. مېھمانلارنى ئۆيىدە مېھمان شاھ بوۋاي كۈتۈۋالدى. قىزغىن سالام ـ سائەتتىن كېيىن مېھمان شاھ بوۋاي سورىدى:

— ئەجەب ھايال بولۇشتىلاغۇ، مەخسۇتاخۇن ئۇكەم، ئۇ ئورۇس نېمە دەيدۇ؟

مەخسۇت مۇھىتى ئېغىر خۇرسىنىپ دېدى:

— ھەي مېھمان شاھ ئاكا «خۇدايىم بەرسە، پەيغەمبىرىم غىڭ قىلالماپتۇ» دېگەندەك ئىش بولدى. ئۇنىڭ قولىدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رۇخسەت قىلغان قەغەز بار ئىكەن. تېخى تۇرپان يامو-لىدىكى جاڭ دارىننىڭ تامغىسىمۇ بېسىلىپتۇ ئۇ بىر نېمىسىگە مېھمان شاھنىڭ ئاچچىغى كەلدى:

— قولىدا خەت بولسا نېمە بوپتۇ، — ھە، ئۇ جاڭجۇڭ، دوتەي، دارىن دېگەن بىرنېمىلەر بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز بۇ شەھەرنى بىنا قىلغاندا بىر كېسەكنى قۇيۇشۇپ بېرىپتىكەنمۇ — ھە؟!

ئابدۇخالىق مېئىن شاھنىڭ ئاچچىقتىن كۆپچىپ قىر بولۇپ چىققان چېكە تومۇرلىرىغا، جىيەكلىرى قىزىرىپ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ئورا كۆزلىرىگە، تىترەۋاتقان ئاپئاق ساقىلىغا ھەيرانلىق بىلەن قاراپ ئولتۇردى.

مېئىن شاھنىڭ كېلىنى قەمەرخان ئىككى لەگەندە پېتىر ياپما[1] ئېلىپ كىردى.

مېئىن شاھ مېھمانلارنى تاماققا تەكلىپ قىلدى.

تاماق ئۈستىدە ئوشۇقچە گەپ ـ سۆزلەر بولمىدى، تاماقتىن كېيىن مەخسۇت مۇھتى مېئىن شاھ بوۋايدىن ئىككى مېھمانغا دەقىيانۇس رىۋايىتىنى سۆزلەپ بېرىشنى ئۆتۈندى.

— ناھايىتى ياخشى. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ تارىخىنى، قىلغان ـ ئەتكەن ئىشلىرىنى بالىلارنىڭ ئاڭلاپ، بىلىپ قالغىنى ياخشى، — دېدى مېئىن شاھ. ئۇ بىر پەس ئويلىنىپ، ساقىلىنى قولى بىلەن تاراپ ئولتۇرۇپ دەقىيانۇس ۋە ئىدىقۇت رىۋايىتىنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— قەدىمكى زامانىدا تەڭرىتاغ ئېتىگىدە بىر چارۋىچى بوۋاي ياشىغان ئىكەن. ئۇنىڭ دەقىيانۇس ئىسىملىك بىر ئوغلى بولغان ئىكەن. دەقىيانۇس ئەمگەكچان، ئەقىل ـ پاراسەتلىك، باتۇر، ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان، قەيسەر يىگىت بولۇپ ھەر كۈنى تەڭرىتاغ ئېتىگىدە قوي باقىدىكەن.

بىر كۈنى دەقىيانۇس قويلىرىنى بېقىپ يۈرۈپ ئۈيقۇسى كەپتۇ. ئۇ بىر قىيا تاشنىڭ كۆلەڭگىسىدە ئۇخلاپ قاپتۇ. ئۇ ئۈيقۇدىن ئويغىنىپ قارىسا قويلىرى يوق تۇرغۇدەك، ئۇ قويلىرىنى ئىزدەپ جەنۇب تەرەپكە قاراپ ئۇزاق مېڭىپتۇ. بىراق، قويلىرىنى تاپالماپتۇ. ئۇ يەنە مېڭىپتۇ. بىر يەرگە بارغاندا ئۇنى تەرەت قىستاپ قاپتۇ. ئۇ ئولتۇرۇپ تەرەت سۇندۇرۇپتۇ. ئۇ

---

① پېتىر ياپما — پاخلان، ئوغلاق گۆشىنى سۆڭىكى بىلەن قورۇپ ئوستىگە نېپىز يايغان پېتىر خېمىرنى قات ـ قات يېپىپ ھەربىر قېتىغا شورپا قۇيۇپ پىشۇرۇلىدىغان ئالىي تاماق.

قوپۇپ قارىسا سۇيدۇكى بىر تۆشۈككە چۈشۈپ كېتىۋاتقۇدەك. ئۇ «بۇ نېمە تۆشۈك بولغاي» دەپ قولىدىكى پادىچى تايىقى بىلەن تۆشۈكنى كولاپتۇ، كولىغانسېرى تۆشۈك چوڭلاپ ئاخىرى بىر ئۆڭكۇر كۆرۈنۈپتۇ.

دەقىيانۇس بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ ئۆڭكۇرگە كىرسە تامدا بىر قىلىچ ئېسىقلىق تۇرغۇدەك. ئۇ قىلىچنى ئالماقچى بولۇپ قولىنى سۇنۇپتىكەن. غايىبتىن بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ:

— ھەي، دەقىيانۇس، مەن سېنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىڭنى ساقلىغىلى ناھايىتى ئۇزاق زامانلار بولدى. سەن ئاخىرى يېتىپ كەلدىڭ. سەن ھازىر قىلىچقا قول ئۇزارتما. سەن دەرھال كەيىنىگە يان. ئۆڭكۇردىن چىقىپ ئۇدۇل كۇن چىقىش تەرەپكە قاراپ دەل يەتتە چاقىرىم يول يۈرسەڭ ئالدىڭغا بىر تۇپ يالغۇز دەرەخ ئۇچرايدۇ. سەن ئۇ دەرەخنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ دەرەخ تۇۋىدىن كۇن چىقىش تەرەپكە يەتتە قەدەم مېڭىپ پۇتۇڭنىڭ ئاستىنى كولا، ئۇ يەردىن بىر كومزەك چىقىدۇ. كومزەكنى ئېلىپ ئىچىدىكى خەتنى ئوقۇ. سەن شۇ خەتتە يېزىلغىنىدەك قىلساڭ مۇرادىڭغا يېتىسەن. قىلىچتىن قۇلۇڭنى تارت! — دەپتۇ.

دەقىيانۇس كەينىگە قايتىپ ئۆڭكۇردىن يەر يۈزىگە چىقىپتۇ. ئۇ كۇن چىقىشقا قاراپ يەتتە چاقىرىم يول مېڭىپتۇ. ئالدىغا ناھايىتى يوغان، باراقسان ئاينىغان بىر تۇپ دەرەخ ئۇچراپتۇ. دەقىيانۇس دەرەخنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپتۇ. دەرەخنىڭ تۇۋىدىن كۇن چىقىشقا يەتتە قەدەم مېڭىپ توختاپتۇ ـ دە، پۇتىنىڭ ئاستىنى كولاپتۇ. ئۇ يەرنى كولىغانسېرى تىرەنگە چوڭقۇرلاپ كىرىپ كېتىۋاتقۇدەك. بىراق، ھېچنېمە چىقماپتۇدەك. دەقىيانۇس زېرىكمەي ـ تېرىكمەي ئۇ يەرنى يەتتە كېچە ـ كۇندۇز كولاپتىكەن، ئاخىرى مۇشتۇمدىن چوڭراق بىر كومزەك چىقىپتۇ. دەقىيانۇس كومزەكنى ئېلىپ ئىچىگە قارىسا، ئىچىدە بىر

تۇگۇنچەك تۇرغۇدەك. ئۇ تۇگۇنچەكنى ئېلىپ ئېچىپتۇ، تۇگۇنچەكنىڭ ئىچىدىن خەت يېزىلغان بىر پارچە قەغەز چىقىپتۇ، ئۇ قەغەزگە مۇنداق خەت يېزىلغان ئىكەن.

دەقىيانۇس خەت بىلمەيدىكەن، ئۇنىڭ بېشى قېتىپتۇ. ئۇ قانداق قىلىشنى بىلەلمەي ئويلا - ئويلا ئاخىرى ئۇخلاپ قاپتۇ. ئۇ چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە ئاپئاق ساقال خىزىر سۈپەتلىك بىر ئادەم «سەن ياخشى نىيەتلىك، ئاق كۆڭۈل يىگىت ئىكەنسەن. باتۇر، كۈچلۈك ئىكەنسەن، بىرەر چوڭ ئىشنى قىلىمەن دېسەك توغرا نىيەتلىك، كۈچ - قۇۋۋەتلىك بولسىلا كۈپايە قىلمايدۇ. سەن ئىلىم ئۆگەنگىن. بىلىم دېگەن ئىنسانغا قانات بولىدۇ. «بىلىگى كۈچلۈك بىرنى يېڭەر، بىلىملىك مىڭنى، دېگەن ھېكمەتنى ئېسىڭدە چىڭ ساقلا» دەپتۇ.

دەقىيانۇس «ئەي بوۋا مەن بىلىمنى كىمدىن ئۆگىنىمەن» دېگەن ئىكەن. ھېلىقى بوۋاي «سەن كەينىڭدىكى ئاۋۇ چوغدەك قىزىرىپ يانقان تاغنىڭ ئىچىگە كىرسەك بىر ئۆڭكۇر بار، ئۆڭكۇرنىڭ ئىچىگە كىرسەك 120 ياشقا كىرگەن بىر ئەۋلىيا بار. ئۇ ساڭا ھەممىنى ئۆگىتىدۇ. شۇنى ئېسىڭدىن چىقارمىغىنكى بىلىم ئېلىش يولى ناھايىتى جاپالىق. لېكىن مېۋىسى شېرىن سەن ھەممىگە چىدا دەپتۇ. بوۋاي ئاغزىڭنى ئاچ دەپتۇدەك. دەقىيانۇس ئاغزىنى ئېچىپتۇ. ھېلىقى بوۋاي دەقىيانۇسنىڭ ئاغزىغا سۇف دەپ سۈپكۈش قىلىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

دەقىيانۇس ئويغىنىپ ئەتراپىغا قارىسا ھېچكىم يوق. ئۇ بايا چۈش كۆرگەنلىكىنى ئېسىگە ئاپتۇ. ئۇ چۈشىدىكى بوۋاينىڭ ئېيتقىنى بويىچە كەينىگە يېنىپ قىزىل تاغنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىپتۇ. ئۇ يەتتە - كېچە كۈندۈز ئىزدەپتۇ ئۆڭكۇرنى تاپالماپتۇ. تاشلار پۈتنى جىجاپ قانىتۇبتىپتۇ. پاشا - كۈمۈتلار بەدىنىنى چېقىپ يارا قىلىۋېتىپتۇ. نان، ئوزۇقى تۇگەپ قورسىقى ئېچىپ ھېرىپ ھالىدىن كېتىپتۇ. لېكىن دەقىيانۇس ئۆڭ-

كۆرنى تېپىپ، ئەۋلىيا بوۋاي بىلەن ئۈچرىشىپ بىلىم ئېلىش ئىستىگىدىن قەتئىي يانماپتۇ. ئۇ بىر چاتقاللىقنىڭ چېتىدە ھېرىپ كېتىپ ئولتۇرۇپ كۆزى ئۇيقۇغا كېتىپتىكەن. بىر زەھەرلىك يىلان كېلىپ پۇتىنى چېقىۋاپتۇ. دەقىيانۇس ئاغرىقتىن چۆچۈپ ئويغىنىپ قارىسا بىر يىلان قېچىپ كېتىۋاتقۇدەك. دەقىيانۇس پۇتىنىڭ ئاغرىقىغا چىداپ، ئورنىدىن تۇرۇپ تېز بېرىپ تاش بىلەن يىلاننىڭ بېشىغا كەلتۈرۈپ بىرنى ئۇرۇپ يىلاننى ئۆلتۈرۈپتۇ. يىلان چېقىۋالغان يەرنى پېچىقى بىلەن ئازراق كېسىپ تېرىسىنى ئېچىپ قاتتىق شوراپ زەھەرنى سۈمۈرۈپ تۈكۈرۈپ تاشلاپ، يىلاننىڭ قۇرسىقىنى يېرىپ قېنىنى جاراھەت ئاغزىغا ئېقىتىپ يىلاننىڭ ئۆزى بىلەن چاققان پۇتىنى مەھكەم تېڭىۋاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن زەھەرلىنىپ ئۆلۈشتىن ساقلىنىپ قالغان بولسىمۇ پۇتى ئىششىپ كېتىپتۇ. ئۇ ئاغرىقتا چىداپ ئۆڭكۆرنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ ـ مېڭىپتۇ، ئۇ دەل ـ دەرەخ، چاتقال-لىقلار ئارىسىدىكى چېغىر يول بىلەن مېڭىپ تېگىگە كۆز يەتكۈسىز چوڭقۇرلۇقتىكى بىر جىلغىغا بېرىپ قاپتۇ. ئۇ مېڭىپ كېتىۋاتقان چېغىر يول جىلغىنىڭ گىرۋىكىگە بارغاندا تۈگەپ قاپتۇ. جىلغىنىڭ ئۇ قېتىدا تاغنىڭ يان باغرىدا بىر ئۆڭكۈر كۆرۈنۈپتۇ. دەقىيانۇس ئۆڭكۈرنى كۆرۈپ «ئەۋلىيا ئۆڭكۈرى شۇ بولسا كېرەك» دەپ خۇشال بوپتۇ. بىراق، جىلغىدىن قانداق ئۆتكۈلۈك؟ قانىتى بولغان بولسىدى، ئۇچۇپ ئۆتكەن بولسا، دەقىيانۇسنىڭ بېشى قېتىپ تۇرغاندا يىراقتا جىلغىنىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتىدىغان بىر كۆۋرۈك كۆرۈنۈپتۇ. بىراق، كۆۋرۈكنىڭ بېشىغا بارىدىغان يول يوق ئىكەن. قانداق قىلماق كېرەك؟

دەقىيانۇس «يولنىمۇ ئادەملەر مېڭىپ چىقارغانغۇ، يول بولمىسا ئالدىمغا قاراپ مېڭىپ بىر يول ئاچمايمەنمۇ» دەپ ئويلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ تاققا يامىشىپ چوقچىيىپ تۇرغان گىرۋەك تاشلارنى، قىيالاردا ئۆسكەن ئىرغاي، تىۋلغا دېۋىرقاي دەرەخلە-

رىنىڭ شاخلىرىنى تۆتۈپ بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلەپ-تۇ. دەقمىانۇس كۆۋرۈككە يېتىپ بارغۇچە تاشلار جىراپ، دەرەخ شاخلىرى ئىلىپ كىيىملىرى يىرتىلىپ جۇل - جۇل بولۇپ كېتىپتۇ. پۇت - قوللىرى قاناپ، بەدەنلىرى تىلىنىپ قانغا بويۇلۇپتۇ. ئۇ شۇنداق بىر قانلىق يول ئېچىپ ئاخىرى كۆۋرۈككە يېتىپ كەپتۇ. دەقمىانۇس كۆۋرۈككە قاراپ تۇرۇپ قاپتۇ. چۈنكى ئۇ بىر تاللا ياغاچ ئىكەن. ئۇ كۆۋرۈككە دەسسەپ ماڭغاندا قىلدەك يانغا قىڭغىيىپ تەۋرىنىپ كەتسىلا نەچچە يۈز غۇلاچ تىرەنلىكتىكى ھاڭغا غۇلاپ چۈشۈپ كېتىدىكەن، قانداق قىلىش كېرەك. ھەرقانداق ئادەمگە جان تاتلىق - دە. بىراق، دەقمىانۇسنىڭ ئەۋلىيا ئۆڭكۇرىگە بېرىپ ئۇ يەردىكى ئەۋلىيادىن بىلىم ئېلىش ئىستىكى غالىپ كەپتۇ. بىلىم ئېلىش ئۈنىڭغا ئۆز جېنىدىنمۇ تاتلىق تۇيۇلۇپتۇ. ئۇ پادىچى تايىقىنى ئىككى قولىغا تەڭشى تۆتۈپ مەيدىسى بىلەن تەڭ كۆتۈرۈپ ئۆزىنى تەڭشەپ تۇرىدىغان تەڭشەك قىپتۇ - دە، «يا پىرىم مەدەت، تەۋەككۈل ئاللا!» دەپ كۆۋرۈككە دەسسەپتۇ. ئۇ قولىدىكى تەڭشەكنى مەھكەم تۇتۈپ يۈرىكىنى تۇم قىلىپ، ئۆزىنى تۆتۈۋېلىپ جىلغىنىڭ ئۇ قېتىغا قاراپ مېڭىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ تۇرغان ئەۋلىيا ئۆڭكۇردىن سىرتقا چىقىپ دەقمىانۇسقا مەدەت بېرىپتۇ. دەقمىانۇس ئاخىرى كۆۋرۈكتىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپتۇ. ئەۋلىيا ئۇنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋاپتۇ.

— مەن سېنى كۈتكىلى خېلى زامانلار بولدى دەقمىانۇس. ھەر نېمە بولسا مەن ھايات چېغىمدا يېتىپ كەلدىڭ. ئاللانىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىلىدىغان كۈنۈمگە ئاز قالدى. مەن ئەمدى سەن ئارقىلىق ئۆز بىلىمىمنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇپ، ئۇ ئالەمگە خاتىرجەم كېتىدىغان بولدۇم، — دەپتۇ.

شۇندىن باشلاپ ئەۋلىيائەزەم دەقمىانۇسقا دەرس بېرىشكە باشلاپتۇ. دەقمىانۇس ھەربىر دەرسنى جان - دىلى بىلەن كۆڭۈل

قويۇپ ئۆگىنىپتۇ، ئۆگىنىپتۇ، ئۆگىنىپتۇ، كېچە - كۈندۈز هارماي ئۆگىنىپتۇ. بىر رىۋايەتتە دەقىيانۇس ئەۋلىيا ئەزەمدىن ئۆچ يىل دەرس ئالغان دەيدىكەن. يەنە بىر رىۋايەتتە بىر يىل ئوقۇغان دەيدۇ. مەيلى قانچە يىل بولسۇن دەقىيانۇس ئۆگىنىدۇ. غانلىكى بىلىمنىڭ هەممىسىنى پىششىق ئۆگىنىپ، ئەۋلىيانىڭ رازىلىقىنى ۋە دۇئاسىنى ئېلىپ هېلىقى كومزەك چىققان جايغا قايتىپ كەپتۇ. ئۇ كومزەكتىن چىققان خەتنى ئۇقىسا مۇنۇ سۆز- لەر يېزىلغان ئىكەن:

«مۇشۇ كومزەكنى تېپىۋېلىپ بۇ خەتنى ئوقۇغان ئادەم كوم- زەك چىققان ئورۇننى يەنە يەتتە گەز كولىسا، كىچىك بىر ساندۇق چىقىدۇ. ئۇ ساندۇقنى تېپىۋالغان ئادەم ئۇنى ئاچسا ئىچىدىن قەغەزگە پۈتۈلگەن بىر هېكمەتلىك سۆز چىقىدۇ. ئۇ هېكمەتلىك سۆزنى يادلىۋېلىپ مۇشۇ كومزەك چىققان جايدىن كۈن پېتىش تەرەپكە يەتتە چاقىرىم ماڭسا بىر كىچىك دۆڭ ئۇچرايدۇ. ئۇ دۆڭنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ توپتوغرا كۈن پېتىش تەرەپكە يەتتە قەدەم مېڭىپ شۇ يەرنى كولىسا بىر ئۆڭكۇرگە ئۇچرايدۇ. ئۆڭكۇرنىڭ ئىچىگە كىرىپ كۈن چىقىش تەرەپكە قارىسا تامدا بىر قىلىچ ئېسىقلىق تۇرىدۇ. هېلىقى يادلىۋالغان هېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ قىلىچقا قول سۇنغاندا قىلىچ قولغا چىقىدۇ. قالغان ئىشلار قىلىچنى قولغا ئالغاندىن كېيىن مەلۇم بولغاي.»

دەقىيانۇس هېرىپ - چارچاپ كەتكىنىگە قارىماي كومزەك چىققان جاينى يەنە يەتتە گەز كولاپتۇ. ئۇ يەردىن بىر كىچىك ساندۇق چىقىپتۇ. دەقىيانۇس ساندۇقنى ئاچسا، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر پارچە قەغەز چىقىپتۇ. قەغەزگە بىر هېكمەتلىك سۆز پۈتۈل- گەن ئىكەن. دەقىيانۇس هېكمەتلىك سۆز پۈتۈلگەن قەغەزنى ئېلىۋېلىپ، كومزەك بىلەن ساندۇقنى ئۆز ئورنىغا بۇرۇنقىدەك كۆمۈپ قويۇپتۇ. ئۇ قەغەزدىكى هېكمەتلىك سۆزنى يادلىۋاپتۇ.

ئاندىن كېيىن دەقىيانۇس ھېلىقى دەرەخ تۈۋىدىن كۈن پېيتىش تەرەپكە يەتتە چاقىرىم مېڭىپ ئىلگىرى ئۆزى كولىغان ئۆڭكۇرگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ ئۆڭكۇرگە كىرىپ كۈن چىقىش تامدا ئېسىقلىق تۇرغان قىلىچنىڭ ئالدىغا كېلىپ ھېلىقى يادلىۋالغان ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ قىلىچقا قولىنى سۈنۈپتىكەن، قىلىچ قولىغا چىقىپتۇ. ئۇ قىلىچنى پېشانىسىگە تەگكۈزگەندىن كېيىن شۇنداق قارىغۇدەك بولسا قىلىچنىڭ بىر تەرىپىگە: «ئەي بۇ قىلىچنى قولىڭىزغا ئالغان باھادىر يىگىت، قىلىچنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە پۈتۈلگەن ھېكممەتلىك سۆزنى يەتتە مەرتىبە ئوقۇپ ئوڭ قول تەرەپكە يەتتە قەدەم ماڭسىڭىز، بىر ئىشىك كۆرۈنىدۇ. سىز قىلىچتىكى ھېكمەتلىك سۆزنى يەنە يەتتە مەرتىبە ئوقىسىڭىز ئىشىك ئېچىلىدۇ. سىز شۇ ئۆيگە بەنت قىلىنىپ تاشقا ئايلاندۇ. رۇڭبتىلگەن قىزنى قۇتقۇزسىڭىز، ئۇ سىزگە ھەممىنى ئېيتىپ بېرىدۇ» دېگەن خەتلەر پۈتۈلگەن ئىكەن.

دەقىيانۇس قىلىچنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە قارىغۇدەك بولسا ئۇ تەرىپىگە يەنە بىر ھېكمەتلىك سۆز پۈتۈلگەن ئىكەن. دەقىيانۇس ئۇ ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ، ئوڭ قول تەرەپكە يەتتە قەدەم مېڭىپتىكەن. ئالدىدا بىر ئىشىك كۆرۈنۈپتۇ. ناھايىتى ئۇزۇن زامانلار ئۆتكەچكە ئىشىكنى ئۆمچۈك تورلىرى باغلاپ ئارانلا پەرق ئەتكۈدەك بولۇپ قالغان ئىكەن.

دەقىيانۇس قىلىچتىكى ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپتىكەن ئىشىك ئېچىلىپ بىر ئۆي كۆرۈنۈپتۇ. ئۆي ئىچىنى ئۆمچۈك تورى قاپلاپ كەتكەن ئىكەن.

دەقىيانۇس ئۆي ئىچىگە قارىغۇدەك بولسا بېشى قازاندەك، ئۆزى ئاجايىپ يوغان، پۈتلىرى ئېشەكنىڭ پۈتلىرىدەك يوغىناپ كەتكەن بەدھەيۋەت بىر ئۆمۈچۈك چىنىدەك يوغان كۆكۈش كۆزىدىن نۇر چىقىرىپ دەقىيانۇسقا قاراپ كەپتۇ. ئۇنى كۆرگەن دەقىيانۇسنىڭ پېشانىسىدىن پىژىلداپ ئاچچىق تەر چىقىپ كېتىپ

تۇ. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، قىلىچتىكى ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم تەكرارلاپ:

— ئەي ئۇلۇغ تەڭرىم، ئۆزۈڭ مەدەت قىلغايسەن! — دەپ ۋارقىرىغان پېتى قىلىچنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۆمۈچۈكنى غەزەب بىلەن بىر چاپقان ئىكەن، ئالدىدىكى ئىككى پۇتنى كېسىپ تاشلاپتۇ. يەنە بىرنى چاپقان ئىكەن يەنە ئىككى پۇتنى كېسىپ تاشلاپتۇ. ئۇچىنچى قېتىم بارلىق كۈچى بىلەن ئېگىز كۆتۈرۈپ بىر چاپقان ئىكەن، ئۆمۈچۈكنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا بولۇپ يەرگە دۈمۈلاپ چۈشۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۆمۈچۈك تورلىرىمۇ كېسىلىپ ئۆيگە كىرىشكە يول ئېچىلىپتۇ.

دەقىيانۇس ئالدىغا قاراپ ئۇچ قەدەم مېڭىپتىكەن، ئاجايىپ يوغان يىلان ۋىشىلداپ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ، دەم تارتىپ كېلىۋاتقۇدەك، دەقىيانۇس قىلىچتىكى ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ يىلاننى بىر چاپقان ئىكەن. يىلان ئىككى پارچە بولۇپ ئۆلۈپتۇ.

دەقىيانۇس ئالدىغا يەنە ئۈچ قەدەم مېڭىپتىكەن، يوغان خورازدەك كېلىدىغان بىر چايان قۇيرۇقىنى دىڭگايتىپ، چاقىمەن دەپ كېلىۋاتقۇدەك. دەقىيانۇس قىلىچقا پۈتۈلگەن ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ چايانىنى بىر چاپقان ئىكەن، قۇيرۇقىنى كېسىپ تاشلاپتۇ. دەقىيانۇس يەنە بىرنى چاپقان ئىكەن، پۈتنى كېسىپ تاشلاپتۇ. چايان ئۆلمەي يەنە ئالدىغا كېلىۋاتقۇدەك. دەقىيانۇس بارلىق كۈچىنى يىغىپ ئۈچىنچى قېتىم چاپقان ئىكەن، چايانىنىڭ بېشىنى ئۈزۈپ تاشلاپتۇ، چايان ئۆلۈپتۇ.

دەقىيانۇس ئالدىغا ئۈچ قەدەم مېڭىپتىكەن، ئالدى تەرەپتىن بىر يورۇق كۆرۈنۈپتۇ. ئۇ يورۇقنى كۆزلەپ مېڭىپتۇ. ئالدىغا ئادەم پاتقۇدەك بىر تۆشۈك ئۇچراپتۇ. ئۇ تۆشۈكتىن تەستە ئېچىگە كىرسە تۆشۈكنىڭ ئىچى بىر يوغان ئۆڭكۇر ئىكەن. دەقىيانۇس قارىسا ئۆڭكۇرنىڭ ئىچىدە تاشقا ئايلانىغان بىر قىز

تۇرغۇدەك.

دەقىيانۇس ھېلىقى كومزەكتىن چىققان ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپتىكەن، قىزىنىڭ كۆزىگە جان كىرىپتۇ. كۆزى پاللىدە ئېچىلىپ ئۆڭكۇرنىڭ ئىچى كۈندۈزدەك يورۇپ كېتىپتۇ. دەقىيانۇس ئىككىنچى قېتىمدا قولىدىكى قېلىچقا پۈتۈلگەن ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپتىكەن. قىزىنىڭ بېشىغا جان كىرىپ زۇۋانغا كەپتۇ. قىز:

— ئەي شەپقەتلىك باھادىر يىگىت ئۆزىڭىز كىم بولىسىز؟ دەپ سوراپتۇ.

— تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن سىزنى قۇتقۇزغىلى كەلگەن دەقىيانۇس بولىمەن، — دەپتۇ دەقىيانۇس.

— سىز ئۆزىڭىز كىم بولىسىز؟ — قىزدىن سوراپتۇ دەقىيانۇس.

— مەن ھاسا شەھىرىنىڭ پادىشاھى قاراخانىنىڭ قىزى مەلىكە يۈلتۇز بولىمەن. مېنى يەكچەشمە ئەھرەمەن دېۋە ئوغرىلاپ ئەپكېلىپ مۇشۇ ئۆڭكۇرگە بەنت قىلىۋەتكىنىگە مىڭ يىل بولدى. ھازىر يەكچەشمە ئەھرەمەن ئۇخلاۋاتىدۇ. ئۇ يەنە ئۈچ كۈندىن كېيىن ئويغىنىدۇ. سىز ھازىرلا ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قېنىنى بوينۇمىنىڭ تۆۋەينىگە سۈرتسىڭىز تېنىمگە جان كىرىدۇ. مەن سىزگە نۇسرەت تىلەيمەن باتۇر دەقىيانۇس، — دەپتۇ قىز.

دەقىيانۇس ئىچكىرىگە كىرىپ قارىسا ئاجايىپ بەھەيۋەت بىر دېۋە ئۇخلاپ ياتقۇدەك.

دەقىيانۇس دېۋىگە قاراپ تېنى شۇركىنىپ كەينىگە نەچچە قەدەم چېكىنىپ كېتىپتۇ. بىراق، ھېلىقى تاشقا ئايلانغان مەلىكە يۈلتۇز كۆز ئالدىغا كېلىپ بىر غەيرەتكە كەپتۇ ـ دە، قىلىچتىكى ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ دېۋىنى بىر چاپقان ئىكەن. قوش ئىشىكنىڭ بىر قانىتىدەك كېلىدىغان بىر قۇلقىنى كېسىپ تاشلاپتۇ. دېۋە ئەھرەمەن ئويغىنىپ كېتىپتۇ:

— هوي نېمه بولدى. ئوڭ قولىنقىم چۈمۈله چاققاندەك ئاغرىيدىغۇ، — دېگۈدەك.

دەقىيانۇس قىلىچ بىلەن يەنە بىرنى چاپقان ئىكەن، دۈشمەنلىك سول قولىنقىنى كېسىپ تاشلاپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەھرەمەن پۈتۈن-لەي ئويغىنىپ كېتىپتۇ. ئۇ:

— مېنى ئۇخلاتماي ماڭا چاقچاق قىلىۋاتقان قايسىڭ؟ دەپ بىر ۋارقىرىغان ئىكەن، ئۆڭكۈرنىڭ ئىچى گۈلدۈرماما گۈلدۈر-لىگەندەك زىلزىلىگە كېلىپ تورۇستىن، يان تاملاردىن شۇرقە-راپ، تۈپا قويۇلۇشقا باشلاپتۇ.

دەقىيانۇس قىلىچتىكى ئايەتنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ قىلىچنى كۆتۈرگەن پېتى:

— بۇگۈن سېنى ئۆلتۈرۈپ جېنىڭنى ئالغىلى كەلدىم، — دەپ ۋارقىرىغان پېتى ئەھرەمەنگە ھۇجۇم باشلاپتۇ.

ئەھرەمەن قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپتۇ. ئۇ ئاغزىدىن ئوت چېچىپ دەقىيانۇسنى ئوت دېڭىزى ئىچىدە قالدۇرۇپتۇ. ئوتتا چاچلىرى قويقىلىنىپ، كىيىملىرى كۆيگەن دەقىيانۇس قىلىچتىكى ھېكمەتلىك سۆزنى يەتتە قېتىم ئوقۇپتىكەن، ئوت ئۆچۈپتۇ.

ئەھرەمەن ئاغزىدىن سۇ چېچىشقا باشلاپتۇ. ئۆڭكۈرنىڭ ئىچى سۇغا توشۇپ دەقىيانۇس سۇدا تۇنجۇقۇپ ئۆلگىلى تاس قاپتۇ. ئۇ قىلىچتىكى ئايەتنى يەتتە قېتىم ئوقۇپ پۈتمەنلىك ئاستىغا بىر سانجىپتىكەن، يوغان بىر تۆشۈك ئېچىلىپ بارلىق سۇ تۆشۈككە ئېقىپ كىرىپ كېتىپتۇ. ئۆڭكۈرنىڭ ئىچى قۇرۇپ قاپتۇ. ئەھ-رەمەن بىر قەستى تارمار بولسا يەنە بىر قەستىنى ئىشقا سېلىپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپتۇ.

دەقىيانۇس ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز ئېلىشىپ ئەھرەمەننىڭ ئىككى قولىنى چېپىپ تاشلاپتۇ. ئاخىردا ئەھرەمەننىڭ پېشانە-سىدىكى پىيالىدەك كۆزىگە قىلىچنى بىر تېققان ئىكەن، دۈشە

ئەھرەمەن دەھشەتلىك ھۆركىرەپ يېقىلىپ چۈشۈپ ئۆلۈپتۇ.

دەقىيانۇس دەرھال ئەھرەمەننىڭ كۆزىدىن ئاققان قاننى مەلىكە يۇلتۇزنىڭ بەدىنىگە سۈرگەن ئىكەن، مەلىكىگە ئاستا - ئاستا جان كىرىشكە باشلاپتۇ.

بەدىنىگە تولۇق جان كىرىپ بولغان مەلىكە يۇلتۇز:

— رەھمەت سىزگە باتۇر دەقىيانۇس، ئەمدى مەن بىلەن يۈرۈڭ، — دەپتۇ.

دەقىيانۇس مەلىكىنىڭ كەينىدىن مېڭىپ ئۆڭكۈرگە تۈتاش كەتكەن ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان بىر غاردىن ئۆتۈپ كەتكەن بىر مەيدانغا چىقىپ قاپتۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا ھەيۋەتلىك بىر ساراي تۇرغۇدەك. مەلىكە يۇلتۇز دەقىيانۇسقا ساراي دەرۋازىسىنىڭ ئاچقۇچىنى بېرىپتۇ. ئۇ:

— مانا بۇ دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچى. دەرۋازىنى ئېچىپ سارايغا كىرسىڭىز، قىرىق بىر ئۆي بار. مانا بۇلار ئاشۇ ئۆيلەرنىڭ ئاچقۇچلىرى دەپ قىرىق بىر ئاچقۇچنى دەقىيانۇسقا تۇتقۇزۇپ قويۇپتۇ.

مەلىكە يۇلتۇز:

— بۇ ساراي ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى جىمىكى دەپنە - دۇنيا، بايلىق سىزنىڭ. سىزگە كۆپ رەھمەت. مەن دەرھال بۇ يەردىن كەتمىسەم بولمايدۇ، خەير - خوش! — دەپ كەينىگە قايتىپتۇ.

دەقىيانۇس سارايىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ ئىچىگە كىرىپتۇ. ساراي ئىچىدە ئىشىكلىرى قۇلۇپلاقلىق قىرىق بىر ئۆي تۇرغۇدەك. ئۇ بىرىنچى ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ كىرسە ئۆينىڭ ئىچى كۈموش بىلەن لىق تولغان ئىكەن. ئىككىنچى ئۆينى ئاچسا ئۆينىڭ ئىچى لېمۇلىق ئالتۇن بىلەن تولغان ئىكەن. ئۈچىنچى ئۆينى ئاچسا ئۇنىڭ ئىچى جاۋاھىرات، گۆھەرلەر بىلەن تولغان ئىكەن. دەقىيانۇس قالغان ئوتتۇز سەككىز ئۆينىڭ ئىشىكىنى بىر - بىرلەپ ئېچىپ كۆرۈپتۇ. ھەممە ئۆيلەر ئالتۇن -

كۆموش، جاۋاھىرات، گۆھەرلەر بىلەن تولغان ئىكەن.

دەقىيانۇس بۇنچىۋالا جىق بايلىقنى نەگە ۋە قانداق ئىشلىتىشنى ئويلا ـ ئويلا بېشى قېتىپ كېتىپتۇ. ئاخىرى ئىشكىلەرنى سولاپ، دەرۋازىنى ئېتىپ كەينىگە يېنىپتۇ. ئۇ ئۆيىگە كىلىپ قاتتىق ھېرىپ ـ چارچاپ كەتكەچكە بىر كېچە ـ كۈندۈز ئۇخلاپتۇ.

دەقىيانۇس ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ جامائەتكە جاكارلاپتۇ:

— مەن بۇگۈندىن باشلاپ بىر كاتتا شەھەر بىنا قىلماقچىمەن. كىمدە ـ كىم شەھەر بىنا قىلىشقا قاتناشسا كۈنلىكىگە بىر تىللا[1] بېرىمەن.

دەقىيانۇسنىڭ جاكارىنى ئاڭلىغان ئادەملەر يۈرت ـ يۇرتلاردىن كىلىپ شەھەر سىلىشقا قاتنىشىپتۇ. نەچچە تۈمەن ئادەم شەھەر سىپىلىنى سوقسا، نەچچە تۈمەن ئادەم پادىشاھ ئوردىسىنى ساپتۇ. نەچچە تۈمەن ئادەم قەلئە، قورغانلار سالسا، نەچچە تۈمەن ئادەم پۇقرالار ئولتۇرىدىغان ئۆيلەرنى ساپتۇ. يەنە شەھەر ئىچىدە نۇرغۇن ـ نۇرغۇن دۇكانلار، ئىبادەتخانىلار، سارايلارنى بىنا قىلىپتۇ. يەنە نەچچە تۈمەن ئادەم ئۆستەڭ چېپىپ شەھەرگە سۇ باشلاپ كەپتۇ.

دەقىيانۇس ئىش ئۈستىدە تۇرۇپ شەھەر سىلىنىۋاتقان جايلاردىن بىردەمدۇ ئايرىلماپتۇ. شۇنداق بىر رىۋايەتتە ئالتە ئاي، يەنە بىر رىۋايەتتە ئۇچ يىلدا دەقىيانۇس شەھىرىنى بىنا قىلىپ بولغان ئىكەن.

شەھەر پۈتكەندىن كېيىن دەقىيانۇس سالغان ئولتۇراق ئۆيلەرنى ئۆز يۇرتداشلىرىغا ھەقسىز تەقسىم قىلىپ بېرىپتۇدەك. شەھەر بىنا قىلىشقا قاتناشقان ھەربىر ئادەمگە ئۆمۇر بويى خەجلىسە يېتىپ ئاشقۇدەك ئالتۇن، كۆموش ئىنئام قىلىپتۇدەك.

---

① تىللا — ئالتۇن پۇل.

دەقىيانۇسنىڭ مۇنداق مەرت، سېخىيلىكى، ئادالەتپەرۋەر، خەلقپەرۋەرلىكى ئۈنىڭ يۈرتداشلىرىنىلا قايىل قىلىپ قالماستىن قوشنا ئەللەردىن كەلگەن ئىشلەمچىلەرنىمۇ قاتتىق تەسىرلەندۈرۈپتۇ. ئۇلار ھەممىسى بىرلىشىپ دەقىيانۇسنى ئۆزلىرىگە پادىشاھ قىلىپ سايلاپ ئالتۇن تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

دەقىيانۇس پادىشاھ بولغاندىن كېيىن شەھىرىگە ئىدىقۇت (بەخت ـ سائادەتلىك شەھەر) دەپ نام بېرىپتۇ.

.....

مېنىن شاھ بۇۋاي سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى.

مەخسۇت مۇھتى چىنىگە ئىسسىق چاي قۇيۇپ:

— چاي ئىچسىلە مېنىن شاھ ئاكا ـ دېدى.

مېنىن شاھ ئۇسسۇزلۇقنى ئىچىپ يۆتىلى بېسىلدى.

مەخسۇت مۇھتى:

— تاماق بەك ئوخشاپتۇ. دەقىيانۇس رىۋايىتىنىمۇ ناھايىتى تولۇق، ياخشى سۆزلەپ بەردىلە، ئۆزلەگە كۆپ رەھمەت، بىز يانايلى، — مەخسۇت مۇھتى شۇنداق دەپ ئورنىدىن تۇردى.

ئابدۇخالىققا دەقىيانۇسنىڭ ئىلىم ئىگىلەش يولىدىكى جاپا ـ مۇشكۈللەرنى قەيسەرلىك بىلەن يېڭىپ ئۆلۈم خەۋپىدىن قورقماي ئىلىم ئۆگەنگەنلىكى ئالاھىدە قاتتىق تەسىر قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ سەبىي قەلبىدە يېڭى ئىنتىلىشلار قوزغىلىپ، ساماۋى ئىستەكلەر ئۇنى ھاياجانلاندۇرۇشقا باشلىغان ئىدى. ئۇ مېنىن شاھ بۇۋايغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ خوشلاشتى ـ دە، ھەممىنىڭ كەينىدىن پەيتۇنغا چىقتى.

چاقىرىلمىغان مېھمان

مەخسۇت مۇھىتى ئىككى مېھمىنى — ئابدۇراخمان مەخسۇم ۋە ئابدۇخالىق بىلەن كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇپ قوللىرىنى ئېرىتىۋاتقاندا ئىشىكتە دۇگامەت پەيدا بولدى.

— ھە دۇگامەت نېمە گەپ؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھىتى.

— ئىشىكتە بىر ئورۇس ئۆزلە بىلەن كۆرۈشسەم دەپ تۇرۇپتۇ، — دېدى دۇگامەت.

— بۇ چاقىرىلمىغان مېھمان كەلگەي بولغاي، بوپتۇ كىرسۇن، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

بىر دەمدىن كېيىن ئىشىك يېنىك چېكىلدى، مەخسۇت مۇھىتى:

— مەرھەمەت، پاژالۇيتسا[1] — دېدى ئۇنلۇك.

ئىشىك ئېچىلدى. ئۆيگە ئىۋان فىيودورۇۋىچ ئولدىنبۇرگ قولىدا بىر كىچىك سەپەر سومكىسى كۆتۈرگەن ھالدا كىردى. ئۇ:

— ياخشىمۇ سىز، زدراستۋۇيتې، — دېگىنىچە ئوڭ قولىنى سۇنۇپ مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

مەخسۇت مۇھىتى ئورنىدىن تۇرۇپ:

— كېلىڭ ئىۋان فىيودورۇۋىچ، — دەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

مەخسۇت مۇھىتى ئولدىنبۇرگقا تىكىلىپ قاراپ ئۇلۇغ — كىچىك تىنىپ قويۇپ دېدى:

---

① پاژالۇيتسا - مەرھەمەت (رۇسچە)

— بىزدە «مېھمان ئۇلۇغ، مېھمان كەلگىنى ئامەت كەلگەنى»، دېگەن ئاتالار سۆزى بار. سىز بىزگە ئامەت ئەمەس، ئاپەت ئېلىپ كەلسىڭىزمۇ، بەربىر مېھمان — دە، مەرھەمەت ئېيتىڭ.

ئولدىنبۇرگ ئايىغىنى سېلىپ تۆرگە چىقىپ ئابدۇخالىقنىڭ قېشىدا ئولتۇردى.

داستىخاننى يېغىشتۇرغىلى خىزمەتكار كىردى.

مەخسۇت مۇھىتى سورىدى:

— ئاش بارمۇ؟

بار.

— مېھمانغا ئاش كەلتۈرگىن.

مەخسۇت مۇھىتى ئولدىنبۇرگقا قاراپ:

— بىز تېخى يېڭىلا غىزالىنىپ بولدۇق. سىزگە غىزا ئېلىپ كىرسۇن، — دېدى.

ئولدىنبۇرگ:

— رەھمەت مۇھىتوف ئەپەندى. بىراق مەن قولۇمنى يۇيۇۋېتەي، — دېدى.

— مېھمانغا سۇ ئەكەل، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

خىزمەتكار ئاپتوۋا بىلەن چىلاپچىنى كۆتۈرۈپ ئولدىنبۇرگنىڭ ئالدىغا كېلىپ قولىغا سۇ بەردى. ئولدىنبۇرگ قولىنى لۆڭگىدە ئېرتىپ بولۇپ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

شۇ ئاردا يەنە بىر خىزمەتكار ئۈستىگە يوغان بىر پارچە گۆش بېسىلغان هور چىقىپ تۇرغان پولودىن بىر تاۋاق ئېلىپ كىرىپ مېھماننىڭ ئالدىغا قويدى. مېھمان يېنىدىن بەكسىنى چىقىرىپ پولونىڭ ئۈستىدىكى گۆشنى نانىنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ ئۇششاق توغرىدى. گۆشنى توغراپ بولۇپ پولونىڭ ئۈستىگە تۆكتى. ئۇ ساھىبخان بىلەن ئىككى مېھمانغا قاراپ تاۋاقنى شەرەت قىلىپ:

— مەرھەمەت، — دېدى.

— سىز ئېلىۋېرىڭ ئىۋان فىيودورۇۋىچ، — دېدى مەخسۇت مۇھتى.

مەخسۇت مۇھتى ئولدىنبۇرگنىڭ ئۆزى روسىيىدە تولا كۆرگەن رۇسلارغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرىنى بىلىدىغانلىقىغا قاراپ شىنجاڭغا كەلگىلى خېلى ئۇزاق بولغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدى.

— ئولدىنبۇرگ ئەپەندى. سىز شىنجاڭغا كەلگىلى ئۇزاق بولدىمۇ — قانداق؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھتى.

ئولدىنبۇرگ پولونى ئىشتىما بىلەن يەۋېتىپ جاۋاب بەردى:

— ئەمدى بىر ئاي بولدى.

— بۇرۇن كەلگەنمۇ؟

— ياق، بۇ مېنىڭ شىنجاڭغا تۇنجى كېلىشىم.

مەخسۇت مۇھتى بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

ئولدىنبۇرگ ئۆزى توغرىسىدا سۆزلەشكە باشلىدى:

— مېنىڭ ئاتام روسىيىنىڭ ئورۇنبۇرگ شەھىرىدىن. ئۇ ھەربىيدە ئوفىتسېر بولۇپ بۇنىڭدىن ئەللىك نەچچە يىل بۇرۇن تاشكەنتكە بارغانىكەن. كېيىن ئۇ تاشكەنتتە بىر تاتار قىزنى ياخشى كۆرۈپ قېلىپ ئۇنىڭ بىلەن توي قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تاشكەنتتە تۇرۇپ قاپتۇ. كېيىن مەن تۇغۇلۇپتىمەن. مەن تاشكەنتتە ئۆزبېك بالىلىرىنىڭ ئىچىدە چوڭ بولغان. ئۆزبېكچە ئىپتىدائىي (باشلانغۇچ) مەكتەپتە ئوقۇغان. شۇڭا سىلەرنىڭ تىلىڭلارنمۇ بىلىمەن. مەن ئون ئىككى ياشقا كىرگەندە ئاتام بىزنى ئېلىپ روسىيىگە قايتتى. ئۇ موسكۋادا بىر ئەمەلگە تەينىلەنگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئوتتۇرا مەكتەپنى موسكۋادا رۇسچە پۈتكۈزدۇم. كېيىن موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ فاكولتېتىنى پۈتكۈزدۇم. مېنىڭ ئۆگىنىش نەتىجەم ئالاھىدە ياخشى بولغاچقا مەشھۇر ئاكادېمىك تۇركولوگ، ئۇيغۇرشۇناس ئالىم رادلوپ مېنى پېتىربۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرقشۇناسلىق ئاسپى-

رانتۇرىيىسىدە ئىككى يىل ئوقۇشقا تونۇشتۇردى. مەن ئۇ يەردە ئىككى يىللىق ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇستازىم رادلۇپ مېنى روسىيە پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ئۆزى بىلەن بىرگە ئىشلەشنى تەكـ لىپ قىلدى. مەن يېڭى خىزمەت ئورنۇمدا ئۇستازىم رادلۇپ، مالۇپلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە مەخسۇس ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدىم. مەن روسىيە پەنلەر ئاكادېمىيىـ سىدە ئىشلەۋاتقىنىمغا يەتتە يىل بولدى. بۇ يىل مەن مۇھىم بىر تەتقىقات تېمىسىنى ئورۇنداش ئۈچۈن تۇرپانغا كەلدىم.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

ئولدىنبۇرگ بېشىنى لىڭشىتىپ «شۇنداق» دەپ تاۋاققا قول سىلىپ پولو يېيىشنى داۋام قىلدى.

ئۆي ئىچى جىمجىتلىققا چۆكتى. بىر پەستىن كېيىن ئولـ دىنبۇرگ پولونى يەپ بولۇپ تاۋاقنى قۇرۇقداپ قويدى.

— بەرگەن تامىقىڭىزغا رەھمەت، مۇھىتۇق ئەپەندى، — دېدى ئولدىنبۇرگ كۈلۈمسىرەپ.

مەخسۇت مۇھىتى ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئولدىنبۇرگقا جىدـ دىي تەرىزدە قاراپ:

— ئەمدى ئەپەندى سىز بىلەن سۆزلىشىدىغان گەپ قالمىدـ غۇ دەيمەن. مەرھەمەت، پاژالۇيتسا، — دېدى ئىشىكنى كۆرسىتىپ.

ئولدىنبۇرگ ئولتۇرغان ئورنىدىن قىمىرلىمىدى. ئۇ ئېغىر بېسىقلىق بىلەن:

— مۇھىتۇق ئەپەندى، مەن شىنجاڭغا كېلىپ سىلەر ئۇيـ غۇرلاردىن تۇنجى ئۇچرانقان تەربىيە كۆرگەن، مەدەنىيەتلىك ئا‌ـ دەم سىز بولىسىز. مەن بىر ئىلمىي خادىم. مەندە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىشتىن باشقا غەيرىي مۇددىئا يوق. بىز بەزى نۇقتىلار ئۈستىدە ئازراق سۆزلەشسەك. سىز ماڭا يەنە يېرىم سائەت، بولسا بىر سائەت ۋاقىت بەرسىڭىز، — دېدى

ئۆتۈنگەن ھالدا يالۋۇرۇپ:

ئابدۇخالىق ئۆز يېنىدا ئولتۇرغان بۇ ئادەمگە قاراپ: «ئۆيـ
دىن چىق دېسەمۇ ئىزا تارتماي ئولتۇرىدىغۇ، نېمە گەپنى باردۇ.
مەنمۇ بىر ئاڭلايچۇ، دەپ ئويلىدى.

مەخسۇت مۇھىتى ئامالسىز ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ
ئولدىنبۇرگا قاراپ:

— قۇلىقىم سىزدە ئەپەندى، — دېدى.

— مەن شىنجاڭغا كېلىپلا بىر نۇقتىغا دىققەت قىلدىم، —
دېدى ئولدىنبۇرگ گەپنى داۋام قىلىپ، — سىلەر ئۆزۈڭلەرنى
ئىلىلىق، ئۇرۇمچىلىك، تۇرپانلىق، قەشقەرلىك، خوتەنلىك،
ئالتە شەھەرلىك دەپ ئاتايدىكەنسىلەر. بۇنىڭدىن قارىغاندا سىلەر-
دە بىر ئومۇمىي مىللەت نامىمۇ يوقالغىلى باشلاپتۇ. بۇ سىلەرنىڭ
بېشىڭلارغا كەلگەن ئۇچ تۆت يۈز يىللىق تارىخىي پاجىئەلەرنىڭ
مۇقەررەر ئاقىۋىتى. گەپنىڭ راستىنى ئېيتقاندا سىلەر ئۇيغۇرلار
ئۆزاق قەدىمىي زاماندا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە ئۇلۇغ ھەسسە
قوشقان قەدىمىي مىللەت. مەن ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن شۇنى
ئېتىراپ قىلىمەنكى بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئورمانلىقلاردا، كە-
پىلەردە ئىپتىدائىي (باشلانغۇچ) تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان چاغلاردا
سىلەرنىڭ ئەجدادلىرىڭلار ئاللىبۇرۇن سۇنىلىزاتسىيىلىك (مە-
دەنىيەتلىك) دەۋرىگە قەدەم قويۇپ يارغول شەھىرى، ئىدىقۇت
شەھىرى، بەشبالىقتەك دۇنياۋى چوڭ شەھەرلەرنى قۇرغان، ئال-
لىبۇرۇنلا ئېلىپبەلىك يېزىقنى ئىگە بولۇپ كىتابلارنى يازغان،
مىق مەتبە، قەغەز كەشىپ قىلىپ تۇم تۇم كىتابلارنى نەشر
قىلىپ تارقاتقانىدى. تۇرپان شۇ زامانلاردا يېپەك يولىدا چاقنىغان
بىر مەرۋايىتتەك پارلاق مەدەنىيەت نۇرلىرىنى چاچقانىدى. بۇ
قۇرۇق گەپ ئەمەس. مەن سىلەرگە پاكىتنى كۆرسىتەي، —
ئولدىنبۇرگ شۇنداق دەپ يېنىدىكى سومكىسىنى ئېچىپ بىر
تۇگۇنچەكنى چىقاردى. ئۇ تۇگۇنچەكنى يېشىپ ئىچىدىكى نەرسە-

نى مەخسۇت مۇھتى، ئابدۇخالىق، ئابدۇراخمان مەخسۇمغا كۆرسەتتى. لاتىنلىك ئىچىدە چوڭ نان جىگىسىدەك چوڭلۇقتا، ئۇزۇنچاق، تۆت قىرلىق كەلگەن سارغىيىپ، قاردىاپ كەتكەن ياغاچ پارچىلىرى تۇراتتى.

— بۇ نېمە؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھتى ئانچە ئىرەن قىلماي.

— بۇ بىر تولىمۇ قىممەتلىك گۆھەر مۇھتۇق ئەپەندى. مەن بۇنى سىزنىڭ پۇتكۇل بايلىقىڭىزغا تېگىشمەيمەن، — دېدى ئولدىنبۇرگ كۈلۈپ تۇرۇپ.

مەخسۇت مۇھتى سەل جىددىيلىشىپ:

— چاقچاق قىلمۇاتامايدىغانسىز ئەپەندى، — دېدى.

ئولدىنبۇرگ ئىككى مۇرىسىنى قىسىپ قويۇپ:

— سىز ماڭا يېرىم سائەتلا ۋاقىت بەرگەن تۇرسىڭىز، چاقچاققا نەدە ۋاقىت يەتسۇن؟ — دېدى ئولدىنبۇرگ.

— بۇ زادى نېمە؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھتى.

— بۇ كىتاب بېسىشتا باسما زاۋۇتتا ئىشلىتىدىغان نابۇر. بۇنى تاتارلار ھەرپ نۇسخىسى دەيدۇ — دېدى ئولدىنبۇرگ چۈشەندۈرۈپ.

— بۇنى نەدىن ئالدىڭىز؟ — مەخسۇت مۇھتى ئورنىدىن تۇرۇپ ئولدىنبۇرگنىڭ يېنىغا كەلدى.

— بۇنى ئەتىگەندە ئىدىقۇت قەدىمىي شەھىرىدىكى ھېلىقى سىز مەن بىلەن كۆرۈشكەن ئۆينىڭ ئىچىدىن تاپتىم. بۇنىڭغا ئوخشاش ياغاچ نابۇردىن ئىككى ساندۇق چىقتى دەڭا — دېدى ئولدىنبۇرگ خۇشاللىقىنى باسالماي.

مەخسۇت مۇھتى ئويلىنىپ قالدى.

ئابدۇخالىق بۇ ياغاچ ھەرپ نۇسخىلىرىغا قىزىقىپ قالدى. ئۇ ئولدىنبۇرگنىڭ ئالدىدىكى لاتا ئىچىدە تۇرغان نابۇردىن بىرنى ئېلىپ قاراپ ھېچنېمىنى پەرق ئېتەلمەي جايىغا تاشلاپ قويدى.

بىر هازادىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتى:

— دېمەك نەچچە مىڭ يىل بۇرۇنلا بىزنىڭ ئاتا — بوۋىلىرىمىز ئىدىقۇت شەھىرىدە باسما زاۋۇتلارنى قۇرۇپ كىتاب-لارنى باسقانىكەن، — دە، ياپىرىم بۇ كارامەتلەرنى كۆرۈڭ — دېدى مەخسۇت مۇھىتى هاياجانلىنىپ.

ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئابدۇخالىق لاتىدىكى ياغاچ هەرپ نۇسخىلىرىنى قايتا ئېلىپ قاراشقا باشلىدى.

— گېپىڭىز ئورۇنلۇق ئەپەندى، — دېدى ئولدىنبۇرگ گەپ-پىنى داۋام قىلىپ، — بۇ نابۇرلارنىڭ ياغاچتىن ياسالغىنىغا هەمدە بۇنىڭدىكى هەرپ شەكلىدىن قارىغاندا هۆكۈم قىلىشقا بولا-دۇكى — ئۇيغۇرلاردا مەتبەئە تېخنىكىسى ياۋروپادىن بىر نەچچە ئەسىر بۇرۇن، هەتتا ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك بىلەن بىر دەۋردە مەي-دانغا كەلگەن دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. شۇنىسى ناهايىتى ئېنىقكى — شۇ چاغدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاشۇ باسما زاۋۇتلىرىدا ئىشلەيدە-غان تېخنىك ئىشچىلىرى بولغان. باسما زاۋۇتلار باسىدىغان كە-تابلارنى يازىدىغان ئالىم، ئەدىب يازغۇچىلىرى، رېداكتورلىرى[1] بولغان. باسما زاۋۇتلار ئىشلىتىدىغان قەغەزلەرنى ياسايدىغان قەغەزچىلىك زاۋۇتلىرى، كارخانىلىرى بولغان. ئۇلاردا ئىشلە-يدىغان مەلىكىلىك ئىشچىلار، تېخنىكلار نەدىن كەلگەن؟ ئۇلار ئۇلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرىدىغان مەكتەپلەردىن كەلگەن. دې-مەك ئاشۇ زور قوشۇننى يېتىشتۇرىدىغان بىر يۇرۇش مائارىپ قۇرۇلمىسى، مەكتەپلەر بارلىققا كەلگەن. مەكتەپلەردە ئوقۇغۇ-چىلارنى تەربىيىلەيدىغان ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى بولغان. بۇ كە-چىككىنە ياغاچ نابۇرلار قەدىمكى تۇرپاننىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيە-تىگە قوشقان ئالەمشۇمۇل تۆھپىسىنىڭ تارىخىي پاكىتى بولۇپ قولىمىزدا تۇرۇپتۇ. بۇنى هېچقانداق بىر ئادەم ئىنكار قىلالمايـ

---

① رېداكتور — مۇھەررىر (رۇسچە)

دۇ. مەن بۇنى پۈتۈن دۇنياغا جاكارلايمەن.

ئولدىنبۇرگ سۆزلەشتىن توختاپ مەخسۇت مۇھىتى ۋە قېشىدا ئولتۇرغان ئۇماق ئابدۇخالىققا قاراپ قويدى. مەخسۇت مۇھىتى ھايا‌جان بىلەن ياغاچ ھەرپ شەكىللىرىنى قولىغا ئېلىپ خۇددى قىممەتلىك گۆھەرگە قارىغاندەك ئىنچىكىلەپ زەن قويۇپ قاراشقا باشلىدى.

— قەغەز بارمۇ؟ — دېدى ئولدىنبۇرگ.

مەخسۇت مۇھىتى ئىشكابىدىن بىر نەچچە ۋاراق قەغەز ئېلىپ ئولدىنبۇرگقا سۇندى. ئولدىنبۇرگ سومكىسىدىن بىر قەلەي قۇتنى چىقىرىپ ئاغزىنى ئاچتى. ئۇنىڭ ئىچىدە قىزىل سۇرۇق بار ئىدى. ئۇ لاتىدىكى ياغاچ نابۇردىن بىرنى ئېلىپ قۇتىدىكى سۇرۇقتا پاتۇرۇپ ئېلىپ ئاق قەغەزگە باستى.

— مانا قاراڭلار، — دېدى ئولدىنبۇرگ يېنىدا ئولتۇرغانلارغا قەغەزگە ئىزى چىققان قىزىل شەكىلنى كۆرسىتىپ، — بۇ قەدىمكى ئۇرخۇن ئۇيغۇر يېزىقى ئالفاۋىتىدىكى[1] بىر ھەرپىنىڭ شەكلى. ئۇرخۇن ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۇيغۇرلار بۇنىڭدىن 1500 يىل بۇرۇن قوللىنىشقا باشلىغان.

مەخسۇت مۇھىتى ئۆزىنى بېسىۋېلىپ ئولدىنبۇرگدىن سورىدى:

— بۇ ياغاچ نابۇرلارنى سىز نېمە قىلماقچى؟

— مەن بۇنى روسىيىگە ئېلىپ كېتىمەن. موسكۋا مۇزېيىغا تاپشۇرۇپ بېرىمەن. مەن بۇنى تەتقىق قىلىپ ئىلمىي ماقالە، كىتاب يېزىشىم مۇمكىن. مۇھىتۇف ئەپەندى بۇ نابۇرلار بۇ يەردە ئاشۇ كونا خارابە ئىچىدە كۆمۈلۈپ ياتقۇەرسە زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن چىرىپ تۈگىمەمدۇ؟ موسكۋا مۇزېيخانىسى بۇ بۇيۇملارنى بىخەتەر ساقلايدۇ، — دېدى ئولدىنبۇرگ. مەخسۇت مۇھىتى قايتىنى تۇرۇپ نېمىنىدۇ ئويلاپ ئۇنچىقمىدى. بىر ھازادىن كېيىن

---

① ئالفاۋىت — ئېلىپبە.

يىن ئۇ:

— ئولدىنبۇرگ ئەپەندى ئەجرىڭىزگە سىز رازى بولغىدەك ھەق بېرەي. ئۇلۇغ ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان بۇ تەۋەررۈك يادىكارلىقلارنى ماڭا تاپشۇرۇڭ، مەن ساقلايمەن، — دېدى قەتئىيلىك بىلەن.

ئولدىنبۇرگ بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۈلۈپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ جىددىي تەرىزدە دېدى:

— بۇ گېپىڭىز ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق مۇھىتۇق ئەپەندى. بىراق شۇنى سوراپ باقايكى سىلەرنىڭ شىنجاڭدا بىرەر مۇزېي بارمۇ؟

— يوق، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى.

— بىرەر ئىلمىي تەتقىقات ئورنى بارمۇ؟

— يوق.

— ئۇنداقتا سىلەردە باسما زاۋۇت بارمۇ؟

— يوق.

— بىرەر ئىنىستىتۇت ياكى ئۇنىۋېرسىتېت بارمۇ؟

مەخسۇت مۇھىتى بۇ سوئالغا دەماللىققا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي يۈزى ۋاللىدە قىزاردى. ئۇ بېشىنى چايقىدى.

— ئۇرۇمچىدە گىمنازىيە بارمۇ؟

مەخسۇت مۇھىتى يەنە بېشىنى چايقىدى.

— سىز ياشاۋاتقان مۇشۇ ئانا ماكانىڭىز تۇرپاندا ئىپتىدائىي مەكتەپمۇ باردۇر؟ — دېدى ئولدىنبۇرگ سەل جىددىيلىشىپ.

مەخسۇت مۇھىتى چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئېغىر خۇرسىندى، ئۇ غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ۋارقىراپ كەتتى:

— يوق — يوق — يوق! بىزدە مەكتەپ نېمە ئىش قىلسۇن! بىزدە بارى ھازىر نامراتلىق، يوقسۇزلۇق، قالاقلىق، كونىلىق، نادانلىق، خۇراپات، جاھالەت! سوئالىڭىزنى توختىتىڭ ئەپەندى!

ئولدىنبۇرگمۇ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ

قويۇپ سۆزلەپ كەتتى:

تارىختا ئۇيغۇرلار قەدىمكى زامانىدىن تارتىپلا مەدەنىيەتلىك مىللەت دەپ تونۇلغان. مىلادى 847 - يىلى ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقى يىمىرىلگەندىن كېيىن ئۇيغۇرلار پان تېكىننىڭ باشچىلىقىدا ئوچ يولغا بۆلۈنۈپ خېشى كارىدورى ۋە غەربىي يۇرتقا يېتىپ كەلگەن. ئۇلار بۇ جايلاردىكى يەرلىك ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ گەنجۇ (گەڭسۇ) ئۇيغۇر خانلىقى (850 - يىلى قۇرۇلۇپ 1028 - يىلى يىمىرىلگەن) ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى (866 - يىلى قۇرۇلۇپ 1393 - يىلى يىمىرىلگەن) ۋە قاراخانىيلار خانلىقى (880 - يىلى قۇرۇلۇپ 1212 - يىلى يىمىرىلگەن) دىن ئىبارەت ئوچ خانلىقنى قۇرۇپ چىقىپ سەلتەنەت سۈرگەن. مىڭ يىل بۇرۇن دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرغان، باشقىلاردا يوق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى بار بىر ئۇلۇغ مىللەت يېگىرمىنچى ئەسىرگە كېلىپ باشقىلاردا بار نەرسىلەرنىڭ بىرىمۇ يوق، يېڭىچە مائارىپ ۋە مەدەنىيىتى يوق ئېچىنىشلىق ھالغا چۈشۈپ قالاقلىق، قاششاقلىققا مەھكۇم بولۇپ، ھەتتا مىللەت نامىنمۇ ساقلاپ قالالماي قانداقتۇر چەنتۇ[1] دەپ ئاتىلىپ يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قېلىشىدىنمۇ ئېچىنىشلىق پاجىئە بولامدۇ؟

مەخسۇت مۇھىتى بىر چەت ئەللىكنىڭ ئالدىدا بۇنچىلىك قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشىنى پەقەت ئويلىمىغانىدى. ئۇ ئىنتايىن ئېغىر نومۇس ۋە خورلۇققا قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ يەر بۇ يەرنى دەسسەپ ئىشكنى جالاقىدە يېپىپ تالاغا چىقىپ كەتتى.

ئولدىنبۇرگ جايىغا ئولتۇرۇپ ئابدۇراخمان مەخسۇمدىن سورىدى:

— تۇرپاندا راستىنلا ئىپتىدائىي مەكتەپ يوقمۇ؟

---

① چەنتۇ — ئازادلىقتىن بۇرۇن تارىختىكى ئەزگۈچى ھۆكۈمرانلار ئۇيغۇرلارنى شۇنداق ئاتىغان. ئازادلىقتىن كېيىن بۇ ئاتالغۇ ئەمەلدىن قالغان.

— مەخسۇتباي ئۇچ يىل بولدى، تۇرپاندا بىر يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئاچمەن دەپ ناھايىتى جىق جاپا تارتتى، بىراق ھازىرغىچە مەكتەپ ئاچالمىدى، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— نېمىشقا؟ — سورىدى ئولدىنبۇرگ ئەجەپلىنىپ.

— ھۆكۈمەت رۇخسەت قىلمىدى.

— شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمىتى مەكتەپ ئېچىشتەك شۇنداق ياخشى ئىشنى توسايدىغان قانداق ھۆكۈمەت ئۇ؟ ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئەقلىدىن ئازغانلار ئەمەستۇ ـ ھە. ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى. سىلەرنىڭ ھالىڭلار شۇڭا بەك ئېچىنىشلىق ئىكەن ـ دە، ھەي سىلەرگە ناھايىتى ئۇۋال بوپتۇ، — دېدى ئولدىنبۇرگ بېشىنى چايقاپ گېپىنى داۋام قىلدى، — سۇن ياتسىن [1] ئەپەندى جۇڭگودا رېسپوبلىكا ئېلان قىلغاندا خېلى جىق يېڭى گەپلەرنى قىلغان، ھەتتا سىلەرگە ئاپتونومىيە بەرمەكچىمۇ بولغانغۇ؟ سۇن ياتسىنىڭ ئاۋازى تېخى شىنجاڭغا يېتىپ كەلمەپتۇ ـ دە.

ئارىنى جىمجىتلىق باستى. بىر ئازدىن كېيىن ئولدىنبۇرگ ئابدۇخالىققا قاراپ:

— بۇ بالا مەكتەپتە ئوقۇمامدۇ؟ — دېدى.

ئاتىسى جاۋاب بەرگىچە ئابدۇخالىق:

— مەدرىسىدە ئوقۇيمەن، — دېدى.

— مەدرىسە ئوتتۇرا ئەسىردىكى مەكتەپ شەكلىغۇ؟ ئۇ شۇ دەۋرلەردە ئىلغار رول ئوينىغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما ھازىر ئىنسانىيەت 20 ـ ئەسىرگە قەدەم قويغان زامانىمۇ مەدرىسىگە تايىنىۋالغان مىللەتنىڭ تەقدىرى نېمە بولغاي، سىلەر ياۋروپا مىللەتلىرىدىن ئۇچ، تۆت يۇز يىل كېيىن قاپسىلەر، — دېدى ئولدىنبۇرگ ئېچىنىش بىلەن.

ئابدۇخالىق:

---

① سۇن ياتسىن — سۇن جۇڭشەننىڭ رۇسچە تەلەپپۇز قىلىنىشى.

— مەخسۇت ئاكام پەننىي مەكتەپ ئاچسا مەن شۇ مەكتەپتە ئوقۇيمەن، — دېدى قەددىنى رۇسلاپ.

بىر ئازدىن كېيىن ئولدىنبۇرگ:

— مۇھىتۇق كىرمىدى. ئۇنى ئەمدى كۇتۇپ تۇرالمايمەن. سىز بۇ نەرسىنى ئۇنىڭغا بېرىپ قويۇڭ، خاتىرە ئۇچۇن ساقلاپ قويسۇن، — دەپ لاتىغا ئورالغان ياغاچ نابۇرلارنى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا ئۇزاتتى.

ئولدىنبۇرگ ئورنىدىن تۇرۇپ سومكىسىنى ئېلىپ خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئەپچىل يول

مىجىت ھاجى 1912 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ بېشىدا شەمەيدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ يىدە ئۇچ كۈن دەم ئالدى. تۆتىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن مىرزا باي مىجىت ھاجىنى ئۆيىگە مېھمانغا تەكلىپ قىلدى. مىجىت ھاجى پېشىندىن كېيىن پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ مىرزا باينىڭ ئۆيىگە يۈرۈپ كەتتى.

مىرزاباي ئاتۇشلۇق سودىگەر ئىدى. ئۇ تىجارەت بىلەن تۇرۇپانغا كېلىپ تۇرۇپ قالغىلى بىر نەچچە يىللار بولغانىدى. ئۇ يېڭىشەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسى سىرتىدىكى ئىمىنباي ھاجىنىڭ قورۇسىنى سېتىۋېلىپ شۇ يەردە ئولتۇراتتى. مىرزاباي مىجىت ھاجى بىلەن تەڭتۇش ئىدى. ئۇ مىجىت ھاجى، ئەبەيدۇللا شەمەيچى، مەخسۇت مۇھتى، پولاتبايلار بىلەن ھەر يىلى روسىيىگە مال ئېلىپ بېرىپ، ئۇ يەردىن تۇرپاندا بازىرى ئىتتىك ماللارنى ئەكېلىپ سېتىپ تېزلا بېيىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تۇرپاندا ئاتىقى چىققان بايلارنىڭ بىرى بولۇپ قالغانىدى.

مىرزاباي كۆپنى كۆرگەن، ئۇقۇمۇشلۇق، يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان ئادەم ئىدى. مىجىت ھاجى ئۇرۇمچى كوچىسىغا جايلاشقان مىرزاباينىڭ قورۇسغا يېتىپ كەلگەندە دەرۋازا ئالدىدا ئۇنى مىرزاباي كۈتۈۋالدى. قىزغىن سالام سائەتتىن كېيىن مىرزاباي مېھماننى مېھمانخانىغا باشلىدى.

مىجىت ھاجى مېھمانخانىغا سالام بېرىپ كىرگىنىدە تۆردە ئولتۇرۇشقان پولاتباي، ئەبەيدۇللا شەمەيچى، سەمەت ھاجى ۋە ناتونۇش ئادەم، ئىمىنباي ھاجى قاتارلىق مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ سالاملىشىپ كۆرۈشتى. ئىمىنباي ھاجى بىلەن سەمەت

هاجى مىجىت هاجىنى تۆرگە ئۆزلىرىنىڭ قېشىغا تەكلىپ قىلىدى. داستىخان سېلىنىپ نان، مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەكلەر ھەر خىل مۇرابباالر قويۇلغاندىن كېيىن مىرزاباي مېھمانلارنى چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى. مېھمانلار ئۇسسۇزلۇق ئىچىپ مېۋە ـ چېۋىلەرگە ئېغىز تەگكەندىن كېيىن مىرزاباي بىر چەتتە ئولتۇرغان ناتونۇش ئادەمنى مېھمانلارغا تونۇشتۇردى:

— بۇ كىشى مېنىڭ ئاچامنىڭ ئوغلى شېرىپجان قارىم بولىدۇ. ئۆزى غۇلجىدىكى ھۈسەينباي قۇرغان «ھۈنەر كەسىپ مەكتىپى» دە مۇئەللىم بولغان. بىزنى يوقلاپ غۇلجىدىن كەلگىلى بۇگۈن ئۈچ كۈن بولدى. ھەرقايسىلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، تونۇشۇۋېلىش ئۈچۈن بۇ داستىخاننى سالدۇق، قېنى مېھمانلار مەزەلەردىن ئېلىڭلا، — دېدى مىرزاباي تەۋەززۇ بىلەن.

مىجىت ھاجى مېھمانلارنى بىر ـ بىرلەپ شېرىپجانغا تونۇشتۇرۇپ چىقتى.

شۇئارىدا خىزمەتكار كىرىپ چاي داستىخىنىنى يېغىشتۇردى. باشقىدىن داستىخان سېلىپ ھەر بىر مېھمانغا كىچىك بىر سىركايدىن مەزىلىك ئۈگرە ئاش ئېلىپ كىردى. ئۇنىڭدىن كېيىن چوڭ تاۋاقلاردا ئاش مانتا تارتتى. ئاش مانتا يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن لېگەنلەرگە چۈخچا ـ چۈخچا ئېلىنغان گۆش كىردى. گۆشتىن كېيىن بىر چىنىدىن چۆچۈرە، ئۇنىڭدىن كېيىن كاۋاپ ئېلىپ كىردى. داستىخان ناھايىتى مول ئىدى. تاماقتىن كېيىن ئانار، قوغۇن، تاۋۇز كەلتۈرۈلدى. مېھمانلار بىرەر ـ يېرىمدىن ئانار، بىرەر تىلىمدىن قوغۇن، تاۋۇز يەپ ساھىبخانغا رەھمەت ئېيتىپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى.

مىجىت ھاجى شېرىپجاندىن ھۈسەين مۇسابايىۋلار غۇلجىدا قۇرغان خۇرۇم زاۋۇتىنىڭ ئەھۋالىنى سورىۋىدى، سورۇن جانلىنىپ كەتتى.

شېرىپجان ياشلىقىدا ئاتۇش ئېكساقتا ئاكا ـ ئۇكا ھۈسەينـ

باي، باھاۋۇدۇنبايلار 1885 ـ يىلى قۇرغان يېڭىچە پەننىي مەكتەپ «ھۈسەيىن مەكتىپى» دە ئوقۇغانىدى. ئۇ بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن تاغىسى بىلەن ئىلىغا چىقىپ كەتكەن. ئۇ يەردىن روسىيىنىڭ قازان شەھىرىگە بېرىپ ئىككى يىل ئوقۇپ ئىلىغا قايتىپ كەلگەن. ئۇ غۇلجىدا ھۈسەينبايلار 1905 ـ يىلى ئاچقان «ھۈنەر كەسىپ مەكتىپى» دە مۇئەللىم بولغان بىلىملىك ئادەم ئىدى.

— ھۈسەينبايلار ئىشنى يېڭىچە پەننىي مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتۇش ئىلىم ـ مەرىپەت تارقىتىش، ئاقارتىش ئېلىپ بېرىشتىن باشلىغان، — دېدى شېرىپجان مېھمانلارغا ئىلىق نەزىرى بىلەن قاراپ گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئېكسانتىكى «ھۈسەينىيە مەكتىپى» قۇرۇلۇپ تۆت يىلدىن كېيىن ھۈسەينبايلار غۇلجىدا تۇنجى يېڭىچە پەننىي مەكتەپ «ھۈسەينىيە مەكتىپى» نى ئاچقان. ئۇلار خۇرۇم زاۋۇتىنى قۇرۇشتىن تۆت يىل ئاۋۋال «ھۈنەر كەسىپ مەكتىپى» (تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى) نى ئېچىپ خۇرۇم زاۋۇتى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلگىچە ئۇچ قارارىدا 580 ئوقۇغۇچى تەربىيىلىگەن. ئۇلاردىن 200 گە يېقىن ئوقۇغۇچى تاللىنىپ زاۋۇتقا ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنغان.

— خۇرۇم زاۋۇتىنى قۇرۇشتىن بۇرۇن مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتۇپ، زاۋۇتتا ئىشلەيدىغان ئىشچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن گەپ دېسىلە، — دېدى مىجىت ھاجى شېرىپجانغا.

— ئەينى شۇنداق ھاجىكا، — دېدى شېرىپجان گېپىنى داۋام قىلىپ، — خۇرۇم زاۋۇتى بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇن پۈتۈپ رەسمىي ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا زاۋۇت قۇرۇشقا ھۈسەينبايلار جەمئىي 1 مىليون 200 مىڭ سوم ئالتۇن پۇل چىقىم قىپتىكەن. بۇ پۇلنى ئالتۇنغا سۇندۇرساق، 300 مىڭ سەر ئالتۇن بولىدىكەن. ھازىر بۇ زاۋۇت يىلىغا 40 مىڭ پارچە چوڭ تېرە (ئات، كالا تېرىسى)، 600 مىڭ پارچە كىچىك

تېره (قوي، ئۆچكه تېرىسى) نى پىششىقلاپ ئىشلەپچىقىرالايدىغان بولغان. زاۋۇتتا كۆن - خۇرۇم، مەسكاپ، چەم چىگرىن، شاۋرۇن قاتارلىق ئون ئۈچ خىل ئاساسلىق مەھسۇلات، شام، سوپۇن، تۆگمە، يار يېپلىم، ھەر خىل ئاياغ كىيىم، ھەر خىل خۇرۇم چاپان، تاسما، شەپكە، ئىگەر، جابدۇق، ھارۋا جابدۇقلىرى قاتارلىق ئون ئىككى خىل قوشۇمچە مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

بۇ يىل ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى كېڭەيدى. زاۋۇت ئىشچىلىرى كۆپىيىپ 500گە يەتتى. ھۆسەينباي بۇ يىل ئەتىيازدا روسىيىنىڭ قازان شەھىرىدىن خەلىچە ئاۋۇستاي باشلىق تۆت ئايال ئوقۇتقۇچىنى تەكلىپ قىلىپ غۇلجىدا «قىزلار ھۈنەر مەكتىپى» ئاچتى. بۇ مەكتەپتە ئانا تىل، ئەدەبىيات، ھېساب، تارىخ، جۇغراپىيە، تەبىئەت قاتارلىق دەرسلەردىن تاشقىرى، تىكىكۈچىلىك، كېسىمچىلىك، يۇڭ پوپايكا، شارپا، پەلەي توقۇش، رەشىلىيە ئىشلەش، كەشتىچىلىك ھۈنەرلىرى ئۆگىتىلىدۇ. شېرىپجان سۆزىدىن توختاپ ئالدىدىكى چىننى قولىغا ئالدى - دە، چايدىن بىر ئوتلىدى.

— ھەبەللى، ھۆسەينباي، باھاۋۇددۇنبايلار ئىشنىڭ يولىنى ياخشى بىلگەچكە ئالدى بىلەن مەكتەپ قۇرغان، بالىلارنى تەربىيىلىگەن، ئىلىم ئۆگەتكەن. ئىشنى ئادەم قىلىدۇ ئەمەسمۇ، قانداق؟ ھەي بىزلەر بولساق بىر پۇلنى ئىككى قىلىشنىڭ ھەلەكچىلىكىدە. خەق بولسا بىر پۇلنى ئىككى ئەمەس، بەلكى ئون، يىگىرمە قىلىشنىڭ يولىنى تاپقان، — دېدى مىجىت ھاجى ھايا-جان بىلەن. مىجىت ھاجىنىڭ بۇ گېپىي مېھمانلارنى خىلىلا قىزىقتۇردى. ئۇلار يېنىدىكى ھەمراھى بىلەن سىلىشۇاتقان پاراڭلىرىنى توختىتىپ مىجىت ھاجىنىڭ ئاغزىغا قاراپ قېلىشتى.

— بىر پۇلنى ئون، يىگىرمە قىلىشنىڭ يولىنى ئۆزلە بىلىسلە بىزگىمۇ دەپ بەرسىلەچۇ ھاجىكا، — دېدى ئەبەيدۇللا

شەمەيچى قىزىشىپ.

مىجىت ھاجى مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— بۇنى ئۆزلەمۇ بىلمىدىلا، بىزدە «پۇل تاپقىچە ھېسىاب تاپ» دېگەن ئاتىلار سۆزى بار ئەمەسمۇ. بۇ «سودا، تىجارەت قىلىشتىن بۇرۇن ھېسابنى پىششىق بىل، بىلىم ئۆگەن. زامانغا يارىشا ئىش قىل» دېگىنى ئەمەسمۇ، — دېدى.

— شۇنداق ھاجىكا بىزلەر بۇ تەرەپلىرىنى ئۆزلەدەك تىرەن ئويلىماپتىمىز، — دېدى ئەبەيدۇللا شەمەيچى.

مىجىت ھاجى چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئېغىر تىنىپ قويغاندىن كېيىن سۆزلەپ كەتتى:

— ھازىرقى سودا بۇرۇنقىغا مۇتلەق ئوخشىمايدۇ. بۇرۇنلار-دا بىز شەمەيگە مال ئاپارساق بىرەر ئورۇس ياكى تاتار سودىگەر بىلەن مالنى مالغا ئايرىۋاش قىلاتتۇق. ھازىر شەمەي، قازان ياكى نوۋگوردقا مال ئېلىپ بارساق پۇلغا سېتىپ، ئۇلارنىڭ مالىلىرىنى يەنە پۇلغا سېتىۋالىدىغان بولدۇق. بۇرۇن بىز بىر ئىككى سودىگەر بىلەن سودا قىلغان بولساق ھازىر چوڭ - چوڭ شىركەتلەر بىلەن سودا قىلىدىغان بولدۇق. ھازىر ھەممە ئىش ئۆزگەردى. باشقىلارنىڭ تىل — يېزىقىنى بىلمىسەك سودىمىز ئاقمايۋاتقان، چوڭ سودىلاردا ئاددىيسى شىركەتلەر كېسىپ بەر-گەن تالون، ھۆججەتلەرنى بىز ئوقۇيالمىساق، بىلمىسەك، ئو-رۇس سودىگەرلەرنىڭ ھېسابچىلىرى، كاتىپلىرى، خەزىنە تۇتقۇ-چىلىرى بولىدىكەن. خوجايىنلار بولىدۇ ياكى بولمايدۇ دەپ بۇيە-رۇق چۈشۈرۈپلا قويسا قالغان جىمكى ئىشنى ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكى خىزمەتچىلىرى قىلىدىكەن. بىزچۇ چوڭ - كىچىك ھەممە ئىشنى ئۆزىمىز قىلىپ پايپىتەك بولۇپ كېتىمىز. بەزى چاغلاردا ئورۇس سودىگەرلىرى بىزنىڭ ئىشلىرىمىزغا قاراپ كۈ-لۈپ كېتىدۇ. بىزدە نېمە بار؟ پۇل بار. بىزدە يەنە نېمە بار؟ باشقىلار تالىشىپ سېتىۋالىدىغان مال بار. بىزدە نېمە يوق؟

بىلىملىك، زامانغا لايىق ئادەم يوق. بىزدە پۇل تاپقىچە، ھېساب تاپ، دېگەن ئاتىلار سۆزىنى بىلىسمۇ، ئۇنىڭغا ھەقىقىي ئەمەل قىلىدىغان ئادەم يوق. شۇڭا بىز چوڭ ـ چوڭ ئىشلارنى قىلالماي-مىز. ئارانلا دەسمايىمىزنى ساقلاپ، قورساق بېقىپ، جېنىمىز-نى جان ئېتىپ ماڭمىز ياراەنلەر، ھەي — ي!

مىجىت ھاجى جىمىپ قالدى. ئۆي ئىچى سۈكۈتكە چۆمدى. جىمجىتلىقنى مىرزاباي بۇزدى:

— ھاجىم بۇ ئىشلارغا بىزمۇ بىر چارە تاپقان بولساق ياخشى بولماسمىدى.

— بىزمۇ باشقا گەپنى قويۇپ ھۈسەينىبايلاردەك تۇرپاندا مەكتەپ ئېچىپ ئۆز بالىلىرىمىزنى زامانغا لايىق ئوقۇتۇپ، تەربە-يىلەپ چىقساق بولىدۇ. بۇنىڭ ئەقەللىي چارىسى مانا شۇ. بول-مىسا بىز روناق تاپالماي ئۆتۈپ كېتىمىز، — دېدى مىجىت ھاجى

— ناھايىتى توغرا ئېيتتىلا مىجىت ھاجىم. بىزنىڭ ئاتۇش ئېكساق يېزىمىزدا ھۈسەينىباي بىلەن باۋۇدۇن باي «ھۈسەينىيە مەكتىپى» نى ئاچقانغا 20 نەچچە يىل بولدى. پەقەت بۇ مەكتەپتە قازان شەھىرىدە ئوقۇپ كەلگەن كېرىماخۇن مۇئەللىمدە ئوقۇ-غان. شۇ ئوقۇغىنىم سودا تىجارەت ئىشلىرىمدا بەك ئەسقاتتى، پۇلنى پۇل تاپىدۇ دەيمىز، لېكىن ئىلىم — بىلىم پۇلنى تاپىدە-كەن، — دېدى مىرزاباي.

— بىزمۇ تۇرپاندا يېڭى نىزامچە پەننىي مەكتەپ ئېچىپ بالىلىرىمىزنى تەربىيىلىمىسەك ئىشىمىز ئەپلەشمەيدىغان، سودە-مىز ئاقمايدىغان يەرگە يەتتى ياراەنلەر، — دېدى بايا تىن جىم ئولتۇرغان پولاتباي گەپكە ئارىلىشىپ.

— مەكتەپ ئېچىش دېگەن بىر چوڭ ئىش، بۇنى ياخشىراق مەسلىھەتلەشسەك بولۇر، — دېدى ئىمىنباي ھاجى.

— يامۇلدىكى ئامبال دارىنلار نېمەدەر؟ — دېدى سەمەت ھاجى.

— ئامبال دارىنلار نېمە دېمەكچى. مەكتەپ ئاچماقلار دەيدۇ شۇ، — دېدى مىجىت ھاجى، — بىز ئۇلارنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرساق ھېچقانداق ئىش قىلالمايمىز، تۆگىشىپ كېتىمىز. مېھمانلار بىرى بىر نېمە دېسە، يەنە بىرى بىر نېمە دەپ بۇ پاراڭ خېلى كەچكىچە دەتالاش قوزغىدى.

※ ※ ※

ئەتىسى مىجىت ھاجى مىرزاباينغا ئادەم ئەۋەتىپ شېرىپجاننى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. مىرزاباي بىلەن شېرىپجان، مىرزاباينىڭ خوتۇنى راھىلە خېنىم بىلەن شېرىپجاننىڭ خوتۇنى نۇراخېنىم چۈشكە يېقىن پەيتۇن بىلەن يېتىپ كېلىشتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئىككى ئەر مېھمانىنى مېھمانخانىغا، نىيازخان ئىككى ئايال مېھمانىنى ئىچكى ھويلىدىكى كىچىك مېھمانخانىغا باشلىدى.

داستىخان ناھايىتى مول تەييارلانغانىدى. زىياپەت كۆڭۈلۈك بولدى. ئىككى مېھمان ناھايىتى رازى بولۇشۇپ ساھىبخانىغا كۆپ رەھمەت ئېيتتى. داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. خىزمەتكار ئىككى مېھمانغا پەر ياستۇقلارنى ئېلىپ بەردى.

— قېنى ياستۇققا يۆلىنىپ ئازادە ئولتۇرۇشسىلا، — دېدى مىجىت ھاجى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم شېرىپجان بىلەن تونۇشۇپ تېزلا چىقىشىپ قالدى. مىجىت ھاجى مىرزاباي بىلەن تۆۋەن ئاۋازدا خېلى بىر پەسكىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. كەچقۇرۇنغا يېقىن ئىككىسىنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق، مەمنۇنلۇق جىلۋىلىنىپ:

— بولىدۇ، ياخشىراق مەسلىھەتلىشەيلى — دېيىشتى ئىككىسى تەڭلا.

مېھمانلار ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن مىجىت ھاجى ئابدۇراخمان مەخسۇمنى مېھمانخانىغا چاقىرىپ تۇنۇگۈن مىرزاباينىڭ ئۆ-

يىده بولۇنغان گەپ سۆزلەرنى دەپ بەردى. ئاخىردا بايانتىن مىرزاباي بىلەن بىر سىنىپلىق پەننىي مەكتەپ ئېچىشنى مەسلىھەتلەشكىنىنى دېۋىدى، ئابدۇراخمان مەخسۇم ھەيران قالدى. ئۇ بىر پەس تۇرۇپ قېلىپ:

— ناھايىتى چوڭ ئىشنى مەسلىھەتلىشىپتىلا. پەننىي مەكتەپ ئاچماي بولمايدۇ. ئۆزلەمۇ ياشىنىپ قالدىلا، سودىگەرچىلىك ئەمدى بىزنىڭ ئائىلىمىزگە ئاتا كەسىپ بولۇپ قالدى. بىزنىڭ ئىزىمىزنى باسىدىغان ئابدۇخالىقنى ھازىردىن باشلاپ تەربىيىلىمىسەك بولمايدۇ. ئۇ مەغرىپكە بارسا ئورۇسنىڭ، مەشرىقە، شاڭخەيگە بارسا خەنزۇنىڭ تىلىنى بىلىدىغان بولۇشى كېرەك، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم ۋەزمىن ئاھاڭدا.

— ھەبەللى ئەقلىڭىزگە باركاللا، تازا كۆڭلۇمدىكى گەپنى قىلدىڭىز، — دېدى مەجىت ھاجى مەمنۇن بولۇپ.

— ئۆيدە قىلغان گەپ بازارغا ماس كەلمەپتۇ دەپ مەخسۇتباي مانا ئۇچ يىل بولدى، مەكتەپ ئاچمەن دەپ يۈرگىلى. بۇ ئىش ھازىرغىچە رويابقا چىقماي يۈرۈپتۇ. بىزنىڭ مەكتەپ ئېچىشىمىز قانداق بولۇر ئەمدى، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم سەل پەسكويغا چۈشۈپ.

— بىز مەخسۇتبايدىن ساۋاق ئېلىپ بىر ئەپچىل يول تۇتىشىمىز كېرەك. (چىراغ تۇۋى قاراڭغۇ) دېگەن بىر گەپىمىز بارغۇ، مېنىڭ كۆڭلۇم تۇيۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىز ئاچمىز دەپ بەل باغلىساقلا پەننىي مەكتەپنى چوقۇم ئاچالايمىز، — دېدى مەجىت ھاجى ئىشەنچ بىلەن.

— مەكتەپ ئورنىنى دېيىشتىلەمۇ؟ — سورىدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— مەن دەسلەپتە بىزنىڭ قورۇدا ئاچىنى دېدىم. مىرزاباي بۇنىڭغا قوشۇلمىدى. ئۇ: «ئۆزلەنىڭ قورۇ شەھەرنىڭ ئىچىدە. داۋراڭ بەك چوڭ بولۇپ كېتىدۇ. ئوندىق بولغاندا يامۇل بۇ ئىشقا

ئارىلىشىپ ئىشمىز سۇغا چىلىشىدۇ. مەكتەپنى ياخشىسى شەھەرنىڭ سىرتىدا، دىققەتنى قوزغىمايدىغان، خالىيراق كەلگەن بىزنىڭ قورۇدا تولا بەك داۋراڭ قىلمايلا ئېچىۋالىلى» دېدى. ئويلاپ قارىسام مىرزاباينىڭ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق ئىكەن، — دېدى مىجىت ھاجى.

— بالىلارنى ئوقۇتىدىغان ئەپەندىنى نەدىن تاپىمىز؟ — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم گېپىنى داۋام قىلىپ، — ئۆزلە شەمەيدىن كەلگەندە مەخسۇتبايىنى سورىسام: «مەخسۇتباي مەكتەپ ئاچقاندا بالىلارنى ئوقۇتىدىغان ئەپەندى تاپمىغىچە تۇرپانغا قايتمايمەن دەپ قازان شەھىرىدە قەپ قالدى، دېگەنغۇ؟

مىجىت ھاجى ئابدۇراخمان مەخسۇمغا قاراپ:

— بايا تىن شېرىپجان بىلەن چىقىشىپ قالدىڭىز ـ ھە، — دېدى.

— مىجەزى ئوبدان، ئاغىينىدار چىلىققا يارايدىغان ئادەمدەك تۇرىدۇ ئۇ ئاداش، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— شېرىپجان ئەسلىدە غۇلجىدىكى ھۈسەينبايلار ئاچقان «ھۈنەر كەسىپ مەكتىپى» دە ئەپەندى بولغانكەن. بۇ يېقىندا ئۇ مەكتەپتە ئىشلىمەس بولۇپ خوتۇننى ئېلىپ ئۈرۈمچىگە كەپتۇ. ئۈرۈمچىدىمۇ مۇقىم ئىشى يوق ئىكەن. مىرزاباي نەۋرە ئىنىسى شېرىپجاننى بىز ئاچىدىغان مەكتەپكە ئەپەندى بولۇپ بېرىشكە كۆندۈرىدىغان بولدى، — دېدى مىجىت ھاجى.

— قارىغاندا بىزنىڭ مەكتەپ ئېچىشىمىز رۇياپقا چىقىپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ. مېنىڭچە شېرىپجان ئۇناپ قالۇر، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

※ ※ ※

ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ پەرىزى توغرا چىقىپ قالدى. شېرىپجان تاغىسى مىرزاباينىڭ ئېچىلغۇسى مەكتەپكە ئەپەندى

بولۇپ بەرسىگىز دېگەن تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ تۇرپاندا تۇرۇپ قالدى.

— ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىنكى مەسلىھەتتە مىرزاباي سىنىپ قىلىدىغان ئۆيگە چوڭراق بىر دېرىزە ئورنىتىپ تەييار قىلىدىغان بولدى. مىجىت ھاجى ئون جۈپ پارتا، ئورۇندۇق، قارا تاختا ۋە باشقا نەرسىلەرنى تەق قىلىدىغان، كېلەر يىلى 1 ـ ئايدا رەسمىي دەرس باشلايدىغان بولدى

مىرزاباي يېڭىشەھەردىكى تونۇش ـ بىلىشلىرىنىڭ بىر نەچچە نەزىر ـ چىراغلىرىغا شېرىپچاننى بىرگە ئېلىپ باردى. شېرىپچان زۇپەر ھاجىم ئۆتكۈزگەن بىر نەزىردە «سۈرە تاباركى» نى ئىلمىي تەجۋىد قائىدىسى بويىچە ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىرائەت قىلدى. ئۇنىڭ تەلەپپۇزى توغرا، ئوقۇشى راۋان بولۇپ، ئوقۇغاندىكى ئاھاڭى ناھايىتى مۇڭلۇق بولغاچقا جامائەتنىڭ يۈرەك تارىنى تىترىتىۋەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن شېرىپچان بىر نەچچە نەزىر — چىراغلاردا قىرائەت قىلىپ جامائەتكە يېقىپ قالدى.

تۇرپانلىقلار ئەزەلدىن تارتىپلا باشقا يۇرتلاردىن كەلگەن ئالىملەرنى ئاسانلا ئارىغا ئېلىپ ھۆرمەتلەپ چوڭ كۆرەتتى. بىرەر ئارتۇقچىلىقى بار ئادەملەرنى بولسا تېخىمۇ ئىززەتلەپ بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگىدەك قىلىپ كېتەتتى.

شېرىپچانمۇ ناھايىتى تېزلا يېڭىشەھەر جامائىتىنىڭ ھۆرمەت ئېتىبارىغا سازاۋەر بولۇپ «قارىم» دەپ ئاتالدى.

مىجىت ھاجى بىلەن مىرزاباي بۇنىڭدىن مەمنۇن بولۇشتى. ئۇ ئىككىسىنىڭ قارىشىچە شېرىپچاننىڭ قارىم دەپ تونۇلۇشى مەكتەپ ئېچىشقا پايدىلىق ئىدى.

12 ـ ئاينىڭ ئاخىرى مىرزاباي ھويلىنىڭ چېتىدىكى چوڭ بىر ئۆيگە يېڭىدىن دېرىزە ئورنىتىپ، مەش قويۇپ پاكىزە تازىلاتتى. مەشكە ئوت يېقىپ سىنىپنى ئىسسىتىش ئۈچۈن بىر ھارۋا

كۆمۈر چۈشۈردى. مىجىت ھاجى غاپپار ياغاچچىغا بۇيرۇتقان پارتا، ئورۇندۇقلارمۇ پۈتۈپ سىنىپقا رەتلىك قويۇلۇپ تەييار قىلىندى.

پارتا، ئورۇندۇقلارنى ئەكىلىپ قويۇپ ئۆيگە قايتماقچى بولۇپ تۇرغان مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمنى مىر-زاباي ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمنى ئۆي ئىچىدە شېرىپجان كۈتۈپ ئولتۇرغاندى. سالام سائەتتىن كېيىن داستە-خان سېلىندى. مىجىت ھاجى تاماق يەۋېتىپ دېدى:

— ئەمدى مەكتەپ ئېچىشىمىزنىڭ تەييارلىقىمۇ پۈتتى. با-لىلارنى مەكتەپكە يىغىپ دەرسنى باشلىساق قانداق بولۇر؟ — مىجىت ھاجى مىرزاباي بىلەن شېرىپجانغا قارىدى.

— بالىلار يىغىلسىلا دەرسنى باشلاشقا مەن تەييار. مەكتەپ-نىڭ نامىنى نېمىدەپ ئاتىساق بولار؟ — دېدى شېرىپجان قولىدە-كى چېنىسىنى داستىخانغا قويۇپ.

— مەن بۇرۇن «بىز بۇ مەكتەپنى ئېچىشتا بىر ئەپچىل يول تۇتمىساق بولمايدۇ» دېمەكچىدىم، — دېدى مىجىت ھاجى شېرىپ-جانغا قاراپ گېپىنى داۋام قىلىپ، — مېنىڭچە بۇ مەكتەپنىڭ نامىنى «مىرزاباينىڭ قورۇسىدا ئېچىلغان مەكتەپ» ياكى شېرىپ-جان قارىمنىڭ مەكتىپى» دەپ قويساقلا بولىدۇ. بىزنىڭ مەقسە-تىمىز باللىرىمىزغا يېڭىچە پەننىي ئىلىمنى ئۆگىتىشتۇر. بىز بۇ مەقسەتكە يەتسەكلا بولدى. قانداقتۇ بىر تۇغ، ئەلەم تىكلەش بىزگە ھازىرچە بالدۇرلۇق قىلىدۇ.

— ھەبەللى تازا جايىدا گەپ بولدى بۇ، «زامان ساڭا باقمىسا سەن زامانغا باق» دېگەن گېپىمىز بار ئەمەسمۇ، زامان ھازىر بىزگە تەتۇر قاراپ تۇرۇۋاتقان بىر چاغدا بىز ھاجىم ئېيتقاندەك زېخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان بىر ئەپچىل يول تۇت-مىساق بولمايدۇ، — دېدى مىرزاباي.

مىجىت ھاجى قولىدىكى چىننىى ئالدىغا قويۇپ دېدى:
— تۇرپان يېڭىشەھەردە قارى كۆپ، خېلى ئاتاقلىق قارىلار. مۇ بار. ئەمما - زە، شېرىپجاندەك دۇرۇس، مۇڭلۇق، تەسىرلىك قىرائەت قىلىدىغان قارى بەك ئاز. شېرىپجاننىڭ ئاۋازى زىلمۇ ئەمەس، خىرىلداق بوممۇ ئەمەس، ئادەمگە بەك يېقىملىق ئاڭلىنىدىغان يۇمشاق ئاۋاز ئىكەن. مېنىڭچە مەكتەپ ئېچىشتا بىز شېرىپجاننىڭ مۇشۇ ئارتۇقچىلىقىدىن پايدىلانساق دەيمەن.
— بۇمۇ بولىدۇ، — دېدى مىرزاباي بېشىنى لىڭشىتىپ مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمغا قاراپ ئۆيى ئىچى سۇكۇتكە چۆمدى. بىر ئازدىن كېيىن جىمجىتلىقنى شېرىپجان بۇزدى:
— مەن مۇنداق بىر چارىنى ئويلاپ باقتىم، — دېدى شېرىپجان گېپىنى داۋام قىلىپ، — ھازىرچە دەسلىۋانىسىدا بىزنىڭ ئاچىدىغىنىمىز بىرىنچى سىنىپ بولىدىغۇ، بالىلارغا بىز كۆندە تۆت سائەت دەرس ئۆتسەك. بىرىنچى سائەتتە دىن دەرسى، بۇنىڭدا ئاساسەن قىرائەت ئۆگەتسەك. كېيىنكى ئۈچ سائەتتە ئانا تىل، ھېساب، ئىملا، تەنتەربىيە دەرسلىرىنى ئۆتسەك دەيمەن. بۇنداق بولغاندا بىزنىڭ بۇ مەكتىپىمىزگە يامۇلمۇ، بىر نېمە دەلەلمەيدۇ، سوپى، ئىشان، رىياكار موللاملارمۇ ئېغىز ئاچالمايدۇ.
— ھەبەللى ئەپچىل يول دېگەن مانا شۇ. ئەمدى بۇ ئايمۇ ئاخىرلىشىپ قالدى. يەنە بەش كۈندىن كېيىن بىرىنچى ئايغا بىر بولىدۇ. كۈنگە شەنبە. ئەتىدىن باشلاپ مەكتەپكە بالا جەلپ قىلىپ تىزىمغا ئالساق بولغىدەك ئەمىسە، — دېدى مىجىت ھاجى.
— شۇنداق قىلىلى، — دېدى مىرزاباي.
— بىرىنچىسىگە بىزنىڭ ئابدۇخالىقنى تىزىملاپ قويساق، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم شېرىپجانغا.
— بەك ياخشى بولدى، بىرىنچى تىزىملاپ قويساي، — دېدى

شېرىپجان.

— ئىككىنچىسىگە بىزنىڭ ئوبۇلھەسەنىنى تىزىملاپ قويساڭلا، — دېدى مىرزاباي.

شېرىپجان تەكچىدىن بىر دەپتەرنى ئېلىپ ئىككى بالىنى تىزىملاپ يېزىپ قويدى.

— مۇھىم بىر گەپنى ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن، — دېدى مىجىت ھاجى شېرىپجان بىلەن مىرزابايغا قاراپ، — شېرىپجان ئەپەندىمنىڭ ئايلىق تەمىناتىنى بىز ئۇستىمىزگە ئالساق، ئايلىقى ھازىرچە يۈز سەر بولسا قانداق؟

شېرىپجان مىرزابايغا قارىدى. مىرزاباي بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— ھىممەتلىرىگە رەھمەت ھاجىكا، ئابدۇراخمان مەخسۇم ئۆزلىرىگىمۇ رەھمەت، — دېدى شېرىپجان ئورنىدىن تەۋرىنىپ قويۇپ.

— ھازىرچە شۇنچىلىك بولۇپ تۇرسا، مىرزاباي بىلەن بىز بار بولغاندىكىن، قالدى ئىشلارغا قاراپ تۇرمايمىز، — دېدى مىجىت ھاجى.

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ ـ دە، — دېدى مىرزاباي.

— مەكتەپنىڭ ئىشى شۇنداق بولسۇن، ئەمىسە بىز يانىنى، ئىش بولسا ھايت دەرلا، — دېدى مىجىت ھاجى مىرزابايغا.

— شۇنداق بولمامدىغان ھاجىم، — دېدى مىرزاباي. مىرزاباي بىلەن شېرىپجان مىجىت ھاجىم بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇمنى ئۇزىتىپ قويدى.

بالىلارنىڭ دوستى

مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم مىرزاباينىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كەلگەندە ئابدۇخالىق ئۇلارنى كۈتۈپ مېھمانخانىسىنىڭ ئالدىدا يۈرەتتى.

— سوغۇقتا بۇ يەردە تۇرۇپسىزغۇ بالام، — دېدى مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ.

— ئۆزلەنى ساقلاپ تۇرغان، — دېدى ئابدۇخالىق.

— بۇگۈن ھەمدۇللا دامۇللام بىلەن نىياز موللام مېنىڭدىن پارسچە، ئەرەپچىدىن ئىمتىھان ئالدى. ھەمدۇللا دامۇللام كىتابىنى ئۆزى ئوقىدى. ماڭا مەنا ئېيتتۇردى. ئىمتىھان تۈگەپ ھەمدۇللا دامۇللام مېنى ماختاپ كەتتى، — دېدى ئابدۇخالىق.

— ياخشى ئىش بولۇپتىغۇ، سىزنى مۇكاپاتلىساق بولغىدەك، — دېدى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— دامۇللام «سىز مەدرىسىمىزدە ئوقۇلىدىغان دەرسلەرنى ئەمدى ئوقۇپ بولدىڭىز، ئىمتىھاندىنمۇ ئەلا نەتىجە بىلەن ئۆتتىڭىز، مىجىت ھاجىم ياكى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئەتە مەدرىسىگە كەلگەي» دېگەن — دېدى.

— مېنىڭ ئوغلۇم بۇگۈن مەدرىسنى پۈتكۈزۈپتۇ ئەمەسمۇ، مۇبارەك بولسۇن، — دېدى مىجىت ھاجى سۆيۈنۈپ. ئۇ ئابدۇخالىقنى باغرىغا بېسىپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى.

— مانا سىزگە مۇكاپات، ئېلىڭ، — دەپ مىجىت ھاجى يانچۇقىدىن ئون سەرلىك پۇلنى چىقىرىپ ئابدۇخالىققا تۇنۇقۇزۇپ قويدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇممۇ ئابدۇخالىقنى مۇبارەكلەپ ئون سەر پۇل مۇكاپات بەردى.

ئەتىسى ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنى ئېلىپ مەدرىسكە باردى. ئاتا ـ بالا ئىككىسىنى ھەمدۇللا داموللام ئۆز خانىسىدا كۈتۈۋالدى. شۇ ئارىدا نىياز موللامۇ كىرىپ ھازىر بولدى.

— ئابدۇخالىق تۆت يىل ئىچىدە مەدرىسىمىزدە ئۆتۈلىدىغان دەرسلەرنى تولۇق ئوقۇپ بولۇپ، ئىمتىھاندىن ئەلا دەرىجە بىلەن ئۆتتى، ئون ئىككى ياشلىق بىر بالىنىڭ مەدرىسنى ئەلا دەرىجىدە پۈتكۈزۈشى ناھايىتى كەم كۆرۈلىدىغان مۆجىزىدۇر. بىز بۇ بالىنى مۇشۇ يەرگىچە ئوقۇتالايمىز، — دېدى ھەمدۇللا داموللام تەسىرلىك قىلىپ.

— ماڭا بىلىم بەرگەن ئۇستازلىرىمغا كۆپ رەھمەت! — دېدى ئابدۇخالىق دەس ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلىپ.

— سەبىي بالىمىزنى تۆت يىل تەربىيىلەپ ناھايىتى كۆپ ئەجىر سىڭدۈرۈپ موللا قىلىپ يېتىشتۈرۈپ بەرگەنلىكلىرىگە كۆپ رەھمەت! ئاز بولسىمۇ كۆپىكە تاۋاپ قىلىپ قوبۇل قىلغايلا، — دەپ ئابدۇراخمان مەخسۇم ھەمدۇللا داموللامنىڭ ئالدىغا 500 سەر پۇل، پۈتۈن قوينىڭ گۆشىنى، نىياز موللامنىڭ ئالدىغا 200 سەر پۇل، يېرىم قوينىڭ گۆشىنى قويدى. ھەمدۇللا داموللام بىلەن نىياز موللام ئابدۇخالىققا دۇئا بەردى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم خوشلىشىپ قايتىدىغان چاغدا ھەمدۇللا داموللام بىلەن نىياز موللامنى كەچتە ئۆيىگە چاينا تەكلىپ قىلدى.

كەچتىكى زىياپەتكە ھەمدۇللا داموللام، نىياز موللامدىن باشقا ئابلىتىپ قازى ئاخۇنۇم، دۇگامەت ئەئلەم، زۇپەرھاجى، مىرزاباي، ئەبەيدۇللا شەمەيچى، پولاتباي، ئىمىنباي ھاجى قاتارلىق تۇرپانىڭ ئۆلىما، قازى، چوڭ سودىگەر، بايلىرى قاتناشتى. زىياپەت داستىخىنى بەك مول بولدى.

داستىخان يېغىشتۇرۇلىدىغان چاغدا مىجىت ھاجى ھەمدۇللا داموللامغا، ئابدۇراخمان مەخسۇم نىياز موللامغا ئېسىل تون

يېپىپ ئابدۇخالىقنى مەدرىستە تۆت يىل ئوقۇتۇپ موللا قىلىپ يېتىشتۈرۈپ بەرگىنىگە رەھمەت ئېيتىشتى.

※ ※ ※

ئابدۇخالىق مەدرىسنى پۈتكۈزۈپ ئۇچىنچى كۈنى مىرزاباي-نىڭ قورۇسىدا ئېچىلغان مەكتەپتە ئوقۇش باشلاندى. ئابدۇراخ-مان مەخسۇم ئابدۇخالىقنى ئېلىپ مىرزاباينىڭ قورۇسىغا كىر-گىنىدە ھويلىدا ئۇچ بالا تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇلارغا بېرىپ قوشۇلدى. شېرىپجان سىنىپنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بەردى. بالا-لار سىنىپقا كىرىپ پارتا — ئورۇندۇقلارنىڭ رەتلىك قويۇلۇپ، ئالدى تامغا قارا تاختا ئورنىتىلىپ سىنىپ ئىچىنىڭ پاكىزە تازىلانغانلىقىدىن سۆيۈنۈپ خۇشال بولۇپ سەكرىشىپ كېتىشتى. بالىلارنىڭ بىرى «مەن بۇ يەردە ئولتۇرىمەن، دېسە، يەنە بىرى مەن مۇنۇ يەردە ئولتۇرىمەن» دەپ پارتىلاردا ئولتۇرۇپ سىناپ بېقىشتى.

مىرزاباينىڭ خىزمەتكارى كىرىپ مەشكە ئوت قالىدى. ئوت گۈرۈلدەپ كۆيۈپ، مەش قىزىرىپ سىنىپ بىردەمدىلا ئىسسىپ قالدى. يەنە يەتتە بالا كەلدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم بالىلارغا تارقىتىپ بېرىش ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن ئۇچ تېڭىق دەپتەر، ئىككى دەستە خوتەن قەغىزى ۋە بىرمۇنچە سامان قەغەزنى شېرىپجانغا تاپشۇرۇپ بېرىپ: «بۇ-گۈن بىر چوڭراق سودا ئىشمىز بار ئىدى» دەپ ئۆزىرىخالىق ئېيتىپ ئۆيىگە قايتتى.

شېرىپجان بالىلارنى بويىنىڭ ئېگىز - پەسلىكىگە قاراپ بىر پارتىغا ئىككىدىن بالىنى ئولتۇرغۇزدى. ئابدۇخالىقنى ئايرىم بىر پارتىغا ئولتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ كەينىدىلا خېلىل موللامنىڭ مەك-تىپىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشى ئىمىن ئولتۇردى.

شېرىپجان سىنىپ خاتىرىسىگە ھەر بىر بالىنىڭ ئىسىم فامىلىسى، يېشى، ئاتىسىنىڭ كەسپى، ئۆيىنىڭ ئادرېسىنى يې-

زىۋالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھەر بىر بالىغا بىر دەپتەر، ئون ۋاراق خوتەن قەغىزى، ئون ۋاراق سامان قەغەز، بىر تالدىن قېرىنداش قەلەم تارقىتىپ بەردى.

شېرىپجان بالىلارغا: «دەپتەرگە ئېلىپبەدىن ئۆتكەن دەرسنى يازىسىلەر، خوتەن قەغىزىنى ئۆزۈڭلەر دەپتەر تىكىۋېلىپ ھېساب دەرسىنى يازىسىلەر، سامان قەغەزگە ئىملا دەرسىنى يازىسىلەر» دەپ چۈشەندۈردى. ھەر بىر بالىنىڭ دەپتىرىنىڭ مۇقاۋىسىغا شۇ بالىنىڭ ئىسىم فامىلىسىنى يېزىپ بەردى. ئاخىرىدا بالىلارغا:

— سىلەر بۇ مەكتەپكە ئوقۇشقا كەلدىڭلار، شۇڭا ئوقۇغۇچى دەپ ئاتىلىسىلەر. مېنى شېرىپجان قارىم دېسەڭلەرمۇ، ئەپەندىم دېسەڭلەرمۇ بولىدۇ. بىز بۇ مەكتەپتە ھەپتىدە ئالتە كۈن ئوقۇپ جۈمە كۈنى دەم ئالىمىز. كۈندە تۆت سائەت دەرس ئوقۇيسىلەر، ھەر كۈندە بىرىنچى سائەتتە قىرائەت دەرسى ئۆتۈپ، ھەر بىر سۈرىنى ئىلمىي تەجۋىد قائىدىسى بويىچە قىرائەت قىلىپ ئوقۇشىنى ئۆگىنىسىلەر، قالغان ئۈچ سائەتتە ئېلىپبە، ھېساب، ئىملا، ئەدەپ ـ ئەخلاق دەرسلىرى ئۆتۈلىدۇ، — دەپ چۈشەندۈردى.

شېرىپجان بالىلارغا:

— بۈگۈن 11 بالا كەپسىلەر. سىلەر ئۆيىڭلەرگە قايتىپ بارغاندا مەھەللەڭلەردىكى بالىلارغا دەڭلەر. مەكتەپتە ئوقۇيدىغانلار سىلەر بىلەن بىللە كەلسۇن. ئەتە رەسمىي دەرس باشلايمىز. ئەمدى ئۆيىڭلەرگە كەتسەڭلەر بولىدۇ. ئازاد! — دېدى. بالىلار خۇشال ھالدا سىنىپتىن چىقىپ ئۆيلىرىگە قاراپ يۈگۈرۈشۈپ كېتىشتى.

※ ※ ※

ئەتىسى مىرزاباينىڭ قورۇسىدا ئېچىلغان بۇ بىر سىنىپلىق مەكتەپتە رەسمىي دەرس باشلاندى. تۇنۇگۈن كەلگەن بالىلارغا يېڭىدىن يەنە تۆت بالا قوشۇلۇپ مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلار سانى

16گە يەتكەنىدى.

بىرىنچى سائەتتە قىرائەت دەرسى ئۆتۈلدى. ئىككىنچى سائەتتە ئانا تىل دەرسىدە ئېلىپبەدىن «ئا» ھەرپى ئۆتۈلدى. شەرىپجان ئوقۇغۇچىلىرىغا «ئا»نى سۆزلىگەندە «ئا» ئادەم، ئاتا، ئانا، ئات دېگەندەك سۆزلەرنىڭ بېشىدا كېلىدۇ. ئادەم دۇنيادىكى مەخلۇقاتلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ ئەقىللىق، سۆزلىيەلەيدىغان، ئىش قىلالايدىغان، ئۆزىنىڭ ئەمگەك تەرى ئارقىلىق دۇنيانى ئۆزگەرتەلەيدىغان بىرىنچى مەخلۇق. شۇڭا ئادەم كىچىكىدىن باشلاپ تەربىيە ئېلىشى، ئىلىم ئۆگىنىشى، ئۆزىنى بىلىم بىلەن قوراللاندۇرۇشى لازىم. بىلىم ئادەمگە بەخت ئېلىپ كېلىدۇ. بىلىمسىز، نادان ئادەم بەختسىز بولىدۇ. شۇڭا ئاتا - بوۋىلىرىمىز (بىلىكى كۈچلۈك بىرنى يېڭەر، بىلىملىك مېڭنى) دەيدۇ. ئاش، نان ئادەمگە قانداق مۇھىم بولسا بىلىممۇ شۇنداق مۇھىم. شۇڭا بىز سىلەرنى بىلىملىك ئادەم قىلىپ تەربىيىلەش، يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن بۇ مەكتەپنى ئاچتۇق. بىلىم ئادەمگە بەخت ئېلىپ كېلىدىغان ئەڭگۈشتەر. سىلەر بۇ مەكتەپتە ياخشى ئوقۇساڭلار بىلىم دېگەن بۇ ئەڭگۈشتەرگە ئىگە بولىسىلەر» دەپ چۈشەندۈردى. شېرىپجاننىڭ سۆزلىرى بالىلارغا بەك قىزىقارلىق تۇيۇلۇپ، ئۇلارنىڭ سەبىي قەلبىدە يېڭى ھېس - تۇيغۇلارنى ئويغاتتى.

شېرىپجان ئۈچىنچى سائەتتە ھېساب، تۆتىنچى سائەتتە ئەدەب - ئەخلاق دەرسى ئۆتتى.

شېرىپجان ئابدۇخالىقنى سىناپ كۆرۈپ چۈچۈپ كەتتى. چۈنكى شېرىپجان ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئابدۇخالىقتەك بىلمەيتتى. تىل - ئەدەبىياتتا ئابدۇخالىقنىڭ ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «چاردىۋان»، «خەمسە نەۋائى» قاتارلىق ئالەمشۇمۇل ئەسەرلىرىنى، لۇتفى، فۇزۇلىنىڭ نەزمە - غەزەللىرىنى، شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلىستان» ناملىق دۇنياغا مەشھۇر كىتابىنى، جا-

لالىدىن رۇمىنىڭ «مەسنەۋى شېرىف» ناملىق كىتابىدىكى ھېكە-
مەتلەرنى يادلاپ بولغانلىقىنى، قۇل خوجائەخمەت يەسەۋى ھېكە-
مەتلىرىنى سۈدەك بىلىدىغانلىقى شېرىپچاننى ھەيرەتتە قالدۇر-
دى. بىراق، ھېساب، بولۇپمۇ تەبىئەت، تارىخ، جۇغراپىيە دەرس-
لىرى ئابدۇخالىققا يېڭىلىق ئىدى.

شېرىپچان ئابدۇخالىقنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ ئۇ-
نىڭغا ھېساب دەرسىنە تۆت ئەمەلدىن دەرس ئۆتۈپ كەررىنى يادلات-
قۇزدى. تارىخ، جۇغراپىيە دەرسلىرىنى نۇقتىلىق ئۆتتى.

شېرىپچان كۆپنى كۆرگەن، بىلىدىغىنى كۆپ، بىلىملىك،
خېلى تەجرىبىلىك مۇئەللىم ئىدى. ئۇ ئوقۇغۇچىلىرىغا ھەر بىر
سائەتلىك دەرسنى ئاددىي، چۈشىنىشلىك، قىزىقارلىق سۆزلەپ
چۈشەندۈرەتتى. ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا ناھايىتى قاتتىق تەلەپ قويات-
تى. ئۇلارنى سىنىپتا بەك قاتتىق تۇتاتتى. بىراق ئۇ دەرستىن
چۈشكەن چاغلاردا ئوقۇغۇچىلارغا خۇددى ئۆزىنىڭ ئۆكىلىرىغا
ئوخشاش قىزغىن كۆيۈنۈپ، ناھايىتى مۇلايىم، ئىلمىي مۇئامىلە
قىلاتتى. ئۇ دائىم بالىلارغا قىزىق - قىزىق چۆچەك ھېكايىلەرنى
ئېيتىپ بېرەتتى. بەزى چاغلاردا روسىيىنىڭ تاشكەنت، شەمەي،
قازان، موسكۋا شەھەرلىرىدە كۆرگەنلىرىنى ھەمدە روسىيىدىكى
يېڭىلىقلارنى سۆزلەپ بېرەتتى. بالىلارنى روسىيىدىكى تۆمۈر-
يول، پويىز، ئاپتوموبىل، ماشىنىلار، قازان شەھىرىنىڭ يېنە-
دىكى ۋولگا دەرياسىدا قاتنايدىغان پاراخوت، كېمىلەر، كېچىسى
ئۆيلەرنى يورۇتىدىغان توك — ئېلېكتر چىراغلار ئالاھىدە قىزىق-
تۇردى. شېرىپچان ھەپتىدە بىر سائەت بالىلارنى تېپىشماق ئېيە-
تىش، تېپىشماق تېپىش ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇراتتى. ھەپتىدە
ئىككى سائەت تەنتەربىيە دەرسى ئۆتۈپ بالىلارنى بويسىرى تىزە-
لىش، رەتلىك ساناش، مېڭىش - تۇرۇش، مەشكە دەسسەش،
يۈگۈرۈش، كۈچ سىنىشىش، قول قايرىش قاتارلىق تەنھەرىكەت
پائالىيەتلىرىگە ئۇيۇشتۇراتتى. بالىلار ئۆزلىرىنى دىنىي مەكتەپ-

تىكىدىن ئەركىن، ئازادە ھېس قىلىپ ئۆگىنىش قىزغىنلىقى ئاشتى. بارا - بارا شېرىپجان بالىلار بىلەن چىقىشىپ كەتتى. بالىلار ئۇنى ھۆرمەتلەپ ياخشى كۆرۈپ قالدى.

شېرىپجان بىر ھەپتە دەرس ئۆتكەندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار-دىن تۇنجى قېتىم ئىمتىھان ئالدى. ئۇ ئىمتىھان نەتىجىسىگە ئاساسەن ئوقۇغۇچىلارنى تۆت دەرىجىگە ئايرىدى.

ئابدۇخالىق ئەلىيۇلئەلا بولۇپ بىرىنچى دەرىجە بولدى. ئە-مىن، ئوبۇلھەسەن ئىككىنچى دەرىجە، توققۇز بالا ئۈچىنچى دەرە-جىدە ئىمتىھاندىن ئۆتكەندى. پەقەت ئابدۇرېھىم ئىسىملىك بىر بالا ئەدنا بولۇپ ئىمتىھاندىن ئۆتەلمىگەندى.

شۇ كۈنى كەچتە مىرزاباي، شېرىپجان بىلەن مىجىت ھاجە-نىڭ ئۆيىگە باردى. داستىخان سېلىنىپ چاي قۇيۇلدى. چايدىن كېيىن شېرىپجان مىجىت ھاجىغا ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر ھەپتىلىك ئۆگىنىش ئەھۋالىنى قىسقا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئاندىن ئوقۇ-غۇچىلارنىڭ ئىمتىھان نەتىجىسى يېزىلغان قەغەزنى مىجىت ھاجە-غا سۇندى.

مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنىڭ مەكتەپ ئېچىلىپ ئېلىنغان تۇنجى ئىمتىھاندا ئەلىيۇلئەلا بولغانلىقىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى ۋە شېرىپجانغا كۆپ رەھمەت ئېيتتى.

شېرىپجان مىجىت ھاجى بىلەن مىرزابايغا ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىمتىھان نەتىجىسىگە ئەلىيۇلئەلا بىلەن ئەلا بولغان ئۇچ بالىنى ئەتە سىنىپ مەجلىسى ئېچىپ مۇكاپاتلىساق، دېگەن تەكلىپنى بەردى. مىجىت ھاجى سەل ئويلىنىپ قالدى. ئۇ:

— بالىلارنى رىغبەتلەندۇرۇپ مۇكاپاتلىساق ياخشى بولىدۇ. مېنىڭچە بالىلارنى مەكتەپكە يېنىمۇ كۆپلەپ جەلپ قىلىش ئۈچۈن ئىمتىھاندىن ئۆتەلمىگەن ئەدنادىن باشقا ھەممە بالىنى ئازراق پەرقلەندۇرۇپ دەپتەر، قەلەم بىلەن مۇكاپاتلايلى، — دېدى.

شېرىپجان بىلەن مىرزاباي بۇ گەپكە قوشۇلدى. ئەتىسى

ئوقۇغۇچىلار سىنىپتا مۇئەللىمنىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئالدىدا شېرىپجان مۇئەللىم كەينىدىن مىرزاباي بىلەن مىجىت ھاجى كىرىپ كەلدى.

سىنىپ باشلىقى ئوبۇلھەسەننىڭ «بىر!» دەپ توۋلىشى بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇستازىغا ھۆرمىتىنى بىلدۈردى، «ئىككى!» دەپ توۋلىغاندىن كېيىن ئولتۇرۇشتى.

شېرىپجان مىجىت ھاجى بىلەن مىرزاباينى بوش پارتىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ئۆزى دوسكا ئالدىغا ئۆتتى. ئۇ بۇ سائەتتە سىنىپ مەجلىسى ئېچىلىدىغانلىقىنى دېۋىدى، بالىلار بىر - بىرىگە قارىشىپ «سىنىپ مەجلىسى دېگەن قانداق دەرستۇ؟» دەپ پىچىرلىشىشقا باشلىدى.

شېرىپجان بالىلارنى تەرتىپكە چاقىرىپ تىنچلاندۇردى. ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا:

— دىققەت قىلىپ ئولتۇرۇڭلار، پىچىرلاشماڭلار، تۇنۇگۈن سىلەردىن بىر ھەپتىدىن بۇيانقى ئوقۇغان دەرسلىرىڭلاردىن ئىمتىھان ئالغانىدىم. ھازىر ئاشۇ ئىمتىھاننىڭ نەتىجىسىنى سىلەرگە ئېيىتىپ بېرىمەن، — دېدى.

بالىلار «مەن ئىمتىھاندىن قانداق ئۆتكەندىمەن» دەپ قىمىر قىلماي مۇئەللىمنىڭ ئاغزىغا قاراپ تىك ئولتۇرۇشتى.

— كىمنىڭ ئىسمى چىقسا شۇ ئورنىدىن تۇرسۇن، قالغانلار چاۋاك چېلىپ قارشى ئېلىڭلار، — دېدى شېرىپجان ئىمتىھان نەتىجىسىنى ئوقۇشقا باشلاپ، — ئابدۇخالىق ئابدۇراخمان ئەلىيۇلئەلا نەتىجە بىلەن ئىمتىھاندىن بىرىنچى بولۇپ ئۆتتى! بۇنى ئاڭلاپ ئوقۇغۇچىلار چاۋاك چېلىشتى. ئابدۇخالىق ئورنىدىن تۇردى. شېرىپجان ئوبۇلھەسەن بىلەن ئىمتىنىڭ ئەلا نەتىجە بىلەن ئىككىنچى بولۇپ ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلىكىنى ئېلان قىلغاندا سىنىپتا يەنە بىر قېتىم چاۋاك ساداسى ياڭرىدى

شېرىپجان مۇئەللىم توققۇز بالىنىڭ ئۇچىنچى دەرىجىلىك

نەتىجە بىلەن ئەۋسات بولۇپ ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ بولۇپ ئاخىرىدا ئابدۇرېھىمنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي تۆتىنچى دەرىجە يەنى ئەدنا بولۇپ قالغانلىقىنى ئېلان قىلغاندا بالىلار «ئەدنا - ئەدنا» دەپ پىچىرلىشىپ كۈلۈپ كېتىشتى.

ئابدۇرېھىم ئۇرۇمچى كوچىسىنىڭ غەربىي چېتىدە ئولتۇرۇشلۇق ھېلىم موزدوزنىڭ ئوغلى ئىدى. 12 ياشلاردىكى ئاق سېرىق كەلگەن بۇ بالىنىڭ يۈزى ۋاللىدە قىزىرىپ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئولتۇرۇۋالدى. ئۇنىڭغا ھېچكىم چاۋاك چالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا «ئەدنا» دېگەن لەقەم سىڭىپ قالدى. بالىلار ئۇنى «ئابدۇرېھىم ئەدنا» دەپ چاقىرىدىغان بولدى.

شېرىپجان مۇئەللىم:

— ھازىر مۇكاپاتلاشنى باشلايمىز. ئىسمى چاقىرىلغانلار ئالدىغا چىقسۇن، — دېدى.

شېرىپجان بالىلارنىڭ ئىسمىنى بىر - بىرلەپ ئوقىدى. ئەڭ ئالدىدا ئەلىيۇلئەلا بولغان ئابدۇخالىق ئابدۇراخمان ئالدىغا چىقىپ بەش دەپتەر، ئىككى تال قېرىنداش بىلەن مۇكاپاتلاندى. ئەلا بولغان ئوبۇلھەسەن بىلەن ئىمىن تۆت دەپتەر، بىر تال قەلەم بىلەن مۇكاپاتلاندى. ئۇچىنچى دەرىجە ئەۋسات بولغان توققۇز ئوقۇغۇچىنىڭ ھەر بىرى ئىككى دەپتەر، بىر تال قەلەم بىلەن رىغبەتلەندۇرۇلدى. ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي ئەدنا بولۇپ قالغان ئابدۇرېھىمغۇ بىر دەپتەر، ئون ۋاراق سامان قەغەز، بىر تال قېرىنداش بېرىلىپ بۇنىڭدىن كېيىن تىرىشىپ ياخشى ئوقۇشىغا رىغبەتلەندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئارىدىن ئون كۈن ئۆتتى. مىجىت ھاجى 100 تۆگىگە مال ئارتىپ كارۋان تارتىپ روسىيىنىڭ شەھىرىگە قاراپ 20 نەچچە ھەمراھى بىلەن يولغا چىقتى.

مىرزاباي بۇ يىل ئەتىيازقى شەمەي سەپىرىدىن قالدى. ئۇ مىجىت ھاجى بىلەن خوشلىشىدىغان چاغدا:

— بودورەم ئۆزلىرى مېڭىپ تۇرۇشقايلا، شېرىپجان قارىمـ
نى ئاتايىتەن تەكلىپ قىلىپ ئۆز ھويلامدا مەكتەپ ئېچىپ قويۇپ
ئۇنى تاشلاپ كەتسەم بولماس. بىرەر پېشكەللىك روي بېرىپ
قالمىغاي دەپ ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدىم، — دېدى.
مىجىت ھاجى چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، بىر تىنىپ قويۇپ
دېدى:
— بىز بۇ مەكتەپنى ياخشى نىيەت، ياخشى كۆڭلىمىز بىلەن
ئاچتۇق. ھېچكىمگە يامانلىق ئەيلىمىگەنىدۇق. چوڭراق بىر كۆـ
ڭۈلسىزلىك ئىشمۇ چىقماس. مەن سەپەرگە ئاتلىنىپ قالدىم.
بۇدورەم نوۋگوردتىكى ئەتىيازلىق يەرمەنكىگە بارمايلا، ماللارنى
شەمەيدە قولدىن چىقىرىۋېتىپلا پاتراق قايتىپ كېلىشىنىڭ ئامالـ
نى قىلۇرمەن. مەكتەپنىڭ ئىشى ئۆزلىرىگە قالدى. ھەرقانداق
بىر ئىشقا يولۇقسىلا بىزنىڭ ئابدۇراخمان مەخسۇمغا (ھايت)
دېسىلە، ئۇ ھۇزۇرلىرىدا ھازىر بولىدۇ. مەكتەپ ئۈچۈن جان
پىدالىق كۆرسىتىدۇ.
مىجىت ھاجى شۇنداق دەپ بولۇپ يېنىدىن 500 سەر پۇلنى
چىقىرىپ شېرىپجانغا سۇنۇپ:
— خەج ـ خىراجەتلىرىگە ئىشلىتەرلا، — دېدى.
شېرىپجان رەھمەت ئېيتىپ پۇلنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالدى.

زۇلمەتلىك بىر كۈن

مىرزاباينىڭ ئەنسىرەشلىرى بىكار ئەمەس ئىدى. يېڭىشە-
ھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسى ئالدىدا موزدوزلۇق قىلىدىغان ئىبرا-
ھىم موزدوز ھەر كۈنى كەچقۇرۇن ئىش يېغىپ ئۆيىگە قايتىشىدا
مىرزاباينىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختاپ ئۆتەتتى. ئۇ بازاردا مەك-
تەپ توغرىسىدا بولۇۋاتقان ياخشى - يامان گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى
كۈندە دېگۈدەك مىرزابايغا ئېقىتماي - تېمىتماي يەتكۈزۈپ تۇراتـ
تى. مىرزاباي بولسا ئۇنداق گەپلەرنى ئاڭلىغان ھامان دەككە -
دۈككىگە چۈشەتتى. ئۇ دەرھال شەرىپجاننى چاقىرىپ:

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ — دەيتتى.

— ۋاي تاغا ھېچۈەقەسى يوق. بىز ئۇلارنىڭ ئاغزىدىكى كىچىككىنە ناننى تارتىۋالدۇق ئەمەسمۇ، شۇڭا ھېلىقى تۇرسۇن خەلپەت دېگىنى بىزگە كۈچەپ پۈتـنە ئوقلىـرىنى ئېتىۋاتىدۇ. ئەتە - ئۆگۈنلۈككە نېمە ئىشلار بولۇر، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ تاغا، خاتىرجەم بولسىلا، — دەيتتى قولىنى سىلكىپ ئانچە پەرۋا قىـ لمىپ كەتمەي.

«تۇرپاندا پاراڭ تۈلا، توقسۇندا بوران» دېگەن گەپ بىكارغا تارقالمىغانىكەن. بەشىنچى ئاي كىرىپ مىرزاباينىڭ قورۇسىدا ئېچىلغان بۇ مەكتەپ توغرىسىدىكى ئۆسەك گەپلەر كۆپىيىپ كەتتى. يېڭىشەھەردىكى رىياكار موللىلار، سوپى، ئىشانلار: «مىرزاباي قۇيرۇق كۆرسىتىپ ئۆپكە سانقاندەك ئىش قىپتۇ. ئۇ مەكتەپتە قىرائەت ئۆگىتىمىز دېگىنى بىلەن شەرىپجان ئەسلـ ىدە بىر جەدىت ئىكەن ئەمەسمۇ. ئۇ بالىلارنى يولدىن چىقىرىدىـ غان، بىدئەتلىككە باشلايدىغان بىسمىللاسى يوق ئېلىپبە، ھې-

ساب، ئىملا دېگەندەك بىر نېمىلەرنى ئۆگىتىدىكەن. بۇ مەكتەپ بىزگە ئاخىرى ئاپەت ئېلىپ كېلىدۇ» دېگەن پىتنە ـ پاساتلارنى تارقىتىشتى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان بەزى ئاتا ـ ئانىلار بۇ مەكتەپكە بالىلىرىنى ئەۋەتىشتىن تەۋرىنىپ قالدى.

ئالتىنچى ئاي كىرىشى بىلەن يېڭىشەھەردىكى سوپى، ئىشانلارنىڭ مۇرتلىرى ئىچىدە مىرزاباينىڭ قورۇسىدىكى مەكتەپنى تاقاش كېرەك، بولمىسا بۇزۇپ چاقمىز! دېگەن چۇقانلار كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

بىر كۈنى شېرىپجان ئوقۇغۇچىلارغا ئىككى سائەت دەرس بېرىپ بولغاندىن كېيىن سىنىپنىڭ ئىچى قاتتىق ئىسسىپ دىمىق بولۇپ تەر پۇراپ تۇراتتى. ئۇ نېمىنىدۇر ئويلانغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارغا:

— ھەممەڭلەر دەپتەر ـ قەلىمىڭلارنى جىلتەڭلەرگە سېلىپ ھويلىغا چىقىپ تىزىلىڭلار، — دېدى.

بالىلار چۇرۇقلىشىپ ھويلىغا چىقىپ بويىسىرى تىزىلدى. شېرىپجان:

— ھازىر بىز پولۇچىنىڭ تاللىقىدىكى ئۆستەڭ بويىغا بارىمىز، يولدا تەرتىپ بىلەن رەتلىك مېڭىڭلار، قېنى پولۇچىنىڭ تاللىقىغا قاراپ قەدەملەپ مارش! — دەپ كوماندا بەردى. بالىلار ھويلىدىن چىقىپ ئۇرۇمچى كوچىسىنى بويلاپ غەربكە — پولۇچىنىڭ تاللىقىغا قاراپ مېڭىپ كەتتى.

پولۇچىنىڭ تاللىقى بىلەن مىرزاباينىڭ قورۇسىنىڭ ئارىلىقى ئىككى چاقىرىم كېلەتتى. بالىلار 15 مىنۇتتىلا ئۆستەڭ بويىغا يېتىپ كەلدى. شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان بۇ ئۆستەڭدىكى ئۇلۇغ سۇ يېڭىشەھەردىن يارغولغا بارىدىغان يولنى كېسىپ ئۆتۈپ كونا تۇگمەن بېشىغا كەلگەندە ئالتە ـ يەتتە مېتىر ئېگىز-لىكتىن شارقىراتما ھاسىل بولۇپ پەسكە ئېتىلىپ چۈشۈپ پولۇچىنىڭ تاللىقى دەپ داڭقى چىققان بۇك ـ باراقسان تال ـ

تىرەكلەر، ئۇزمە، جىگدە، قارىياغاچلار ئاسمانغا بوي سوزۇپ ئۆسكەن قويۇق دەرەخلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتەتتى.

ئىسسىقتا تەرلەپ ـ پىشىپ كەلگەن بالىلار شارقىراتمىنىڭ قىرغىقىدىكى يوغان ئۇزمىنىڭ تۈۋىگە جىلىتە ۋە كىيىم ـ كېچەك-لىرىنى قويۇشتى. ئۇلار قىيا ـ چىيا ۋارقىرىشىپ ئاق بۇزغۇن چاچرىتىپ قاينام ھاسىل قىلىپ جەنۇبقا ئېقىپ كېتىۋاتقان سۇغا ئۆزلىرىنى ئېتىشتى.

شېرىپجان بولسا ئۆستەڭ بويلاپ جەنۇبقا بىرەر ـ ئىككى يۇز مېتىر مېڭىپ دەرەخلەرنىڭ ئەڭ قويۇق يېرىگە يېتىپ بار-دى. ئۇ ئەتراپتا ئۆزىدىن باشقا ئادەم يوقلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن كىيىملىرىنى سېلىپ ئۆستەڭگە چۈشۈپ مۇزدەك سۇدا راھەتلىنىپ يۈيۈنۇشقا باشلىدى.

※ ※ ※

مىرزاباي ئىككى ھەپتە بۇرۇن ئۇرۇمچىگە كەتكەنىدى. ئۇ-نىڭ خېنىمى راھىلە بۇۋى ئەتىگەندە يېڭىشەھەردىكى بىر بايىنىڭ خوتۇنى چاقىرغان چايغا ماڭغانىدى. شېرىپجان بالىلارنى پولۇچە-نىڭ تاللىقىغا ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن نۇرا خېنىم ھويلىدا يالغۇز قالغانىدى. ئارىدىن بىرەر سائەت ئۆتكەندە قوشنا ھويلىدە-كى تۇرسۇن تۆمۈرچىنىڭ قىزى ئوغۇلخان يۈگۈرۈپ كىردى. ئۇ تېز يۈگۈرگەنلىكتىن ھاسىراپ تۇراتتى.

— پات بولسىلا نۇراخانئاغىچا سوپى ـ ئىشانلار مەكتەپنى بۇزۇپ، چاقىمىز دەپ كېلىۋاتقۇدەك. بازاردىن ئۇكەم ھە-مىت شۇنداق دەپ كەلدى، — دېدى ئىشىكنىڭ بوسۇغىدىلا تۇرۇپ.

— ۋاي نېمە دەيدىغانسىز ئەمدى، ۋاي ئاتام، ۋاي ئانام، ئۆيدە ئەرخەق بولمىسا قانداق قىلارمەن! — نۇراخېنىم شۇنداق دەپ ۋايساپ رومىلىنى بېشىغا سېلىپ يۈزىنى ئېتىپ شۇنداق

هويلىغا چىقىشىغا تاياق - توقماق كۆتۈرۈشكەن ئون نەچچە ئادەم هويلىغا باستۇرۇپ كىردى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بېشىغا كىرلەشىپ كەتكەن سەللە ئورىغان سېمىز، پاكار بويلۇق، ئالايەكتەك كىيگەن يۈزىنى ساقال بېسىپ كەتكەن بەتبەشىرە بىرسى ئالدىغا چىقىپ كېكەچلەپ ۋارقىرىغىلى تۇردى:

— ق - قېنى شې - شېرىپجان قارىم دېگەن جە - جەدىت بۇ يەرگە چىق!

سوپىلاردىن بىرسى سىنىپنىڭ ئىشىكىنى بىر تېپىۋېدى، ئىشىك يان ياغاچتىن ئاجراپ گۈپپىدە يەرگە چۈشتى.

— سىنىپتا بىرمۇ ئادەم يوقكەن، — دەپ ۋاقىرىدى ئۇ.

— ئۇرۇپ چېقىڭلار، جوزا - بەندىڭلەرنى، — دەپ چۈقان سالدى بىرسى.

ئەزۋەيلەشكەن بۇ زوراۋانلار قىيا - چىيا ۋارقىرىشىپ سىنىپقا ئېتىلىپ كىرىپ پارتا - ئورۇندۇقلارنى چاقىلى تۇردى.

شۇ ئارىدا نۇراخۇنۇم يېنىدا تۇرغان ئوغۇلخانغا:

— شېرىپجان قارىم بالىلارنى پولۇچىنىڭ تاللىقىغا ئېلىپ كەتكەن. سىز سىڭلىم شۇ يەرگە بېرىپ خەۋەر قىلىڭ، — دەپ پىچىرلىدى. ئوغۇلخان دەرھال هويلىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. سوپىلاردىن ئىككىسى نۇراخۇنۇمنىڭ ئالدىغا كېلىپ سوراشقا باشلىدى:

— جەدىت ئېرىڭ نەگە كەتتى؟

— بىلمەيمەن.

شۇ چاغدا سىنىپتىن بىر سوپى چىقىپ:

— هوي هازىم سوپى خوتۇن خەق بىلەن بىر نېمە دېيىشىپ تۇرغىچە ماۋى يەرگە كىرىپ كۈچىكنى كۆرسەتمەسەن، — دەپ ۋاقىرىدى.

ئىككى سوپى يۈگۈرۈشۈپ سىنىپقا كىرىپ كەتتى. قورقۇپ كەتكەن نۇراخۇنۇم ئۆيگە كىرىپ ئىشىكنى ئىچىدىن ئېتىۋالدى.

ئاردىن ئون مىنۇت ئۆتۈپ سىنىپتىكى پارتا - ئورۇندۇقلارنى بۇزۇپ سۇندۇرۇپ سىنىپنىڭ ئىچىنى ۋەيران قىلغان بۇ زوراۋانلار چۈقان سېلىشىپ هويلىغا چىقىشتى. ئۇلاردىن ئىككى - ئۈچى نۇراخان كىرىپ كەتكەن ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ۋۇ دەججال بۇ ياققا چىق، جەدىت ئېرىڭنى تاپ! — دەپ ۋارقىراشقىلى تۇردى.

— نېمىدەپ مېنىڭ خوتۇنۇمنى هاقارەتلەيسىلەر؟ ئۇ سىلەر- گە نېمە قىلغان؟ گېپىڭلار بولسا مانا مەندەك ئوغۇل بالىغا دەڭلار! — شېرىپجان شۇنداق دەپ توۋلىغان پېتى هويلىغا ئېتىلىپ كىردى.

— بالىلىرىمىزنى دىندىن چىقىرىپ، يامان يولغا باشلىغان جەدىتنى ئۇرۇڭلار! — دەپ ۋاقىرىدى هېمىت سوپى.

— هە بىز سېنى تاپالماي تۇرغان، بالىلارغا ئېلىپبە، هې- ساب ئۆگىتىمەن دەپ بىسمىللاسى يوق بىر نېمىلەرنى ئۆگەتكەن ئاغزىڭ مۇشۇمۇ، — دەپ هازىم سوپى شېرىپجاننىڭ ئاغزىغا بىر مۇشت سالدى.

شۇئان شېرىپجاننىڭ بۇرنىدىن ئوقتەك قان ئېتىلىپ چىقىپ يۈز - كۆزىنى بويىۋەتتى.

بۇ چاغدا ئوغۇلخانىدىن سوپى - ئىشانلارنىڭ سىنىپنىڭ پارتا - ئورۇندۇقلىرىنى چېقىپ، شېرىپجاننى ئىزدەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ ئۆيگە ئاتىسى ئابدۇ- راخمان مەخسۇمنى چاقىرغىلى كەتكەنىدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم سىرتتىن كېلىپ پەيتۇندىن چۈشۈۋا- تاتتى. ئابدۇخالىق:

— ئاتا تېز بولسىلا، سوپى - ئىشانلار سىنىپنى بۇزۇۋاتە- دۇ، — دېدى هاسىراپ.

ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنى ئېلىپ پەيتۇنغا چىقتى. ئايۇپ هارۋىكەش پەيتۇننى ئۇچقاندەك هەيدەپ ئۇرۇمچى كوچىسى-

دىكى مىرزابايىنىڭ قورۇسىغا يۈرۈپ كەتتى.

※ ※ ※

سوپى - ئىشانلار ئەزۋەيلىشىپ سۇرەن - چۇقان بىلەن شەرىپجاننى ئارىغا ئېلىپ ئۇ تەرەپتىن - بۇ تەرەپكە ئىتتىرىپ ئەپسانە تىللار بىلەن ھاقارەتلەۋاتقان چاغدا ھويلىغا بىر پەيتۇن كىرىپ توختىدى. توپىلاڭچى زوراۋانلار بۇنىڭدىن سەل چۆچۈپ كەينىگە قارىشۇۋىدى، پەيتۇندىن تۇرپان يامۇلىنىڭ ئامبىلى جاڭ خۇالىڭ چۈشتى. مىلتىقلىق ئىككى ئەسكەر ئۇنىڭ يېنىدا تىك تۇراتتى. كەينىدىن ئورۇق، ئېگىز بويلۇق كېرەم تۆڭچى (تەرجىمان) پەيتۇندىن چۈشۈپ ئامبالىنىڭ يېنىغا كەلدى.

بۇ چاغدا ھويلىدىكى چۇقان - سۇرەنلەر بېسىققانىدى. جاڭ خۇالىڭ يۈز - كۆزى، ئاق كۆينىكى قىپقىزىل قانغا بويالغان يالاڭباشتاق تۇرغان ئادەمنىڭ شەرىپجان مۇئەللىم ئىكەنلىكىنى قىياس قىلدى - دە، يېنىدىكى ئەسكەرگە ئۇنى ئالدىمغا ئېلىپ كەل دەپ بۇيرىدى.

ئەسكەردىن بىرى شەرىپجاننى ئامبالىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئامبال شەرىپجانغا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ «ھىم» دەپ دىمىقىنى قېقىپ قويۇپ كېرەم تۆڭچىغا گەپ قىلدى. كېرەم تۆڭچى:

— دارىن جانابلىرى شەرىپجان قارىم دېگەن سەن شۇمۇ دەپ سورايدۇ، — دېدى شەرىپجانغا قاراپ.

— ھەئە مەن شۇ، — دېدى شەرىپجان قەددىنى رۇسلاپ.

كېرەم تۆڭچى ئامبالىنىڭ گېپىنى تەرجىمە قىلغىلى تۇردى:

— شەرىپجان سەن ياخشى ئاڭلاپ تۇر. سىلەر ئاچقان بۇ مەكتەپ ھۆكۈمەتنىڭ رۇخسىتىسىز ئېچىلغان قانۇنسىز مەكتەپ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە مانا مۇشۇ پۇقرالار بىزگە سىلەر ئاچقان بۇ مەكتەپ ئۇستىدىن ئەرز قىلدى. ھازىر ئۇرۇمچىدىن

ياڭ جياڭجۇندىن [1] بۇ مەكتەپنى دەرھال تاقاش توغرىلىق پەرمان كەلدى. بىرىنچىدىن بۇگۈن مەكتەپ تاقالسۇن. ئىككىنچىدىن شەرىپجان ئۈچ كۈن ئىچىدە تۇرپاندىن چىقىپ كەتسۇن.

ئامبال قولىنى شىلتىپ پەيتۇن تەرەپكە ماڭغىلىۋاتقاندا شەرىپجان:

— توختاڭ گەپىم بار، — دەپ توۋلىدى.

ئامبال كېرەم تۇڭچىغا بىر نېمە دېدى. كېرەم تۇڭجى:

— دارىن جانابلىرى شەرىپجان قارىمىنىڭ گەپىنى ئاڭلاشقا ۋاقتىم يوق دەيدۇ، — دېدى.

— ئاھ كاج پەلەك، ئاھ زۇلمەتلىك كۈن! — دەپ نىدا قىلدى شەرىپجان.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھېلىقى پاكار، بەتبەشىرە سوپى كېكەچ-لەپ تۇرۇپ:

— سى - سەن بى - بىزنىڭ تۇر - تۇرپاننى بۇلغۇدۇڭ. بىز سېنى ئۇ - ئۇرۇپ ئۆل - ئۆلتۈرۈۋەتسەكمۇ ئۆچىمىز چىقمايدۇ، — دەپ سۇرەن سالدى.

سالغان سۇرىنىنى بۇيرۇق دەپ بىلگەن رىياكار موللا، سو-پىلار شەرىپجاننى ئارىغا ئېلىپ ئىتتىرىشىپ دۆشكەللەشكە باش-لىدى. شەرىپجان ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈشگە بىر سوپى:

— مانا بالىلارغا خەت ئۆگەتكەن قولۇڭغا، — دەپ توقماق بىلەن شەرىپجاننىڭ قولىغا قاتتىق ئۇردى.

— ۋايجان! — شەرىپجان ۋارقىراپ تاشلىدى.

— ۋاي خۇدايىم نېمە بولدى؟ — نۇراخۇنىم ئۆيدىن ئېتىل-لىپ چىقتى.

شەرىپجاننىڭ ئوڭ قولى جەينىكىدىن سۇنۇپ پولاڭلاپ ساڭ-گىلاپ قالغانىدى. بۇنى كۆرۈپ تۇرغان ئامبال جاڭ خۇالىڭ

---

[1] ياڭ جياڭجۇن — ياڭ زىڭشىن.

«هىم» دەپ دىمىغىنى قېقىپ زەھەرلىك كۈلۈپ «ئۆزىنىڭ گۆ-شىنى ئۆز يېغىدا قورۇش دېگەن مۇشۇ» دەپ پەيتۈنغا چىقىپ يۈرۈپ كەتتى.

جاڭ خۇالىڭنىڭ پەيتۈنى دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىشىگە يەنە بىر پەيتۈن ھويلىغا كىرىپ توختىدى.

شېرىپجاننىڭ «ۋاي قولۇم!» دەپ زارلىنىۋاتقانلىقىغا قارا-ماي سوپىلار ئۈنى ھە دەپ ئۇرۇۋاتاتتى.

— ئۇرۇڭلار، ياڭ جيانجۈننىڭ يارلىقىنى ئاڭلىدۇڭقۇ، بۇ جەدىتنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتسەكمۇ سورىقى يوق ئەمدى، — دەپ چۈقان سېلىشتى سوپىلار.

— تارتىش قولۇڭنى، ۋۇ ئادىمىي ھايۋانلار! — بۇ سۇرلۇك چۈقاندىن ھويلىنى بېشىغا كىيىۋاتقان سوپىلار چۆچۈپ كېتىش-تى. ئۇلار ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ پەيتۈندىن چۈشۈۋاتقان ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئابدۇخالىقنى كۆردى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم پەيتۈنغا تاشلاپ قويغان ئات قامچىسى-نى قولىغا ئالدى ـ دە، ئېتىلغان پېتى كېلىپ پاكار، سېمىز، كېكەچ سوپىنى قامچا بىلەن نەچچىنى ئۇرۇۋەتتى.

ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ سۇرىدىن قورقۇپ كەتكەن سو-پىلار دەرۋازىغا قاراپ قاچقىلى تۇردى.

— ۋۇ ئەقلىنى بالا نەپسى يەپ كەتكەن قارغىش تەگكۇر نادانلار، قوينىڭ قوزىسىدەك يۇۋاش، بىر گۇناھسىز بەندىنى ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ قويۇپمۇ يەنە قولۇڭلارنى تارتمايسىلە-را. مانا ئۇردى دېگەن، — ئابدۇراخمان مەخسۇم دەرۋازا تۈۋىگە بېرىپ قاراپ تۇرغان بىرنەچچە سوپىغا قاراپ قامچىسىنى شىلتىپ يۇگۇردى. سوپىلار ئابدۇراخمان مەخسۇمنىڭ قەھرىدىن قورقۇپ چاشقان تۆشۈكى ساراي بولۇپ كۆزدىن يوقالدى.

نۇراخان ياغلىقىنى ھۆل قىلىپ شېرىپجاننىڭ يۈزىدىكى قانلارنى ئېرىتىۋاتاتتى.

— هەي كېچىكىپتىمەن، كېچىكىپتىمەن! — دەپ پۇشايمان قىلاتتى ئابدۇراخمان مەخسۇم.

— هېلىمۇ ئابدۇخالىقنى كۆرۈپلا بۇ يەرگە ماڭدۇق، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ باشقا گەپنى كېيىن دېيىشسەك، شېرىپجان قارىمنى دەرھال كوناشەھەردىكى ئىمىن سۇنۇقچىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ ماڭىنى. هاۋا ئىسسىق، سۇنغان قولنى دەرھال تاڭدۇرۇۋەتمىسەك، ئىسسىقتا دەت قىلىپ قالىدۇ، — دېدى ئايۇپ هارۇكەش ئاتنىڭ بېشىنى دەرۋازىغا بۇراپ. بۇ گەپ بىلەن نۇراخۇنىم ئۆيدىن شېرىپجاننىڭ بىر قۇر پاكىزە كىيىمىنى ياغلىققا چىگىپ ئېلىپ چىقتى.

شۇ ئەسنادا راهىلە بۇۋى قايتىپ كېلىپ شېرىپجاننىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ بىر پەس يىغلىزارە قىلدى.

ئايۇپ هارۇنكەش شېرىپجاننى يۆلەپ پەيتۇنغا چىقاردى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئابدۇخالىق پەيتۇنغا چىقتى. نۇراخۇنىم راهىلە بۇۋىنى يېڭىشەھەردىكى چايغا ئېلىپ بارغان پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ سۇنۇقچىنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

مەشئەل

ياڭ زىكشىن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ مىرزابايىنىڭ قورۇسىدا ئې-چىلغان يېڭى مەكتەپنى تاقاتتۇرۇۋەتتى. ئامبال جاڭ خۇالىڭ رىياكار موللىلار، جاھىل سوپىلارنىڭ نادانلىق، قەبىھلىكىدىن، غالجىرلىقىدىن پايدىلىنىپ «ئۆز گۆشىنى ئۆز يېغىدا قورۇش» سۈيىقەستىنى ئىشلىتىپ شېرىپجان مۇئەللىمنى قاتتىق دۇمبالە-تىپ، ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ ۋەھشىيلەرچە قولىنى سۈندۇ-رۇپ تاشلاپ تۇرپاندىن كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. جاھالەتنىڭ قارا كۈچلىرى تۇرپاندا يانغان بۇ مەرىپەت چىرىغىنى ئەنە شۇنداق ئۆچۈرۈپ تاشلىدى. ئىلىم - مەرىپەت كۈشەندىلىرى بىر مەھەل كۆرەڭلەپ كېتىشتى.

ئوقۇۋاتقان مەكتىپى تاقىلىپ قالغان ئابدۇخالىق خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان قوزىچاقتەك مۇڭلاندى. قانات پەيلە-رى يۇڭدالغان كەپتەر باچكىسىدەك ئازابلىق زارلاندى. بىر نەچچە كۈنگىچە گېلىدىن غىزا ئۆتمىدى. ھەتتا دوستلىرى ئۇنى ئويىنە-غىلى چاقىرسىمۇ ئۆيدىن چىقماي قويدى. ئەرەمسىما خېنىم بىلەن نىيازخان خېلى بەزلەپ باققان بولسىمۇ ھېچقانداق كار قىلمىدى.

يەتتىنچى ئاينىڭ بېشىدا مىجىت ھاجى، مەخسۇت مۇھىتى ۋە ئۇلار بىلەن بىللە روسىيىگە سودىغا بارغان ھەمراھلىرى بىلەن ناھايىتى نۇرغۇن مال ئېلىپ شەمەيدىن تۇرپانغا قايتىپ كەلدى.

ئابدۇخالىق چوڭ دادىسى مىجىت ھاجىنى كۆرۈپلا رىياكار موللىلار جاھىل سوپىلارنىڭ رەھىمسىز قىلمىشلىرى، ئامبال جاڭ خۇالىڭنىڭ يولسىزلىقلىرى ۋە بىگۇناھ ئۇستازىنى قاراپ

تۇرۇپ قارا كۆچلەرگە دۇمبالىتىپ تۇرپاندىن ھەيدىۋەتكەنلەر كىدىن زارلىنىپ، بۇ زۇلۇم - زورلۇقلار ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ يىغلاپ كەتتى. ئابدۇخالىقنىڭ ئىچ - ئىچىدىن چىقىۋاتقان ئازاب - كۆلپەتلىك يىغازارى مىجىت ھاجىنىڭ يۈرەك قەلبىنى پارە - پارە قىلىۋەتتى. ئۇنىڭ پىغانى ئۆرلەپ، غەزىپى قاينىاپ تېشىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالدى. ئۇ بىر ئورۇندا تۇرالماي ھويلىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ:

— خەپ بۇ يۇندىخور ئىتلار، چالا موللا ئادەم ئۆلتۈرەر دېگىنى مۇشۇ ئەمەسمۇ؟ ھېلىمۇ مەخسۇم ئاتىڭىز ۋاقتىدا كېلىپ ئۇ ئادىمىي ھايۋانلارنى قامچىلاپ قوغلۇۋېتىپتۇ، بولمىسا ئۇلار شۇ ۋەھشىيلىكىدە بىچارە شېرىپجان قارىمنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويۇركەندۇق، خەپ توختاڭلار، لەنەت تەگكۈرلەر، سىلەر بۇ قىلمىش - ئەتمىشىڭلارنىڭ جازاسىنى تارتماي قالمايسىلەر، — دېدى.

مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— بالام يېشىڭىزنى سۇرتۇۋېتىڭ. ئوغۇل بالا دېگەن يىغلايدۇ. ئۇمىدلىك بولۇڭ، ئۇمىد ئادەمگە غەيرەت، شجائەت ئاتا قىلىدۇ. ئۇمىدسىزلەنمەڭ، ئۇمىدسىزلىك ئادەمنى تۆگەشتۈرۈۋېتىدۇ. قەددىڭىزنى رۇسلاڭ، مەن سىزگە بىر خۇش خەۋەر ئېيتىمەن، — دېدى.

ئابدۇخالىق كۆز يېشىنى سۇرتۇۋەتتى. ئۇ قەددىنى رۇسلاپ چوڭ دادىسىغا قارىدى.

— مەخسۇتباي بۇ قېتىم ئاستانىدە يېڭى مەكتەپ ئېچىشقا تولۇق تەييارلىق قىلىپ كەلدى. ئۇ روسىيەدىن موسكۋادا ئوقۇغان ھەيدەر سايرانى دېگەن تاتار يىگىتنى يېڭى ئاچىدىغان مەكتەپكە ئەپەندىلىككە ئېلىپ كەلدى. مەخسۇت باي پات ئارىدا مەكتەپنى ئاچىدۇ، — دېدى مىجىت ھاجى ئىشەنچ بىلەن.

— راستمۇ چوڭ دادا، نېمىدېگەن ياخشى. مەخسۇتكام مەكـ
تەپ ئاچسا مەن بىرىنچى بولۇپ تىزىملىتىمەن، — دېدى ئابدۇ-
خالىق خۇشاللىقىدىن مىجىت ھاجىمىنىڭ قولىغا ئېسىلىپ.
— مەن قاچان يالغان سۆزلەپ باققان؟ مەخسۇتباي ئاچقان
مەكتەپتە سىزنى چوقۇم ئوقۇتىمىز. يەنە تېخى ئىنىڭىز ئابدۇقە-
يۇممۇ بار، — دېدى مىجىت ھاجى.

※ ※ ※

دەرۋەقە مىجىت ھاجىنىڭ ئېيتقانلىرى راست ئىدى. پەن -
مائارىپ نۇرى بىلەن جاھالەت بۇلۇتلىرى قاپلاپ زۇلمەت قاراڭغۇ-
لۇقىغا چۆككەن ئانا يۇرتىنى يورۇتۇپ، زۇلۇم كۆلپەتتە ئازاب
چېكىۋاتقان خەلقنى ئويغىتىپ قۇتقۇزۇشنى قەلبىگە پۈككەن مەخ-
سۇت مۇھىتى تالاي مۇشكۇل، قىيىنچىلىقلارنى، نۇرغۇن توسال-
غۇلارنى يېڭىپ ئىلىم - مەرىپەت مەشئىلىنى ياندۇردى.
مەخسۇت مۇھىتى نۇرغۇن خەج - خىراجەت قىلىپ يۇرتى
ئاستانىدا چوڭ، ئازادە، يورۇق، ئاستى - ئۈستى تاختايلىق
سىنىپلارنى سالدۇردى. يېڭىچە پارتا، ئورۇندۇقلارنى ياساتتى.
ئۇچ ئاي ئىچىدە يېڭى مەكتەپنىڭ جېمى تەييارلىقلىرىنى پۈتكۈ-
زۈپ بولدى. مەخسۇت مۇھىتى مۇشۇ ئىشلارنى رويابقا چىقارغىچە
كۆپ ئويلىنىپ، كۆپ يول مېڭىپ، كۆپ جەبىر چېكىپ، بەھە-
ساب تەر تۆكتى. ئۇنىڭ جاپالىق ئەجرى ئاخىرى مېۋە بەردى:
1913 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تۇرپان ئاستانىدا
مەخسۇت مۇھىتىنىڭ مۇبارەك نامى بىلەن ئاتالغان يېڭىچە پەننىي
مەكتەپ «مەخسۇدىيە مەكتىپى» رەسمىي ئېچىلدى. بۇ خۇش خە-
ۋەر خۇددى باھار گۈلدۇرمامىسىدەك تۇرپان ئاسمىنىدا ياڭراپ
بۇ قەدىمىي يۇرتنى زىلزىلىگە سالدى. بۇ ئىلمۇ - ئىرپان گۈلىس-
تانى خۇددى زۇلمەت تۈننى يورۇتقان نۇرلۇق مەشئەلدەك بۇ ئانا
يۇرتتىكى مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان سەبىي قەلبلەرگە ئۇمىد، ئە-

شەنچ خۇشاللىق ئاتا قىلدى. مەخسۇدىيە مەكتىپىنىڭ تۇنجى ئوقۇتقۇچىسى ھەيدەر سايرانى ئەپەندى قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا تۇرپان، پىچان، توقسۇن، ئۈرۈمچى، گۇچۇڭلاردىن قىرىق نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى.

مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم، پولاتباي، مىرزاباي، ئەبەيدۇللا شەمەيچىلەر مەخسۇدىيە مەكتىپىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا تۈرپاندىن كېلىپ قاتناشىپ مەخسۇت مۇھتىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم بۇ مەكتەپتە ئوقۇتۇش ئۇچۇن ئابدۇخالىق بىلەن ئابدۇقەييۇمنى بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى.

ھەيدەر ئەپەندى ئابدۇقەييۇمنى مەكتەپكە قوبۇل قىلدى. ئابدۇخالىقنى سىناپ كۆرۈپ:

— بۇ بالا خېلى كۆپ نەرسىلەرنى بىلىدىكەن. سەۋىيىسى باشلانغۇچ مەكتەپتىن كۆپ ئېشىپ كېتىپتۇ. ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇشقا لايىق ئىكەن. ئەپسۇس، بىز ئەمدىگىنە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى سىنىپىنى ئاچتۇق - تە، — دېدى بېشىنى چايقاپ.

ئابدۇقەييۇم مەخسۇدىيە مەكتىپىدە ئوقۇشقا قالدى. ئابدۇخالىق چوڭ دادىسى ۋە ئاتىسى بىلەن ئامالسىز تۇرپانغا قايتتى.

※ ※ ※

ئابدۇخالىق ھېچقانداق بالىغا ئوخشىمايتتى. «ياخشى ئانقا قامچا كەتمەيدۇ» دېگەندەك ئۇ كىتاب ئوقۇيتتى، خەت يازاتتى، ئۆگىنىش قىلاتتى. ھەر دائىم ئىلىم ئۆگىنىشكە ئىنتىلەتتى. ئۇ ئاستانىدىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ئەرەب تىلىنى ئۆگىنىشنى باشلىۋەتتى. ئۇ بەزىدە ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «چاھار دىۋان» ناملىق كىتابىدىن غەزەللەرنى ئوقۇپ كېتەتتى. قاچانلا قارىسىڭىز ئۇنىڭ قولىدىن كىتاب چۈشمەيتتى.

ئاردىن بىر يىل ئۆتتى.

مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم ئابدۇخالىقنى داۋاملىق ئوقۇتماقچى بولۇپ باش قاتۇرۇۋاتقاندا ئۇلارنىڭ تەلىيى- گە مەخسۇدىيە مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ھەيدەر ئەپەندىنىڭ دوستى ئەلى ئىبراھىمۇف 1914 - يىلى 10 - ئايدا تۇرپانغا كەلدى.

مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم موسكۇا ئۇنىۋېر- سىتېتىنى پۈتكۈزگەن ئەلى ئىبراھىمۇفنى ئابدۇخالىققا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى بولۇشقا تەكلىپ قىلدى.

ئەلى ئىبراھىمۇف خۇشخۇي، چىقىشقاق، ئاددىي كىيىنگەن بىلەن ناھايىتى پاكىزە، رەتلىك، يۈرۈيدىغان يىگىت ئىدى. ئېگىز بويلۇق، ئاق سېرىق كەلگەن بۇ تاتار يىگىتى بىر قاراشتىلا كىشىگە ياخشى تەسىرات قالدۇراتتى. ئابدۇخالىق بۇ يېڭى ئۇستا- زى بىلەن ناھايىتى ئاسانلا چىقىشىپ كەتتى.

ئەلى ئىبراھىمۇف رۇس، تۈرك تىللىرىنى پىششىق بىلىدە- غان، مەخسۇس ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇغان مول بىلىملىك زىيالىي ئىدى. ئۇ تۇرمۇشتىكى سۆزلەرنى ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەپ ئۆز مەقسىتىنى بىلدۈرەلىگىنى بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرە- نى ئۇيغۇرچە سۆزلەشكە تولىمۇ ئاجىزلىق قىلاتتى. چۈنكى ئۇ قازان شەھىرىدىن ئالغاچ كەلگەن دەرسلىك كىتابلارنىڭ ھەممە- سى تاتارچە ئىدى. ئابدۇخالىقمۇ تاتارچىنى تازا چۈشىنىپ كەتـ مەيتتى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ ئەلى ئەپەندىنىڭ كۆڭلە- گە بىر ئەقىل كەلدى. ئابدۇخالىققا تاتار تىلىنى ئۆگىتىش بىلەن بىرگە، ئۆزىمۇ قوشۇمچە ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىشى كېرەك ئە- كەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ئەلى ئەپەندىنىڭ بۇ ئوي - پىكرىگە مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان مەخسۇم قوشۇلدى. ئابدۇخالىقمۇ ئۇنىڭغا قىزىقتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىققا تاتار تىلى ئېلىپبە-

سىدىن دەرس ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۆزىمۇ كەمتەرلىك بىلەن ئۈيغۇر تىلىنى ئۆگەندى.

ھەش - پەش دېگىچە ئوچ ئاي ئۆتتى. ئابدۇخالىق تاتار تىلى ئېلىپبەسىنى ئوقۇپ تاماملىدى. ئەلى ئەپەندى يەنە ئوچ ئاي ئابدۇخالىققا مەخسۇس تاتارچە، ئۇيغۇرچە سۆزلۈكلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشەندۈرۈپ ئابدۇخالىققا يادلاتتى. بۇنىڭ ئۇنۇمى خېلى تېز بولدى. ئابدۇخالىق ئۇستازى تاتارچە سۆزلىگەن دەرسلەرنى چۈشىنىپ بىلەلەيدىغان بولدى. يېرىم يىلدىن كېيىن ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىققا ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تىل ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، ماتېماتىكا دەرسلىرىنى ئۆتۈشكە باشلىدى. ئابدۇخالىق ئۆزۈن يوللاردا، سەپەر ئۇستىدە، چۆل جەزىرىگە ئوچراپ چاڭقاپ كەتكەن يولوچى ئۇسسۇزلۇققا تەشنا بولغاندەك ئىلىمگە تەشنا، ئۆگىنىشكە ھېرىسمەن ئىدى. ئۇ بۇ ئوقۇش پۇرسىتىنىڭ ئاسان قولغا كەلمىگەنلىكىنى بىلگەچكە، ئۆگىنىش پۇرسىتىنى چىڭ تۇتۇپ تىرىشىپ ئۆگەندى.

ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىقنىڭ ئۆگىنىش روھىدىن سۆيۈنۈپ ئىمكانقەدەر ئۇنىڭغا كۆپرەك بىلىم ئىگىلەش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىشكە تىرىشاتتى. شۇڭا ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىققا دەرس ئۆتۈشتە نوقۇل دەرسلىك كىتابقىلا تايىنىۋالماي ھەر سائەتلىك دەرسنىڭ مەزمۇن دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇپ سۆزلەشكە تىرىشاتتى.

ئۇستاز بىلەن شاگىرتنىڭ بۇ خىل تىرىشچانلىقى مول مېۋە بېرىپ، ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى

ئابدۇخالىق دەرستىن چۈشكەن چاغلاردا ئۆزىچە پىچىرلاپ نېمىنىدۇ يادلايتتى. كېيىنچە بۇنى سېزىپ قالغان ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىقنىڭ شېئىرغا قىزىقىدىغانلىقىنى، بوش ۋاقىتلىرىدا دائىم ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلىرىنى يادلايدىغانلىقىنى ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ پاراڭ ئارىلىقىدا بىلىۋالدى. ئابدۇخالىق بەزىدە

ئىلھامى قوزغالغان چاغلاردا خەلق قوشاقلىرىغا تەقلىد قىلىپ كىچىك شېئىر، قوشاقلارنى يېزىپمۇ قويااتتى. ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىقنىڭ بۇ خىل قىزىقىشىغا ئىلھام بېرىشنى ئويلىدى. ئۇ ئۆز شاگىرتىنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ ئۆزى روسىيەدىن ئالغاچ كەلگەن ئابدۇللا توقاي شېئىرلىرى توپلىمىنى ھەدىيە قىلدى. ئابدۇخالىق بۇ ھەدىيەدىن تولىمۇ شادلاندى.

ئابدۇللا تۇقاينىڭ شېئىرلار توپلىمى ئابدۇخالىقنى شۇنچىلىق جەلپ قىلىۋالدىكى، ئەتىسى ئەلى ئەپەندى يېڭى دەرس سۆزلىۋېدى، ئابدۇخالىقنىڭ قۇلىقىغا دەرس كىرمىدى. ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىقنىڭ ئابدۇللا توقاينىڭ شېئىرلار توپلىمىغا بەك بېرىلىپ ئەس - يادى شۇ كىتابقا تولىمۇ مەھكەم باغلىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئابدۇخالىق كىتابنى مەيدىسىگە باسقىنىچە ئويغا چۆمگەنىدى.

«يېڭى دەرس دېگەن مۇشۇ ئەمەسمۇ؟ مەن نېمىشقا ئۆز شاگىرتىمنىڭ ئىنتىلىش ئىستەكلىرىنى ھېسابقا ئالمايمەن. تۆۋەن قىزىقىدا سوقىشىم كېرەك. ئۇستازنىڭ شاگىرتىغا بىلىم ئۆگىتىشى، شاگىرتنىڭ ئۇستازدىن بىلىم ئۆگىنىشتىكى ئاخىرقى مەقسەت ئۇنى ئىشلىتىشقۇ؟ . . . » ئەلى ئەپەندىنىڭ خىيالىدىن شۇ ئوي - پىكىرلەر كەچتى. ئۇ يېڭىدىن سۆزلەۋاتقان دەرسنى توختاتتى. ئۆي ئىچى جىمجىتلىققا چۆكتى. پەقەت شۇ چاغدىلا ئابدۇخالىق ئۆزىنىڭ ئۇستازىنىڭ سۆزلەۋاتقان دەرسىگە قۇلاق سالماي ئەتىگەندە قولىدىكى كىتابتىن ئوقۇغان «مەدرىسىدىن چىققان شاگىرتلار نېمە دەيدۇ؟» دېگەن ساتىرىك داستان خاراكتېرلىك شېئىرنى ئويلاپ ئولتۇرغانلىقىنى سېزىۋالدى. ئۇ خىجالەت ئىلكىدە قولىدىكى كىتابنى جوزىنىڭ ئۇستىگە قويۇپ ئۇستازىغا قارىدى.

ئەلى ئەپەندى خىيال ئىلكىدىن ئۆزىنى تارتىۋالدى. ئۇ قەدىنى رۇسلاپ ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان ئابدۇخالىققا دېدى:

— بۇگۈن مەن سىزگە ھازىرقى زامان تاتار شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ چوڭ ۋەكىلى، ئاتاغلىق تاتار خەلق شائىرى ئابدۇللا توقاي توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىمەن.

بۇنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىقنىڭ خۇشاللىقىدىن كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئۇستازىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇردى. ئەلى ئەپەندى گېپىنى ئابدۇللا توقاي بىلەن شەخسەن تونۇشلۇقى بارلىقىدىن، قازاندىكى چېغىدا ئۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە سورۇنلاردا بىرگە بولغانلىقىدىن باشلىدى. ئۇ ئابدۇللا توقاي ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— ئابدۇللا مۇھەممەتغەرىپ ئوغلى توقايىف يەنى ئابدۇللا توقاي 1886 - يىلى 14 - ئاپرېل كۈنى روسىيىنىڭ قازان شەھىرىگە ئانچە يىراق بولمىغان قۇشلاۋچ يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئابدۇللا توقاي كىچىك چېغىدىلا ئاتا - ئانىسى ئۆلۈپ كېتىپ يېتىملىكتە ئۆسكەن بالا ئىكەن. ئەقىللىق، زېھنىي ئۆتكۈر ئابدۇللا توقاي كىچىكىدە مەكتەپتە ئوقۇپ بىلىم ئېلىشنى ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ، يوقسۇزلۇق دەستىدىن ئارانلا باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگىتەلىگەن، ئۇنىڭ بالىلىقى ئېغىر ئەمگەك، خوجايىنلارنىڭ تىل ھاقارىتى ئىچىدە ئازاب ۋە خورلۇق ئىچىدە ئۆتكەن. ئابدۇللا توقاي كىچىكىدىنلا ناھايىتى ئىرادىلىك، چىداملىق، غايىلىك بالا بولغان. ئۇ خوجايىنلارغا يالىنىپ ئېغىر ئىشلارنى قىلىپ ھېرىپ - چارچىغىنىغا قارىماي، كېچىلىرى كىتاب ئوقۇپ ئۆز بىلىمىنى ئاشۇرغان. ئۆزلۇكىدىن تىرىشىپ رۇس تىلىنى ئۆگىنىۋالغان. ئۇ 14 يېشىدا روسىيىنىڭ ئۇرالىسكى شەھرىدىكى باسما زاۋۇتىدا نابۇرچىك (ھەرپ تىزغۇچى) بولۇپ ئىشلىگەن، كېيىن كوررېكتور، ئەدەبىي خادىم بولغان.

ئابدۇللا توقاي بىر يىغىلىشتا:

«قانچە خورلۇق ئازابلارغا دۇچار بولدۇم مەن يېتىم، پېشانەمدىن سىلاپ - سىلاپ ئادەم قىلدى مىللىتىم» دېگەن

شېئىرنى ئوقىدى. بىز شائىرنىڭ بۇ شېئىرىنى ئاڭلاپ ئۇزاققىچە چاۋاك چېلىشىپ توختىمىدۇق. شۇ چاغدا ئابدۇللا توقاي:

— كۆپ رەھمەت ئەمدى ئالقىش يېتەرلىك، — دېگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ گېپى ھازىرمۇ قۇلاق تۇۋىمدىن كەتمەيدۇ. يۇقىرىقى ئىككى مىسرا شېئىر ئابدۇللا توقاينىڭ پۈتكۈل ھاياتىنىڭ ئەينەن تەسۋىرى. شۇ قېتىم ئۇ سۆزلەپ كېلىپ: «خەلقىم مېنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرگەن ئۇستازىمدۇر» دېگەنىدى.

ئەلى ئەپەندى چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ بىر پەس توختىۋېلىپ دەرسىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھاياتقا، خەلقە بولغان ئۆتتەك قىزغىن مۇھەببەت، ئېگىلمەس ـ سۇنماس ئىرادە، تىرىشچان، قەيسەر روھ، بۇيۇك غايە ئابدۇللا توقاينى شائىر قىلىپ يېتىشتۇرگەن. ئۇ تاتار خەلقىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا، جانجان مەنپەئىتىگە تاقىلىدىغان ئەڭ بۇيۇك، مۇھىم ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئەخلاقىي مەسىلىلەرنى، خەلق قەلبىدىكى ئارزۇ ـ ئىستەكلەرنى، خەلقنىڭ ئازاب ـ ئوقۇبەت، زۇلۇم ـ كۈلپەتتىن زارلىنىپ ئاھ ئۇرغان نىدالىرىنى تاتار ئەدەبىياتىدا بىرىنچى بولۇپ قەلەمگە ئالغان شائىر.

دەرستىن كېيىن ئەلى ئەپەندى قازان شەھىرىدىن ئالغاچ كەلگەن ئابدۇللا توقاي شېئىرلىرى بېسىلغان كىتاب ـ ژۇرناللارنى ئابدۇخالىققا ئوقۇشقا بەردى. ئابدۇخالىق بۇ كىتاب ـ ژۇرناللارنى خۇددى ئالتۇن تېپىۋالغاندەك ئاجايىپ ھېرىسمەنلىك بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى.

باتۇرنىڭ بېشى

1914 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرى تۇرپاندا: «يۇجى سۇن شياۋنىڭ بۇيرۇقى بىلەن چېرىكلەر كوناشەھەردىكى بۇتخانىنىڭ ئالدىدىكى يوغان تېرەككە قاراغوجىلىق باتۇر ئەمەتنىڭ كاللىسىنى ئېسىپ قويۇپتۇ!» دېگەن قورقۇنچلۇق خەۋەر تارقالدى. بۇنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىق دوستلىرىدىن ھەبىبۇل، ھېسامىدىن، ئابدۇراخمانلار بىلەن بىللە جۇمە كۇنىدىكى دەم ئېلىشتا: «باتۇر ئەمەتنىڭ بېشىنى تېرەك بېشىغا قانداق ئاسقاندۇ، كۆرۈپ باقايلى» دېيىشىپ يېڭىشەھەردىن كوناشەھەرگە باردى.

سوغۇق راسا كۈچەيگەن چاغ ئىدى. كوچىدا ئادەم كۆرۈنمەيتتى. دۇكانلار تاقالغانىدى. ئادەتتە جۇمە كۈنلىرى ئادەم مىغلداپ كېتىدىغان بۇ كىچىك بازار ئېغىر سۇكۇناتقا چۆمگەن بولۇپ، ناھايىتى سۇرلۇك ۋە قورقۇنچلۇق ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى.

تۆت بالا غەربتىن شەرققە سوزۇلغان بۇ بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شىمالىي تەرەپكە جايلاشقان كونا بۇتخانىنىڭ ئالدىدىكى يوغان قاپاق تېرەكنىڭ ئەگمەچ شېخىغا ئېسىلغان ئادەم بېشىنى بىراقتىنلا كۆردى.

— قاراڭلار، ئاۋۇ ئەگمەچ شاختا راستتىنلا بىر ئادەمنىڭ بېشى ئېسىقلىق تۇرۇپتۇ، — دېدى ھېسامىدىن قورقۇمسىراپ.

دەرۋەقە قاقشال بولۇپ قالغان قاپاق تېرەكنىڭ بىر يوغان ئەگمەچ شېخىغا چاچلىرى چۇۋۇلغان بىر ئادەم بېشى ئېسىقلىق تۇراتتى. جاندىن ئۆتكىدەك سوغۇق شامالدا ئۇنىڭ چاچلىرى بىردە كەڭ پېشانىسىنى يېپىۋالسا، بىردە ھەر تەرەپكە ئۇچۇپ،

ئۇنىڭ سۈرلۈك چىرايىنى تېخىمۇ دەھشەتلىك كۆرسىتەتتى. ئۇ-نىڭ يوغان بىر جۈپ كۆزى دەھشەت بىلەن بۇ زېمىنغا قارىغىنىچە قېتىپ قالغانىدى. بۇ كۆزگە چەكسىز غەزەپ ۋە نەپرەت، قانلىق قىساس ئوتى مۇجەسسەملەنگەنىدى. ئۇنىڭ يۈزىنىڭ ياڭاق سۆڭە-كى بۈرتۈپ چىققان بولۇپ، قارىيىپ كەتكەن سۈرلۈك چىرايى ئۆلۈم دەھشىتىنى چېچىپ ئادەمنىڭ يۈرىكىنى جىغىلدىتاتتى. قارىغان كىشىگە ئۇنىڭ كىرىشكەن چىشلىرى غەزەپتىن غۇچۇرلا-ۋاتقاندەك كۆرۈندى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆزىگە قاقشال قاپاق تېرەك خۇددى چۆچەكلەردىكى قان شورىغۇچ ياۋۇز ئالۋاستىدەك، ئەگ-مەچ شېخى بولسا ئۇنىڭ ھەممىنى قاماللاپ تۇتۇۋالىدىغان لەنەت تەگكۈر قولىدەك قورقۇنچلۇق تۈيۈلدى. ئابدۇخالىقنىڭ بىغۇبار قەلبىنى قايغۇ - ھەسرەتلىك ئېچىنىش تۈيغۇسى چۈلغۇۋالدى. يۈرىكى ئۆرتىنىپ، گويا قوقاستا پۈچىلانغاندەك بولدى، كۆزىدىن ئاققان ياشلار سوغۇقتا قىزىرىپ كەتكەن مەڭزىنى يۇيدى.

نەدىندۇ بىر توپ قارا قاغىلار ئۇچۇپ كېلىشتى. ئۇلار قاپاق تېرەككە قۇنۇپ ئەنسىزلىك بىلەن قاقىلداشقا باشلىدى:

— قاق - قاق - قاق!

بالىلار كەينىگە داجىدى.

شۇ چاغدا كوچىنىڭ شەرق تەرىپىدىن بىر ھارۋا ئىتتىك مېڭىپ بالىلارنىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى. ئۇچ ئات قوشۇلغان ھارۋىدا بېشىغا سۈسەر تۇماق كىيىپ، قارا چىبەرقۇتتا تاشلانغان يۇغان جۇگىغا ئورۇنۇۋالغان ئابدۇراخمان مەخسۇم ئورنىدا قە-مىرلاپ:

— ئابدۇخالىق كېلىڭلار، ھەممىڭلار ھارۋىغا چىقىڭلار، ئۆيگە كېتىمىز، — دېدى.

بالىلار ئۇنچىقماي ھارۋىغا چىقىشتى. ئايىت ھارۋىكەش ئې-غىر خۇرسىنىپ دېدى:

— ئەل قىساسۇل مىنەل ھەق. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى

بۇ قىساسنى ئالىدىغان ئەر چىقىدۇ، — دەپ ئاتىقا بىر قامچا سوقتى.

هارۋا يېڭىشەھەرگە قاراپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى.

كەچقۇرۇن ئابدۇخالىق هويلىدا تۇراتتى. ئايىت ئاتىلارغا بوغۇز بېرىپ بولۇپ ئېغىلدىن چىقتى. ئابدۇخالىق ئىتتىك ئايىتنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سىز ئەمەتنى بىلەمسىز؟ — دەپ سورىدى:

ئايىت بىر پەس ئويلىنىپ قېلىپ:

— مەن ئۇنىڭ بىلەن بۇرۇندىنلا تونۇشاتتىم. يۇرسىلە ئۆيگە كىرىنى، سۆزلىسەك بۇ ئۇزۇن گەپ، — دېدى. ئۇ ئىككىسى ئۆيگە كىردى:

— ئەمەت ناهايىتى مەرد، باتۇر ئوغۇل بالا ئىدى، — دەپ گېپىنى باشلىدى ئايىت، — ئۇ ئەسلىي قاراغوجا تۇغمەنبېشى مەھەللىسىدىكى بىر نامرات دېھقان. ئۇ پاكار بويلۇق، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ تۇرىدىغان، قارىمۇتۇق ئادەم ئىدى. ئۇ گەپ قىلغاندا سەل كېكەچلەيتتى. شۇڭا ئۇنىڭغا «ئەمەت تاماق» دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغان. ئەمەت جۇغى كىچىك بولغىنى بىلەن ئۆزى ناهايىتى يۇرەكلىك، جىگەرلىك ئوغۇل بالا ئىدى. ئۇ ياماندىن قورقماي، يۈزاشنى بوزەك ئەتمەيتتى. ئۇ ناهەق ئىشلارنى كۆرسە پەقەت چىدىمايتتى. ئەلگە زۇلۇم، ئاجىزلارغا زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغانلارنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەدىبىنى بېرىپ ئادالەتنى ياقلىشى بىلەن ئەلنىڭ هۆرمىتىگە ئېرىشىپ داڭق چىقارغانىدى.

بۇنىڭدىن نەچچە يىل بۇرۇن مۇمۇت دېگەن ئادەم ئاستانە، قاراغوجا، سىڭگىم، مۇرتۇق، ياڭىغا جىسا بولغان.

— جىسا دېگەن نېمە ئىش قىلىدۇ؟ — سورىدى ئابدۇخالىق.

— جىسا يامۇلنىڭ يېزىلارغا قويغان ئەمەلدارى. جىسالارنىڭ هوقۇقى چوڭ. جىسالار يامۇل ئامبىلىغا ۋاكالىتەن يېزىلار-

دىكى ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بېجىرىدۇ. ئوغرى ـ قاراقچىلارنى تۇتىدۇ، گۇناھكارلارنى قولغا ئېلىپ قامايدۇ. تولىراق مەخپىي تىڭشىلاپ ھۆكۈمەتكە نارازى بولغان، قارشى سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى قىلغان ئادەملەرنى تەكشۈرۈپ تۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. يامۇل جىسالاردىن پايدىلىنىپ يۇرت خەلقىنى قاتتىق باشقۇرىدۇ، باستۇرىدۇ، — دېدى ئايىت چۈشەندۈرۈپ.

— جىسا دېگەن ناھايىتى زالىم ئىكەنده ئەمىسە، — دېدى ئابدۇخالىق.

— شۇنداق، — دېدى ئايىت گېپىنى داۋام قىلىپ، — مەن بايا دېدىمغۇ، مۇمۇت جىسا ناھايىتى كۆڭلى قارا، زالىم ئادەم بولۇپ، پۇقرانى زار ـ زار قاقشاتقان. ئازراق ئۆچ ـ ئاداۋەتنى بار ياكى ئۆزىگە ھۆرمەتسىزلىك قىلغان، گەپ تالىشىپ قالغان ئادەملەرنىمۇ ئۇرۇپ قاماقخانىسىغا قامىغان. ھەتتا پۇت ـ قولىغا كويزا ـ كىشەن سېلىپ كوچىلاردا سازايى قىلغان. ئازراق گۇمانلىق دەپ قارىغانلىكى ئادەمنى دەرھال تۇتۇپ قاماپ ئۇرۇپ قىينىغان. شۇڭا پۇقرالار مۇمۇت جىسانىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسىلا قورقۇپ دىر ـ دىر تىترەيدىغان بولۇپ كەتكەن.

بىراق ئەمەت مۇمۇت جىسادىن قورقۇپ قالمىغان. ئۇنى ئانچە كۆزگە ئىلمىغان. بىر قېتىم مۇمۇت جىسا ئاستانىدىن قاراغوجىغا كەلگەنده ئەمەت ئۇنى كۆرمەسكە سېلىپ سالام بەرمەيلا ئۆتۈپ كەتكەن. مۇمۇت جىسا مۇشۇنى باھانە قىلىپ ئەمەتنى «خەتەرلىك ئادەم» دەپ ياپىلىرىغا[1] تۇنقۇزۇپ پۈتىغا ئېغىر كىشەن سېلىپ سۇغۇق، زەي ئۆيگە قامىغان، قاتتىق قىينىاپ سوراق قىلغان.

مۇمۇت جىسا ئەمەتنى كۆپ قېتىملاپ سوراق قىلغان، بىراق جاۋاب ئالالمىغان. بىر قېتىملىق سوراقتا مۇمۇت جىسا ھەددىدىن

---

① ياپى — ئامانلىقنى ساقلىغۇچى.

ئېشىپ ئۆزى چېكىۋاتقان غاڭزىدىكى تاماكىنىڭ ئوتىنى ئەمەتنىڭ پېشانىسىگە قېقىپ چۈشۈرۈپ قويغان. ئالدىرىماي، تېنىمەي غاڭزىسىغا قايتا تاماكا سالغان. ئاندىن ئەمەتنىڭ پېشانىسىدىكى تاماكا ئوتىنى ئېلىپ، غاڭزىسىغا سېلىپ تاماكىسىغا ئوت تۇتاشتۇرغان. پېشانىسى تاماكا ئوتىدا پىژىلداپ كۆيۈۋاتقان ئەمەت خۇددى ھېچبىر ئىش بولمىغاندەك كۆيۈك ئاغرىقىغا قىلچە پەرۋا قىلمىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئەمەت خېلى ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە مۇمۇت جىسانىڭ تۇرمىسىدە سولاقتا يېتىپ ئازاب چەككەن.

سىزمۇ ئۆتكەن يىللاردا ئاڭلىغان لوجياڭجۇن تەختكە چىقىپ يۇرت سورىغاندىن بۇيان خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇم - سىتەم بەك كۆچىيىپ كەتتى. ئالۋاك - ياساق، باج - سېلىقلار كۆپەيدى. گاڭ، غوجاملارنىڭ زۇلمى، زالىم، پارىخور ئەمەلدارلارنىڭ، ئاچكۆز، جازانىخور بايلارنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىغا چىدىمىغان قۇمۇل خەلقى تۆمۈر خەلپىنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان قاراغوجا ئاستانە دېھقانلىرى مۇيدىن خەلىپە باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ زالىملارنى تىتىرىتىۋەتكەن. لوجياڭجۇن ھىيلە - مىكىر، سۇيىقەست ئىشلىتىپ تۆمۈر خەلىپە بىلەن مۇيدىن خەلپىنى ئالداپ ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەلگەن. تۆمۈر خەلىپە بىلەن مۇيدىن خەلپىگە ھەربىي مەنسەپ بېرىپ بىخۇدلاشتۇرۇپ كېيىن بەدنام چاپلاپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. شۇ چاغدا ئەمەت مۇمۇت جىسانىڭ تۇرمىسىدە سولاقلىق ئىدى. ئۇ تۇرمىدىكى قىيناشلارغا چىدىمايى، مۇمۇت جىسا ياڭخىغا كەتكەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قېچىپ كەتكەن. ئەمەت تۇرمىدىن قېچىپ قەبرىستانلىقتىن ئۆتىدۇ. بۇ چاغدا يۇرتداشلىرى مۇيدىن خەلپىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا خەتمە قۇرئان قىلىۋاتقانىكەن. ئەمەت ئاستا كېلىپ ئۇلارغا قوشۇلىدۇ. خەتمە قۇرئان ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئەمەت دېھقانلارنى زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىشقا، مۇيدىن خەلىپە ئۇچۇن ئىنتىقام ئېلىشقا چاقىرغان.

بۇنىڭ بىلەن قايغۇلۇق مۇسىبەت ئىچىدە تۇرغان دېھقانلارنىڭ غەزىپىگە ئوت تۇتاشقان. بۇ يىل ئۇچىنچى ئايىنىڭ ئاخىرى قارا-غوجىدا ئەمەت باشچىلىقىدا زۇلۇمغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈل-گەن. بۇ خەۋەر قۇمۇلغا يېتىپ بارغاندا، تۆمۈرخەلىپىنىڭ ئىنىسى شاكىر ۋە ئۇنىڭ سەبداشلىرىدىن ئىمىن، سېيىت قاتارلىق كىشىلەر دەرھال تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقىپ، تېزلا قاراغوجىغا كەلگەن. ئۇلار ئەمەتنى ئىزدەپ تېپىپ قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلغان. بۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۈچى زورايغان.

مۇمۇت جىسا قاراغوجىدا ئەمەت باشچىلىقىدا ھۆكۈمەتكە قار-شى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەنلىكىنى يامۇلغا مەلۇم قىلىدۇ. قوزغى-لاڭنى باستۇرۇشقا ئەسكەر ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. تۇرپان يامۇلى مۇمۇت جىسانىڭ مەلۇماتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ 30 نەچچە ئەسكەرنى قوراللاندۇرۇپ قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا قاراغوجىغا ئەۋەتىدۇ. ئەسكەرلەر قاراغوجىغا كاناي چېلىپ ھەيۋە بىلەن باس-تۇرۇپ كىرىدۇ.

چېرىكلەرنىڭ كاناي ئاۋازىنى ئاڭلىغان قوزغىلاڭچىلار دەر-ۋازىسى پۈختا، تاملىرى قېلىن ھەم ئېگىز، يەر شارائىتى ئەپلىك بولغان تۆمۈر نىيازنىڭ قورۇسىغا يوشۇرۇنۇۋالىدۇ. يامۇل ئەس-كەرلىرى بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ تۆمۈرنىيازنىڭ قورۇسىغا ئوق ياغدۇرىدۇ. قوزغىلاڭچىلار جىم تۇرۇۋېلىپ ھېچقانداق ئىنكاس چى-قارمايدۇ. ئەسكەرلەر ئامالسىز قېلىپ بۇ چوڭ قورۇنى قورشاپ ياتىدۇ. كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشىدۇ. قوزغىلاڭچىلاردىن بىرەر شەپە ئاڭلانمايدۇ. يامۇل ئەسكەرلىرى ئاخىر زېرىكىدۇ. ئۇلار يىغىلىشىپ ئەپيۇن چېكىشكە باشلايدۇ. مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدا-لىنىپ يېرىم كېچە بولغاندا ئەپيۇن كۈچىنى كۆرسىتىپ چېرىك-لەر خۇددىنى يوقىتىپ مەست بولۇپ يىقىلىپ چۈشۈپ مىلتىقىنى قوچاقلىغان پېتى ئۇيقىغا كېتىدۇ. يامۇل ئەسكەرلىرىنىڭ ھەر-كىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلار ئەمەتنىڭ باشچىلىقىدا

قورۇدىن ئېتىلىپ چىقىپ، چېرىكلەرنىڭ مىلتىق، قىلىچ، ئوق - دورىلىرىنى يىغىۋالىدۇ. ئۇلار جىددىي مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن پىچانغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئۇلار پىچاندا توختىمايلا پىچانىنىڭ شىمالىدىكى كۆكيارغا چىقىپ كېتىدۇ. ئۇلار كۆكياردا بىر مەزگىل تۇرۇپ ھەربىي مەشىق قىلىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار كۆكياردا بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن «يامۇل مۇمۇت جىسانى ھەرگىز جازالاپ بەرمەيدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە يۇرتقا قايتىپ ئۇنىڭ ئەدىبىنى ئۆزىمىز بەرگىنىمىز تۈزۈك، دېگەن قارارغا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يوشۇرۇن ھالدا كۆكياردىن قاراغوجىغا كېلىدۇ.

ئەمەت ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ يوشۇرۇن قاراغوجىغا كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان مۇمۇت جىسا ئۆزىنىڭ قاراغوجىدىكى يېقىن ئادىمى ئابدۇللانى ئىشقا سېلىپ ئەمەتنى تۇتماقچى بولىدۇ. ئابدۇللامۇ ئەمەتنى ئالداپ ئەكېلىپ چوقۇم تۇتۇپ بېرىشكە ۋەدە بېرىدۇ.

ئابدۇللا كۆرۈنۈشتە مۇمۇت جىسانىڭ يېقىن ئادىمى بولغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە مۇمۇت جىسانىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىدىن نارازى ئىدى. ئۇ ئەمەت باشچىلىق قىلغان قوزغىلاڭنى ئاستىتىن قوللايتتى. بىر كۈنى ئابدۇللا ئەمەت بىلەن يوشۇرۇن ئۇچرىشىپ مۇمۇت جىسانىڭ يېڭىدىن مەخپىي توزاق قۇرۇپ ئەمەتنى تۇتماقچى بولۇۋاتقىنىنى ئۇنىڭغا ئېيتىپ قويىدۇ. ئەمەت بۇنى ئاڭلاپ ئابدۇللادىن كۆپ مىننەتدار بولىدۇ.

ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتۈپ ئەمەت ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى ئابدۇللانىڭ ياردىمىدە مۇمۇت جىسانى تۇتۇپ ئالىدۇ. ئۇلار مۇمۇت جىسانى باغلاپ ئېشەككە مىندۈرۈپ سىڭگىم ئېغىزىدىكى قىزىل سىڭىر[1]غا ئېلىپ چىقىدۇ.

---

① قىزىل سىڭىر — يالقۇنتاغنىڭ يەرلىك تىلىدا ئاتىلىشى.

قوزغىلاڭچىلارنىڭ مۇمۇت جىسانى تۇتۇپ كەتكەنلىك خەۋىرى تارقىلىپ ئۇچ كۈندىن كېيىن تۇرپان يامۇلىنىڭ يۇجىسى سۇن شاۋشاڭ ئۆلكىدىن ئەۋەتىلگەن فىڭ يىڭجاڭ بىلەن ئەسكەر باشلاپ تۇرپاندىن قىزىل سىڭىرغا چىقىۋالغان قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا كېلىدۇ.

پوستا تۇرغان تاجى دۇشمەننى كۆرۈپلا ئالدىراپ كېتىپ، مۇمۇت جىسانى ئېتىۋېتىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچ كۈن قاتتىق جەڭ قىلىدۇ. جەڭدە قوزغىلاڭچىلار دۇشمەننىڭ بىر نەچچە ھەربىي ئەمەلدارى ۋە نەچچە ئونلىغان ئەسكەرنى يوقىتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن دۇشمەن تۇرپاندىن يەنە نۇرغۇن ئەسكەر يۆتكەپ كېلىپ يېرىم كېچىدە قوزغىلاڭچىلارغا قاتتىق ھۇجۇم قىلىدۇ. شىددەتلىك جەڭدە قوزغىلاڭچىلارنىڭ رەھبەرلىرىدىن شاكىر ۋە ئون نەچچە قوزغىلاڭچى دۇشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ. دۇشمەنلەر شاكىرنى تۇرپان شەھىرىگە ئېلىپ كېلىپ ۋەھشىيلەرچە ئېتىپ تاشلايدۇ. شاكىر باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ.

ئەمەت ئاساسىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن پىچانغا چېكىنىدۇ. قوزغىلاڭچىلار كۆكيارغا بارىدۇ. ئۇ يەردە كەينىدىن نۇرغۇن چىرىكىنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقىنىنى ئاڭلاپ تەڭرىتېغىدىن ئۆتۈپ موري ناھىيىسىگە بارىدۇ. گۇچۇڭ، جىمىسار ناھىيىلىرىدىكى تاغلاردا يوشۇرۇن ھەربىكەت قىلىپ دۇشمەنگە زەربە بېرىدۇ.

شۇ يىل 8 - ئايدا ئەمەت باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار گۇچۇڭ تەۋەسىدىكى تاغنىڭ ئىچكىرىسىگە يۆتكىلىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان لوجياڭجۇن ئۆلكە قوشۇنىدىن مافۇتەي، مىڭ گوسەي، شى زۇفەن دېگەن يىڭجاڭ، لىيەنجاڭلارنىڭ قوماندانلىقىدا نۇرغۇن ئەسكەرنى پۇقراچە كىيىندۈرۈپ تاغ ئىچىگە كىرگۈزۈپ

قوزغىلاڭچىلارنى ئىزدەيدۇ. 8 - ئاينىڭ ئاخىرى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېتىشىدۇ. بۇ قانلىق جەڭدە ئەمەتنىڭ يېقىن سەپدىشى ئابدۇللا قۇربان بولىدۇ.

تاغدا بالدۇرلا سوغ چۈشۈپ قىش باشلىنىدۇ. قوزغىلاڭچىلار يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەكتىن قاتتىق قىينىلىدۇ. ئەمەت كېسەل بولۇپ قالىدۇ.

دۈشمەن قوزغىلاڭچىلارغا كەينى - كەينىدىن ھۇجۇم قىلىدۇ. بىر قېتىملىق تۈيۈقسىز ھۇجۇمدا ئەمەتكە ئوق تېگىپ قۇربان بولىدۇ. ۋەھشىي دۈشمەنلەر ئەمەتنىڭ بېشىنى كېسىپ تۇرپانغا ئېلىپ كېلىدۇ.

.....

ئايىت سۆزلەشتىن توختىدى. ئۆي ئىچى سۈكۈتكە چۆكتى. ئابدۇخالىقنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، قوشۇمىسى قاتتىق تۇرۇلگەنىدى. تۇرپاندا بۇ يىل پارتلىغان ئەمەت باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ئۇنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتى ئابدۇخالىققا قاتتىق تەسىر قىلغانىدى.

تۇنجى سودا

ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىققا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ بىر يېرىم يىل دەرس ئۆتتى. 1916 - يىلى 2 - ئايدا ئابدۇخالىق ئەلا نەتىجە بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرىنى ئوقۇپ تاماملىدى. بىراق ئۇ بۇنىڭ بىلەن قانائەتلەنمەيتتى. ئۇ داۋاملىق ئوقۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئۆز شاگىرتىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى چۈشىنىدىغان ئەلى ئەپەندى بىر كۈنى مىجىت ھاجىغا:

— ھاجىكا ئەمدى مېنى كەچۈرۈڭ، مەن ئابدۇخالىققا ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرىنى ئۆتۈپ بولدۇم. ئۇ ئىمتىھاندىن ئەلا ئۆتتى. بالىنى ئەمدى چوڭراق بىر مەكتەپتە ئوقۇتقايسىز، — دېدى.

— بىزنىڭ نىيىتىمىزمۇ شۇ ئىدى، لېكىن بۇ يۇرتلاردا بىرەر چوڭ مەكتەپ بولمىسا، — دېدى مىجىت ھاجى ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ.

— سىزنىڭ يۇرتىڭىزدا چوڭ مەكتەپ بولمىسا ئابدۇخالىقنى چوڭ مەكتەپ بار روسىيىگە بىرگە ئېلىپ بېرىپ رۇس مەكتىپىدە ئوقۇتۇڭ. ئۇ رۇس تىلىنى ئىگىلىۋالسا سىزنىڭ سودىڭىزغا پايدىسى كۆپ بولىدۇ، — دېدى ئەلى ئەپەندى.

— مەنمۇ بۇ ئىشنى ئويلىغان. قېنى مەسلىھەت قىلىپ باقۇرمىز، — دېدى مىجىت ھاجى.

مىجىت ھاجى كەچقۇرۇن ئابدۇخالىقنى روسىيىدە ئوقۇتۇش ئىشىنى ئابدۇراخمان مەخسۇم بىلەن ئەرەمسىما خېنىمغا دېدى. ئەرەمسىما خېنىم بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

— ئاتتام، نېمىلەرنى دەيدۇ ئەمدى، روسىيە دېگەن نەئۇ؟

هېلىمۇ ئابدۇخالىق جىق ئوقىدى، موللا بولدى. شۇمۇ يېتۇر، مەن ئۇنىڭدىن قانداق ئايرىلۇرمەن، — دەپ كۆز يېشى قىلىپ قوشۇلمىدى.

ئابدۇراخمان مەخسۇم سەل ئويلىنىپ قېلىپ دېدى:

— ھاجىم ئاپامنىڭ دېگەنلىرىغۇ راست، ئەمما ـ زە، ئەلى ئەپەندىنىڭ تەكلىپىمۇ ئورۇنلۇق. مەسلىھەت بىلەن بىر ئىش قىلۇرمىز.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتتى. مەخسۇت مۇھىتى بىلەم نەمەت خەلپەت كەلدى. بۇ چاغدا مېھمانخانىدا ئەلى ئەپەندى ئابدۇخالىق يازغان بىر شېئىرنى كۆرۈپ ئولتۇراتتى. مىجىت ھاجى ئىككى مېھمانىنى باشلاپ ئۆيگە كىردى. ئەلى ئەپەندى دوستى مەخسۇت مۇھىتى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

مېھمانلار ئورۇن ئېلىپ بولغاندىن كېيىن نەمەت خەلپەت ئەلى ئەپەندىدىن سورىدى:

— قوللىرىدىكى شېئىرمۇ نېمە؟

— ھەئە، ئابدۇخالىقنىڭ يېڭىدىن يازغان شېئىرى، — دېدى ئەلى ئەپەندى پەخىرلەنگەن ھالدا شېئىرنى نەمەت خەلپەتكە سۇنۇۋېتىپ.

نەمەت خەلپەت ئابدۇخالىق يازغان شېئىردىن ئىككى مىسرا-نى ئوقىدى:

— يەتتە يىلدۇر تىنىم تاپماي ئوقۇيمىزلا، ئوقۇيمىز،

بابى ئىستىنجا[1] غا كەلدى ئەمدى بىزنىڭ دەرسىمىز. نەمەت خەلپەت ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ كەتتى. باشقىلارمۇ بىر پەس كۈلۈشتى.

نەمەت خەلپەت پەگادا ئەدەپ ساقلاپ تۇرغان ئابدۇخالىققا قاراپ:

---

① ئىستىنجا — نامازغا تاھارەت ئالغاندا تۆۋەنى تەرىپىنى ئۈچ قېتىم يۇيۇش ئىستىنجا دەپ ئاتىلىدۇ.

— بىزنىڭ كەلگۈسىنىڭ بۇ كاتتا شائىرىمىز پەگادا ئۆرە تۇرۇپ قالسا بولماس. مېنىڭ قېشىمغا كېلىڭ، — دېدى ئابدۇخالىققا مەرھەمەت كۆرسىتىپ.

ئابدۇخالىق مىجىت ھاجىنىڭ شەرىت قىلىشى بىلەن نەمەت خەلپەتنىڭ قېشىغا بېرىپ ئولتۇردى.

نەمەت خەلپەت قولىدىكى شېئىرنى ئابدۇخالىققا قايتۇرۇپ بەردى. ئۇ ئۆي ئىچىگە تەكشى قاراپ:

— ئابدۇخالىقنىڭ شېئىرىيەت بابىدا ئالاھىدە ئىستېداتى بارلىقى مۇشۇ شېئىرىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ. مەن دەيمەن، ئەلى ئەپەندىم ئابدۇخالىقنى ئوقۇتۇپ مەلۇم سەۋىيىگە يەتكەندىن كېيىن بۇ بالىنى چەت ئەللەردىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇتماق كېرەك. بولمىسا ئابدۇخالىقتىكى ئالاھىدە قابىلىيەت زايە كېتىدۇ. ئالتۇن مىسقا ئايلىنىپ قالىدۇ.

نەمەت خەلپەتنىڭ ئاخىرقى بىر جۈملە گېپى ئۆي ئىچىدىكىلەرگە قاتتىق تەسىر قىلدى. ھەممەيلەن بىر پەس جىم ئولتۇرۇپ قالدى. بىردەمدىن كېيىن ئەلى ئىبراھىموف:

— نەمەت خەلپەت بىزنىڭ قەلب سۆزىمىزنى ئېيتتى. ئىنسان بالىسى ئۈچۈن بىلىمدىن ئارتۇق بايلىق بولماس، ئابدۇخالىقتەك تالانتلىق بالىنى ئاخىرىغىچە ئوقۇتمىساق كېيىنكى كۈنلەردە تۈگىمەس - پۈتمەس پۇشايمانغا قالىمىز، — دېدى ساھىبخانىغا قاراپ.

— شۇنداق ھاجىكا، — دېيىشتى مەخسۇت مۇھىتى بىلەن نەمەت خەلپەت تەڭلا.

※ ※ ※

1916 - يىلى 2 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مىجىت ھاجى نەرۇسى ئابدۇخالىقنى ئېلىپ مەخسۇت مۇھىتى ۋە ئون نەچچە سودىگەر بۇرادەرلىرى بىلەن نۇرغۇن مال ئېلىپ روسىيىنىڭ

شەمەي شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى. بۇ بىر توپ چوڭ سودا كارۋىنى تۇرپاندىن ئۈرۈمچىگە، ئۈرۈمچىدىن چۆچەككە، ئاندىن چېگرىدىن ئۆتۈپ ئۇزاقىقا سوزۇلغان قازاق دالىلىرىنى بېسىپ 5 ـ ئاينىڭ بېشىدا شەمەيگە يېتىپ باردى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى شەمەيگە كېلىپ تو-نۇش سودىگەر ئىسھاقىنىڭ ساريېيىغا چۈشتى. بۇ ئىككىيلەن 5 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا باشلىنىدىغان نوۋگوردتىكى چوڭ يەر-مەنكىگە دەل ۋاقتىدا يېتىپ بېرىشقا ئالدىرايتتى. شۇڭا ئۇ ئىكى-كىسى شەمەيدە بىر كېچە قونۇپ مالىلىرىنى پاراخوتقا بېسىپ ئېرتىش دەرياسى بىلەن شىمالغا مېڭىپ ئومىسكى شەھىرىگە يېتىپ باردى. ئۇ يەردىمۇ تۇرمايلا مالىلىرىنى يەنە پويىزغا بېسىپ قازان شەھىرىگە يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار قازان شەھىرىگە يېتىپ كەلگىچە 5 ـ ئايغا 15 بولۇپ قالدى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنى ئېلىپ بىر تونۇش تاتار سودىگەرنىڭ ساريېيغا چۈشتى. ئۇلار چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن كوچىغا چىقتى.

مىجىت ھاجى ئابدۇخالىققا:

— بۇ قازان دېگەن چوڭ شەھەردە ئادەم بەك جىق. ھەر خىل ئادەملەر بار. سىز بۇ شەھەرگە يېڭى كەلدىڭىز ھېچ يەرنى بىلمەيسىز، شۇڭا مېنىڭدىن بىر غېرىچمۇ يىراق كەتمەڭ، — دېدى.

ئابدۇخالىق كوچىدا چوڭ دادىسىنىڭ گېپىنى بويىچە ئۇنىڭدىن ئايرىلمىدى. ئۇلار كوچىدا ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا بىر تونۇش تاتار سودىگەرگە ئۇچرىشىپ قېلىپ قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ قېشىدا خېلى ئۇزۇنغىچە تۇرغان ئابدۇخالىق زېرىكىشكە باشلىدى. ئۇ ئەتراپىغا قارىدى. بىر چاغدا ئون قەدەمچە كېلىدە-غان بىر سېرىق بىناغا ئادەملەر كىرىپ ـ چىقىپ ئۇ يەردىن كىتاب كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئابدۇخالىقنىڭ دىققە-

تى قوزغالدى. ئۇ قاراپ تۇرغاندى. ئىككى تاتار بالا ئاشۇ سېرىق بىنادىن كىتاب كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇ ئىككى بالا ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ قېلىپ ماڭماي تۇرۇپ قېلىشتى. چۈنكى ئۇلارنى ئابدۇخالىقنىڭ بېشىغا كىيىۋالغان گۈللۈك دوپپىسى بىلەن ئۇ چىسىدىكى قارا چىبەرقۇتتىن تىكىلگەن پەشمەت چاپىنى قىزىق تۇرغاندى. ئۇلار يېقىنلىشىپ كەلدى. ئۇلاردىن بىرى سورىدى:

— قايدىن كېلىدىڭىز، هوي بالىجان؟

— تۇرپاندىن، — دېدى ئابدۇخالىق.

— تۇرپان قاي تاماندا بۇلا؟

ئابدۇخالىق شەرقنى كۆرسىتىپ دېدى:

— شۇ تەرەپتە.

— سەن تاتارمۇ؟

ئابدۇخالىق ئويلىنىپ تۇرۇپ:

— مەن ئۇيغۇر، — دېدى.

تاتار بالا قولىدىكى كىتابنى كۆرسىتىپ سورىدى:

— ئوقۇشنى بىلەمسىز؟

— بىلىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق.

ئىككى بالا خوشلىشىپ ماڭغاندا ئابدۇخالىق ئۇلاردىن سورىدى:

— بۇ كىتابنى نەدىن ئالدىڭلار؟

— ئاۋۇ كىتابخانىدىن، — دېدى تاتار بالا سېرىق بىنانى كۆرسىتىپ.

ئابدۇخالىق چوڭ دادىسىغا قارىۋىدى، ئۇنىڭ يېنىغا يەنە ئۈچ ئادەم كەلدى. ئابدۇخالىق بىرىدەم قاراپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ گېپىنى تۇتۇۋالغانلىقىنى هېس قىلدى. «يېقىنلا تۇرسا، بىرىدەمدىلا كىرىپ چىقمايمەنمۇ» ئابدۇخالىق شۇنى ئويلاپ كىتابخانىغا كىردى. كىتابخانا چاققانغىنە بىر زال بولۇپ تام يېقىلاپ قويۇلغان

جاۋەنلەرگە ھەر خىل كىتابلار رەتلىك قويۇلغانىدى. بۇنداق جىق كىتابنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان ئابدۇخالىق ھەيران بولۇپ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئابدۇخالىق بىر ئۇ جاۋەنگە قارىسا بىر بۇ جاۋەنگە قاراپ تەمتىرەپ قالدى.

كىتابخانا خىزمەتچىسى ئەللىك ياشلاردىكى مۇلايىم بىر ئادەم ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ تەقى - تۇرقىغا قاراپ ئۇنىڭ بۇ يەرلىك ئەمەسلىكىنى بىلدى. ئۇ ئابدۇخالىققا جاۋەنگە تىزىلغان كىتابلار-نى كىر قىلماي كۆرۈپ ئېھتىياجلىقلىرىنى سېتىۋالسا بولىدىغان-لىقىنى دېدى. ئابدۇخالىق جاۋەنلەردىكى كىتابلارنى قولىغا ئې-لىپ بىر - بىرلەپ كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭغا بۇ كىتابلار بىر - بىرىدىن قىزىق تۇيۇلدى. ئۇ بىر كەمدە بىر كىتابنى كۆرۈپ تولىمۇ سۆيۈنۈپ كەتتى. بۇ كىتاب ئۇستازى ئەلى ئىبرا-ھىمۇف دەرسىدە تونۇشتۇرغان تاتار خەلق شائىرى ئابدۇللا توقاي-نىڭ «شېئىر ۋە داستانلار» ناملىق كىتابى ئىدى. بۇ كىتابتىكى شېئىرلار ئەلى ئەپەندى ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلغان كىتابتا يوق ئىدى.

«بۇ كىتابنى سېتىۋالاي» ئابدۇخالىق شۇنى ئويلاپ ئابدۇللا توقاينىڭ «شېئىر ۋە داستانلار» ناملىق كىتابىدىن بىرنى ئېلىۋې-تىپ يېڭى بىر كىتابقا كۆزى چۈشتى. ئۇ قىرىم تاشلىق بۇ كىتابنىڭ مۇقاۋىسىغا قاراپ «تارىخىي ئەسىنىيە» دېگەننى ئوقۇپ كىتابنى ئاچتى. كىتابنىڭ بېشىدا بۇ كىتابنى شىنجاڭنىڭ ئاقسۇ ۋىلايىتى باي ناھىيىسىدە تۇغۇلغان ئۇيغۇر تارىخ ئالىمى موللا مۇسا سايرامىنىڭ يازغانلىقى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىلگەنىدى.

«بىزنىڭمۇ كىتاب يازىدىغان ئالىملىرىمىز بار ئىكەن. بىز-نىڭ ئۆز تارىخىمىز يېزىلغان بۇ كىتابنى ئالاي» ئابدۇخالىق پەخىرلىنىش ھېسسىياتى بىلەن كىتابنى مەيدىسىگە باستى. ئۇ-نىڭ جاۋەننىڭ ئالدىدىن كەتكۈسى كەلمەيتتى. ئۇ شۇنداق قىلىپ

كەچ كىرىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قالدى.

كىتابخانا خىزمەتچىسى:

— ئىشتىن چۈشۈپ كىتابخانىنى تاقايمىز. كىتاب سېتىۋالغۇچىلار تېز بولۇڭلار، ھەي بالا كەچ بولدى ئەمدى، — دېدى ئابدۇخالىقنىڭ قېشىغا كېلىپ.

شۇ چاغدىلا ئابدۇخالىق كەچ كىرىپ قالغانلىقىنى سەزدى. ئۇ پۇلىنى تۆلەپ ئىككى كىتابنى سېتىۋېلىپ كوچىغا چىقتى. ئۇ ئۇياق ـ بۇياققا قاراپ يە دادىسىنىڭ يە مەخسۇت ئاكىسىنىڭ قارىسىنمۇ كۆرەلمەي تىت ـ تىت بولۇشقا باشلىدى. ئۇ ئۆزلىرى چۈشكەن ساراينىڭ قايسى تەرەپتە ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمەي قالدى. «سارايغا كېتەلمىسەم، چوڭ دادامىلارنى تاپالمىسام قانداق قىلۇرمەن؟» ئابدۇخالىق شۇنى ئويلاپ تۇرۇپ بىردىنلا قورقۇپ قالدى. ئۇ بىردەم ئۇيان ـ بۇيان مېڭىپ بىر كەمدە: «ياق مۇنداق قىلسام بولمايدۇ. چۈشتە چوڭ دادامدىن ئايرىلغان يەردە كىتابخانىنىڭ ئۈدۈلىدا تۇراي، چوڭ دادامىلار مېنى ئىزدەپ كېلىدۇ» دەپ ئويلاپ يېڭىلا سېتىۋالغان ئىككى پارچە كىتابىنى مەيدىسىگە باسقىنىچە جايىدا جىم تۇرۇپ قالدى.

ئابدۇخالىق بىر پەس تۇرغاندىن كېيىن كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن چوڭ دادىسىنىڭ تۆت ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قاراپ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقىنىنى كۆردى.

— چوڭ دادا! — ئابدۇخالىق ۋارقىرىغىنىچە يۇگۈرۈپ مەجبۇرىي ھاجىنىڭ ئالدىغا باردى.

مەجبۇرىي ھاجى ئابدۇخالىقنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى. ئۇ ھاسىراپ، تەرلەپ كەتكەنىدى.

— نەگە باردىڭىز جېنىم بالام؟ ئادەمنى شۇنداقمۇ چۆچىتىۋېتەمسىز؟ سىزنى «يوقاپ كەتتى دەپ بۇ قازان شەھىرىدە ئىزدىمىگەن يېرىمىز قالمىدى. ئۇھ، ئەمدى كۆڭلۈم ئارام تاپتى، — دېدى مەجبۇرىي ھاجى ئابدۇخالىقنى قويۇپ بېرىپ. ئۇ

يانچۇقىدىن قوليا‌غلىقنى ئېلىپ كۆزىدىن ياشنى، پېشانىسىدىكى تەرلەرنى سۈرتتى.

ئابدۇخالىق ئەيىبلىك قىياپەتتە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ:

— مەن يىراقتا بارمىغان. ئۆزلە ھېلىقى ئۇچ تاتار سودىگەر بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغاندا ئاۋۇ سېرىق بىنا كىتابخانا ئىكەن، شۇ يەرگە كىرىپ چىقاي دەپ ماڭغانىدىم. ئۆزلەگە دەپ قويايي دېسەم، گەپلىرىنى بۆلۈۋەتكىدەكمەن. ئەدەپسىزلىك بولمىسۇن دەپ ئويلاپ گەپ قىلمىغان. كىتابخانىغا كىرىپ بىردەمدىلا قايتىپ چىقىمەن دەپ ئۇ يەردىكى كىتابلارغا قىزىقىپ قېلىپ كەچ كىرىپ كەتكىنىنى ئۆزەممۇ تۇيمايلا قاپتىمەن، — دېدى.

— مەخسۇتباي مىلتىسىيىگە[1] خەۋەر قىلىمەن دەپ كەتكىلى خېلى بولدى، — دېدى مىجىت ھاجى.

— ئەنە ـ ئەنە، مەخسۇتكام كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئابدۇخالىق كۇچىنىڭ ئۇ بېشىنى كۆرسىتىپ.

يىراقتىن كېلىۋاتقان مەخسۇت مۇھتى مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇخالىقنى كۆرۈپ جايىدا تۇرۇپ قالدى. چۈنكى ئۇمۇ ئابدۇخالىقتىن ئەنسىرەپ چۈشتىن تارتىپ ھازىرغىچە كوچىمۇ ـ كوچا بالا ئىزدەپ توختىماي ماڭغاچقا بەكلا ھېرىپ كەتكەنىدى.

ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھتىنىڭ يېنىغا كېلىپ دادىسىغا سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى تەكرارلاپ قولىدىكى ئىككى كىتابنى كۆرسەتتى.

— بىز ئەتىگەندىن بۇيان بىكارغا ئاۋارە بولۇپتىمىز ھاجىكا، — دېدى مەخسۇت مۇھتى سارايغا كېتىۋېتىپ، — بۇ بالىنىڭ ئەقىللىقلىقىنى قارىمامدىغان، قازان شەھىرىگە كېلىپ تۇنجى قېلىن سودىسى كىتاب ئېلىش بوپتۇ. كىتاب بىلىم باغچىسى. ئىنسانىنىڭ يېقىن دوستى. ئابدۇخالىق تۇنجى سودىگىز

---

① مىلتىسىيە — ساقچى.

ئەھمىيەتلىك، پايدىلىق سودا بولۇپتۇ. بىراق ئۇنداق جىم - جىملا كېتىپ قالماڭ. «پالانى يەرگە بارىمەن» دەپ قويسىڭىز ياخشى بولىدۇ.

— گەپلىرىنى ئېسىمدە ساقلايمەن مەخسۇتكا، مەن كىتابخانغا كىرىپ كىتابلارغا قىزىقىپ كەچ كىرگىنىنىمۇ تۇيماي قاپتىمەن. ئەمدى چوڭ دادام بىلەن ئۆزلەنگە قېشىلىرىدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمەيمەن، دېدى ئابدۇخالىق ۋەدە بېرىپ.

ئەڭ چوڭ شائىر

ئەتىسى مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ئىلىپ كەلگەن مالالىرىنى كېمىگە بېسىپ قازان شەھىرىدىن نوۋگوردقا ئىلىپ باردى. نوۋگوردتىكى بۇ يىللىق يەرمەنكىدە چەت ئەللەردىن كەلگەن سودىگەرلەر ئالدىنقى يىللاردىكىدىن ئازراق ئىدى. چۈنكى 1914 - يىلى باشلانغان بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ تەسىرىدە ياۋروپادىكى گېرمانىيە، فرانسىيە ۋە ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى بىرقانچە تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ ئىگىلىكى ئۇرۇشنىڭ تەسىرىدە گۈللىنىشتىن خارابلىشىشقا يۈزلىنىپ، مال باھاسى ئۈچقاندەك ئۆرلەپ بازارلىرى كاساتلىشىپ كەتكەچكە ئۇ دۆلەتلەردىن يەرمەنكىگە كېلىدىغان سودىگەرلەر ناھايىتى ئاز ئىدى. ئىككى يىلدىن بۇيان روسىيە بىلەن گېرمانىيە ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش بولۇۋاتقاچقا گېرمانىيە، ئاۋستىرىيە، پولشادىن ھەر يىلى يەرمەنكىگە كېلىدىغان سودىگەرلەر كۆرۈنمەيتتى. يەرمەنكىدە ئەنگلىيە سودىگەرلىرى بىلەن يەھۇدىي سودىگەرلەر كۆپرەك ئىدى. مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ئۇچ كۈنگىچە يەرمەنكىنى ئارىلاپ بازار ئەھۋالىنى كۆزەتتى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى نەگە بارسا ئابدۇخالىق ئۇلاردىن بىر قەدەممۇ ئايرىلماي يۈردى. ئابدۇخالىقنى يەرمەنكىدىكى ھېچقانداق مال كىتابلاردەك جەلپ قىلالمىدى. ئۇ مىجىت ھاجىغا ئېيتىپ قويۇپ يەرمەنكىنىڭ كىتاب بازىرىغا باردى. كىتاب بازىرىدىكى دۇكانلارنىڭ كۆپىنچىسىگە رۇسچە كىتابلار قويۇلغانىدى. پەقەت بىر نەچچە تاتار سودىگەرلىرى ئاچقان كىچىك دۇكانلاردىلا تاتارچە، تۈركچە، ئەرەبچە، پارسچە كىتابلار

تىزىقلىق ئىدى. ئۇ بىر چوڭراق كىتاب دۇكىنىنىڭ پارسچە كىتابلار جاۋىنىدىن پىردەۋىسنىڭ «شاھنامە» ناملىق كىتابىنى ئەللىك رۇبلىغا[1] ئۆمەر ھەييامنىڭ «رۇبائىيات» ناملىق كىتابىنى بىر رۇبلىغا سېتىۋالدى. ئۇ يەنە باشقا كىتاب دۇكانلىرىدىن بىرمۇنچە تاتارچە كىتابلارنى سېتىۋالدى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى يەرمەنكىگە كېلىپ تۆتىنچى كۈنى يۈك، تېرىلىرىنى بىر يەھۇدىي سودىگىرىگە ئۆزلىرى كۆزلىگەن باھادىنمۇ يۇقىرىراق باھادا سېتىپ خېلى جىق پايدا ئالدى. شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ھېلىقى يەھۇدىي سودىگەرنىڭ كېلىشتۈرۈپ قويۇشى بىلەن مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھەممەتى يەرمەنكىگە ئېلىپ كەلگەن ئاساسلىق مېلى بولغان پاختىنى بىر ئىنگلىز سودىگەرگە ئۆزلىرى كۆزلىگەن باھادا سېتىپ كۆپ پايدا ئالدى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى مالىلىرىنى ئوڭۇشلۇق سېتىپ بولغاندىن كېيىن ئەتىسى ئۆزلىرىگە كېرەكلىك ھەر خىل گەزلىمە رەخت، تۆمۈر، يېمە، چاي، شېكەر قاتارلىق كۈندىلىك لازىمەتلىك بۇيۇملارنى خېلى ئەرزان باھادا نۇرغۇن سېتىۋالدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۇلار موسكۋاغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار كەچقۇرۇن موسكۋاغا يېتىپ بېرىپ شەھەر مەركىزىدىكى بىر مېھمانسارايغا چۈشتى. ئۇچ كۈنگىچە مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ئەتىگەندىلا مېھمانسارايدىن چىقىپ، ئاۋۇخالىقا موسكۋانىڭ قاينىق بازار بولىدىغان چوڭ كوچىلىرى، ماگىزىن، دۇكانلار، ھەيۋەتلىك پىراۋۇسلاۋ چېركاۋلىرى، مەكتەپلەر، كىتابخانىلارنى كۆرسەتتى. ھېرىپ - چارچاپ قالغاندا باغچىلارغا كىرىپ سەيلە قىلغاچ دەم ئالدى. ئۇ موسكۋادىكى چوڭ بىر كىتابخانىغا ناھايىتى قىزىقىپ كىرىپ ئۆمىدسىزلىنىپ قايتى.

---

① رۇبلى — روسىيىنىڭ پۇلى.

تىپ چىقتى. چۈنكى بۇ كىتابخانا ناھايىتى چوڭ، ھەيۋەتلىك، كىتابلار شۇنچە كۆپ بولغىنى بىلەن ھەممىسىلا دېگۈدەك رۇسچە كىتابلار ئىدى. ئۇ بىلىدىغان تاتارچە، ئەرەبچە ياكى پارسچە كىتابلار يوق ئىدى.

موسكۋادا ئابدۇخالىقنى قىزىقتۇرغىنى كۆپرەك مەكتەپلەر بولدى. قايسىلا مەكتەپ بولمىسۇن بۇك - باراقسان دەرەخلەر ئىچىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇنى موسكۋانىڭ كەڭ ئازادە كوچىلىرى، تىنىمسىز ھالدا ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈۋاتقان چوڭ - كىچىك ماشىنىلار، بىر نەچچە ئات قوشۇلغان پەيتۇن، پوۋىسكىلار قىزىقتۇرالمىدى. ئابدۇخالىق رەتلىك، پاكىزە كىيىنىپ خۇرۇم پوبكىلىرىنى مۇرىسىگە ئېسىۋالغان چىرايلىق ئوقۇغۇچىلىق سومكىلىرىنى كۆتۈرۈپ مەكتىپىگە كېتىۋاتقان مەغرۇر، شوخ رۇس بالىلىرىدىن كۆزىنى ئۈزۈۋالالماي قالدى. «مەنمۇ شۇلاردەك مەكتەپتە ئوقۇغان بولسام نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى. بىر قېتىم مەخسۇتكام ، ئۇ رۇسلارنىڭ چارپادىشاھى بەك زالىم، دېگەن ئىدىغۇ؟ مۇشۇنداق زالىم پادىشاھمۇ مەكتەپ ئېچىشنى چەكلىمەپتۇ. مەخسۇتكام تۇرپاندا مەكتەپ ئاچمىمەن دەپ ئۇچ يىل تىرىشىپ مەڭ تەسلىكتە «مەخسۇدىيە مەكتىپى» نى ئاچتى...» ئابدۇخالىق شۇلارنى ئويلاپ ئىغىر دەردتە قالغان ئادەمدەك چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، ئىچىدە ئاھ ئۇرۇپ قويدى.

تۆتىنچى كۈنى مىجىت ھاجى «ھېرىپ - چارچاپ قالدىم. ياتاقتا ئارام ئالاي» دەپ مېھمانسارايدا قالدى. مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۈرۈپ كوچىغا چىقتى. بۇ كوچا ناھايىتى ئۇزۇنغا سوزۇلغانىدى. ئىككىسى بىر پەس مېڭىپ ھېرىپ قالدى. ئىككىيلەن بىر دوقمۇشتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ چوڭ بىر مەيدانغا كېلىپ قالدى. مەيدانغا تۆت چاسا قىزىل گىرانت تاش يېيىتىلغاچقا كۈن نۇرىدا چاقناپ تېخىمۇ قىزىل كۆرۈنەتتى.

— قىپقىزىللا مەيدانغۇ بۇ، — دېدى ئابدۇخالىق ھەيران

بولۇپ مەيداننىڭ ئۇ چېتىگە قاراپ.

— شۇڭا ئورۇسلار قىزىل مەيدان دەيدۇ، — دېدى مەخسۇت مۇھتى. مەيداننىڭ بىر تەرىپىدە ھەيۋەتلىك بىر بىنا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئۇ بىناغا قاراپ قىزىققان ھالدا سورىدى:

— مەخسۇتكا ئاۋۇ بىنا ئېگىز ھەم چىرايلىق ئىكەنغۇ ئۇ كىمنىڭ؟

— ئۇ كرېمىل سارىيى. بۇرۇن ئۇ يەردە روسىيىنىڭ پادىشاھلىرى تۇرۇپتىكەن. كېيىنكى زامانلاردا پېتىر I دېگەن پادىشاھ روسىيىنىڭ شىمالىدىكى نۆۋا دەرياسى بويىغا ھازىرقى پېتىربۇرگ شەھىرىنى بىنا قىلىپ دۆلەتنىڭ پايتەختىنى شۇ يەرگە كۆچۈرۈپ كەتكەنىكەن، — دېدى مەخسۇت مۇھتى كېتىۋېتىپ.

— مەخسۇتكا ھېرىپ قالدىم. بىردەم ئولتۇرىنا، — دېدى ئابدۇخالىق.

مەخسۇت مۇھتى «ئۇھ!» دېگىنىچە مەيداننىڭ چېتىدىكى بىر بىنانىڭ پەلەمپىيىگە كېلىپ ئولتۇردى. ئابدۇخالىقمۇ ئۇنىڭ يېنىدىن جاي ئالدى. ئۇ مەخسۇت مۇھتى سۇنغان شاكىلاتنى يەۋېتىپ ئاسماندا غۇڭىلدىغان كەپتەر قوڭغۇرىقىنى ئاڭلاپ قالدى. ئابدۇخالىق بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قارىدى. ئاسماندا بىر توپ كەپتەرلەر ئايلىنىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئۇ كەپتەرلەرنىڭ ئەركىن قانات قېقىپ كۆك ئاسماندا پەرۋاز قىلىشلىرىغا قاراپ خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ قالدى.

ئۇنىڭ خىيال قۇشلىرى قانات قېقىپ ئانا يۇرتى تۇرپانغا كەتتى. تۇرپاننىڭ تار، ئەگرى - بۈگرى، توپىلىق يوللىرى، ئېشەكلىك، ھارۋىلىق كېتىۋاتقان ئادەملەر، جۇل - جۇل كىيىملىك تىلەمچى، سەرگەردانلار، سایاقلار ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. ئۇ كۆڭلىدە تۇرپاننى قازان شەھىرىگە سېلىشتۇردى. «ياق قازان شەھىرىنىڭ بىر كوچىسىلا تۇرپانغا تەڭمىكىن» دەپ

ئويلىدى ئۇ.

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئۇرۇمچى كەلدى. ئۇرۇمچىنىڭ دۆڭكۆۋۈرۈكتىكى قاياناق، ئاۋات بازار، مىغلىدىغان خىلمۇخىل ئادەملەر، بۇ بازاردىن باشلىنىپ شىمالغا قاراپ سوزۇلۇپ سەنشىخاڭزىغا تۇتىشىدىغان، ياز كۈنلىرى يامغۇردىن بولغان پانقاقتا، قىش كۈنلىرى قاردىن بولىدىغان مۇزدا مېڭىش تەس بولغان ئەگرى - توقاي كوچىلىرىغا گويا جان كىرىپ (ئەي بالا بىزنى موسكۋانىڭ ئاۋات كوچىسىغا سېلىشتۇرمىساڭچۇ) دەۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ ئابدۇخالىق كۈلۈۋەتتى:

— ئىھ - ھى!

بۇنى ئاڭلىغان مەخسۇت مۇھىتى چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئابدۇخالىقتىن سورىدى:

— نېمىنى كۆردىڭىز؟ نېمىگە كۈلۈۋاتىسىز؟

— موسكۋانى بىزنىڭ ئۇرۇمچىگە سېلىشتۇرۇپ كۈلۈۋاتىمەن، — دېدى ئابدۇخالىق ئوڭايسىزلىنىپ.

مەخسۇت مۇھىتى قىزىقىپ سورىدى:

— قېنى ئېيتىڭچۇ سىزچە ئۇرۇمچى چوڭمۇ-كەن، موسكۋامۇ؟

— موسكۋا ئۇرۇمچىدىن بەش، ئالتە ھەسسە چوڭمۇ نېمە. قارىسىلاچۇ موسكۋا كوچىلىرىنىڭ كەڭ، توز، پاكىزلىقىنى. موسكۋادا نېمە كۆپكەن دېسە، مەكتەپ كۆپكەن، — دېدى ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھىتىغا قاراپ، — ئۆزلە ئۆتكەندە «ئورۇسلارنىڭ چارپادىشاھى بەك زالىم» دېگەن ئىدىلە. ئاشۇ زالىم پادىشاھمۇ موسكۋا، قازان، شەمەيلەردە ئېچىلغان شۇنداق جىق مەكتەپلەرنى چەكلىمەپتۇ. بىزنىڭ تۇرپاندا مىرزاباي دادامىلار ئىلىدىن شېرىپجان ئەپەندىنى ئەكېلىپ بىر سىنىپلىق مەكتەپ ئېچىۋىدى، بىز يېگىرمە بالا ئالتە ئاي ئوقۇغاندا ئۇرۇمچىدىن لوجياڭجۇن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ مەكتىپىمىزنى تاقىۋەتتى. تۇرپان ئامبىلى

جاڭ خۇالىڭ شېرىپجان ئەپەندىنى ئۇردۇرۇپ تۇرپاندىن قوغلىۋەتتى. لوجياڭجۇن بىلەن جاڭ خۇالىڭ چارپادىشاھدىنمۇ ئەسكى، زالىم ئىكەن. ئابدۇخالىقنىڭ قەلبىدىكى دەرد - ئەلەملىك شىكايەت، ئاچچىق ھەسرەت موسكۇانى كۆرگەندىن كېيىن كۆچلۈك غەزەپ ۋە نەپرەتكە ئايلاندى. ئۇ «مەن چوقۇم يە موسكۇادا، يە قازاندا، ئەڭ بولمىغاندا شەمەيدە قېلىپ ئۇستازىم ئەلى ئەپەندى دېگەندەك ئورۇسچە مەكتەپتە ئوقۇيمەن» دەپ ئويلىدى.

مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئېغىر ئۇھ تارتىۋەتكەندىن كېيىن يانچۇقىدىن پاپىروسنى چىقىرىپ چېكىشكە باشلىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— جۇرۇڭ كوچا ئايلىنايلى، — دېدى ئابدۇخالىققا. ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھىتنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ بىر چوڭ كوچىغا كەلگەندە يىراقتىن ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم توۋلىغان پېتى قولىنى پۇلاڭلىتىپ يېتىپ كەلدى.

— ھاي مۇھىتۇق، ھاي مۇھىتۇق!

مەخسۇت مۇھىتى بىر قاراپلا ئۇ ئادەمنى تونۇۋالدى:

— لاتىپ قەدىناس دوستۇم! — مەخسۇت مۇھىتى خۇشاللىقىدىن قۇچىقىنى كەڭ ئاچتى.

ئىككى دوست قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. بىر - بىرىدىن قىزغىن ھال - ئەھۋال سوراشتى.

مەخسۇت مۇھىتى لاتىپ بىلەن قازان شەھىرىدە تونۇشۇپ قالغانىدى. بۇ نەچچە يىل بۇرۇنقى ئىش ئىدى. مەخسۇت مۇھىتى ئېلىپ كەلگەن پاختىنى بىر رۇس سودىگەر ئالماقچى بولغاندا ئىككىسى بىر - بىرىنىڭ تىلىنى ئۇقمىغاچقا نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي تۇرغاندا ئېگىز بويلۇق، ئورۇق بىر تاتار يېگىت كېلىپ ئىككىسىگە تەرجىمانلىق قىلىپ بېرىپ سودا ئوڭۇشلۇق بولغانىدى. ئاشۇ ئورۇق ئېگىز بويلۇق يېگىت لاتىپ ئىدى. شۇ قېتىمقى سودىدىن كېيىن ئۇلار ئوبدانلا تونۇشۇپ قالدى. لاتىپ مەخ-

سۇت مۇھىتىنىڭ سودا ئىشىغا ياخشى يارەملەشتى. شۇ جەريانداا مەخسۇت مۇھىتى لاتىپتىن رۇس تىلىنى ئۆگىنىشكە باشلىدى.

ئەسلىدە لاتىپ موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ چەت ئەل تىلى فاكۇلتېتىدا ئوقۇيدىغان ستۇدېنت ئىدى. ئۇ يازلىق تەتىلدە قازان شەھىرىدىكى ئائىلىسىگە قايتىپ ئۇچ كۈن بولغاندا بازاردا مەخسۇت مۇھىتى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىرەر ئاي ئۆتۈپ لاتىپنىڭ ئاتىسى بىلەن ئاپىسى كەينى - كەينىدىن يۇقۇملۇق كېسەل بىلەن ئاغرىپ قازا قىلدى. ئاتىسى بىلەن ئاپىسىنى داۋالىتىپ ھەم ئۆلۈمىنى ئۇزىتىپ قەرزدار بولۇپ قالغانىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئوقۇشىنى داۋام قىلدىشقا ئامالسىز قالغان. بۇ ئەھۋالنى بىلگەن مەخسۇت مۇھىتى لاتىپنىڭ قەرزىنى مەردلىك بىلەن تۆلەۋەتتى. موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇش باشلىنىشىنىڭ ھارپىسىدا مەخسۇت مۇھىتى لاتىپقا مەكتەپتە ئوقۇشقا يەتكۈدەك پۇل بەردى. شۇنىڭ بىلەن لاتىپ موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئوڭۇشلۇق پۈتكۈزۈپ، ھازىر موسكۋادىكى بىر مەكتەپتە فرانسۇز تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى.

لاتىپ مەخسۇت مۇھىتى بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ئابدۇخالىق بىلەنمۇ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— ئەجەپ ئۇماق بالىكەن، ئوغلىڭىزمۇ؟ ئىسمى كىم؟ — سورىدى لاتىپ.

— ئاكىمىز مىجىت ھاجىنىڭ نەۋرىسى، ئىسمى ئابدۇخالىق، — دېدى مەخسۇت مۇھىتى، — مەن ئۇنىڭغا شەھەرنى كۆرسىتىپ يۈرۈپتىمەن.

— كەلگىلى تۆت كۈن بولسۇنۇ، ئۆيۈمگە پەتىگە كەلمەك، بۇ قانداق گەپ؟ — دېدى لاتىپ قېيىدىغانىدەك، — ھازىر ئۆي - ئوچاقلىق بولدۇم. بىر ئوغلۇم بار. خوتۇنۇم دوختۇرخانىدا ئىشلەيدۇ.

— مەنمۇ ئىزدەي دەپ تۇراتتىم. تەلىيىمگە ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۆيىڭىز نەدە؟ — سورىدى مەخسۇت مۇھتى.
— پۇشكىن كوچىسىدا، ئىشلەيدىغان مەكتىپىمگە يېقىن، يۇرۇڭلار، — دېدى.
— كوچىلارنى كۆرۈپ مېڭىشقا ئەپلىك، — دەپ لاتىپ تۆت چاقلىق خادىكنى توختاتتى.
— قېنى مۇھتۇق مەرھەمەت. ھە ئابدۇخالىق سىز كوچىلارنى كۆرگەچ ماڭىسىز - دە. شۇڭا ئالدىدا ئولتۇرۇڭ، — لاتىپ شۇنداق دەپ ئابدۇخالىقنى خادىكقا چىقىرىپ ئالدىغا ئولتۇرغۇزدى. مەخسۇت مۇھتى بىلەن ئىككىسى كەينىدە ئولتۇرۇشتى.
— پۇشكىن كوچىسى 85 - نومۇر ھەيدەڭ! — دېدى لاتىپ. ئۇچ ئات قوشۇلغان خادىك مېڭىپ كەتتى.
— خەيدەر سايرانى ئامانمۇ؟ ئاچقان مەكتىپىڭلاردا قانچە بالا ئوقۇۋاتىدۇ؟ — سورىدى لاتىپ بېرىپ.
مەخسۇت مۇھتى ھەيدەر سايرانىنىڭ ساق - سالامەت ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقىنىنى ۋە مەخسۇدىيە مەكتىپى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى لاتىپقا قىسقىچە سۆزلەپ بەردى.
لاتىپ گەپ ئارىلاپ ئەلى ئىبراھىمۇفنى سورىدى. مەخسۇت مۇھتى:
— ئەلى ئىبراھىمۇف تۇرپان يېڭىشەھەردە مانا بۇ ئابدۇخالىقا ئازكەم ئىككى يىلغا يېقىن ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى بولدى. ئابدۇخالىق تېخى يېقىندا ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرىنى تاماملىدى، — دەپ ئەلى ئەپەندىنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردى.
ئۇلار شۇ يوسۇندا پاراڭلىشىپ بىر نەچچە كوچىلاردىن ئۆتۈپ پۇشكىن كوچىسىغا يېتىپ كېلىشكەنلىكىنى تۇيمايلا قېلىشتى. ئابدۇخالىق قويۇق دەل - دەرەخلەر بىلەن ئورالغان، ئەتراپىدا

گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن ئىككى قەۋەتلىك بىر بىنانىڭ ئالدىغا ئورنىتىلغان بۈدرە چاچلىق بىر ئادەمنىڭ ھەيكىلىنى كۆرۈپ لاتىپتىن سورىدى: — ئۇ كىم؟

— ئۇ شائىر پۈشكىننىڭ ھەيكىلى، — دېدى لاتىپ.

— شائىر بولسا بىر كۆرۈپ باقساق، — دېدى ئابدۇخالىق.

— بولىدۇ، ياخشى گەپ، كۆرەيلۇق، — دېدى لاتىپ.

خادىك توختىدى. ئۇلار يەرگە چۈشتى. لاتىپ خادىكنىڭ ھەققىنى بېرىۋەتتى. ئۇ ئىككى مېھماننى پۈشكىننىڭ ھەيكىلى ئالدىغا باشلاپ باردى. بىر يېرىم مېتىر ئېگىزلىكتىكى گىرانت تاش ئۈستىگە ئورنىتىلغان پۈشكىننىڭ باش ھەيكىلى ئاستىغا ئىكى قۇر رۇسچە خەت ئويۇلغانىدى. لاتىپ ئۇنى تاتارچە ئوقۇپ بەردى.

«ئالېكساندىر سېرگىيېۋىچ پۈشكىن. 1799 ـ يىلى تۇغۇلۇپ 1837 ـ يىلى ۋاپات بولغان».

— رۇس ئەدەبىياتى پۈشكىندىن باشلاپ دۇنياغا تونۇلغان. شۇڭا رۇسلار پۈشكىننى بەك چوڭ بىلىدۇ، ئۇنى «رۇس ئەدەبىياتىنىڭ ئاتىسى ۋە ئۇستازى» دەپ پەخىرلىنىپ تىلغا ئېلىشىدۇ، — دېدى لاتىپ ئابدۇخالىققا چۈشەندۈرۈپ.

ئابدۇخالىق لاتىپنىڭ چۈشەندۈرۈشىنى ئاڭلاپ شائىر نەمەت خەلپەتنىڭ بۇنىڭدىن نەچچە يىللار بۇرۇن نەۋائىنىڭ «فەرھاد ـ شېرىن» داستانىنى ياد ئېتىپ تۇرۇپ، «پىر ئۇستازىمىز، ئۇلۇغ شائىر ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى» دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە كەلدى. ئۇ پۈشكىننىڭ ھەيكىلىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ تۇرۇپ:

— پۈشكىن ئورۇسلارنىڭ ئەلىشىر نەۋائىسى ئىكەن ـ دە، — دېدى ئەستايىدىللىق بىلەن.

ئابدۇخالىقنىڭ ۋەزىنلىك گەپلىرى لاتىپنى ھەيران قالدۇردى. لاتىپ ھاياجانلىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— پاھ، ھوي! ماۋۇ بالىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان گەپنى

مەن ئۆزۈمنى بىلىملىك دەپ يۈرۈپتىمەن تېخى. ھەقىقىي بىلىم ئىگىسى، ھەقىقىي تالانت بۇ يەردىكەن ئەمەسمۇ؟! مەن قازاندىكى چاغلىرىمدا ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇپ ئىلىم - مەرىپەتنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچقانمەن. قايسىبىر تۈركىي تىللىق خەلقلەر، قايسىبىر شەرقلىق ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلىرىدىن تەلىم ئالمىغان، ھۈزۈرلانمىغان دەيسىلەر، قايسىبىر شائىر ئۇنى ئۇستاز بىلمەپ، ئۇنىڭ ئىزىدىن ماڭمىغان دەيسىلەر. مەن رۇس تىلى ئۆگىنىپ، رۇس مەكتىپىدە ئوقۇغىنىمدىن تارتىپ پۈشۈكىنىڭ كۆپلىگەن شېئىرلىرىنى ئوقۇغانمەن. پۈشكىننى خېلى ياخشى بىلىمەن دەپ ئويلاپ يۈرۈپتىكەنمەن. مېنىڭ پۈشكىنغا بولغان چۈشەنچەم ئابدۇخالىقنىڭ چۈشەنچىسىدەك چوڭقۇر ئەمەسكەن ئەمەسمۇ. لاتىپ سۆزىدىن توختاپ ئالدىدىكى بىنانى كۆرسىتىپ:

— پۈشكىن بۇرۇن مۇشۇ بىنادا بىر مەزگىل تۇرغان ۋە بەزى ئەسەرلىرىنى مۇشۇ يەردە يازغانىكەن. ھازىر بۇ بىنا «پۈشكىن خاتىرە ئۆيى» قىلىنغان. بىز بۇ خاتىرە ئۆينى زىيارەت قىلىپ بولۇپ بىزنىڭ ئۆيگە بارساقمىكىن دەيمەن، بالا بەك قىزىقىۋاتسا كېرەك، — دېدى لاتىپ.

— مەنمۇ شۇنى دەي دەپ تۇرغان، — دېدى مەخسۇت مۇھتى.

لاتىپ ئىككى مېھماننى پۈشكىننىڭ قەبرىسى تۇرالغۇسىنىڭ ئىچىگە باشلاپ كىردى. ئۇلارنى ئوتتۇرا بويلۇق، سىرىق چاچلىق، كۆك كۆزلۈك، خۇشخۇي، چىرايلىق، پاكىزە كىيىنگەن بىر رۇس ئايال قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ ئايال ئۇلارنى كىچىكرەك بىر زالغا باشلىدى. ئابدۇخالىق زالغا كىرىپ كۆردىكى — زالنىڭ ئىچىگە تام ياقلىتىپ قاتىرىسىغا ئەينەكلىك يوغان ئىشكاپلار قويۇلغانىدى. ئىشكاپلار كىتاب بىلەن لىق تولغانىدى. لاتىپ ھەر بىر ئىشكاپنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئىشكاپقا تىزىپ قويۇلغان پۈشكىن ئەسەرلىرىنىڭ رۇسچە ھەر خىل نەشر نۇسخە-

لىرىنى ئابدۇخالىققا كۆرسىتىپ قىسقا چۈشەندۈرەتتى. ئابدۇخالىق ئىشكاپلارغا تىزىپ قويۇلغان پۈشكىن ئەسەرلىرىنىڭ ئىنگلىز، فرانسۇز، نېمىس، لاتىن، گرېك، تاتار، تۈرك، ئەزەربەيجان، ئىسپان، پۆلەك، ياپون، ۋۇڭگىر، رومىن، ئەرەب، پارس، ھىندى . . . تىللىرىدىكى تەرجىمە نۇسخىلىرىنى كۆرۈپ «پۈشكىننىڭ شېئىرلىرى پەقەت ئۇيغۇر تىلىغىلا تەرجىمە قىلىنماي قاپتۇ ـ دە» دەپ ئويلىدى ئىچىنىش بىلەن.

— ئابدۇخالىق سىزنى دەۋاتىمەن. چاقىرسامۇ ئاڭلىمايسىزغۇ؟ — دېدى مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ.

ئابدۇخالىق پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزىنى خىيال ئىلكىدىن تارتىۋالدى. ئۇ مەخسۇت مۇھىتى بىلەن قاراپ تۇرغان لاتىپنىڭ يېنىغا كەلدى.

لاتىپ ئىشكاپنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— مانا بۇ ئىشكاپتىكى پۈشكىننىڭ «كاپىتان قىزى» رومانىنىڭ ھەر خىل نەشرى نۇسخىلىرى، مانا بۇ «دوبروۋىسكى» دېگەن پوۋىستى، بۇ بولسا «بىلىكىن قىسسىلىرى» دېگەن كىتابى، ماۋۇ بولسا «بورىس گودۇنوف» دېگەن دراممىسى، مانا بۇ پۈشكىننىڭ «يېۋگېنى ئونېگىن» ناملىق شېئىرى رومانى···» ، — دەپ چۈشەندۈرەتتى.

ئابدۇخالىق پۈشكىننىڭ مۇقاۋىسى زەڭگەر رەڭلىك قېلىن كىتابى «يېۋگېنى ئونېگىن»غا زوقمەنلىك بىلەن قاراپ ئۆز ـ ئۆزىگە «ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ خەمسە، سىدەك بار ئىكەن» دېدى پىچىرلاپ.

ئابدۇخالىق مەخسۇت مۇھىتى بىلەن لاتىپقا ئەگىشىپ ئىككىنچى قەۋەتكە چىقتى. ئىككىنچى قەۋەتتىكى بىر ئۆيدە پۈشكىن ئەسەرلىرىنىڭ قولىيازمىلىرى قويۇلغانىدى. بۇ ئۆي بۇرۇن پۈشكىنىڭ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەخسۇس خانىسى ئىكەن.

لاتىپ بۇ ئۆيدىن چىقىۋېتىپ دېدى:

— مىڭلارچە ئەپسۇسكى شۇنداق ئۇلۇغ شائىر 37 يېشىدا دانتىس دېگەن چەت ئەللىك لەنەتتەگكۇر بىلەن دوئىلغا چىقىپ بىئەجەل ئۆلۈپ كەتكەن ـ دە، ھەي ئىسىت!

لاتىپ پۇشكىننىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىنى ئابدۇخالىققا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ئابدۇخالىقنىڭ بىغۇبار قەلبىنى ئازابلىق ھېسسىيات ئۆرتىگەچكە، غەزەپتىن چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى.

ئابدۇخالىق پۇشكىن خاتىرە ئۆيىدىن قايتىپ چىقىۋېتىپ ئۇلارنى زالغا تەكلىپ قىلغان ھېلىقى ئايالغا چوڭ دادىسى مىجىت ھاجى «خەجلەڭ» دەپ بەرگەن 100 رۇبلى پۇلنى «پۇشكىن خاتىرە ئۆيىگە ئىئانەم» دەپ تەقدىم قىلدى.

پۇشكىن خاتىرە ئۆيىدىن چىقىپ لاتىپ مەخسۇت مۇھىتى بىلەن ئابدۇخالىقنى ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئۇلار چۇشلۇك تاماقنى شۇ يەردە يېدى. چۇشتىن كېيىن ۋە ئەتىسى بىر كۈن لاتىپ ئابدۇخالىقنى ئەگەشتۇرۇپ يۇرۇپ موسكۋا شەھىرىنى ئايلاندۇرۇپ ئويناتتى. شۇ كۈنى كەچقۇرۇن مىجىت ھاجىنىمۇ تەكلىپ قىلىپ ئۆيىدە زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالدى.

تۇنجى سۆز — ئوچىن خاراششۇۋ

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ئابدۇخالىقنى موسكۋادا بىر ھەپتە ئايلاندۇرۇپ، سەيلە قىلدۇرۇپ ھەممە يەرنى كۆرسەتتى. سەككىزىنچى كۈنى ئۇلار يۇك - تاق، مالىلىرىنى پويىزغا بېسىپ شەرققە — ئومىسكىغا قاراپ يولغا چىقتى. مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنى قازان ياكى موسكۋادا ئوقۇتۇشنى ئويلاپ ئىزدەنگەن بولسىمۇ، ئابدۇخالىققا مۇۋاپىق تۇرالغۇ ياتاق ئەپلەشمەي قالدى. مىجىت ھاجى مەخسۇت مۇھىتى بىلەن بۇ ئىشنى مەسلىھەتلەشتى. مەخسۇت مۇھىتى:

— ئابدۇخالىق ئوتتۇرا مەكتەپ ياكى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇماقچى بولغان بولسا ئىدى، ئۇنى چوقۇم قازان ياكى موسكۋادا ئوقۇتماي بولمايتتى. ھازىر ئۇ تېخى ئەمدى رۇسچە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدۇ - دە. ئۇ رۇسچە بىر ئېغىز گەپنىمۇ بىلمەيدۇ. ئەمدى تېخى 15 ياشقا كىردى. مېنىڭچە ئۇنى شەمەيدەكى رۇس مەكتىپىدە ئوقۇتساق ھەر جەھەتتىن ئەپلىشىدۇ. قانداق دېسىلە، خوجايىن ئىسھاقنىڭ سارىيىدىن بىر ئېغىز ئۆينى ئابدۇخالىققا ئېلىپ بەرسەك، ئۇ شۇ يەردە يېتىپ - قوپۇپ تۇرسا، تاماقنى خوجايىننىڭ ئۆيىدە يېسە بولىدۇ ئەمەسمۇ، ئۇ تاتار تىلىنى بىلگەچكە تىلدىن قىينالمايدۇ، تۇرمۇشىمۇ بىر قەدەر خاتىرجەم بولىدۇ. ئۆزلە بالىنى گاشات قىلىپ كەتمەيدىلا. ئۇنىڭ ئۇستىگە شەمەيگە تۇرپان، ئۇرۇمچىدىن كېلىدىغان ۋە شەمەيدىن ئۇ يەرگە بارىدىغان سودىگەرلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. خوجايىن ئىسھاقنىڭ تۇرپان يېڭىشەھەردە تېخى دۇكىنى بارغۇ. ئۇ بىزگە يارەم قىلىدۇ. خېلى ئىشەنچلىك، — دېدى.

مىجىت ھاجى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ مەسلىھەتىنى ماقۇل كۆردى. ئۇ شۇنىڭ بىلەن ئابدۇخالىقنى قازان ياكى موسكۋادا قالدۇرۇپ قويماي شەمەيگە بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى.

مىجىت ھاجى شەمەيگە كېلىپ بىر كۈن دەم ئالدى. ئەتىسى مالىلىرىنى رەتلەپ تېڭىش بىلەن سەپەرگە تەييارلىق قىلدى. ئۈچىنچى كۈنى تاڭ سەھەردە مەخسۇت مۇھىتى ۋە باشقا 20گە يېقىن سودىگەر بىلەن تۈرپانغا قاراپ يولغا چىقتى.

مىجىت ھاجى ئالدىنقى ئاخشىمى خوجايىن ئىسھاق بىلەن ئابدۇخالىقنى شەمەيدە رۇسچە مەكتەپتە ئوقۇتۇش ئىشىنى مەسلىھەتلەشكەنىدى. خوجايىن ئىسھاق مىجىت ھاجىمدىن بۇ گەپنى ئاڭلاپلا:

— بۇ ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. سىزنىڭ بالىڭىز مېنىڭ بالامغا ئوخشاش. بىز ئىككىمىز دېگەن 20 يىللىق كونا قەدىناس-لاردىن تۇرساق، سىزنىڭ مەدىتىڭىز بولغاچقا تۇرپاندىكى دۇكان-نىمنىڭ سودىسىمۇ ياخشى بولۇۋاتىدۇ. ئابدۇخالىق ئۆز بالامەك تۇرسا، سارايدا يېتىپ نېمە ئىش قىلىدۇ. بىزنىڭ قورۇ جايىمىز شۇنچە كەڭ تۇرسا. ھويلىدا بىز بىلەن بىرگە تۇرسۇن، تاماقنىمۇ بىزدىن يېسۇن. بىزنىڭ شەرىپىنىڭ ياتاق ئۆيىنىڭ يېنىدىكى ئۆيىنى راسلاپ بەرسەك شۇ يەردە يېتىپ - قوپسۇن. ھازىر ئەمدى بالىلار تەتىلگە چىقىدۇ. يەنە ئۇچ ئايدىن كېيىن ئابدۇخالىقنى ئۆزۈم رۇسچە مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرىمەن، — دېدى قىزغىنلىق بىلەن.

ئابدۇخالىق سودا كارۋىنىنى ئۇزىتىپ شەمەينىڭ سىرتىغىچە چىقتى. ئۇ جان جىگەر دادىسىدىن ئايرىلىپ يات ئەلدە قالغىنىغا كۆڭلى يېرىم بولۇپ غېرىپسىندى. بىراق بۇنداق غېرىپلىق ئۇچ كۈنگە بارمايلا تۈگەپ كەتتى.

ئابدۇخالىقنىڭ دادىسى مىجىت ھاجى تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقىپ ئۇچ كۈندىن كېيىن خوجايىن ئىسھاقنىڭ ئومىسكى شە-

ھىرىدىكى گىمنازىيە (ئوتتۇرا مەكتەپ) دە ئوقۇيدىغان ئوغلى شېرىپ يازلىق تەتىل قىلىپ ئۆيگە قايتىپ كەلدى. ئابدۇخالىق ئۆزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك شېرىپ بىلەن ئاسانلا چىقىشىپ دوست بولۇپ كەتتى. شېرىپ ئانا تىلىدا سۆزلەۋېتىپلا بەزىدە رۇسچە سۆزلەپ كېتەتتى. ئابدۇخالىق بۇ بالىنىڭ رۇسچە راۋان سۆزلىگىنىگە قاراپ ھەيرەتتە قالدى. ئۇ شېرىپنىڭ ئاغزىغا بىر دەم قاراپ تۇرۇپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، ئاستىنقى كالپۇكىنى چىشلىگىنىچە بوينىنى قىسىپ تۇرۇپ قالدى. شېرىپ ئابدۇخالىقنىڭ ئۆزگىرىشىنى سېزىۋېلىپ سورىدى:

— دوستۇم سىزگە نېمە بولدى؟

— مەن ئورۇسچە ئوقۇيمەن دېگىنىم بىلەن ئۇلارنىڭ گېپىنى بىر ئېغىزمۇ بىلمىسەم، قانداق قىلۇرمەن؟ — دېدى ئابدۇخالىق خۇرسىنىپ.

— بىلمىسىڭىز ئۆگەنمەمسىز؟ — دېدى شېرىپ.

— كىمدىن ئۆگىنىمەن؟ كىم ماڭا ئورۇسچە ئۆگىتىپ قويۇر ئەمدى؟

— مانا مەن ئۆزۈم ئۆگىتىمەن، مەن ئەمدى ئۇچ ئايغىچە ئۆيدە بىكار.

— راستمۇ؟

— راست بولمايچۇ.

— ئۇنداق بولسا قولىڭىزنى ئەكېلىڭ، — ئابدۇخالىق شۇنداق دەپ شېرىپقا قولىنى سۇندى.

— گېپىم راست، رۇسچە ئۆگەنمەك تەس ئىكەن دەپ توختىتىۋالسىڭىز بولمايدۇ، — دېدى شېرىپمۇ ئابدۇخالىققا قول بېرىپ.

ئىككى كىچىك قول بىر - بىرىنى چىڭ سىقتى.

— ئوچىن خاراشۇڭ! — دېدى شېرىپ كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بۇ نېمىدېگەن سۆز؟ — سورىدى ئابدۇخالىق قىزىقىپ.

— ‹ناھايىتى ياخشى› دېگەن سۆز، — دېدى شېرىپ.

— «ئوچىن خاراششۇۋ، مەن تۇنجى ئۆگەنگەن رۇسچە سۆز بولدى، ئوچىن خاراششۇۋ، ئوچىن خاراششۇۋ، — دەپ تەكرارلىدى ئابدۇخالىق كەينى - كەينىدىن.

شېرىپ «ئابدۇخالىق مېنى جىنىدەك ساقلاپ تۇرۇپتۇ» دەپلا ياتاق ئۆيىگە ئالدىراش كىرىپ كەتتى. بىر پەستىن كېيىن ئۇ بىر بوكۋار[1] بىلەن دەپتەر، قەلەمنى كۆتۈرۈپ چىقتى.

شۇ كۈندىن باشلاپ شېرىپ «كىچىك ئەپەندى» بولدى. ئابدۇخالىق ئۇنى ئۇستاز تۇتۇپ رۇسچە ئۆگىنىشنى باشلىۋەتتى.

شېرىپ مەكتەپتە ياخشى ئوقۇغان، زېھنىي ئۆتكۈر بالا ئىدى. ئۇ كىچىكىدىنلا رۇس بالىلىرى بىلەن ئويناپ چوڭ بولغاچقا رۇس تىلىنى پىششىق بىلەتتى. ئۇ خۇددى مۇئەللىملەر سىنىپتا دەرس ئۆتكەندەك ئابدۇخالىقنىڭ ياتاق ئۆيىدە تامغا كىچىك قارا تاختا ئورنىتىپ ھەر بىر ھەرپنى تاختىغا يېزىپ قانداق تەلەپپۇز قىلىشنى ئۆگىتەتتى. ئابدۇخالىق بىرقانچە قېتىم ئوقۇپ توغرا تەلەپپۇز قىلغاندىن كېيىنلا، شۇ ھەرپنىڭ يېزىلىش ئۇسۇلىنى كۆرسىتىپ ئابدۇخالىقنىڭ دەپتەرگە يېزىشنى تەلەپ قىلاتتى. ئابدۇخالىق دەپتەرگە بەش قۇر يازغاندىن كېيىن شېرىپ شۇ ھەرپتىن تۇزۇلگەن ئاددىي سۆزلۈكلەرنى ئۆگىتىشكە باشلايتتى. ھەر بىر سۆزنىڭ تەلەپپۇز قىلىنىشىنى 40 - 50 قېتىملاپ تەكرارلىتاتتى. ئاندىن كېيىن شۇ سۆزنىڭ ئۇدۇلىغا تاتارچە مەنىسىنى يېزىپ قويىاتتى. ئابدۇخالىق ئوقۇپ زېرىكمەيتتى، يېزىپ ھارمايتتى. ئۇ ئۆگىنىشكە پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن بېرىلىپ كەتكەچكە بەزەن چاغلاردا ئاشپەز ئەكىرىپ قويغان تاماق سوۋۇپ كېتەتتى. ئابدۇخالىق شۇ كۈندىكى دەرسنى تولۇق چۈشىنىپ، پىششىق بىلىۋالغاندىن كېيىنلا ئوقۇش يېزىشتىن توخ-

---

① بوكۋار — رۇس تىلى ئېلىپبە كىتابى.

تاپ كىتاب، دەپتىرىنى يىغىشتۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا ئاشپەز كىرىپ تاماقنى ئەپچىقىپ كېتىپ باشقىدىن ئىسسىتىپ ئەكىرىپ بېرەتتى.

شېرىپ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئالدىنقى كۈنى ئۆگەتكەن دەرسىنى ئابدۇخالىققا ئوقۇتاتتى. ئاندىن كىچىك تاختىغا ياد يازغۇزاتتى. ئابدۇخالىقنىڭ ئۆتكەن كۈندىكى دەرسنى پىششىق بىلگىنىگە كۆزى يەتكەندىن كېيىنلا يېڭى دەرسنى باشلايتتى. چۈشكىچە ئۇلارنىڭ مەشغۇلاتى شۇ تەرىقىدە بولاتتى. چۈشتىن كېيىن ئابدۇخالىق چۈشتىن بۇرۇن ئوقۇغان يېڭى دەرسنى ئوقۇش، يېزىشنى مەشىق قىلاتتى. ئابدۇخالىق شۇ قەدەر ئاڭلىق، ئۆگىنىشتە شۇ قەدەر تىرىشچان ئىدىكى بەزىدە شېرىپ:

— بولدى ئەمدى كېيىن مەشىق قىلمىڭ، دەريا بويىغا بېرىپ ئويناپ كېلەيلى، — دېسىمۇ جايىدىن مىدىرلىمايلا ئولتۇرۇپ دەرس تەكرارلايتتى. ئۇنىڭغا ھەيدەكچىلىك قىلىشنىڭ پەقەت ھاجىتى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇ ھەر بىر يېڭى دەرس، يېڭى مەزمۇنلارنى ئاسانلا پىششىق بىلىۋالاتتى. بەلكىم ئادەملەرنىڭ قابىلىيەت، تالانت دېگىنى مۇشۇدۇر. ئىككى بالا ئىككى يېرىم ئاينىڭ قانداقلارچە ئۆتۈپ كەتكىنىنى تۇيمايلا قالدى. تىرىشچانلىق ھېچقاچان زايە كەتمەيدۇ. ئىككى دوستنىڭ تىرىشچانلىقى چېچەكلەپ مېۋە بەردى. ئابدۇخالىق بوكۇارنى ئوقۇپ تۈگەتتى. ئابدۇخالىق ئادەتتىكى كىچىك تېكست، شېئىرلارنى ھەجىلەپ ئوقۇيالايدىغان، تۇرمۇشتا كۆپ ئىشلىتىدىغان بىرمۇنچە سۆزلۈكلەرنى توغرا تەلەپپۇز قىلالايدىغان ئۇنىڭ تاتارچە، ئۇيغۇرچە مەنىسىنى چۈشىنەلەيدىغان بولدى.

يازلىق تەتىل ئاخىرلاشتى. ئابدۇخالىق بۇ چاغدا شەمەيگە يېڭى كەلگەن چاغدىكىدىن خېلىلا جۈدەپ، يادىاپ قالغانىدى. ئاۋغۇست ئېيىنىڭ ئاخىرقى بىر كۈنى شېرىپ دوستى ئابدۇخالىق بىلەن خوشلىشىپ ئېرتىش دەريىسى ئارقىلىق پاراخوت بىلەن

ئومىسكى شەھىرىگە ئوقۇشقا كەتتى. ئابدۇخالىق ئۇنى قىيالمىغان ھالدا ئۇزىتىپ قويدى.

ساراي خوجايىنى ئىسھاق ئابدۇخالىققا مېغىزرەك چىبەرقۇتىتىن ئوقۇغۇچىلار فورمىسى تىككۈزۈپ بەردى. ئابدۇخالىق تۇرپاندىن كىيىپ كەلگەن گۈللۈك دۇپپا، پەشمەت چاپان بىلەن شىم ئىشتاننى سىلىۋېتىپ يېڭى كىيىملەرنى كىيدى. ئوقۇغۇچىلار فورمىسى بىلەن فۇراژكا (ئالدى ئېگىز چېكىلىكى قارا پارقىراق شەپكە) ئابدۇخالىققا تولىمۇ ياراشقانىدى. بۇنى كۆرگەن ئىسھاق كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مانا ئەمدى ياخشى بولدى. ئوچىن خاراشتۇۋ دېسەك بولىدۇ. بۇ كىيىملىرىڭىز بىلەن مەكتەپكە بارسىڭىز، شەمەيلىك بالىلارنىڭ ئارىسىدا چانمايسىز، — دېدى ئابدۇخالىقنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويۇپ.

ئۇزاقتىن بۇيان كۈتكەن كۈن يېتىپ كەلدى. 1 ـ سېنتەبىر ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن خوجايىن ئىسھاق ئابدۇخالىقنى رۇس مەكتىپىگە ئېلىپ باردى. مەكتەپنىڭ ئېگىز بويلۇق، كۆزلىرى كۆكۈش، ئۆزى سېرىق كەلگەن 40 نەچچە ياشلاردىكى مەكتەپ مۇدىرى مىخايلۇف ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالدى. ئىسھاق ئابدۇخالىقنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن بۇ بالىنى مەكتەپكە ئوقۇشقا قوبۇل قىلىشنى ئۆتۈندى. مۇدىر مىخايلۇف ئابدۇخالىقتىن يۇرتى، ئىسىم ـ فامىلىسى، يېشى قاتارلىقلارنى سورىدى. ئابدۇخالىق شېرىپىنىڭ ئۆگەتكەنلىرىنى ئەسلىدى ـ دە، مۇدىرنىڭ ھەربىر سوئالىغا دۇدۇقلىمايلا رۇسچە جاۋاب بەردى.

ئىسھاق بۇنىڭدىن بەكمۇ ھەيران قالدى. ئۇنىڭ بۇرۇن رۇسچە سۆزنى بىلمەيدىغىنىنى ئاڭلىغان ئەمەسمىدى. ئۇ مانا ئىككى يېرىم ئاي ئىچىدىلا خېلى گەپلەرنى بىلىپ قاپتۇ. «نېمىدىگەن زېھنىي ئۆتكۈر تىرىشچان بالا بۇ» ئىسھاق شۇنى ئويلاپ

سۆيۈنۈپ كەتتى.

مۇدىر مىخايلۇف بوكۆارنى ئىچىپ ئاخىرىدىكى ئىككى تېكستنى ئابدۇخالىققا ئوقۇتتى. ئابدۇخالىق ھەر ئىككى تېكستنى دۇدۇقلىمايلا ئوقۇدى. مۇدىر ئىككىنچى سىنىپنىڭ ئوقۇش كىتابىنى ئېچىپ بىر ماۋزۇنى كۆرسەتتى. ئابدۇخالىق ئۇ تېكستنى مۇ ئانچە قىينالمايلا ئوقىدى. مۇدىر ئابدۇخالىققا ياد ئىملا يازغۇزدى. ئابدۇخالىق بەزى سۆزلەرنى ياد يېزىشتا خېلىلا قىينالدى. مۇدىر ئۇ سۆزنى قايتا - قايتا ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىنلا ئاندىن توغرا يازالىدى. مۇدىر ئۇنىڭ يېرىم بەت ئىنشاسىنى كۆرۈپ بەش يەردە خاتا كەتكەن جايىنى كۆرسىتىپ تۈزەتكۈزدى. شۇنىڭدىن كېيىن مۇدىر ئارىفمېتىكىدىن (ھېساب) تۆت ئەمەل مىسالىرىنى كۆرسىتىۋىدى، ئابدۇخالىق ئۇلارنى تېزلا توغرا ئىشلەپ بولدى.

مىخايلۇف ئىسھاققا:

— بالىنى مەكتەپكە ئوقۇشقا قويۇل قىلساق بولىدىكەن. ئۇ بىرىنچى سىنىپنىڭ دەرسلىرىنى ئۆگىنىپ بوپتۇ. 3 - سىنىپقا قويۇل قىلساق تىلدىن قىينىلىپ قالارمىكىن بوپتۇ، 2 - سىنىپتا ئوقۇسۇن، — دېدى.

2 - سىنىپنىڭ سىنىپ مۇدىرى ئانىنا ۋاسىلىيېۋنا ئىدى. مۇدىر مىخايلۇف ئابدۇخالىقنى ئانىنا ۋاسىلىيېۋنا مۇئەللىمگە تاپشۇرۇپ بېرىدى.

ئوتتۇرا بويلۇق، سېرىق چاچلىق، 35 ياشلاردىكى ئانىناۋاسىلىيېۋنا بىلىمى مول، تەجرىبىلىك ئوقۇتقۇچى ئىدى. ئۇ ئابدۇخالىقنىڭ رۇس مەكتىپىدە ئوقۇش ئۇچۇن يىراق تۇرپاندىن كەلگەنلىكىنى بىلىپ ئۇنىڭغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى. ھەپتە، ئون كۈن ئۆتمەيلا ئانىنا مۇئەللىم ئابدۇخالىقنىڭ تىرىشچان، قەيسەر، ئەدەپلىك، ئېغىر - بېسىق مىجەز - خۇلقىنى ياقتۇرۇپ قالدى. قازان شەھىرىدە چوڭ بولغان بۇ رۇس قىزى تاتار تىلىنى

پىششىق بىلەتتى. ئۇ ئابدۇخالىق بىلەن سۆزلىشىش جەريانىدا تۇرپاندىكى چېغىدا ئۇستازى ئەلى ئىبراھىموفتىن تاتارچىنى ئۆگىنىۋالغىنىنى ئاڭلاپ بۇنىڭدىن سۆيۈندى. چۈنكى ئۇنىڭغا رۇس تىلىدىكى بەزى مۇرەككەپ سۆزلەرنىڭ مەنىسى ۋە رۇس تىلى گراممماتىكا قائىدىلىرىنى چۈشەندۈرۈش ئاسانراق بولىدۇ - دە.

ئانىا مۇئاللىم ئابدۇخالىقنىڭ رۇس تىلىنى تېزرەك ئۆگىنىۋېلىشى ئۈچۈن كۆپ باش قاتۇردى. ئۇ ھەر كۈنى دەرستىن كېيىن ئابدۇخالىققا بىر سائەت رۇس تىلى ئۆگەتتى. ھەر بىر يېڭى سۆزلۈك ۋە ئاتالغۇلارنىڭ مەنىسىنى تاتارچە ئېيتىپ بېرىپ يازغۇزدى. ئۇ ئابدۇخالىققا تېخىمۇ ئاسان بولسۇن ئۈچۈن قازان شەھىرىدىن بىر سودىگەر ئارقىلىق «تاتارچە - رۇسچە لۇغەت» نى ئەكەلدۈرۈپ ئابدۇخالىققا بەردى. ئابدۇخالىق ئۇستازىنىڭ ئۆگىتىشى بىلەن لوغەتتىن قانداق پايدىلىنىشنى تېز ئۆگىنىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن ئابدۇخالىقنىڭ رۇس تىلىنى مۇكەممەل ئۆگىنىشىگە ئاساسلىق تۈگۈلدى.

1917 - يىلى يانۋار ئېيىنىڭ 10 - كۈنى شەھەيدىكى رۇس مەكتىپى ئوقۇغۇچىلارنى قىشلىق تەتىلگە قويۇپ بەردى. ئارىدىن تۆت كۈن ئۆتۈپ قىشلىق تەتىل قىلىپ شېرىپ ئومىسكىدىن قايتىپ كەلدى. ئىككى دوست قىزغىن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. گەپ ئارىلىقىدا شېرىپ ئابدۇخالىقنىڭ بىر ئېغىزمۇ تاتارچە سۆز قوشماي رۇسچە سۆزلەۋاتقىنىنى سەزدى. ئۇ ھەيران قېلىپ:

— ئابدۇخالىق سىز رۇسچىنى بەكمۇ تېز ئۆگىنىۋاپسىز جۇمۇ، — دېدى.

— ۋاي دوستۇم، بۇمۇ سىزنىڭ ياردىمىڭىزدىن بولدىغۇ، ئەگەر سىز يازلىق تەتىلدە ماڭا «كىچىك ئەپەندى» بولۇپ تۇنجى سۆز — ئوچىن خاراشۇۋدىن باشلاپ ياخشى ئۆگەتمىگەن بولسىڭىز، رۇسچىنى ھازىرقىدەك بىلەلەيتىممۇ، — دېدى ئابدۇخالىق.

قىش كۈنلىرى شەمەيدە سوغۇق بەك قاتتىق بولاتتى. قار بەك قېلىن ياغاتتى. ئىككى بالا بېشىغا كىيگەن قۇلاقچىسىنى ئېڭىكىدىن چىگىپ، قېلىن جۇۋىسىنىڭ بېلىنى پوتا بىلەن باغلاپ پۇتىغا كېگىز ئۆتۈك كىيىپ بىرسى بىردىن چاننى سۆرەپ شەھەرنىڭ سىرتىدىكى توپلىققە چىقاتتى. قېلىن قاردا توپلىكتىن چانغا چىقىۋېلىپ پەسكە ژۇرلداپ سىيرىلىپ چۈشۈپ ئويناياتتى. پەستىن يەنە ھاسىراپ ـ ھۆمىدەپ تۆپلىققە چانلىرىنى سۆرەپ چىقاتتى. ئۇ يەردىن پەسكە سىيرىلاتتى.

تېخى شېرىپ ئومىسكىدىن ئىككى جۈپ كانكى (مۇز تېيىلىش ئايىغى) ئالغاچ كەلگەنىدى. ئۇلار ئىككىسى بەزەن كۈنلىرى كانكىلىرىنى مۇرىسىگە ئارتىپ مۇزلۇققا باراتتى ـ دە، مۇز تېيىلىشقا باشلايتتى. ئابدۇخالىق كانكىدا مۇز تېيىلىشنى بىلمىگەچكە ھە دېسىلا مۇزغا يېقىلىپ چۈشەتتى. شېرىپ ئۇنىڭغا كانكىدا مۇز تېيىلىشنى ئۆگەتتى. ئۇ بىر نەچچە كۈن يېقىلىپ يۇرۇپ ئاخىرى كانكىدا مۇز تېيىلىشنى ئۆگىنىۋالدى.

ئىككى دوست تۈن ئۇزاق بولىدىغان قىش ئاخشاملىرى قىشلاق تەتىلىك تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلەشكە باشلايتتى. ئابدۇخالىق شېرىپتىن رۇسچە سۆزلەرنى كۆپرەك ئۆگىنىۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا دائىم رۇسچە سۆزلەپ ئۇنىڭدىنمۇ ئۆزىگە رۇسچە جاۋاب بېرىشنى تەلەپ قىلاتتى. شېرىپ ھەرقاچان دوستىنىڭ تەلىپىنى قانداقراتتى. ئۇنىڭغا ئۇ بىلمىگەن رۇسچە يېڭى سۆز، ئاتالغۇلارنىڭ تاتارچە مەنىسىنى چۈشەندۈرۈپ قويياتتى.

قىشلاق تەتىل ۋاقتى توشۇپ شېرىپ يەنە ئومىسكىغا گىمنازىيىگە كەتتى. 2 ـ مەۋسۇملۇق ئوقۇش باشلىنىپ ئابدۇخالىق يەنە كۈندە مەكتىپىگە بېرىپ ئوقۇشنى داۋام ئەتتى.

2 ـ مەۋسۇم ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىن ئاننا مۇئاللىم ئابدۇخالىقنىڭ تۇرالغۇسىغا يېقىن بولغان ئالىيۇشا، تۆلە ئىسىملىك ئىككى رۇس ۋە سارجان ئىسىملىك بىر قازاق بالىنى

بىر ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قىلىپ تەشكىللىدى. بۇ تۆت ساۋاقداش كۈندە كەچقۇرۇن بىللە تاپشۇرۇق ئىشلەپ، بىللە دەرس تەكرارلايتتى. تەكرارنى تۈگىتىپ بىللە ئويناياتتى. بۇنىڭ ئۈنۈمى بولدى. ئابدۇخالىق رۇس تىلىنى ئۆگىنىشتە تېخىمۇ تېز ئىلگىرىلىدى.

ئاننا مۇئەللىم ئۆز سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلاردىن يىللىق ئىمتىھان ئالدى. ئابدۇخالىق ھەممە دەرسلەردىن ئەلا نەتىجە بىلەن ئىمتىھاندىن ئۆتتى. ئاننا مۇئاللىم ئابدۇخالىقنىڭ ئەلا نەتىجە بىلەن 3 - سىنىپقا كۆچەكلىكىنى ئېلان قىلغاندا سىنىپتىكى ساۋاقداشلار قاتتىق چاۋاك چېلىشىپ ئابدۇخالىقنى ئالقىشلىدى. ئابدۇخالىق مەكتەپتىن خۇشال قايتىپ كەلدى. ئۇ دەرۋازىدا ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرۇشقان چوڭ دادىسى مىجىت ھاجى، مەخسۇت مۇھىتى، ئەبەيدۇللا شەمەيچىلەرنى كۆرۈپ يۈگۈرگەن پېتى كېلىپ:

— چوڭ دادا! — دەپ مىجىت ھاجىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ چوڭ دادىسى بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتى:

— ئىزدىراستۇيتى! — دەپ قۇچىقىنى ئاچتى.

— ئىزدىراستۇيتى! — دەپ ئابدۇخالىق مەخسۇت ئاكا بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

مىجىت ھاجى ئابدۇخالىقنىڭ رۇسچىنى شۇنچە تېز ئۆگىنىۋاتقانلىقىدىن 3 - سىنىپقا ئەلا دەرىجە بىلەن كۆچەكلىكىدىن بەك سۆيۈنۈپ كەتتى. ئۇ ئەتىسىلا مەكتەپ مۇدىرى بىلەن ئاننا مۇئەللىمنى يوقلاپ ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە باردى. ئۇلارغا تۇرپانىنىڭ قۇرۇق يېشىل ئۈزۈمى، ئۆرۈك قېقى، مېغىز، قوغۇن قېقى قاتارلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىدىن مەخسۇس تەييارلىغان سوۋغىسىنى تەقدىم قىلدى. مۇدىر مىخايلوۋفقا رەھمەت ئېيتىپ 500 سوم پۇل قويدى. مەكتەپكە 1000 سوم پۇل ئىئانە قىلدى.

مىجىت ھاجى ئاننا مۇئەللىمنىڭ ئۆيىگە بارغاندا ئۇنىڭ ئابدۇخالىقنى تەربىيىلىگەن ئەجرىگە كۆپ رەھمەت ئېيتتى. ئۇ ئاننا مۇئەللىمگە 500 سوم پۇل بىلەن خاتىجۇنىڭ ئېسىل تاۋارىدىن ئىككى كۆينەكلىك قويدى. ئاننا مۇئەللىم ئابدۇخالىقنىڭ ئۆگىنىشتىكى تىرىشچانلىقىنى ئاڭلىقلىقىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كەتتى. مىجىت ھاجى بىلەن ئابدۇخالىق قايتىدىغان چاغدا ئاننا مۇئەللىم ئۆزى ئۇزاق يىللاردىن بۇيان پايدىلىنىپ كېلىۋاتقان «رۇس تىلى لۇغىتى»نى ئابدۇخالىققا تەقدىم قىلدى.

مىجىت ھاجى شۇ كۈنىلا خوجايىن ئىسھاققا ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىپ ئۆيىگە پەتىلەپ كىردى. ئۇ ئىسھاقنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي تۇرپاندىن ئۇلارغا ئاتاپ ئېلىپ كەلگەن نۇرغۇن سوۋغا سالاملىرىنى ئىسھاقنىڭ ئالدىغا قويدى. ئابدۇخالىقنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن دەپ 1000 سوم پۇلنى ناھايىتى مۇشكۈلدە ئىسھاقنىڭ ئايالىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

مىجىت ھاجى بىلەن مەخسۇت مۇھىتى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بىر نەچچە كۈننىڭ ئىچىدە تېز ھەرىكەت قىلىپ تۇرپاندىن ئېلىپ كەلگەن ماللىرىنى بەزىلىرىنى سېتىپ، بەزىلىرىنى مالنى - مالغا تېگىشىپ قولدىن چىقىرىپ بولۇشتى. ئۇلار بىر كۈن تەييارلىق قىلىپ ئابدۇخالىق ۋە ئىسھاق بىلەن خوشلىشىپ تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتى.

ئومىسكىدىن شېرىپ قايتىپ كەلدى. ئابدۇخالىق شېرىپ بىلەن بىرگە دەرس تەكرارلىدى. تەتىلىك تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلىدى. زېرىككەندە ئىككىسى شەھەردىكى ئاغىنىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ئېرتىش دەرياسىغا بېرىپ سۇغا چۆمۈلۈپ ئويناتتى. دەريادىن بېلىق تۇتتى. ئۇلار ئۆيلىرىدىن تۇز، دورا - دەرمەك، پىياز ئېلىۋېلىپ تۇتقان بېلىقلىرىنى دەريا ياقىسىغا ئوت قالاپ كىچىك چېلەكتە پىشۇرۇپ بېلىق شورپىسى قىلىپ مەززە قىلىپ يېيىشتى. بۇ خىل دالا تامىقىنى ئابدۇخالىق تۇنجى قېتىم يېگەچ-

كىمۇ ئاغزىغا تېتىپ قالدى.

يازلىق تەتىل ئاخىرلىشىپ يېڭى ئوقۇش يىلى باشلاندى. قەلبىدە يېڭى ئارزۇ - ئارمانلار چېچەك ئاچقان ئابدۇخالىق ئۇمىد ۋە ئىشەنچكە تولغان ھالدا كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن مەكتەپكە كەلدى. ئۇ 3 - يىللىقتا ئوقۇش ھاياتىنى باشلىدى. ئاردىدىن ئازكەم ئىككى ئاي ئۆتتى. ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ ئاخىرىدا پېتىرىبۇرگتا لېنىننىڭ رەھبەرلىكىدە ئىنقىلاب پارتلىدى. بۇ «ئۆكتەبىر ئىنقىلابى» دەپ ئاتالدى. نويابىر ئېيىنىڭ 7 - كۈنى پېتىرىبۇرگتا سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا روسىيىنىڭ ھەرقايسى ئۆلكە، شەھەر، ئوبلاستلىرىدا كەينى - كەينىدىن سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. ئامېرىكا، ئەنگلىيە جاھانگىرلىرى روسىيىدە سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا چىش - تىرنىقى بىلەن قارشى تۇردى. ئۇلار روسىيىدىكى ئاغدۇرۇلغان چار پادىشاھ كۈچلىرىگە، يېڭى ھاكىمىيەتكە قارشى ھەر خىل دۈشمەن كۈچلەرگە پۇل، ئوق - دورا ۋە ماددىي ياردەم بېرىپ ئۇلارنى سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشقا كۈچەپ قۇتراتتى. سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ دۈشمەنلىرى «ئاقلار» دەپ ئاتالدى. سوۋېت ھۆكۈمىتى ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن ئارمىيە قۇردى. بۇ «قىزىل ئارمىيە» دەپ ئاتالدى. قىزىل ئارمىيە سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ دۈشمىنى بولغان ئەكسىيەتچى كۈچلەر — ئاقلارغا قارشى جەڭگە ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن روسىيىدە ئىچكى ئۇرۇش قوزغالدى. بۇ ئۇرۇش روسىيە تارىخىدا گىراژدانلار ئۇرۇشى دەپ ئاتالدى.

ئۇزاققا بارمايلا ئەكسىيەتچى ئاق باندىتلار سېبىرىيىدىمۇ سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى توپىلاڭ قوزغىدى. ھەممىلا يەر ئۇرۇش ئوتى ئىچىدە قالدى. 1918 - يىلى 1 - ئايدا مەكتەپلەردە ئوقۇش توختاپ تاقىلىپ قالدى. يىراق، چەت شەھەيمۇ ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا ئەنسىزلىك، پاتىپاراقچىلىقتا قالدى. ئاق باندىت-

لار بۇ يەردىمۇ ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈپ ھېچكىمنى تىنچ قويمىدى. چىن ئىشتىياقى بىلەن تىرىشىپ ئوقۇۋاتقان ئابدۇخالىق يەنە ئوقۇشتىن مەھرۇم قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ چىن دوستىغا ئايلىنىپ قالغان رۇس تىلى كىتابىنى مەيدىسىگە باسقىنىچە تەقدىرنىڭ قىسمىتىدىن زارلىنىپ ھەسرەت بىلەن كىندىك قېنى تۆكۈلگەن سۆيۈملۈك يۇرتى تۈرپانغا تەلپۈندى.

3 ـ ئاينىڭ بىر كېچىسى خوجايىن ئىسھاق بىرقانچە ئون تۆگىلەرگە پۈتۈن مال ـ مۈلۈكلىرىنى ئارتىپ، بالا ـ چاقىلىرى- نى ئېلىپ يوشۇرۇنچە چۆچەككە قاراپ يولغا چىقتى. ئابدۇخالىق- مۇ ئىسھاقنىڭ كارۋىنى بىلەن چۆچەككە كەلدى. ئۇ يەردىن ئۈرۈمچىگە ماڭغان سودىگەرلەر بىلەن ئۈرۈمچىگە كەلدى. 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرى ئابدۇخالىق ئايرىلغىنى ئىككى يىلدىن ئاشقان ئانا يۇرتى تۈرپانغا قايتىپ كەلدى.

مەسئۇل مۇھەررىر : رىسالەت ئابلا
مەسئۇل كورراكتور : خۇدابەردى خېلىل

كەلگۈسىنىڭ شائىرى

(رومان)

ئاپتورى: مۇھەممەت شاھنىياز

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى : 100013، تېلېفون نومۇرى : 64290862 ـ 010
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ دىشىن باسما زاۋۇتى
نەشرى : 2007 ـ يىل7ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2007 ـ يىل 7 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 850×1168م م. 32كەسلەم
باسما تاۋىقى : 12
سانى : 0001 ـ 2000
باھاسى 20.00يۈەن
ISBN 978-7-105-08406-7/ I. 1841/(维 266)

责任编辑 ：热沙来提 .阿不拉
责任校对 ：胡达白尔的

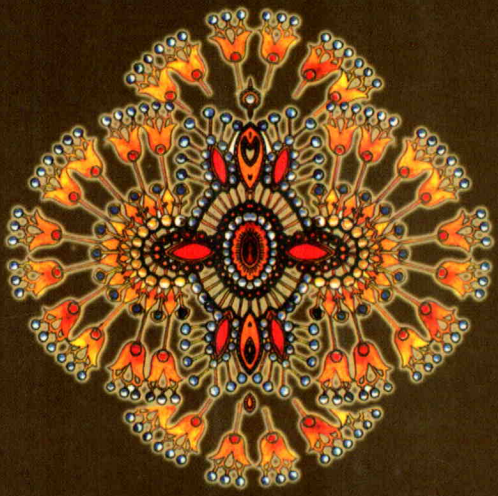
图书在版编目(CIP)数据
“未来”的诗人:维吾尔文/买买提.夏尼亚孜著.
北京：民族出版社，2007.7
(托起明天的太阳 ___ 民文青少年读物丛书)
ISBN 978-7-105-08406-7

Ⅰ.未 ... Ⅱ.买 ...Ⅲ.长篇小说-中国-当代-维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2007)第 099957 号

出版发行：民族出版社 http://www.e56.com.cn
社 址：北京市和平里北街 14 号 邮编：100013
电 话：010-64290862 (维文室)
印 刷：北京迪鑫印刷厂
版 次：2007 年 7 月第 1 版 2007 年 7 月北京第 1 次印刷
开 本：850 毫米×1168 毫米 32 开
印 张：12
印 数：0001-2000 册
定 价：20.00
ISBN 978-7-105-08406-7/ I.1841/(维 266)

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت

ISBN 978-7-105-08406-7

定价: 20.00 元